

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2 / 2016 • 16 €

Esineet ja materiaalisuus historiassa

&

Tunnetut

Aistitut

Sotkuiset

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

114. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Anu Lahtinen

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen

Toimittajat: Johanna Ilmakunnas, Ville Kivimäki, Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

Hallitus: Janne Virkkunen (pj), Marja Jalava, Risto Jussila, Petri Karonen,

Sari Katajala-Peltomaa, Kaarina Palojärvi

Ulkoasu: Miia Huttu

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen, ”Rauhallisesti se on otettava” 121

Leila Koivunen ja Taina Syrjämaa, Esineet ja materiaalisuus historiassa 123

Artikkelit

Meri Heinonen ja Marika Räsänen, Pyhän tuntu – Aine ja aistimellisuus myöhäiskeskiajan uskontokulttuurissa 125

Johanna Ilmakunnas, Ompelupöytä – naisten arkinen ylellisyysesine 1700- ja 1800-luvun Euroopassa 137

Ildikó Lehtinen, Puvut kertovat marien vaietusta historiasta – Esinekeruu nälkävuosien Neuvosto-Venäjällä 151

Heini Hakosalo, Tubipommi ja rautlasi – Emotionaalisia esineitä 1900-luvun alkupuolen suomalaisissa tuberkuloosiparantoloissa 165

Tiina Männistö-Funk, Rykelmät – Työkaluehdotus materiaalistien toimijoiden menneisyyden tutkimiseen 178

Visa Immonen, Sotkuinen aineellisuus – Menneisyyden merkityksistä ja ihmiskeksyydestä esineiden ajallisuuteen 190

Katsaus

Maria Lähteenmäki, Ilman historiantutkijoita ei ole kansakuntaa – Sananen tiederahoituksesta ja julkaisumittareista 201

Julkaisemisesta

Johanna Rainio-Niemi, Vastakkainasettelusta perusasioihin – Akateemisesta julkaisemisesta kansallisen ja kansainvälisen rajapinnoilla 213

Kolumni

Markku Kekäläinen, Nojatuolimatka ilua perikadon maisemissa 219

Historian käyttö

Pirjo Markkola, Historiantutkimus ja menneisyyden vääryydet 221

Simo Mikkonen, Historian käyttö ja väärinkäyttö 223

Haastattelu

Jaakko Tahkokallio, Kuinka kirjoittaa keskiajan historiaa arkeologisten lähteiden avulla? – Haastattelussa Chris Wickham ja Robin Fleming 224

Jaakko Tahkokallio, Keskiajan historia ja arkeologia – näköalat Suomessa 231

Arvioita

Jukka Korpela, Länsimaisen yhteiskunnan juurilla – Jumalan laista oikeusvaltion syntyyn (*Marko Lamberg*) 232

Raija Sarasti-Wilenius, Dear Brother, Gracious Maecenas – Latin Letters of the Gyldenstolpe Brothers (1661–1681) (*Lauri Ockenström*) 233

Hanna Kietäväinen-Sirén, Erityinen ystävyys – Miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650–1700) (*Anu Korhonen*) 234

Tiina Kuokkanen, Vaatetuksen luokka ja sukupuoli 1600–1800-lukujen Oulussa – Historiallisen ajan arkeologian näkökulma (*Anu Lahtinen*) 236

Leena Valkeapää, Vapaa kuin lintu – Emil Nervanderin elämä (*Markus Hiekkänen*) 236

Grigoris Balakian, Armenianalainen Golgata – Muistelmat kansanmurhan vuosilta 1914–1916 (*Hannes Peltonen*) 238

Sari Hirvonen, Keisarin luostarista marginaaliin – Valamon veljestö ja kansallinen identiteetti 1910–1939 – Sosiaalishistoriallinen tutkimus munkkiyhteisöstä ja sen sopeutumisesta (*Marja Tuominen*) 239

Minna Harjula, Hoitoonpääsyn hierarkiat – Terveyskansalaisuus ja terveystalvet Suomessa 1900-luvulla (*Mikko Jaubo*) 240

Kirsi Vainio-Korhonen ja Anu Lahtinen, Lemmen ilot ja sydämen salat – Suomalaisen rakkauden historiaa (*Pasi Saarimäki*) 242

Ville Kivimäki ja Kirsi-Maria Hytönen (toim.), Rauhaton rauha – Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950 (*Anssi Halmesvirta*) 243

Tiedemaailma

Petri Paju, Digitaalista historiantutkimusta tavoittamassa 246

Heidi Kurvinen, Historiallinen Aikakauskirja kurkkasi kirjastoon! 247

Antti Häkkinen, Kirje kentältä 247

Kansi: Porin keskustassa sijainnut jäätelökioski rykelmöityi vuonna 1953 erilaisten materiaalistien esineiden ja käytäntöjen kanssa.

Jäätelöostoksille saavuttiin kesäpäivänä usein pyörällä. Kuvaaja: Pekka Kyytinen.

Kuva: Museoviraston kuvakokoelma, Pekka Kyytisen kokoelma. Kuva: KK5596:16.MT.53.46.

”Rauhallisesti se on otettava”

Yliopistojen kevät on ollut poikkeuksellisen raskas. Useissa yliopistoissa on vähennetty varsinkin hallintotyöntekijöitä, joista monet käytännössä ovat myös tieteentekijöitä ja kollegoita. Helsingin yliopistossa myös tutkimus- ja opetushenkilökunta sai sinitellällä epävarmuudessa suurimman osan kevätlukukautta.

Muutos- ja tulosvaatimuksia riittää tämän jälkeinkin. Tutkijoilta ja opettajilta halutaan tuottoisia ja tuotteistettavia tuloksia alta aikayksikön. Tuloksia yritetään mitata esimerkiksi laskemalla julkaisumääriä tai sitä, miten paljon tiettyihin artikkeleihin viitataan.

Huhtikuussa julkisuutta saivat tulokset, joiden mukaan historian tutkijat eivät julkaise tarpeeksi eikä heidän julkaisuihinsa viitata. Professori Maria Lähteenmäki ja VTT Johanna Rainio-Niemi käsittelevät mittaamisen tapoja edempänä, mutta yksinomaan *Historiallisen Aikakauskirjan* viitteitä seuraamalla käynee selväksi, että historian tutkijat sekä julkaisevat että viittaavat toisiinsa minkä ehtivät. Historia-alalla on myös tapana julkaista tärkeitä tuloksia esimerkiksi suomenkielisinä kirjoina. Niitä kaikki tulosmittarit eivät noteeraa, mutta parhaassa tapauksessa ne tavoittavat yhtä aikaa niin tieteellisen kuin laajemmankin yleisön.

Vastalauseena pikatesteille ja muillekin tiedepolitiikan äkkiratkaisuille tekee usein mieli lainata vänrikki Koskelan luonnehdintaa sodankäynnistä: ”Ei siinä oikeastansa muuta ole, mutta rauhallisesti se on otettava.” En kaipaa tarpeetonta hidastelua, mutta vauhti ja keinot pitää harkita ja valita tavoitteen mukaan.

Kevään murheellisten uutisten vastapainoksi on ollut rohkaisevaa, että eri yhteyksissä on myös puolustettu pitkäjänteistä, rauhallista työtä tieteen omista lähtökohdista. Pikavoittojen sijasta

on mietitty sitä, miten tiede voisi aidosti toteuttaa yliopistolain ensimmäisen luvun toista pykälää: ”[...] edistää vapaata tutkimusta sekä tieteellistä ja taiteellista sivistystä, antaa tutkimukseen perustuvaa ylintä opetusta sekä kasvattaa opiskelijoita palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa”.

On luontevaa, että Professoriliiton ja Tieteentekijöiden liiton kevätseminaarissa painotettiin työrauhan arvoa, tutkimuksen monialaisuutta sekä kansallisten kielten arvoa tieteen kielinä. Kansainvälisessä keskustelussa huomiota on puolestaan herättänyt Maggie Bergin ja Barbara Seeberin uusi teos *The Slow Professor*. Berg ja Seeber etsivät keinoja, joilla voidaan välttää kiireisen suorittamisen sudenkuopat ja vahvistaa akateemisen työn luovia, kannustavia piirteitä.

Kevätpuolella Tampereen yliopiston tutkija Oili-Helena Ylijoki puolestaan muistutti (*LSE Impact Blog*, 23.3.2016), että vaikka tutkimustyö on monella tavalla ”hankkeistettu” määräaikaisiksi, mitattaviksi projekteiksi, tieteelliset oivallukset vaativat myös vaikeammin hallittavaa tai mitattavaa prosessointia, prosessiaikaa.

Maltin puolesta puhuttiin myös Oslossa, missä järjestettiin ensimmäinen pohjoismainen digitaalisen humanismin konferenssi. Monet puheenvuorot esittelivät innostavia uusia näkymiä ja sovelluksia. Saagojen tapahtumia oli sijoiteltu kartalle, ja digitaalisista aineistoista voitiin louhia esiin uudenlaista tietoa. Esitelmöitsijät muistuttivat silti, että laadukkaat sähköiset aineistot eivät synny käden käänteessä.

Poliittisessa puheessa toistuu toive, että digitaaliset ratkaisut tuovat lähes automaattisesti säästöjä, tuloksia ja tehokkuutta. Ne, jotka muistavat niinkin kaukaisen ajan kuin 2000-luvun alun ja silloiset virtuaaliyliopistohankkeet, voivat kokea keskivoimakkaita *déjà-vu*-tuntoja.

Toki digitoitua lähteitä tai sähköiset julkaisut nopeuttavat monia tiedonhaun ja tutkimuksen vaiheita. Sähköisen väitöskirjan tuloksia on hienoa päästä tuoreeltaan katsomaan. Mikrofilmien kelailua tuskin kaipaakaan, jos samat aineistot saavutettavina ja kauniisti indeksoituina. Ajan ja paikan rajoitukset on helpompi ylittää.

Sitä tärkeämpää on, että sähköisten aineistojen käyttö on mietitty ja toteutettu pitkäjänteisesti. Olen viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana nähnyt monia onnistuneita historian digihankkeita. Monet hankkeet ovat kuitenkin jääneet myös kesken, rappeutuneet tai hävinneet palvelinuudistuksissa jäljettämiin. Tuntui vapautavalta, kun Osloon-konferenssin loppupanelisti muistutti, että digitalisointi on tärkeää – mutta myös kallista ja aikaa vievää. Kyseessä on kaikkea muuta kuin säästö- tai tehokkuusautomaatti.

”Rauhallisesti se on otettava”. Pitkäjänteinen tutkimustyö sai puoltavan sanan myös, kun uutta teosta *Historian käyttö ja väärinkäyttö* käsiteltiin julkistamistilaisuuden paneelikeskustelussa. Monet teoksen kirjoittajat korostivat sitä, että konfliktitilanteissa on jo kovin kiire haalia tietoa päätöksenteon tueksi. Asiantuntemusta täytyy karsuttaa pitkäjänteisesti, eikä tiedoista voi poimia vain itselle mieluisia tulkintoja.

Olisi yltiöoptimistista väittää, että yllä kuvatut puheenvuorot kuvastaisivat suurta käännettä, joka voisi täysin pyyhkäästä pois kriisien ja kiireisyyden retoriikan. Näen kuitenkin rohkaisevia esimerkkejä siitä, että on muitakin toimintavaihtoehtoja kuin paikalleen jämähtäminen tai paniikinomainen hätiköinti. On tärkeää, että historian tutkijat ja ystävät ovat itse mahdollisimman aloitteellisia, kun tiedettä ja tutkimusta arvioidaan.

Turhan hermoileminen ei edusta mitään, mutta myös kiirus on pidettävä ajallansa, jos äkkinäisiä käännteitä tulee. Tällainen äkkikäänne tuli *Historiallisen Aikakauskirjan* kohdalle vapun tienoilla, kun pitkäaikainen yhteistyö Vammalan kirjapainon kanssa päättyi. *Historiallisen Aikakauskirjan* puolesta olen pahoillani, että painotalo joutui sulkemaan ovensa, mutta haluan samal-

la kiittää Vammalan väkeä ja erityisesti Raisa Mantilaa taitavasta ja asiantuntevasta taittotyöstä. HAikin taustajoukkoja ja uusia yhteistyökumppaneita kiitän siitä, että aikakauskirja sitenkin saadaan painoon ajallaan.

Jotkut asiat myös etenevät nopeammin kuin uskaltaa toivoakaan. Toimitus päätti alkuvuodesta, että se ottaa vähitellen käyttöön *Open Journals System* -alustan, jonne kirjoittajat voivat jättää artikkelitarjouksensa. Alusta on kokeiluissa osoittautunut niin toimivaksi, että se on otettu käyttöön ennakoitua nopeammin. Kirjoittajat voivat siis jättää artikkelitarjouksensa osoitteessa <http://ojs.tsv.fi/index.php/haik>. Toki edelleen voi ottaa yhteyttä myös sähköpostilla.

Myös HAikin ulkoasussa on jo päädytty yhteisen muutokseen. Paperi- ja digiratkaisujen kokonaisuutta mietitään vielä ajan kanssa, mutta yksi käytännönläheinen lukijapalaute on toistunut ylitse muiden, niin että tuntui tärkeältä ottaa se huomioon heti: Aiemmat kolmpalstaiset juttutyypit on tästä numerosta alkaen taitettu kahteen palstaan.

Julkaisualustoja ja ulkoasua tärkeämpi on tietenkin itse sisältö, jonka hyväksi sekä toimittajat että kirjoittajat ovat tehneet parhaansa. Tämän numeron tutkimusartikkelit käsittelevät esineiden ja aineellisuuden historiaa monesta eri näkökulmasta. Ne käsittelevät muun muassa keskiaikaisten ihmisten kokemuksia, sairaalan esineitä ja muistoja, ompelupöydän merkitystä sekä museotyötä äärimmäisinä pula-aikoina. Teoreettisemmat artikkelit taas käyttävät rykelmien ja sotkuisuuden käsitteitä, jotka jo sanoina yhdistävät arjen kouriintuntuvia tunnelmia tieteelliseen keskusteluun. Katsauksissa ja puheenvuoroissa puolestaan valotetaan erityisesti historian julkaisemista sekä historiallisen tiedon käyttöä ja merkitystä.

Toivotan sopivan rauhallisia lukuhetkiä!

ANU LAHTINEN
anulah@utu.fi
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Teemajohdanto

Leila Koivunen ja Taina Syrjämaa

Esineet ja materiaalisuus historiassa

Elämän materiaalisuus piirtyy selvänä esiin tietynä arkisina hetkinä: kun harjoittelee upouuden digitaalisen laitteen käyttöä, kun kengässä on kivi tai töihin lähtiessä auto ei käynnisty. Sen sijaan materiaalisuus herättää kovin vähän huomiota, kun uutuuden viehäytys ja vieraus ovat hälvenneet ja kaikki toimii totutulla tavalla. Siitä saattaa myös syntyä ja säilyä vain niukasti aineistoa myöhemmille tutkijoille. Arkisen, huomaamattoman mutta elämämme väistämättömän ja oleellisen olemuksen tavoittaminen on historian tutkimukselle haasteellista.

Bruno Latour on esittänyt, että kaikki yhteisöt muodostuvat inhimillisen ja ei-inhimillisen dynaamisesta yhteenkietoutumisesta. Inhimillisellä ja ei-inhimillisellä ei ole itsenäistä, toisistaan erillistä olemusta. Ihmisillä on kuitenkin taipumus korostaa omaa toimijuuttaan ja sivuuttaa muut toimijat kuten muut elävät olennot, esineet ja materiaallinen ympäristö. Latour on identifoinut tilanteita, joissa esineiden toimijuus piiryy näkyväksi. Näin tapahtuu erityisesti silloin, kun esine on uusi tai vieras tai se rikkoutuu, toisin sanoen kun se keskeyttää tai estää rutiininomaisen toiminnan. Latour nostaa esille historian tutkimuk-

sen yhtenä keinona tehdä näkyväksi esineiden vaikutusta yhteisöissä. Latourin mielestä tehtävä on vaikea, muttei mahdoton. Hän on vakuuttunut siitä, että historioitsija voi tehdä arkistojen, muistitiedon ja esinekokoelmien avulla näkyväksi esineiden läsnäolon ja vaikutuksen osana menneisyyden yhteisöjä. Latour vie omat näkemyksensä aineellisuudesta äärimmäisen pitkälle. Vaikka niitä ei hyväksyisi sellaisenaan, hänen puheenvuorojensa jälkeen on hyvin vaikeaa ummistaa silmänsä yhteisöjen väistämättömältä materiaalisuudelta.

Humanistisilla aloilla esineiden tutkimuksella on pitkät perinteet. Erityisesti arkeologia ja kansatiede ovat korostaneet esineellistä kulttuuria, kun taas historian tutkimuksessa esineet jäivät pitkään vähälle huomiolle. Nyt käsillä oleva teemanumero kertoo muuttuvasta tilanteesta, jossa myös historioitsijoiden kiinnostus kohdistuu yhä enemmän esineisiin ja materiaalisuuteen.

Muutos voidaan nähdä osana pitkään jatkunutta historian tutkimuksen avartumista, mikä on mullistanut niin tutkimuskohteet, menetelmät kuin aineistot. Se liittyy myös laajemmin tieteen kentällä tapahtuneisiin käännteisiin, jotka ovat inspiroineet tutkijoita tulkitsemaan eri tavalla jo aiemmin tunnettuja lähteitä ja tunnistamaan uudenlaisia aineistoja. Näin ne ovat mahdollistaneet uuden tiedon tuottamisen ja entistä monipuolisemmat ja syvällisemmät tulkinnot. Toisaalta tutkijoiden kiinnostusta ja suuntautumista selittävät myös laajemmat yhteiskunnalliset ilmiöt. Aikaamme luonnehtii enenevästi ihmiskeskeisyyden kritiikki. Ihmisen erillisuus – ja

---

Professorit **Leila Koivunen** ja **Taina Syrjämaa** työskentelevät Turun yliopiston yleisen historian oppiaineessa. Sähköpostit: leila.koivunen@utu.fi ja taina.syrjamaa@utu.fi.

erinomaisuus – on alettu kyseenalaistaa esimerkiksi ympäristökriisien takia. Ihminen nähdään yhä useammin osana monitahoista yhteisöä, joka koostuu myös muusta elollisesta luonnosta ja elottomasta materiaasta.

Esineiden ja materiaalisuuden historia on oleellinen osa menneisyyden maailman ymmärtämistä, osa yhteisöjen muovautumista ja toimimista. Historioitsijat tarvitsevat muiden alojen osaamista ja tuloksia, joita voimme soveltaa ja kehittää menneisyyden tutkimuksen tarpeisiin. Me voimme puolestamme tarjota muille aloille teoreettisia lähtökohtia ja menetelmiä tunnistaa ja analysoida esineiden ajallisuutta, useiden aikatasojen läsnäoloa sekä ajassa leikkaavia erilaisia konteksteja.

Esineet itsessään eivät ole historian tutkijalle lähteinä välttämättömiä. Silloinkin kun esineitä ei ole säilynyt, niiden tutkimus voi olla mahdollista. Esineitä ja materiaalisuutta tutkivat historioitsijat voivat fyysisten esineiden lisäksi tai niiden sijasta käyttää esimerkiksi erilaisia kuvia, suullista ja kirjallista muistitietoa sekä muuta kirjallista aineistoa kaunokirjallisuudesta asiakirjoihin ja teknisiin kuvauksiin. Käytännössä tutkimus on usein yhdistelmä monenlaisia aineistoja, jotka edellyttävät erilaista osaamista ja tutkimustaitoja ja jotka avaavat uudenlaisia tutkimusasetelmia.

Tämän teemanumeron lähtökohtana on historioitsijoiden kasvanut kiinnostus materiaaliseen kulttuuriin. Teemanumero tuo esineet tutkimuksen keskiöön, mutta tarkoitus ei kuitenkaan ole luoda erillistä tutkimusaarekettä vaan integroida esineet luonnolliseksi osaksi historian tutkimusta. Teemanumero koostuu kuudesta artikkelista, jotka ulottuvat keskiajalta nykypäi-

vään. Artikkeleissa painotetaan erilaisia tutkimuksellisia näkökulmia ja käsitteitä ja sovelletaan niitä historiallisiin tapaustutkimuksiin.

Meri Heinonen ja *Marika Räsänen* tarkastelevat aineellisuutta osana myöhäiskeskiaikaista pyhän kokemista. He osoittavat, miten erilaiset esineet koettiin aistimellisesti ja miten ne miellettiin eläviksi ja aktiivisiksi. *Heini Hakosalo* puolestaan keskittyy esineiden emotionaalisuuteen. Hän tarkastelee 1900-luvun tuberkuloosipotilaiden parantolamuistoja keskittyen kahteen keskeiseen esineeseen: kuumemittariin ja ysköspulloon.

Tarkastellessaan 1700-luvun ompelupöytiä sukupuolittuneina ja sukupuolittavina esineinä *Johanna Ilmakunnas* osoittaa uusien kuvatietokantojen hyödyllisyyden. Yksittäisiä pöytiä olisi aiemmin ollut lähes mahdotonta jäljittää, mutta kokoelmien avautuminen digitalisaation myötä mahdollistaa uudenlaisia tutkimusasetelmia. *Ildikó Lehtisen* artikkeli puolestaan keskittyy tilanteeseen, jossa yhtenäinen esinekokoelma on ollut pitkään tutkijoiden saavutettavissa, mutta sitä koskeva kontekstietä on ollut niukkaa. Yhdistäen marilaisen asukokoelman ja sen hankintaa koskevan aikalaiskirjeenvaihdon Lehtinen rakentaa selittävän kontekstin kokoelmalle.

Lopuksi *Tiina Männistö-Funkin* ja *Visa Immosen* artikkeleissa keskitytään teoreettisiin keskusteluihin. Männistö-Funk kehittää rykelmän käsitettä, joka tekee näkyväksi esineiden välisiä suhteita ja yhdistää ne muuttuviin käytäntöihin. Immosen artikkeli puolestaan luotaa laajasti materiaalisuuden tutkimuksen teorioita ja lähestymistapoja erityisesti arkeologian näkökulmasta liittäen sen samalla osaksi laajempaa kulttuurin ja menneisyyden tutkimusta.

Meri Heinonen ja Marika Räsänen

Pyhän tuntu

AINE JA AISTIMELLISUUS
MYÖHÄISKESKIAJAN
USKONTOKULTTUURISSA

Esineet ja materia olivat keskiajan uskonnollisessa kokemusmaailmassa usein edellytys pyhän kohtaamiselle. Tilanteissa, joissa varsinaista esinettä ei ollut saatavilla silmin nähtäväksi ja käsin koskettavaksi, materiaalisuuden tuntu saatettiin luoda kuulon tai maku- ja hajuaistien avulla. Meri Heinonen ja Marika Räsänen tarkastelevat artikkelissaan modernien ihmisten näkökulmasta usein passiivisena esineenä tai elottomana materiaana näyttäytyvän aineen olemusta ja merkitystä myöhäiskeskiajalla.

Vuonna 1772 Tommaso Magnoni Valenti vieraili eteläitalialaisessa Fossanovan sisterssiläisluostarissa. Magnoni Valenti kertoo, kuinka luostarin munkit ottivat hänen läsnä ollessaan esille pää-

---

Tutkijatohtori **Meri Heinonen** työskentelee kulttuurihistorian oppiaineessa Turun yliopistossa. Sähköposti: meri.heinonen@utu.fi.

Tutkijatohtori **Marika Räsänen** työskentelee kulttuurihistorian oppiaineessa Turun yliopistossa ja on parhaillaan vierailevana tutkijana Centre d'études supérieures de civilisation médiévalessa Poitiersin yliopistossa. Sähköposti: marika.rasanen@utu.fi.

alttarin katoksesta kolme lasista ampullia, joiden he uskoivat sisältävän pyhän Tuomas Akvinolaisen (1224/5–1274) ihraa ja verta. Kahdessa ampullissa rasva oli jäätynyttä ja kivikovaa. Kolmannessa oli tilkkanen kalvakkaa, väritöntä verta. Munkit veivät ampullit kappeliin, jossa Tuomas Akvinolainen oli kuollut vuonna 1274, ja asettivat ne yhdessä pyhimyksen reliikkinä kunnioitetun pään kanssa alttarille. Kun nämä kaikki neljä esinettä, pää ja kolme ampullia, oli asetettu yhteen, ”pää, joka oli vanhastaan maanvärinen, muuttui valkoiseksi kuin lumi. [...] Samoin ihra oli jo alkanut muuttua nestemäiseksi ja veri rubiininpunaiseksi”. Tapahtuma vakuutti munkit siitä, että kyseessä olivat todella Tuomas Akvinolaisen reliikit: pää, ihra ja veri.¹

Magnoni Valentin kertomuksen mukaan pää vietiin kappelin alttarilta turvaan, mutta ampullit jätettiin sinne yön yli. Seuraavana aamuna he löysivät ”isomman ihra-ampullin, jonka sisältö oli muuttunut täysin nestemäiseksi. Pienemmässä ampullissa he näkivät rasvan olevan yhtä juoksevaista kuin öljyn, ja veren kolmannessa ampullissa he havaitsivat kiehuneen; sen pintaan oli muodostunut kuplia”.² Ampulleissa oleva aine oli aktivoitunut pään läheisyydessä, ja kerran muuttuneina ihra ja veri pysyivät uudessa olomuodossaan pidemmän aikaa. Tekstissä kerrotaan, kuinka ampullit olivat yön yli kappelissa, jonka ikkuna oli auki, ja tuona yönä ympäröiville alueille satoi paksu kerros lunta. Yön kylmyydestä huo-

---

1. Tommaso Magnoni Valenti, *Discorso storico apologetico sopra l'invenzione della vera testa dell'angelico dottore San Tommaso d'Aquino, e sopra la prodigiosa liquefazione del di lui grasso, e sangue*. Stamperia di S. Tommaso d'Aquino, 1772, 45–47.

2. Magnoni Valenti 1772, 48.

limatta rasva pysyi juoksevana ja veri lähes kiehuvana.³

Tämä 1700-luvulta peräisin oleva esimerkki nostaa esiin aistihavainnon tärkeyden pyhän havaitsemisessa. Se kiinnittää huomiota näkyviin muutoksiin niin pään kuin ampullien sisältöjen kuvailussa, mutta tarinassa vedotaan myös tuntoaistiin eli kuuman ja kylmän havaitsemiseen ja niiden vaikutukseen. Toinen olennainen seikka tarinassa on ajatus aineen aktivoitumisesta tiettyissä olosuhteissa. Tässä tapauksessa kyse on siitä, että muutos aineessa tapahtui esineiden ja materian välisenä kommunikaationa paikassa, jossa Tuomas Akvinolainen – reliikkien eli pään, veren ja ihran lähde – oli kuollut. Pyhimyksen materiaaliset jäänteet vaikuttivat toinen toisiinsa, minkä ansiosta ne alkoivat muuttua: päästä tuli valkoinen, rasvasta juoksevaa ja verestä punaista ja kiehuva.

Samankaltaisesta esineiden ja aineellisuuden verkostosta ja niiden voimasta todistaa alkujaan 1280-luvulla kirjoitettu ”Pyhän Dominicuksen yhdeksän rukoilemisen tapaa” kertoessaan, miten Dominicuksen rukous herätti kuolleista Napoleon-nimisen pojan. Tarinan mukaan saarnajaveljien sääntökunnan perustaja Dominicus rukoili pojan puolesta Roomassa San Siston kirkossa kädet levitettyinä ristin muotoon ensin sakaristossa, jossa keskiajalla säilytettiin kirkon arvokkaimpia reliikkejä, ja sitten messun aikana itse kirkossa. Dominicuksen rukouksen voi nähdä vahvistuneen ensinnäkin sakariston reliikeistä ja toisekseen kirkossa suoritetusta messusta eli liturgisesta toiminnasta ja ennen muuta pyhitetyn ehtoollisen läsnäolosta. Kun tähän esineiden ja materian verkostoon lisättiin vielä Dominicuksen rukous, jota hän tehosti ristiasennollaan, kuollut poika heräsi henkiin Jumalan armosta, kuten teksti toteaa.⁴ Kyse ei ollut teurgiasta eli pyrki-

myksestä pakottaa Jumala toimimaan tietyllä tavalla, mutta kertomus antaa vahvan viestin aineen ja materian merkityksestä ihmeen osatekijöinä. Pyhien esineiden eli reliikkien ja pyhän ehtoollisen eli Jeesuksen ruumiin ja veren läsnäolo olivat olennaiset osatekijät ihmeen synnylle.⁵

Keskiajan kirjallisuudesta on helppo nostaa esiin edellä kuvatun kaltaisia esimerkkejä. Yhteistä näille kertomuksille on se, että ne osoittavat esineiden ja materian keskeisyyden. Toisekseen tarinoissa toistuvat aistimellisuus ja aistihavaintojen tärkeys. Tätä aistein havaittavaa muutosta pyhyden osoittamiseksi käytettiin hyväksi myös esimerkiksi käsikirjoitusten kuvituksissa. Pyhän Dominicuksen yhdeksää rukoustopaa kuvittaneet kuvat esittävät Dominicuksen useimmiten rukoilemassa puisen krusifiksin edessä. Kuvituksessa Dominicuksen rukouksen voima osoitettiin sillä, että krusifiksi vuosi verta – pyhyden vaikutus tuotiin esiin muutoksena aineessa: sen muuttumisessa eläväksi ja verta vuotavaksi.⁶ Myöhäiskeskiajan kontekstissa kyse ei ollut kuitenkaan vain kuvittajan käytännön ratkaisusta, vaan samanlaisia ilmiöitä kuvattiin lukuisissa kirjallisissa lähteissä.

Tässä artikkelissa pyrimme hahmottamaan, millaisiin tarpeisiin esineet ja niissä tapahtuvat muutokset vastasivat ja miten ne kommunikoivat ihmisten kanssa. Keskitymme pääasiassa myöhäiskeskiaikaan ja käytämme esimerkkejä ensisijassa dominikaanisääntökunnan vaikutuspiiristä saksalais-italialaiselta kulttuurialueelta. Kuten alun esimerkki osoittaa, samankaltainen ajattelutapa säilyi kuitenkin pitkään etenkin katolisisessa Etelä-Euroopassa ja sen muotoja on havaittavissa yhä edelleen.⁷ Artikkelissamme luomme laajan katsauksen siihen, millainen merkitys aineella, esineillä ja niiden aistinvaraisella havaitsemisella oli myöhäiskeskiajan kulttuurissa. Kes-

3. Magnoni Valenti 1772, 48–49.

4. The Nine Ways of Prayer of St. Dominic. Teoksessa Simon Tugwell, O. P. (toim.) *Early Dominicans. Selected Writings*. Paulis Press 1982, 98.

5. Tiina Männistö-Funkin tämän lehden artikkelissa esitteleämä rykelmän käsite voisi tarjota mielenkiintoisen lähestymistavan myös keskiajan uskonnollisuuden ja materiaalisuuden tarkasteluun. Valitettavasti lähteiden hajanaisuus tekee lähes mahdottomaksi ”sellaisten materiaalistien esineiden, olentojen, paikkojen ja muiden aistittavien ilmiöiden joukon” löytämisen, joiden, ”läsnäoloon ja toimintaan tietty menneisyyden toistuva, ajalliselta kestoltaan rajallinen tilanne tai tapahtuma on perustunut.” Kenties jotkut liturgiaan liittyvät käytännöt tarjoaisivat parhaan mahdollisen aineiston keskiajan uskonnollisuuden ja erilaisten esineiden tarkastelulle rykelmien avulla.

6. Vatikaani, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ross. 3.

7. Ks. esim. Jon P. Mitchell, *Ontology, Mimesis, and Divine Intervention. Understanding Catholic Visionaries*. Teoksessa Michael Bull & Jon P. Mitchell (toim.) *Ritual, Performance and the Senses*. Bloomsbury Academic 2015, 11–30.

kittyminen dominikaaneihin on käytännöllinen valinta, jonka avulla pystymme nostamaan esimerkkejä niin naisten kuin miesten kokemuksista ja tulkintatavoista sekä osoittamaan, että teologisesti oppineiden ja maallikoiden tavoissa ymmärtää esineiden pyhyys ja pyhän aistittavuus oli tiettyä yhtäläisyyksiä.

Tuomme esiin myös niitä ominaisuuksia, jotka esineissä itsessään vaikuttivat ihmisten toimintaan ja aistihavaintoihin ja pohdimme, miksi materia koettiin eläväksi ja millaisiin tarpeisiin elävä aine vastasi. Kiinnitämme huomiota nimenomaan aistihavaintoihin ja esitämme, että materian merkitys oli uskonnossa niin keskeinen, että jossain tilanteessa puuttuva fyysinen esine – materia – oli luotava läsnä olevaksi aineen kaltaiseksi kokemukseksi aistimellisen kielen, musiikin ja/tai tuoksujen avulla, vaikka sitä ei fyysisesti ollutkaan käsillä.

Käsitys aineen kyvystä toimia ja käyttäytyä eri tavoin oli myöhäiskeskiajan uskonnollisessa kulttuurissa laajalle levinnyt. Caroline Walker Bynum on teoksessaan *Christian Materiality: An Essay on Religion in Late Medieval Europe* (2011) kritisoinut moderneja materiaalisuutta käsitteleviä teorioita siitä, että niiden soveltaminen keskiaikaiseen maailmaan on monilta osin problemaattista. Esimerkiksi keskiajalla käyty teoreettinen keskustelu aineesta on ohitettu moderneissa tulkinnoissa materiaalisuudesta lähes täysin. Toisaalta Bynum kiinnittää huomiota juuri materian erityiseen luonteeseen keskiajan uskonnollisuudessa.⁸ Kristinuskon ytimessä on ajatus Jumalasta, joka oli tullut ihmiseksi ja jonka ruumiin – ja veren⁹ – ihmiset nauttivat ehtoollisella, kun leipä ja viini muuttuivat elävän Jumalan lihaksi ja vereksi. Tämä materian ja hengen liitto, jossa Jumalan läsnäolo konkretisoitui aineessa, sai erityisen tärkeän roolin myöhäiskeskiajan uskonnollisessa elämässä ja se laajeni myös muihin aineellisuuden muotoihin. Kuten Bynum huomauttaa, useimmissa moderneissa tulkinnoissa esineillä ja aineella ymmärretään olevan toimijuutta silloin, kun se on samankaltaista kuin ihmisen toimijuus.

Kuva 1. Pää, jonka Tommaso Magnoni Valenti kuvaa muuttuneen "valkoiseksi kuin lumi" muiden Tuomasreliikkien läsnäolosta ja joka oli vuoteen 1810 saakka Fossanovassa. Nykyään sitä säilytetään läheisen Priveron kaupungin Santa Maria Annunziata kirkossa. Kuva: *News that matter. Exposing fake and falsehood*, <http://ivarfeld.com/2013/11/22/drama-around-skull-and-bones-of-thomas-aquinas/> (1.5.2016).

Esineet ovat melkein eläviä, kun ne ovat ihmisen toiminnan kaltaisia, ja muovaavat jollain tapaa käyttäjiään. Keskiajalla esineiden tai laajemmin materian toimijuus ei kuitenkaan ollut elävän kaltaista, sillä aikaisten kokemuksissa ja kertomuksissa materia usein todella eli: ehtoollisleipä saattoi vuotaa verta, reliikki hohtaa valoa ja patas erittää öljyä.¹⁰ Uskonnon harjoittamisen keskiössä oli aine, jonka aistiminen – näkeminen, kuuleminen, koskeminen, maistaminen ja haistaminen – olivat olennaisia tekijöitä. Esine tai aine saattoi vaikuttaa elottomalta, mutta uskonnollisessa mielessä se harvoin oli sitä. Ihmisten

8. Caroline Walker Bynum, *Christian Materiality. An Essay on Religion in Late Medieval Europe*. Zone Books 2011, 280–284. Ks. myös Visa Immosen artikkeli tässä samassa lehdessä, jossa hän keskittyy eri tutkimusperinteistä kumpuaviin esineiden aineellisuuden ensisijaisuuden, ihmissuhteen ja todellisuuden väliin teoreettisiin keskusteluihin.

9. Keskiajan katolilaisuudessa vain papit nauttivat ehtoollisella sekä leivän että viinin, maallikoille tarjottiin ainoastaan leipä.

10. Bynum 2011, 281–282. Bynum viittaa tässä erityisesti tulkintoihin, jotka ottavat lähtökohdakseen Bruno Latourin tai Alfred Gellin, vaikka myöntäkin, että kaikkein sofistikoituneimmat modernit teorat ovat monisyisempiä.

kokemusmaailmassa niin reliikit, patsaat kuin kuvat elivät ja osallistuivat ihmisten toimiin.

Vaikka keskiajalla läntisessä kirkossa voitiin tehdä periaatteellinen ero esimerkiksi pyhimyksen ja tätä esittävän patsaan tai kuvan välillä, ei tämä ero käytännössä ollut aina itsestään selvä.¹¹ Pääsääntöisesti voimme ajatella, että aine oli elävää välittäessään pyhyyttä. Aineen elävyydelle oli olemassa teologiset perustelut, jotka perustuivat ylösnousemusoppiin, mutta selkeää rajaa sille, miten, milloin ja miksi aine koettiin eläväksi tai päinvastoin läpikotaisin elottomaksi, ei ole. Ehdotammekin, että huolimatta teologien pyrkimyksistä määritellä aineen luonnetta tietyissä tapauksissa, tietyin ehdoin pyhyyttä välittäväksi, yliopistoteologia ylsi harvemmin käytännön tasolle. Keskiajan ihmiset saattoivat mieltää minkä tahansa pyhimystä representoivan esineen omilla ehdoillaan eläväksi, pyhimykseksi itsekseen. Esimerkiksi keskiyläsaksan kielellä kirjoittaneet mystikot kuten Mechthild Magdeburgilainen ja Heinrich Seuse käyttivät kumpikin sanaa *Bild* (kuva) kuvaamaan niin pyhimyksiä, eläviä ihmisiä kuin patsaita tai maalauksia.¹² *Bild* oli (esi-)kuva, jota oli mahdollista jäljitellä, mutta tämä kuva saattoi ottaa niin elävän ihmisen, reliikin kuin maalauksenkin hahmon.¹³

Myöhäiskeskiajalla teologisesti oppineiden suhtautuminen materian elävyyteen samoin kuin ihmeisiin ja näkyihin oli osin kriittistä, mutta oppineetkaan eivät koskaan täysin sulkeneet pois mahdollisuutta, että ehtoollisleipä vuoti todella verta tai että näyt Jeesuksesta ja pyhimyksistä olivat todellisia.¹⁴ Keskustelu, jossa väiteltiin

mahdollisuudesta havaita ja kohdata Jumala aistimellisesti tai sitä vastoin yksinomaan spirituaalisesti, jatkui kiihkeänä halki koko keskiajan eikä kumpikaan kannoista selviytynyt yksiselitteisesti voittajaksi. Itse asiassa aistimelliset kokemukset pyhästä yleistyivät myöhäiskeskiajalla, samalla kun kritiikki niitä kohtaan lisääntyi.¹⁵ Emme tässä artikkelissa kuitenkaan jatka oppinutta keskustelua ehdoista, joilla aine oli koettavissa eläväksi, vaan pyrimme pikemminkin avaamaan keskiaikaisia aistikokemuksia ja ennen kaikkea niitä moninaisia tapoja, joilla aistit voitiin herkitää kokemukselle ja näitä kokemuksia kuvata.

Aineen ikuinen elämä

Kristillisen teologian mukaan Jeesuksen kuolema ja ylösnousemus mahdollistivat kaikille kristityille kuoleman jälkeisen elämän. Ikuisen elämän mahdollisuus näkyi keskiajalla konkreettisesti materiassa, esimerkiksi pyhimyksen ruumiissa eli reliikeissä. Teksteissä kuvataan usein viimeisiä hetkiään elävä pyhimys, jonka kasvoille voi jäädä hymy viimeisen henkäyksen sammuttua, koko vartalo voi hehkua valkoisena taivaallista valoa tai iho voidaan kuvata pehmeäksi, samettiseksi ja sileäksi kuin pienen lapsen.¹⁶ Tämän kaltainen kuvaus todisti sielun pääsystä taivaaseen ja Jumalan yhteyteen.

Harvoin keskiaikaisessa kirjallisuudessa ruumiin kuvaus jäi tähän. Tyypillistä pikemminkin oli, että niissä kerrotaan, kuinka ruumis tai ruumiin osia otettiin esille toistamiseen ja ne havaittiin vuodesta toiseen mätänemättömiksi, hajoamattomiksi ja kaikin tavoin muuttumattomiksi.¹⁷

11. Ks. esim. Hans Belting, *Likeness and Presence. A History of the Image before the Era of Art*. The University of Chicago Press 1994, 297–302; Jeffrey Hamburger, *Seeing and Believing. The Suspicion of Sight and the Authentication of Vision in Late medieval Art and Devotion*. Teoksessa Klaus Krüger & Alessandro Nova (toim.) *Imagination und Wirklichkeit. Zum Verhältnis von mentalen und realen Bildern in der Kunst der frühen Neuzeit*. Verlag Philipp von Zabern 2000, 56.

12. Mechthild von Magdeburg, *Das fließende Licht der Gottheit. Nach der Einsiedler Handschrift in kritischem Vergleich mit der gesamten Überlieferung herausgegeben von Hans Neumann. Band I*. Text besorgt von Gisela Vollmann-Profe. Artemis Verlag 1990, IV,22, 138–139; V,34, 194, 195; Heinrich Seuse, *Leben*. Teoksessa Karl Bihlmayer (toim.) *Heinrich Seuse, Deutsche Schriften*. Im Auftrag der Württembergischen Kommission für Landesgeschichte. Minerva G.m.b.H. 1961 [1907], XLII, 142

13. *Bild*-sanan merkityksestä keskiajalla ks. myös Rudolf Vierhaus, *Bildung*. Teoksessa Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (toim.) *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 1. Ernst Klett Verlag 1974 [1972], 509.

14. Tästä keskustelusta ks. erityisesti Bynum 2011, 154–171.

15. Hamburger 2000, 56–61.

16. Esim. Thomas Cantimpré, *Life of Lutgard of Aywières*. Teoksessa *The Collected Saints' Lives. Abbot John of Cantimpré, Christina the Astonishing, Margaret of Ypres, and Lutgard of Aywières*. Brepols 2008, III, 17.

17. Ks. esim. Processus canonizationis S. Thomae, Neapoli. Teoksessa *Fontes Vitae S. Thomae Aquinatis*. Cura et labore Laurent, fasciculus IV, *Revue Thomiste* [1911], 265–407, nro. XLVI. Myös Antonino de Florencia, *Tertia pars historiarum domini Antonini archipresulis flore[n]tini [...]*. Iacobi Myt 1527, CXIIIv.

Mätänemättömän lihan erityinen manifestaatio oli sen ihana tuoksu. Minkään inhimillisen ei katsottu vertautuvan siihen.¹⁸ Pyhyys oli siis havaittavissa silmin ja sen saattoi haistaa. Pyhyden saattoi myös tuntea silkkinen pehmeys ruumiista tai maistaa makeutena suussa.

Merkittävää keskiaikaiselle ajattelulle oli, että pelkästään pyhimyksen ruumis ei ollut elävä, vaan elämä jäi sen jokaiseen osaan, jos ruumiista irrotettiin osia. Jokainen ruumiin osa toimi itsenäisesti, mutta samalla – olipa kyseessä kuinka pieni ruumiinosa tahansa, kynnen pala tai hius – se voitiin kokea kokonaisuena, ehyenä pyhimyksenä. Toisin sanoen yksikin osa ruumiista oli pyhimys itse.¹⁹ Samalla kun erityiseen asemaan kohotetun ihmisen eli pyhimyksen jäänteet, luut, lihat, nesteet ja karvat koettiin kyseisen henkilön materiaalisena läsnäolona maan päällä, ne miellettiin myös pyhiksi esineiksi, reliikkeiksi, joiden välityksellä tuonpuoleinen oli tavoitettavissa. Kun ihmisen jäänteet tunnistettiin tavalla tai toisella pyhimykselle kuuluviksi, ne saivat eräänlaisessa arvonkohotusrituaalissa (*elevatio* tai *translatio*) esineellisen, pyhän reliikin arvon. Ilman tunnistusprosessia ja yhteistä sopimusta, jota julkiset rituaalit edustivat, ihmisruumis oli periaatteessa vain orgaaninen jäännös.²⁰ Pyhäksi materiaksi tunnistettuna reliikkejä tyypillisesti edelleen kaunistettiin ja samalla korostettiin niiden erityisluonetta pyhinä esineinä. Reliikkeihin voitiin kiinnittää erilaisia koristuksia ja ne voitiin sulkea lasisiin, jalometallisiin tai norsunluisiin säilytysastioihin, relikvaarioihin.

Pyhiä ja eläviä esineitä eivät suinkaan olleet vain pyhimyksen ruumiilliset jäänteet. Pyhimyksen läsnäolo sai aineellisen muodon myös esineissä, jotka olivat kuuluneet pyhimykselle tämän elinaikana, joita hän oli koskettanut tai joilla oli kosketettu pyhimyksen ruumista tai ruumiin osaa kuoleman jälkeen. Tällaisia pyhimykseen kosketuksissa olleita esineitä kutsutaan usein kosketusreliikkeiksi tai toissijaisiksi reliikkeiksi. Tämä teologisesti tunnustettu tapa tehdä tai valmistaa reliikkejä antoi keskiajan ihmisille lukemattomat mahdollisuudet ympäröidä itsensä esineillä, jotka eivät vain edustaneet pyhimystä vaan jotka oli koettavissa itse pyhimyksiksi.²¹

Näkymätön ja ruumiiton Jumala, joka oli ottanut ihmisen hahmon Jeesuksessa, tuli uskovien kokemuksissa eläväksi myös patsaissa ja kuvissa, joissa hänet oli mahdollista omin käsin tuntea ja silmin nähdä. Tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi puinen tai kivinen pyhimysveistos, alttari- ja kirkon seinälle maalattu pyhimyksen kuva samoin kuin kirjaan tehty kuvitus saattoivat elää keskiaikaisessa kokemusmaailmassa aivan samalla tavoin kuin pyhimyksen ruumis tai ruumiinosa. Vaikka veistosten tai kuvien elämä sellaisena aineena kuin pyhimyksen ruumis ei ollutkaan samalla tavoin perusteltavissa ylönpuhuttuun avulla, eroa eri pyhimystä representoivien esineiden välille on usein vaikea tehdä. Konkreettisimmillaan kaksi ainetta ja esinettä sulautui yhteen relikvaarioissa, jotka sisälsivät mahdollisesti suoran jäänteen pyhimyksestä, esimerkiksi luuta, mutta jolle säilytysastia antoi tosiasiallisen aistien havaittavan muodon ja materian.²²

18. *Relatio Juridica in qua novem testes oculati & jurati ex Ordine Praedicatorum narrant pia gesta & miracula S. Dominici, quae in vita, obitu, vel post mortem ejus observaverant.* Acta Sanctorum, Augusti, t. I. Jacobus Antonius van Gherwen, 1733, cc. 633D–645, 10, 34.

19. Caroline Walker Bynum, *The Resurrection of the Body In Western Christianity, 200–1336*. Columbia University Press 1995, 319; Sofia Boesch Gajano, *La santità*. Laterza 1999.

20. Klassikkoesitys siitä, kuinka ihmisjäänteille annettiin reliikkiarvo on Patrick J. Geary, *Furta Sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages*. Princeton University Press 1978. Reliikin esineellisyydestä ja arvosta tarkemmin ks. myös Patrick J. Geary, *Sacred commodities. The Circulation of Medieval Relics*. Teoksessa Arjun Appadurai (toim.) *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University Press 1986, 169–191.

21. Reliikkien erilaisista kategorioista ja ”valmistuksesta” ks. Nicole Herrmann-Mascard, *Les reliques des saints. Formation coutumière d'un droit*. Klincksieck 1975, 45–49.

22. Reliikin ja relikvaarion välisestä suhteesta ks. erityisesti Anton Legner, *Reliquien in Kunst und Kult. Zwischen Antike und Aufklärung*. Wissenschaftliche Nuchgesellschaft 1995; Cynthia Hahn, *The Voices of the Saints. Speaking Reliquaries. Gesta* 36 (1997), 20–31; Cynthia Hahn, *What Do Reliquaries Do for Relics. Numen* 57 (2010), 284–316; Francesca Sbardella, *Antropologia delle reliquie. Un caso storico*. Morcelliana 2007. Ruumiin ja materian liitosta erityisesti keskiaikaisten veistosten osalta ks. Elina Räsänen, *Ruumiillinen esine, materiaallinen suku. Tutkimus Pyhä Anna itse kolmantena -aiheisista keskiajan puuveistoksista Suomessa*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 116. Suomen Muinaismuistoyhdistys 2009.

Samoin monissa tapauksissa reliikkejä, pyhimystä esittäviä patsaista ja kuvia kohdeltiin samaan tapaan ja niiden ajateltiin olevan pyhimys itse. Tämä ajatusmaailma ei rajoittunut yksinomaan maallikoihin ja oppimattomiin, vaan esimerkiksi Heinrich Seusen latinankielisessä – siis ensisijassa oppineille suunnatussa – teoksessa *Horologium Sapientiae* pyhimykset ja heitä esittävät patsaat rinnastuvat toisiinsa ja ovat yhtä.²³ Samoin lukuisat tarinat papeista, jotka maallisen naisen sijasta avioituivat Neitsyt Marian kanssa, esittivät liiton solmimisen yleensä sormuksen asettamisena Marian patsaan sormeen.²⁴ Veistos edusti morsianta, mutta myös oli hän. Toisinaan patsaiden ja pyhänjäänösten eroa hämärsi myös se, että veistosten sisään sijoitettiin reliikkejä.

Pyhimyksen ja patsaan samuus tulee esiin varsin käytännönläheisesti myös käsikirjoituskuvituksessa. Raymondus Capualaisen (n.1330–1399) kirjoittama Katariina Sienalaisen elämäkertaa kertoo, miten Katariina rukoili kirkossa Pyhän Dominicuksen juhlapäivän iltana ja Jumala näytti hänelle monia ihania asioita pyhimyksestä. Kun Katariinan rippi-isä Bartholomeus tuli kirkkoon, Katariina keskusteli hänen kanssaan ja kertoi, miten oli nähnyt Dominicuksen yhtä selvästi kuin näki nyt Bartholomeuksen.²⁵ Kun tarina kuvitettiin saksankieliseen versioon Katariinan elämäkerrasta, Katariina, Kristus hänen vierellään ja Bartholomeus kuvattiin tavanomaisina ihmishahmoina. Sen sijaan Dominicus on käsikirjoituskuvassa heitä pienempi ja syvennyk-

sessä alttarin äärellä, toisin sanoen hänet oli kuvattu pyhimyspatsaana. Kuvassa Kristuksen käsi kehottaa Katariinaa suuntaamaan katseensa tähän patsaaseen.²⁶ Käsikirjoituksen kuvittaja olisi hyvin voinut kuvata myös pyhän Dominicuksen muiden hahmojen tapaan ihmisenä, mutta hän päätyi esittämään tämän patsaana ja loi teoksen lukijalle tietoisesti tai tiedostamatta vahvan mielikuvan siitä, että myös hänen kirkossaan patsaat olivat ainakin potentiaalisesti pyhimyksiä, eivät vain näiden kuvia.

Materian kutsu

Kuten edellä on todettu, erilaiset maalaukset ja veistokset olivat reliikkien ohella tärkeä uskonnolliseen elämään liittyvä aineellisuuden muoto. Maallikot kohtasivat niitä pääasiassa kirkkotiloissa, mutta luostareissa ja konventeissa asuneet munkit, nunnat ja veljet elivät runsaan visuaalisen ohjelman ympäröimänä. Kirkon lisäksi kuvia ja veistoksia oli kapitulialissa, refektoriossa eli ruokasalissa ja yhteisissä makuutiloissa. Henkilökohtaiset kuvat ja veistokset yleistyivät uskonnollisissa yhteisöissä omien kammioiden myötä 1200-luvulta lähtien.²⁷ Etenkin keskiajan loppua kohden pienet devotionaaliset esineet tulivat osaksi myös maallikoiden hengellistä elämää, kun aateliston lisäksi esimerkiksi kaupunkien porvarit saattoivat hankkia niitä koteihinsa.²⁸ Kaiken kaikkiaan niin suuret kulttikuvat ja seinämaalaukset kuin pienet patsaat, hartauskuvat, tekstiilit, rukousnauhat ja reliikkiastiat olivat uskonnollisen elämän innoittajia, joiden äärellä

23. Jeffrey F. Hamburger, *Visual and Visionary. Art and Female Spirituality in Late Medieval Germany*. Zone Books 1998, 206. Puuveistoksista tästä näkökulmasta ks. myös Räsänen 2009, erit. sivu 20.

24. Paull Franklin Baum, The Young Man Betrothed to a Statue. *Publications of the Modern Language Association of America* 34 (1919), 523–579.

25. Thomas Brakmann, *Ein Geistlicher Rosengarten. Die Vita der heiligen Katharina von Siena zwischen Ordensreform und Laienfrömmigkeit im 15. Jahrhundert. Untersuchungen und Edition*. Peter Lang 2011, 442.

26. Bibliothèque nationale de France, Ms. Allemand 34, f. 60v. Olemme käyttäneet Jeffrey Hamburgerin käsikirjoituksen kuvituksesta tekemää artikkelia, jossa on julkaistu kaikki käsikirjoituksen kuvat. Un jardin de roses spirituel un vie enluminée de Catherine de Sienne. *Art de l'enluminure* 11 (Dec. 2004/Janv–fév. 2005), 2–75, 47.

27. Thomas Lentjes, Vita perfecta zwischen vita communis und vita privata. Eine Skizze zur kösterlichen einzelzelle. Teoksessa Gert Melville & Peter von Moos (toim.) *Das Öffentliche und Private in der Vormoderne*. Böhlau Verlag 1998, 136, 145.

28. Diana Webb, Domestic Space and Devotion in the Middle Ages. Teoksessa Andrew Spicer & Sara Hamilton (toim.) *Defining the Holy. Sacred Space in Medieval and Early Modern Europe*. Ashgate 2008, 27–48; Jeanne Nuechterlein, The Domesticity of Sacred Space in the Fifteenth-Century Netherland. Teoksessa Andrew Spicer & Sara Hamilton (toim.) *Defining the Holy. Sacred Space in Medieval and Early Modern Europe*. Ashgate 2008, 49–79; Cahlotte Klack-Eitzen, Heilige Röcke. Teoksessa Charlotte Klack-Eitzen, Wibke Haase & Tanja Weissgraf, *Heilige Röcke. Kleider für Skulpturen in Kloster Wienhausen*. Schnell & Steiner 2013, 54.

rukoiltiin ja mietiskeltiin ja joilla saattoi olla tärkeä rooli myös osana liturgiaa.²⁹ Seuraavassa tarkastelemme näitä uskontoon liittyviä esineitä pohtien, millä tavoin ne esineinä mahdollistivat aistimellisen lähestymistavan ja vahvistivat ajatusta aineellisen elävästä roolista.

Myöhäiskeskiajan uskonnollinen taide alkoi keskittyä Jeesuksen elämän inhimillisiin puoliin, eli lapsuuteen ja ristinkärsimykseen.³⁰ Erityisesti saksankielisessä Euroopassa syntyi uusia veistostyyppisiä tai uusia tulkintatapoja vanhoista aiheista, kuten Pietä, Johannesta Kristuksen rinnalla lepäämässä kuvaava niin sanottu Christus-Johannes-Gruppe sekä Neitsyt Maria ja Jeesuslapsi. Nämä olivat selkeästi esineitä, jotka itsessään vetosivat tunteisiin, empatiaan, haluun osallistua ja koskea. Niissä jo aihe saattoi olla riittävä kutsu kosketukselle, mutta kyse oli myös osin tietoisesta aistimelliseen kokemukseen ohjaamisesta.

Ristiinnaulitsemista esittävien maalausten on todettu usein luoneen myöhäiskeskiajalla illuusion siitä, että kuvan katsoja seisoisi tai polvistui todellisen Kristuksen ristin edessä.³¹ Katsoja saattoi tuntea olevansa läsnä ristiinnaulitsemisen hetkellä. Useat tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota myös keskiaikaisten veistosten koskettavuuteen ja todenneet, että ne tehtiin sellaisiksi, että niitä oli helppo koskea ja että ne kutsuivat koskettamaan. Monissa tapauksissa veistosten kolmiulotteisuus stimuloi kosketusaistia näköaistin ohella ja teki esimerkiksi Kristuksen

ihmisyydestä helpommin aistittavan kuin pelkkä maalaus olisi tehnyt.³²

Kosketuksen keskeisestä merkityksestä – ja siitä, että materia suorastaan houkutteli koskettamaan – keskiajan hengellisessä elämässä kertovat lukuisat kuvaukset, joissa uskovat koskettavat patsasta tai kuvaa, joka muuttuu eläväksi. Yksi tunnetuimmista esimerkeistä on 1300-luvulla elänyt dominikaaninunna Margaretha Ebner, joka omisti puisen Jeesus-lastan esittävän veistoksen sekä vuoteen, johon lapsen saattoi asettaa. Ebnerin *Offenbarungen*-teoksen (”Ilmestysten”) mukaan tämä Jeesus-vauva muuttui eläväksi ja käyttäytyi tavallisen lapsen tavoin vaatien esimerkiksi Margarethaa imettämään itseään.³³ Jeesus-lastan esittäviä veistoksia oli naisten luostariyhteisöissä runsaasti ja ne yleistyivät juuri 1300-luvulta lähtien. Niitä käytettiin etenkin joulun aikaan ja nunnat saattoivat kylvettää veistoksia ja sitten pukea ne. Nämä patsaat olivat naisten hurskauselämälle tärkeitä ja niiden muuttuminen eläväksi lapseksi oli ihme, joka todisti ihmeen kokijan pyhyydestä tai hänen hyvästä toiminnastaan.³⁴

Pyhimys- ja Kristus-veistosten pukeminen yleistyi sydänkeskiajalta alkaen ja tämä tapa lisäsi osaltaan kosketukseen perustavaa kokemusta pyhästä. Vaatteiden valmistaminen ja käsin tekeminen tietyille patsaalle vahvisti henkilökohtaista suhdetta kyseiseen pyhään, ja vaatteiden kankaat sekä kirjaillut koristeet lisäsivät kosketusaistin käyttöä suhteessa veistoksiin.³⁵ Tekstiilit olivat

29. Hamburger 1989, 173–174; Derbes 1996, 16–19.

30. Anne Derbes, *Practising the Passion in late medieval Italy. Narrative Painting, Franciscan Ideologies, and the Levant*. Cambridge University Press 1996, 16–17, 185 n.24; Jeffrey Hamburger, *The Visual and the Visionary. Art and Female Spirituality in Late Medieval Germany*. Zone Books 1998, 202–205, 120–121.

31. Reindert L. Falkenburg, *The Fruit of Devotion. Mysticism and the Imagery of Love in Flemish Paintings of the Virgin and Child 1450–1550*. Käännös hollannista Sammy Herman. John Benjamins Publishing Company 1994, 2–4.

32. Peter P. Klein, Programmes eschatologiques, fonction et réception historiques des portails du XIIe s. Moissac - Beaulieu - Saint-Denis. *Cahiers de civilisation médiévale* vol. 33 (1990), 317–349; Ziegler 1992; Räsänen 2009. Myös monet Sixten Ringbomin tutkimukset sivuavat aihepiiriä. Ks. esim. Sixten Ringbom, Some Pictorial Conventions for the Recounting of Thoughts and Experience in Late Medieval Art. Teoksessa Flemming G. Andersen et al. (toim.) *Medieval Iconography and Narrative, a Symposium*. Odense University Press 1980. Kiitämme myös Éric Palazzoa kommentista tähän aihepiiriin liittyen.

33. Margaretha Ebner, *Offenbarungen*. Teoksessa Philipp Strauch (toim.) *Margaretha Ebner und Heinrich von Nördlingen. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschen Mystik*. Verlag V. Schippers 1966, 87–91.

34. Elisabeth Vavra, Bildmotiv und Frauenmystik. Funktion und Rezeption. Teoksessa Peter Dinzelsbacher & Dieter R. Bauer (toim.) *Frauenmystik im Mittelalter*. Schwabenverlag AB 1985, 206–217; Ulinka Rublack, Female Spirituality and the Infant Jesus in Late Medieval Dominican Convents. *Gender & History* 6 (1994), 37–57; Klack-Eitzen 2013, 56–62.

35. Jeffrey F. Hamburger, Zum Geleit. Teoksessa Charlotte Klack-Eitzen, Wibke Haase & Tanja Weissgraf, *Heilige Röcke. Kleider für Skulpturen in Kloster Wienhausen*. Schnell & Steiner 2013, 8. Francesca Sbardella (2007) on korostanut samanlaista henkilökohtaista sidettä reliikkien ja niiden säilytysastioita käsityönä työstäneiden nunnien välillä.

tyypillisesti naisyhteisöissä hurskauselämän ja mietiskelyn välineitä ja ne saattoivat olla niin hienovaraisesti koristeltuja, että niitä oli katseen ohella syytä lähestyä koskettamalla.³⁶

Naisluostareista tunnetaan myös veistoksia, joihin on lisätty inhimillisiä piirteitä. Esimerkiksi Chelmonn alkujaan sisterssiläis- tai fransiskaani luostarin Kristuksen liikuttavat kädet tekivät mahdolliseksi patsaan asettamisen pääsiäisen aikaan ensin ristille ja myöhemmin hautaan. Wilin St Katharinan luostarin aasilla ratsastavalla Jeesuksella oli puolestaan pyörät allaan, joiden ansiosta veistosta saattoi liikuttaa ja sen avulla esittää Jeesuksen saapumisen Jerusalemiin.³⁷ Edelleen Wienhausenin luostarin ylösnoususta Kristusta esittävä veistos, jonka rinnan haava sekä käsien ja jalkojen stigmat on maalaamisen lisäksi veistetty näkyviin,³⁸ suorastaan pyysi katsojaa laskemaan kätensä rinnan haavalle ja koskettamaan samaan tapaan kuin epäilevä Tuomas Apostolien teoissa. Koskettaminen oli tapa uskoa. Lisäksi lienee itsestään selvää, että nämä ihmisen elollistamat esineet edesauttoivat aistimellisen ja elävän suhteen syntymistä uskonnollisiin esineisiin.

Veistokset, kuvat ja niiden muuttuminen eläväksi tekivät Jumalan havaitsemisen mahdolliseksi niin katseen kuin kosketuksen avulla. Jeesuksen läsnäolo tuli todeksi erityisesti lapsen ja kärsivän Kristuksen hahmoissa, joita oli mahdollista syleillä, hyväillä ja lohduttaa. Edellä mainittu Margaretha Ebner kirjoittaa: ”Jokaista ristiä, jonka kohtasin, suutelin kiihkeästi ja niin usein kuin mahdollista. Painoin sen voimallisesti rintaani ja usein ajattelin, etten voisi erota siitä ja pysyä silti elossa. Niin suuri halu ja niin makea voima lävisivät sydämeni ja kaikki ruumiinosani, etten voinut irrottautua ristikistä.”³⁹ Krusifiksin tunteminen omaa ruumista vasten konkretisoi Margarethalle Kristuksen kärsimyksen, ja toisinaan hän jopa nukkui painaen poskeaan vasten kirjan sivua, jol-

Kuva 2. Wiehnausenin luostarin ylösnousseen Kristuksen kylkihaava asettuu kultaisiin kehysiin vaateen viilossa, mikä korostaa veistetyn ja maalatun haavan realismia ja kutsuu katsojaa asettamaan sille kätensä tai huulensa. Kuva: Kloster Wienhausen.

la oli ristiinnaulitun kuva tai pitäen vieressään puusta tehtyä krusifiksia.⁴⁰

Margarethan tarve pitää ihoaan vasten kirjan kuvaa kertoo myös käsikirjoitusten vastanseen kosketuksen tarpeeseen. Veistoksien kolmiulotteisuus ei siis ollut ehdoton vaatimus, vaan kirjan sivukin saattoi kosketuksen alla muuttua eläväksi, vaikka aiemmassa tutkimuksessa huomio on kiinnittynyt ensisijassa veistosten ja kosketuksen väliseen suhteeseen. Kaksiulotteisen käsikirjoituskuvan elävyydestä on kuvaava esimerkki Kat-

36. Constance Classen, *Deepest Sense. A Cultural History of Touch*. University of Illinois Press 2012, 123; ks. myös Jeffrey Hamburger, *Nuns as Artists. The Visual Culture of Medieval Convent*. University of California Press 1997, 37–51.

37. *Krone und Schleier. Kunst aus mittelalterlichen Frauenklöstern*. Ausstellungskatalog Ruhrländmuseum Essen, Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland 2005, 371, 373. Myöhäiskeskiajalta ja uuden ajan alusta tunnetaan myös liikkuvia veistoksia ja eräänlaisia alkeellisia robotteja. Ks. *Preternature*-lehden erikoisnumero aiheesta *Animating Medieval Art*. *Preternature* 4 (2015).

38. Klack-Eitzen 2013, 50–52.

39. Margaretha Ebner, *Offenbarungen*, 21.

40. Margaretha Ebner, *Offenbarungen*, 20–21.

harinentalin sisarkirjassa 1300-luvulta. Siinä kerrotaan nunnasta, joka koskettaessaan käsikirjoituksessa olevaa Jeesus-lapsen kuvaa tunsi kädesään elävän lapsen lämmön ja pehmeuden samaan tapaan kuin toinen nunna oli tuntenut koskettaessaan Mariaa ja Jeesus-lastaa esittävää veistosta.⁴¹ Kaksiulotteinen kuva saattoi muuttua eläväksi ja kosketukseen vastaavaksi. Käsikirjoitusten koskettaminen ja suutelu oli itse asiassa myös ritualisoitua, sillä messua toimittava pappi suuteli yleensä messukirjaan maalattua krusifiksia, mutta monesti myös yksityisissä hartauskirjoissa on jälkiä siitä, että niiden käyttäjä on hyväillyt tai suudellut kuvia.⁴² Omanlaisena houkuttimena kosketukseen saattoivat näissä tapauksissa olla kuvien aiheiden ohella värit, joilla keskiajalla ajateltiin olevan erityisiä ominaisuuksia. Monet värit yhdistettiin tekstiileihin – sama sana saattoi tarkoittaa niin väriä kuin kangastyyppiä – ja täten väreillä oli suoraan tuntoaistiin vetoavia ominaisuuksia. Samoin kultaiset ja jalokivin koristellut reliikkiastiat olivat kosketuksen kohteita ja värikkäiden kivien koskettamisen uskottiin tekevän osalliseksi väreihin liitetystä voimasta. Kultra yhdistettiin aurinkoon, lämpöön ja hyvinvointiin, safiirin sininen viileyteen ja suojelemaan, smaragdinin vihreys taas sairauksien parantamiseen.⁴³ Reliikkiastioissa oli toisin sanoen muitakin elementtejä kuin pyhäinjäännös, jotka kutsuivat kosketukseen ja joilla uskottiin olevan parantavia vaikutuksia.

Katsomme, että monet uskonnolliseen käyttöön suunnatut esineet kutsuivat käyttämään eri aisteja ja ohjasivat myös vastaanottajan kokemusta omista lähtökohdistaan: jokin esine kosketti aiheen, toinen värien, muodon tai materiaalien avulla. Vaikka Margaretha Ebnerin tai Katharinentalin nunnien tavat lähestyä niin kaksi- kuin kolmiulotteisia kuvia katseen ohella myös koskettamalla saattavat vaikuttaa äärimmäisiltä ja vierailta, veistosten koskettaminen oli yleistä aina

1700-luvun toiselle puoliskolle saakka ja sitä pidettiin katseen ohella myös tärkeänä esteettisen arvioinnin välineenä.⁴⁴ Koskettamisen perinteestä ja sen jatkuvuudesta kertoo Rooman Pietarinkirkon pyhää Pietaria esittävä alkujaan 1300-luvulta oleva pronssipatsas, jonka toisen jalkaterän miljoonien pyhiinvaeltajien kosketukset ja suudelmät ovat satojen vuosien kuluessa kuluttaneet. Vielä nykypäivänäkin moni sekularisoitunut turisti koskettaa jalkaa, usein edes tietämättään miksi, sillä toisten jättämä jälki kutsuu lähes automaattisesti koskettamaan ja tarttumaan vuosisataiseen traditioon.

Aineettomasta aineelliseksi – aistien taika

Kuten edellä on osoitettu, tietyt esineet ja niiden elollinen, pyhyttä välittävä luonne olivat keskiajalla uskonnollisen elämän keskiössä. Aina kaivattua esinettä ei kuitenkaan ollut saatavilla. Tällaisista esineistä ovat konkreettisimpina esimerkkeinä pyhimyksen juhlapäivän juhlallisuuksissa tarpeelliset, kyseisen pyhimyksen reliikit. Seuraavassa käsittelemme sitä, kuinka keskiaikaista liturgiaa käytettiin tietoisesti ja tehokkaasti immateriaalisen muuttamisessa materiaaliseksi aistikokemukseksi joko yksin tai esimerkiksi liturgisten kirjojen kanssa.

Kuvien ja liturgian muodostaman aistikokemuksen on tuonut keskiajan tutkijoiden keskusteluun erityisesti ranskalainen taidehistorioitsija Éric Palazzo.⁴⁵ Yksi Palazzon keskeisimmistä teeseistä on, että liturgisen riitin voima sai kuvat ja tilanteet eläviksi ja todellisiksi riittiin osallistuvien keskuudessa. Katsomme, että juuri tällaisen aistikokemuksen saattoi tarjota Katharinentalin dominikaaninaisten luostarista 1300-luvun alusta periytyvä graduuaali, messulaulukirja, jonka miniatyyreihin on käytetty runsaasti lehtikultaa ja loistokkaita värejä.⁴⁶ Pyhän Dominicuksen juhlapäivän yhteyteen on kuvattu koko folion korkuinen, kapea goottilaishenkinen rakennelma, joka

41. Ruth Meyer, *Das 'St. Katharinentaler Schwesternbuch'. Untersuchung, Edition, Kommentar*. Niemeyer 1995, 128, 107, 140.

42. Beatrice Radden Keefe, *Surveying Damage in the Walters "Rose" (W.143)*. *The Journal of the Walters Art Museum* 68/69 (2010), 97–98. Aiheesta ks. myös British Libraryn kuvitetujen käsikirjoitusten katalogin ohjatut kierrokset aiheesta "kissing images", <https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/TourKnownC.asp> (10.4.2016).

43. Classen 2012, 127–128.

44. Classen 2012, 132.

45. Esim. Éric Palazzo, *L'invention chrétienne des cinq sens dans la liturgie et l'art au Moyen Âge*. Cerf 2014, 13.

46. Johannes Duft (toim.) *Das Graduale von St. Katharinenthal um 1312*. Faksimile-Verlag 1980, f. 261v.

Kuva 3. Katharinentalin gradualessa Pyhän Dominicuksen juhlapäivän tekstin initaliain muoto mukailee relikvaarion ulkonäköä. Sen avulla sisarten ulottumattomissa maallikkojen kuorissa ollut pyhänjäännös tuli läsnä olevaksi myös nunnille. Lähde: St. Katharinentalin Graduale 261v, Schweizerischen Nationalmuseum LM-26117. Kuva: Schweizerischen Nationalmuseum, DIG-885.

tuo mieleen relikvaarion. Sen alaosaan on kuvattu koristeelliset aukot, jotka olivat tyypillisiä monille keskiaikaisille pyhimyshaudoille. Näiden aukkojen läpi uskovat ja pyhiinvaeltajat saattoivat saada katse- ja kosketuskontaktin pyhimyksen reliikkeihin. Rakennelman alaosassa on cella eli veljen kammio, missä pyhä Dominicus kirjoittaa. Cellasta nousee torni, jonka sisällä on tikapuut taivaaseen. Tässä toisessa osassa rakennelmaa Dominicus kiipeää kohti taivasta. Aihe kuvaa hänen kuolemaansa ja sielun ylösnousemusta. Tikapuilla pari askelmaa Dominicusta alempana seuraa rukoileva dominikaanisisar Katharina von Radegge. Rukous on kuvattu pergamenttikääröön ja se lähes koskettaa Dominicusta kertoen siitä, että Katharinan rukoukset saavuttavat pyhimyksen, joka vie ne mukanaan taivaaseen.⁴⁷

Ei tiedetä, oliko Katharinentalin sisarilla Dominicus-reliikkiä vai korvasiko tämä kuva reliikkiastian pyhänjäännöksineen. Konventin kirkos-

sa maallikkojen puolella, eli osassa johon sisaret eivät voineet mennä, oli joka tapauksessa Dominicukselle pyhitetty alttari. On todennäköistä, että tällä alttarilla säilytettiin Dominicuksen reliikkiä. Sisarten käytössä olleen graduaalin kuva voi viitata kyseisen alttarin relikvaarioon. Olennaista on, että graduaalin kuva ja sen sisältämät säkeet Dominicuksen messusta saivat aikaan tunteen pyhimyksen läsnäolosta sisarten keskuudessa. Laulun, sanoituksen ja kuvan yhteisvoimin nunnat mahdollisesti näkivät Dominicuksen läsnäolon myös reliikissä, joka tosiasiallisesti ei ollut heidän nähtävissään.

Sen lisäksi, että liturgia saattoi muuttaa elottoman kuvan eläväksi, sillä oli myös voima luoda materiaalisesti todentuntuinen ja elävä aistiko-kemus sellaisesta, joka ei ollut aineellisesti läsnä edes kuvana tai muuna merkinä. Esimerkiksi dominikaanien Tuomas Akvinolaiselle 1320-luvulla valmistama juhlapäivän liturgia, sen hetkipalvelut ja messu, viestivät keskiaikaisessa tra-

47. Gradualesta ja muista luostarin käsikirjoituksista ks. Cordula Maria Kessler, *Gotische Buchkultur. Dominikanische Handschriften aus dem Bistum Konstanz*. Oldenbourg Verlag 2010.

ditiossa poikkeuksellisella tavalla ruumiin ja reliikkien läsnäoloa veljien yhteisessä palvelussa, vaikka tiedämme, että vain muutamalla dominikaaniyhteisöllä oli tuohon aikaan hallussaan Tuomaan pyhäinjäänteitä. Aitojen ja aineellisten pyhäinjäänteiden puuttuessa he loivat ne aistikokemuksena liturgiassa.⁴⁸

Liturgian aistikokemus syntyi ensisijaisesti kuulon ja hajuaistin avulla. Akvinolaisen juhlapäivän aloittaneet yöpalvelun tekstit julistavat pyhimyksen ruumiin erityisyyttä jo tämän eläessä. Ruumiin kuvaus muuttuu yhä intensiivisemmäksi kohti yöpalveluksen loppua. Esimerkiksi yöpalvelun toiseksi viimeinen lukukappale kuvaa Tuomaan kuoleman jälkeen tehtyä reliikkien siirtoa toistamalla tiuhaan sanaa *corpus* eli ruumis – itse asiassa seitsemän virkkeen pituisessa tekstissä yhteensä seitsemän kertaa – ja antamalla sanalle painoa musiikin avulla. Lukukappaleen lopussa ruumiiseen yhdistetään ihastuttava tuoksu. Keskiaikaisen liturgian tapaa noudattaen lukukappaleen jälkeen kuoro toistaa laulaen luennan tärkeimmän sanoman, tässä tapauksessa ”ihastuttavan tuoksun, joka kohosi haudasta”.⁴⁹ Pyhimysliturgiassa käytettiin yleensä runsaasti suitsukkeita, ja on hyvin todennäköistä, että juuri tässä kohtaa hetkipalvelua suorittavat papit korostivat liturgian sanoja ja sävelmää runsailla thuribulumin heilautuksilla pyhimyshautaa symboloivan alttarin ympärillä.

Tuomas Akvinolaisen yöpalvelun viimeinen lukukappale vetoaa kuulemisen lisäksi erityisesti tuntoaistiin niiden periaatteiden pohjalta, joita olemme aikaisemmin tässä artikkelissa käsitelleet. Lukukappale kuvaa näyssä ilmestynyttä Tuomasta konkreettisin ja koskemaan kutsuvin keinoin: Tuomas on sen mukaan puettu sääntökunnan asuun, viittaa koristavat loistavat jalokivet, rinnalla on muita kiviä suurempi kivi, joka säteilee voimakasta valoa valaisten koko kirkon. Päätä ympäröi kaksi sädekehää, toinen kultainen ja toinen hopeinen. Tässä liturgia näyttää kuvaavan Tuomaan jalokivin koristeltuna reliikkiastiana tai reliikkinä itsenään, jos ymmärrämme luiden säi-

lytysastian, niiden ulkokuoren, pyhimyksen ihona, kuten esimerkiksi Bynum tulkitsee.⁵⁰ Näyssä on yhtä aikaa läsnä elävä pyhä, Tuomas, ja koko ruumis reliikkien muodossa. Tätä tulkintaa näystä vahvistaa vielä aamupalvelun säe, missä todetaan ”aarreakun” (*tecum thesauri*) saapuneen Fossanovan vieraaksi.⁵¹ Tässä viitataan Tuomaan tuloon Fossanovan luostariin, missä hän lyhyen sairastamisen jälkeen kuoli. *Tecum thesauri* on nimenomaan reliikkilipas, ja säe viittaa monikerroksisesti samalla Tuomaan vierailuun luostarissa, kun tämä vielä eli, ja hänen pyhien reliikkiensä jäämiseen samaan paikkaan kuoleman jälkeen.

Aisteja kutkuttavalla kielellä dominikaanit loivat Tuomaan läsnäolon keskuuteensa jopa ilman pyhäinjäänteitä, jotka materiaalisina merkeinä pyhimyksestä olisivat olleet helpompi tie kokemukseen pyhän läsnäolosta. Kuvien ja esineiden ajateltiin olevan erityisen tärkeitä kouluttamattomien maallikoiden hartauden harjoituksen apuvälineinä, tienä pyhyteen, mutta niitä eivät kaihtaneet munkit, papit tai muu koulutettu eliittikään. Aistikokemus, jonka dominikaaniveljet, sisaret tai maallikot saavuttivat osallistuessaan liturgiaan, on todennäköisesti ollut erilainen esimerkiksi sen mukaan, kuinka hyvin he tunsivat laulujen teoreettisen ja kielellisen merkityksen. Tässä suhteessa sävelkielen kuvailuvuus ja keskeisten sanojen, kuten *corpus*, runsaat toistot viittaavat siihen, että myös kevein tiedoin varustettujen maallikoiden aistikokemuksessa Tuomaan läsnäolo saattoi muodostua todelliseksi ja aineena havaittavaksi. Aistein tunnettavien aineellisten elementtien runsaus Tuomaan juhlapäivien liturgiassa kertoo omalta osaltaan keskiaikaista kulttuuria läpileikkaneesta tarpeesta materian läsnäololle jumalasuhteen kivijalkana. Tämä tarve ei näytä erityisesti vähentyneen myöhemminkään uuden ajan alussa kuten artikkelin avaava tarina osoittaa.

Keskiajan kristillisyydessä hartauselämää varten tehdyt esineet olivat kulttuurisesti aktiivisia, läsnä olevia ja eläviä. Kuten olemme osoittaneet, niillä oli tärkeä sija uskonnollisessa kokemuksessa,

48. Marika Räsänen, *The Restless Corpse. Thomas Aquinas' Remains as a Centre of Conflict and Cult in Late Medieval Southern Italy*. Turun yliopisto 2013.

49. Vatikaani, Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 400, f. 434v.

50. Bynum 2011.

51. BAV, Barb. lat. 400, f. 435r–436r.

jopa niin tärkeä, että tilanteissa, joissa esinettä ei ollut, kokemus aineellisesta pyrittiin tekemään mahdollisimman todelliseksi aistien avulla. Tätä materian keskeisyyttä voi selittää Jeesuksen inkarnaatiolla, pyhän tulemisella lihaksi, ja sillä, että imitaatio ja asioiden uudelleen kokeminen koettiin parhaaksi tavaksi oppia. Jäljittelemällä Kristusta ja pyhiä sekä aistimalla, mitä he olivat aistineet, uskovat olettivat pääsevänsä osallisiksi myös Kristuksen jumalallisuudesta ja pyhimysten ikuisesta elämästä. Myöhäiskeskiajalla uskonnollinen elämä muuttui aiempaa yksilöllisemmäksi ja uskovien henkilökohtaista jumalasuhdetta korostavaksi, mutta toisin kuin reformaation jälkeisessä protestanttisessa Euroopassa,⁵² aistimellinen kokemus pyhän materian läsnäolosta säilyi olennaisena tapana saavuttaa tämä yksilöllinen suhde.

Artikkeli on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa hanketta: Modus vivendi – Religious Reform and the Laity in Late Medieval Europe (259407).

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Abstract: A Sense of the Holy. Sensing Materiality in Late Medieval Dominican Culture

The article discusses the importance of objects and materiality in late medieval religious culture, especially within the Dominican order. Many religious objects, which to modern eyes seem to be passive or dead or just objects, were in the medieval context considered not only to be almost alive – as things in many current discussions when they are seen to have their own agency – but also to be really living and acting. Relics, statues, paintings, and illuminated manuscripts were open to changes: statues could bleed and paintings come to life when touched. We argue that sensing material objects was essential for late medieval religiosity. Even though the theoretical and educated discussion about the subject was never settled, stories in which objects came to life became more and more common during the Late Middle Ages. The article shows that, in some cases, the objects themselves had qualities that directed the sensory experiences of people and attracted them to touch the objects. However, the need to sense the holy was, in other cases, so immediate that the material relic that did not exist was made tactile through other means such as liturgy, which combined sensuous words and music.

Keywords: materiality, object, Late Middle Ages, Dominicans, religious culture, senses, sensory experience

52. Carlos Eire, *Incombustible Weber. How the Protestant Reformation Really Disenchanted the World*. Teoksessa Andrea Sterk & Nina Caputo (toim.) *Faithful Narratives. Historians, Religion, and the Challenge of Objectivity*. Cornell University Press 2014, 132–148. – *Nyt julkaistu Meri Heinosen ja Marika Räsänen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Johanna Ilmakunnas

Ompelupöytä – naisten arkinen ylellisyysesine 1700- ja 1800-luvun Euroopassa

Esineet ja kuvat voivat olla historiantutkimuksen lähteitä yhtä lailla kuin tekstitkin. Digitalisaatio on avannut uusia mahdollisuuksia esineellisten ja visuaalisten lähteiden käyttöön, kun museoiden ja arkistojen sekä huutokauppakamarien kuvallista aineistoa on kaikkien saatavilla. Ompelupöytä tarjoaa mahdollisuuden tutkia yhtä lailla naisten arkista työtä, ylellisyysesineiden tuotantoa ja kulutusta 1700- ja 1800-luvun Euroopassa kuin sitä, millä tavalla historioitsijat voivat hyödyntää tutkimuksessaan materiaalisia ja visuaalisia lähteitä.

Ompelupöytä esineenä syntyi 1700-luvun Euroopassa. Tuolloin huonekalutuotanto koki suorastaan vallankumouksellisen muutoksen suurista, paikallaan olevista, lähes arkkitehtonisista huonekaluista siroihin ja liikuteltaviin huonekaluihin. Uusilla huonekaluilla oli erilaisia käyttötarkoituksia, jotka kuvastivat eliittien elämäntapaa ja sille keskeisiä käytäntöjä. Kirjoituspöytä, konsolipöytä, yöpöytä, toiletti- tai kampauspöytä, teepöytä, pelipöytä ja ompelupöytä suunniteltiin ja toteutettiin eri käyttötarkoitusten mukaan ja niiden käytännölliset yksityiskohdat mahdollistivat vaikkapa pelaamisen, kirjeiden ja päiväkirjan kirjoittamisen tai brodeeraamisen kulloiseenkin käyttöön erityisesti suunnitellun pöydän ääressä.

Dosentti, FT **Johanna Ilmakunnas** on Suomen Akatemian tutkijatohtori (2013–2016) Helsingin yliopistossa. Sähköposti: johanna.ilmakunnas@helsinki.fi.

Tämän artikkelin pöytä on ompelupöytä. Tarkastelen ompelupöytää historioitsijan tutkimuskohteena sekä sukupuolittuneena ja sukupuolitettuna naisten jokapäiväisenä käyttö- ja ylellisyysesineenä 1700-luvulta 1800-luvulle, eli aikana ennen huonekalujen teollista tuotantoa ja ennen käsityöiden tekemisen politisoitumista osaksi naisasialiikettä, kansansivistystä ja kansainvälisiä *arts and crafts* -virtauksia.

Ompelupöytä oli 1700–1800-luvulla usein ammattimaisen huonekalupuusepän tekemä esine, jota eliitin naiset käyttivät ei-ammattillisen käsityön tekemisen alustana ja paikkana. Kärjistetyksi sanoen kyse oli professionaalien luokkien miesten joutilaiden luokkien naisten käyttöön tekevästä esineestä. Ompelupöytä symboloi vahvasti eliittinaisten joutilasta elämää, jossa lukeminen, kirjeiden kirjoittaminen ja käsityöt sekä piirustus- ja soitto- tai laulutaito määrittivät ainakin ideologisella tasolla naisen mahdollisuuksia ja paikkaa hänen sosiaalisessa ympäristössään. Ompelutaidon ja ompelupöydän voikin rinnastaa naisten lukemiseen ja kirjoittamiseen, joita on tutkittu paljon myös materiaalsen kulttuurin ja esineiden näkökulmasta. Historioitsija Dena Goodman on tutkinut kirjoitettavia naisia, kirjoittamiseen liittyviä esineitä ja kirjoituspöytiä.¹ Taidehistorioitsija Carolina Brown Ahlund on puolestaan tutkinut lukevia naisia ja kirjallisia motiiveita muotokuvamaalauksessa.² Molemmat käsittelevät myös kirjoitusvälineiden, kirjojen ja muotokuvien esineellisyyttä ja pohtivat niitä merkityksiä, joita mustepullot, kirjoituslipastot, kirjat ja muotokuvat saivat naisten käytössä.

Sen sijaan käsityöiden tekemistä on tutkittu vähemmän, vaikka ompelemisellä itsensä elättä-

1. Dena Goodman, *Becoming a Women in the Age of Letters*. Cornell University Press 2009, 199–244; Dena Goodman, *Furnishing Discourses. Readings of a Writing Desk in Eighteenth-Century France*. Teoksessa Maxine Berg & Elizabeth Eger (toim.) *Luxury in the Eighteenth Century. Debates, Desires and Delectable Goods*. Palgrave Macmillan 2003, 71–88; Dena Goodman, *The Secrétaire and the Integration of the Eighteenth-Century Self*. Teoksessa Dena Goodman & Kathryn Norberg (toim.) *Furnishing the Eighteenth Century. What Furniture Can Tell Us about the European and American Past*. Routledge 2011, 191–194.

2. Carolina Brown, *Liksom en herdinna. Litterära teman i svenska kvinnoporträtt under 1700-talet*. Carlssons 2012.

neiden naisten työtä on tutkittu pitkään.³ Historioitsija Amanda Vickery onkin todennut terävästi, että varsinkin eliittinaisten käsitöiden tekemiseen sisältyy arvolatauksia, joita tutkijoiden on usein vaikea ylittää.⁴ Taidehistorioitsija Roszika Parker tuo uraauurtavassa teoksessaan *The Subversive Stitch* (1984) esiin sen, miten voimakkaasti ompeleminen, brodeeraus ja muut käsityöt sukupuolitettiin naisten tekemiseksi vuosisatojen ajan. Parkerin mukaan feminiininen tekeminen suljettiin kodin piiriin ja käsitöiden taiteelliset ulottuvuudet latistettiin kädentaidoiksi, jolloin niille ei myöskään suotu samaa arvostusta kuin taidemaailman hyväksymille taidemuodoille kuten maalaustaiteelle tai kuvanveistolle.⁵ Käsitöihin saattaa liittyä ajatus joutilaisuudesta, ajankulusta ja turhasta koristeellisesta tekemisestä, minkä vuoksi taidehistorioitsijoiden ja historioitsijoiden on ehkä ollut helpompi tutkia naisten intellektuaalisiksi miellettyjä toimia, lukemista ja kirjoittamista. Käsitöiden sivuuttamisessa näkyy myös 1800-luvulla syntynyt ajatus professionaalien ja amatööriin tekijän välillä: ammattimaisesta tekemisestä tuli entistä arvostetumpaa, kun taas amatööriys menetti 1700-luvulla sanaan liitetyn positiivisen juonteen ja tuli merkitsemään vähempiarvoista osaamista.

Ompelupöytä esineenä ja huonekaluna on lähtökohta, josta avautuu monia polkuja elämään ja työhön varhaismodernissa yhteiskunnassa. Tässä artikkelissa näkökulma on nimenomaan naisten elämässä ja siinä, miten naiset käyttivät miesten valmistamia ompelupöytiä arkisissa toi-

missaan. Yhtä lailla ompelupöytä voi kuitenkin toimia lähtökohtana miesten työn ja elämäntulkujen tarkastelulle. Lisäksi ompelupöydän – esineen – valitseminen paitsi keskeiseksi tutkimuskohteeksi, myös pääasialliseksi lähteeksi, antaa mahdollisuuden pohtia niitä teoreettisia ja metodologisia haasteita, joita kirjallisiin aineistoihin tottuneet historioitsijat kohtaavat valitessaan lähdeaineistoonsa esineitä. Analysoimani ompelupöydät sekä visuaaliset lähteet, joissa ompelupöytiä kuvattiin, olen valinnut suomalaisista, ruotsalaisista, ranskalaisista, brittiläisistä ja alankomaalaisista museotietokannoista sekä huutokauppojen luetteloista.⁶ Olen valinnut pöydät ja kuva-aiheet siten, että mukana on sekä ”tavallisia” pöytiä että 1700-luvun puusepäntöiden poikkeuksellisia taidonnäytteitä, samoin kuin maalauksia ja gravyyrejä, joissa näkyy ompelupöytien asema jokapäiväisinä käyttöesineinä.

Huonekalut historioitsijan tutkimuskohteena – metodologisia kysymyksiä

Esineiden ja materiaalisen kulttuurin tutkiminen on viime vuosina noussut yhä keskeisemmäksi akateemisen tutkimuksen kohteeksi myös historian alalla.⁷ Lingvistisen ja tilallisen käänteen lisäksi historian ja kulttuurien tutkimuksessa on puhuttu materiaalisesta käänteestä ja uusista historioista.⁸ Esineiden ja materiaalisen kulttuurin tutkimus nousi voimakkaasti esiin yhdessä kuluttamisen tutkimuksen nousun kanssa 1980-luvulta lähtien, jolloin myös huonekalut ja niiden käyttö kiinnittivät historioitsijoiden huo-

3. Esim. Clare Haru Crowston, *Fabricating Women. Seamstresses of Old Regime France, 1675–1791*. Duke University Press 2001; Pernilla Rasmunssen, *Skräddaren, sömmerskan och modet. Arbetsmetoder och arbetsinledning i tillverkningen av kvinnlig dräkt 1770–1830*. Nordiska museets förlag 2010; Deborah Simonton, Milliners, Modistes and Marchandes de Mode. Gender, Luxury and Skill in the Workplace. Teoksessa Deborah Simonton, Marjo Kaartinen & Anne Montenach (toim.) *Luxury and Gender in European Towns, c. 1700–1914*. Routledge 2014, 19–28; Kirsi Vainio-Korhonen, *Käsin tehty – miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsityötuotannon rakenteet ja strategiat esiteollisessa Turussa Ruotsin ajan lopulla*. SHS 1998.

4. Amanda Vickery, *Behind Closed Doors. At Home in Georgian England*. Yale University Press 2009, 231–232.

5. Roszika Parker, *The Subversive Stitch. Embroidery and the Making of the Feminine*. I. B. Tauris 1984/2012.

6. Finna, www.finna.fi; DigitaltMuseum, digitaltmuseum.se; Réunion des musées nationaux, www.rmn.fr; Victoria and Albert Museum, www.vam.ac.uk; Rijksmuseum, www.rijksmuseum.nl; Bukowskis, www.bukowskis.com.

7. Ks. esim. Sarah Barber & Corinna M. Peniston-Bird (toim.) *History Beyond the Text. A Student's Guide to Approaching Alternative Sources*. Routledge 2009; Anna Maria Forssberg & Karin Sennefelt (toim.) *Fråga föremålen. Handbok till historiska studier av materiell kultur*. Studentlitteratur 2014; Anne Gerritsen & Giorgio Riello (toim.) *Writing Material Culture History*. Bloomsbury 2015; Karen Harvey (toim.) *History and Material Culture. A Student's Guide to Approaching Alternative Sources*. Routledge 2009; Maija Mäkikalli & Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. SKS 2010.

8. Esim. Dan Hicks, The Material-Cultural Turn. Event and Effect. Teoksessa Dan Hicks & Mary C. Beaudry (toim.) *The Oxford Handbook of Material Cultural Studies*. Oxford University Press 2010, 25–98.

miota. Varsinkin perukirja-aineistot tarjosivat uusia mahdollisuuksia saada tietoja huonekaluista ja niiden paikasta kodeissa.⁹ Esineiden ja materiaalisien kulttuurin tutkimus ei tietenkään ole uutta. Esinetutkimus on aina ollut keskeinen osa taidehistorian ja etnologian tutkimusta, samoin kuin museoiden toimintaa ja tehtäviä. Arkeologit, antropologit ja historioitsijat sekä historiallisen arkeologian tutkijat pyrkivät kontekstualisoimaan esineet ja tarkastelemaan miten ja missä yhteydessä esineitä on käytetty, kuka ne on tuottanut, kuka niitä on käyttänyt tai kuluttanut ja millaisia merkityksiä niihin on liitetty.¹⁰ Taidehistoriassa ja museoiden esinetutkimuksessa esine, materiaali ja tekijä ovat puolestaan olleet keskeisessä roolissa, ja laajempi historiallinen konteksti, käyttäjä ja käyttökokemus ovat saattaneet olla vähemmän tärkeitä tai jäädä kokonaan sivuun.

Historioitsija Leora Auslander on useassa yhteydessä tuonut esiin, kuinka sidoksissa historioitsijat ja heidän tulkintansa ovat teksteihin. Auslander on haastanut historioitsijat – myös taide- ja arkkitehtuurihistorioitsijat – tutkimaan, näkemään ja kuuntelemaan tarkemmin myös tiloja, paikkoja, rakennuksia, kuvia ja esineitä.¹¹ Osa niistä vaikeuksista, joita historioitsijat liittävät esineiden käyttöön tutkimuksen lähdeaineistona ovat todellisia ja rakenteellisia, osa lähinnä vakiintuneita käsityksiä siitä, millaisia lähdeaineistojen tulisi olla ja miten niihin tulisi viitata. Maija Mäkikalli on todennut, että historianantutkijoiden koulutukseen kuuluu harvoin fyysisten esineiden tulkinta, vaikka historioitsijat tiedostavatkin, että kaikki ihmisten jälkeensä jättämät jäljet, niiden muodosta riippumatta, ovat menneisyydestä kertovia lähteitä, jälkiä tai johtolankoja.¹² Jokin aika sitten kuulin erään historianantutkijan aivan vilpittömästi huudahtavan, ettei esineisiin voi viitata, ja että niitä on siksikin niin vaikea (ellei mahdotonta) käyttää itsenäisinä, kirjallisten dokumenttien kaltaisina lähteinä.

Kuva 1. Ompelepyöty, 1850-luku. Valokuva Ulf Berger. Nordiska museet, CC BY-NC-ND.

Kuitenkin museoiden kokoelmissa olevilla esineillä on signumi, aivan samalla tavalla kuin julkisissa arkistoissa tai kirjastoissa olevilla tekstuaalisilla dokumenteilla on signumi, johon historioitsija voi viitata.

Tarkoista paikkatiedoista ja viittausmahdollisuudesta huolimatta historioitsijoiden on selvästi vaikeampi mieltää esineitä kuin kirjallisia dokumentteja lähteiksi, puhumattakaan täysin ilman signumia olevien rakennusten, tilojen tai maisemien mahdollisuudesta olla lähteitä ja johtolankoja menneisyyden ilmiöiden ymmärtämiseen ja tulkintaan. Esineitä, tiloja ja maisemia voi kuitenkin tulkita aivan kuten tekstejä ja ne voivat kertoa omasta ajastaan, tekijöistään ja käyttäjistään paljon – ja yhä useammat histo-

9. Ks. esim. Annik Pardailhé-Galabrun, *La naissance de l'intime. 3 000 foyers parisiens XVIIe–XVIIIe siècles*. Presses Universitaires de France 1988; Daniel Roche, *Histoire des choses banales. Naissance de la consommation XVIIe–XIXe siècle*. Fayard 1997, 183–208; Lorna Weatherill, *Consumer Behaviour and Material Culture in Britain, 1660–1760*. Routledge 1988.

10. Ann Brower Stahl, *Material Histories*. Teoksessa Dan Hicks & Mary C. Beaudry (toim.) *The Oxford Handbook of Material Cultural Studies*. Oxford University Press 2010, 150–172.

11. Leora Auslander, *Beyond Words*. *The American Historical Review* 110:4 (2005), 1015–1045; Leora Auslander, *European Social History. Questions for Architectural Historians*. *Journal of the Society of Architectural Historians* 65:1 (2006), 10–11.

12. Maija Mäkikalli, *Johdanto. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. Teoksessa Maija Mäkikalli & Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. SKS 2010, 9–33.

riointsijat tekevätkin näin. Erityisen kiinnostavia uusia tutkimustuloksia voisi syntyä yhdistämällä erilaisia lähdetyyppisiä, niin tekstuaalisia kuin materiaalisiaakin. Viime vuosina historioitsijat ovat myös kiinnostuneet tekstuaalisten lähteiden materiaalisuudesta, ja esimerkiksi kirjeitä on tutkittu paitsi sisältönsä sekä kirjoittamis- ja lukemiskontekstinsa, myös esineellisyytensä ja materiaalisuutensa näkökulmasta.¹³

Esiineellisestä maailmasta kertovat lähteet ovat silti historian tutkimuksessa yhä edelleen useammin kirjallisia kuin esineellisiä.¹⁴ Historioitsijoiden kannattaisi nähdäkseni ottaa esineiden tarjoamat haasteet vastaan ja rohkeasti käyttää myös esineellisiä lähteitä tutkimuksessaan. Digitalisaatio on avannut valtavia mahdollisuuksia esinetutkimukselle. Monet museot ovat avanneet kokoelmiaan juuri digitoimalla ja saattaneet näin kuva- ja esineaineistojaan aiempaa laajempien yleisöjen, myös tutkijoiden, ulottuville. Huutokauppakamarien internetissä olevat luettelot tuovat nekin uusia mahdollisuuksia esineellisten ja visuaalisten aineistojen tutkimuskäytölle. Eri maissa ja eri mantereilla olevat museokokoelmat ovat aikaisemmin olleet vaikeasti tavoitettavia, koska monet esineistä eivät ole koskaan olleet näytteillä ja pääsy niiden luo on saattanut rajoitua museon omiin tutkijoihin. Huutokaupoissa olevat esineet puolestaan tulevat usein yksityiskodeista päätyen toisiin yksityiskoteihin, jolloin tutkijan on ollut vaikeaa, ellei suorastaan mahdollonta tavoittaa arkisia ja tavallisia esineitä muutoin kuin satunnaisesti.

Aiemmin arkistojen ja museoiden kokoelmapolitiikassa ja käytettävyydessä oli suuri ero. Arkistojen tehtävä oli paitsi säilyttää myös saattaa dokumentit tutkijoiden ulottuville, kun taas museokokoelmat olivat enemmän säilyttämisen kuin saavutettavuuden tyyssijojia. Digitalisaatio

kuitenkin muuttaa tilannetta, vaikka vielä on lukuisia avoimia kysymyksiä siitä, kuinka (digitoituid) esine- ja kuvakokoelmat saataisiin paremmin palvelemaan käyttäjiä. Uudeksi haasteeksi on nousemassa suurten digitoitujen ja eri paikoissa sijaitsevien esineellisten tai kuvallisten aineistojen kartoitus, kerääminen ja hallinta. Digitoituihin aineistoihin liittyvä metadata puolestaan vaikuttaa siihen, millä tavoin esineet löytyvät suurista kokoelmista. Digitoituista museokokoelmista tai huutokauppaluetteloista löytyy esimerkiksi ompelupöytiä vain satunnaisesti, koska esinetiedot voivat olla puutteellisia. Ei ole myöskään itsestään selvää, että vaikkapa maalauksissa ja muissa visuaalisissa esityksissä kuvatut esineet sisältyisivät digitoitun maalauksen metatietoihin. Näin moni maalauksissa oleva ompelupöytä jää löytymättä tai niiden löytyminen on sattumanvaraista.

Digitoidut aineistot perustuvat ainakin tällä hetkellä pääosin kaksiulotteisiin valokuviin, mikä tuo omat haasteensa tutkimukseen ja aineiston käyttöön. Museokokoelmissa esineestä saattaa olla ainoastaan yksi valokuva, esinehistorialliselta arvoltaan merkittävänä pidetyistä esineistä pari kolme, eri puolilta esinettä olevaa kuvaa. Huutokauppojen sähköisissä luetteloissa kuvia on usein enemmän. Tutkijan on huomioitava myös, että kuvien – sekä paperisten valokuvien että digikuvien – mukana katoaa aina osa esineen kontekstia, koon ja muodon ymmärtämistä ja sen hahmottamista, miten esine sijoittui käyttöympäristöönsä. Esinekuvat eivät myöskään aina paljasta, millaisia ompelupöydät tai muut esineet olivat, kun niiden lokeroita tai laatikoita avattiin ja suljettiin. Tämä on huomattu myös museoissa, joissa esineiden käyttökokemusta ja -tarkoitusta on esitelty esimerkiksi videoiden avulla.¹⁵ Voiko tutkija ymmärtää käyttökokemusta, jos ei itse voi

13. Ks. esim. Sally Holloway, *Romantic Love in Words and Objects during Courtship and Adultery c. 1730 to 1830*. University of London 2013, <https://pure.royalholloway.ac.uk/portal/en/publications/romantic-love-in-words-and-objects-during-courtship-and-adultery-c-1730-to-1830%28fc7794fc-b21e-4eb4-aec9-274ad6b6e22e%29.html> (16.9.2015).

14. Ks. esim. Ulla Ijä, *Talo, kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Turun yliopiston julkaisuja 2015; Johanna Ilmakunnas, *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. SKS 2011; Vainio-Korhonen 1998. Näissä kaikissa tutkimuksissa esineet, niiden tuotanto, levittäminen ja kuluttaminen ovat keskeisiä, mutta lähdeaineistona ovat pääasiassa kirjalliset dokumentit, eivät esineet itsessään; vrt. Anu Korhonen, Peili ja peilikuva uuden ajan alun Englannissa. Teoksessa Maija Mäkilä & Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. SKS 2010, 66–107. Korhosen tulokinnan keskiössä on peili esineenä ja esineellisenä lähteenä, vaikka hänkin nojaa voimakkaasti kirjallisiin lähteisiin.

15. Ks. esim. The Metropolitan Museum, Demonstration of the Roentgens' Dressing Table (Poudreuse), <https://www.youtube.com/watch?v=53zzt2SVde4> (20.1.2016).

nähdä ja koskettaa esinettä? Mielestäni voi. Vastaavalla tavalla historioitsijat ovat käyttäneet tekstuaalisia aineistoja eri muodoissa, alkupe-
räisdokumentteina, painettuna alkuperäisaineis-
toina tai uusintapainoksina ja lähdejulkaisuina,
mikrofilmeinä ja -kortteina sekä nykyään yhä
useammin hyvinkin erilaisin tavoin digitoituina
dokumentteina.

Huonekalut ja niiden sukupuoli

Suuret kaapit ja arkut, raskaat tuolit ja pöydät sekä koristeelliset kabinettikaapit ja katosvuoteet olivat 1700-luvulle saakka tärkeimmät huoneka-
lut vauraissa kodeissa. Muutos tällaisista arkkitehtonisista ja kiinteistä kalusteista keveämpiin ja käyttäjälle mukavampiin huonekaluihin tapahtui Pariisin eliittiipiireissä jo 1600-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ja levisi sieltä vähitellen kaikkialle Eurooppaan.¹⁶ Naisten vaikutus huonekalujen muotoiluun ja uusiin käyttötarkoituksiin oli merkittävä ja johtui osaltaan eliitin naisten keskeisestä asemasta 1600-luvun salonkikulttuurissa ja sen muuttumisessa 1700-luvulla uudennlaiseksi kohteliaisuus-
kulttuuriksi. Naisille suunniteltiin ja tehtiin feminiinisiksi miellettyjä pienikokoisia, koristeellisia ja keveitä huonekaluja kuten pikkuruusia kirjoituspöytiä, lipastoja, pukeutumis- ja ompelupöytiä tai pehmustettuja ja verhoiltuja tuoleja ja sohvia, joissa saattoi istua mukavasti leveät hameet yllään.¹⁷ Eliittien naiset ja miehet käyttivät samoja huonekaluja, kuten kirjoituspöytiä tai lipastoja, mutta niitä alettiin tehdä erityisesti naisille tai miehille suunnattuina sukupuolitettuna esineinä. Miehille suunnatut maskuliiniset kirjoituspöydät olivat suurikokoisia,

vaikka samaan aikaan niiden muoto muuttui aiempaa sirommaksi. Naisten kirjoituspöydät ja kirjoituslipastot saattoivat puolestaan olla hyvin pienikokoisia. Sen sijaan 1700-luvun huonekalujen koristeluissa ei ole nähtävissä suurta eroa naisten ja miesten huonekalujen välillä lukuun ottamatta 1760-luvulta lähtien yleistyneitä kukakuvioita, jotka selkeästi olivat feminiinisiä verrattuna rokokoon tyylliteltyihin lehväkoristeisiin tai myöhemmin usklassismin koristeaiheisiin. Huonekalujen koko kertoi paitsi niiden siirreltävyydestä, myös käyttäjän asemasta ja huonekalun ääressä tehdyn työn tärkeydestä. Kuningattaren kirjoituspöytä ei muodoltaan, kooltaan, koristelultaan ja materiaaleiltaan eronnut kuninkaan työpöydästä muutoin kuin, että se sijaitsi kuningattaren huoneistossa.¹⁸

Huonekalujen erilaisiin käyttötarkoituksiin, samoin kuin huonekalujen sukupuolitettavaan ja sukupuolitettuun käyttöön ja markkinointiin sekä luksuhuonekalujen ja sisustuksen poliittiseen merkitykseen ovat kiinnittäneet huomiota varsinkin Ranskan käsityöteollisuutta 1600-luvun lopulta 1800-luvulle tutkineet taidehistorioitsijat ja historioitsijat kuten Leora Auslander, Natacha Coquery, Joan DeJean ja Carolyn Sargentson.¹⁹ Amanda Vickery on puolestaan tuonut esiin, miten englantilainen huonekaluteollisuuden ja edullisen puoliluksuksen pioneeri Thomas Chippendale sekä muut varhaiset huonekalutehtailijat kohdistivat markkinointinsa erikseen miehille ja naisille, jotka nähtiin erilaisten ja sukupuolitettujen huonekalujen mahdollisina käyttäjinä.²⁰

Suomessa huonekaluista, niiden tekijöistä ja niiden kulttuurisista merkityksistä käyttäjilleen

16. Uusista, mukavista ja tarkoituksenmukaisista huonekaluista, kuten sohvista ja nojatuoleista ks. Joan DeJean, *The Age of Comfort. When Paris Discovered Casual – and the Modern Home Began*. Bloomsbury 2009, 104–130.

17. Leora Auslander, *Taste and Power. Furnishing Modern France*. University of California Press 1996, 67, 345–347; Kathryn Norberg, *Goddesses of Taste. Courtesans and Their Furniture in Late-Eighteenth-Century Paris*. Teoksessa Dena Goodman & Kathryn Norberg (toim.) *Furnishing the Eighteenth Century. What Furniture Can Tell Us about the European and American Past*. Routledge 2011, 97–114.

18. Esim. Lovisa Ulrikan kirjoituspöytä kuninkaanlinnassa Tukholmassa. Bo Vahlne, *Frihetstidens inredningar på Stockholms Slott. Om bekvämlighetens och skönhetsens nivåer*. Balkong 2012, 131–133, 187.

19. Auslander 1996; Natacha Coquery, *L'Hôtel aristocratique. Le marché du luxe à Paris au XVIIIe siècle*. Publications de la Sorbonne 1998; Natacha Coquery, *Tenir boutique à Paris au XVIIIe siècle. Luxe et demi-luxe*. Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques 2011; DeJean 2009; Carolyn Sargentson, *The Manufacture and Marketing of Luxury Goods. The marchand merciers of late 17th- and 18th-Century Paris*. Teoksessa Robert Fox & Anthony Turner (toim.) *Luxury Trades and Consumerism in Ancien Régime Paris*. Ashgate 1998, 99–137; Carolyn Sargentson, *Merchants and Luxury Markets. The Marchands Merciers of Eighteenth-Century Paris*. Victoria and Albert Museum 1996.

20. Amanda Vickery, *Fashioning Difference in Georgian England. Furniture for him and for her*. Teoksessa Paula Findlen (toim.) *Early Modern Things. Objects and Their Histories, 1500–1800*. Routledge 2013, 342–359.

1700-luvun lopulta 1900-luvun alkupuolelle ovat julkaisseet yleisesityksiin kirjoittaneiden asiantuntijoiden lisäksi lähinnä kansatieteilijät kuten Leena Sammallahti ja Marja-Liisa Lehto. He ovat tarkastelleet niin sänkyjen, keinutuolien kuin liipastojenkin historiaa.²¹ Jukka Relas on puolestaan tutkinut 1800-luvun alun huonekaluja ja sisustusta Helsingin keisarillisessa palatsissa sekä niiden representoimaa, Pietarissa pääasiassa olleen keisarin valtaa Suomen suuriruhtinaskunnassa.²² Minna Sarantola-Weiss, joka on tutkinut sohvyryhmän merkityksiä 1960–1970-luvulla, on harvoja suomalaisia historioitsijoita, joiden tutkimuksen keskiössä on huonekalut (käyttö)esineinä. Hän lukee sohvista ja sohvyryhmien yleistyemisestä suomalaisissa kodeissa ennen kaikkea uudenlaisen kuluttamisen ja vapaa-ajan arvostuksen nousun.²³ Samantapaiset kysymyksenasettelut ja tulkinnat ovat kiinnostavia myös, kun tutkitaan 1700- ja 1800-lukujen huonekaluja, niiden käyttöä ja laajemminkin materiaalista kulttuuria. 1600–1700-luvun ruotsalaisporvariston kuluttamista laajan perukirja-aineiston avulla tutkinut Gudrun Andersson tuo esiin myös huonekalut ja sisustuksen.²⁴ Näissä tutkimuksissa huonekalujen käyttöä on tarkasteltu säädynmukaisen kuluttamisen, vallankäytön tai tyylihistorian näkökulmasta huonekalujen käytön sukupuoleen liittyneiden käytäntöjen jäädessä vähemmälle huomiolle.

Anu Korhonen on kirjoittanut peilistä sukupuolittuneena ja sukupuolitettuna esineenä 1600-luvun Englannissa ja muistuttaa, miten kulttuurisidonnaisia kaikki esineet ja niiden tulkinnat ovat.²⁵ Peiliin liittyy ompelupöytä vahvemmin ajatus naisten turhamaisuudesta, omahyväisyydestä ja itsekkyydestä, kun taas ompelu-

pöydän merkityksiä voi lukea vasten yleiseurooppalaista ajatusta siitä, että käsitöiden tekeminen oli osoitus naisten ahkeruudesta, kuuliaisuudesta ja arkipäivän taidoista.²⁶ Ompeleminen kertoi naisten työteliäisyydestä ja tottelevaisuudesta silloin kun sen tulokset kohdistuivat muihin kuin naiseen itseensä, eli kun naiset tekivät vaatteita tai muita tekstiilejä muille kuin itselleen. Sen sijaan naisten omaan käyttöönsä tekemät koristeelliset kirjailuun somistetut pienet ylellisyysesineet kuten kukkarot, esiliinat tai tuolinpäälliset oli helpompi tulkita turhamaiseksi koristautumiseksi ja eliittinaisten tyhjäksi ajanvietteeksi.

Kirsi Saarikangas on puolestaan tarkastellut tilojen merkityksiä, tiloissa muotoutuvia merkityksiä ja asukkaiden tiloille tuottamia uusia merkityksiä sekä sukupuolen vaikutusta arkisten elettyjen tilojen, kuten kotien tai kaupunkikorttelien, kokemukseen. Tilojen käyttäjät muovaavat ja sukupuolittavat tiloja sekä luovat niille uusia käyttötarkoituksia ja merkityksiä. Saarikankaan mukaan kotien tilajärjestelyt ”ylläpitävät, tuottavat, tukevat ja vaikeuttavat erilaisia sukupuolitettuja ja sukupuolittavia käytäntöjä”.²⁷ Myös tiloissa olevat huonekalut, kuten juuri ompelupöytä, ovat sukupuolitettuja ja sukupuolittavia sekä niiden ajattelun että todellisen käytön vuoksi. Huonekalut merkitsevät ja luovat ihmisten identiteettejä: ne ovat osa kotia ja osa omaisuutta. Ihmiset antavat huonekaluille erilaisia merkityksiä ja asettavat niille erilaisia odotuksia ja toiveita. Lisäksi huonekalut luovat mielentiloja ja tarjoavat tilanteesta ja huonekalun tyyppistä riippuen sosiaalisuutta tai yksityisyyttä.²⁸

Ymmärtääkseen ja tulkitakseen huonekalujen sosiaalisia, kulttuurisia, taloudellisia ja poliittisia sekä sukupuolittuneita ja sukupuolittavia ulottu-

21. Leena Sammallahti & Marja-Liisa Lehto, *Kalusteita kamareihin. Suomalaisten keinutuolien ja piironkien historiaa*. SKS 2010; Leena Sammallahti & Marja-Liisa Lehto, *Suomalainen sänky. Kansanomaisten vuodekalusteiden historiaa*. SKS 2006.

22. Jukka Relas, *Valta, tyyli ja tila. Keisarien ja presidenttien residenssi Helsingissä 1837–1940*. Suomen Muinaismuistoyhdistys 2013.

23. Minna Sarantola-Weiss, *Sohvyryhmän läpimurto. Kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa*. SKS 2003.

24. Gudrun Andersson, *Stadens dignitärer. Den lokala elitens statuskonsumtion & maktmanifestation i Arboga 1650–1770*. Atlantis 2009.

25. Korhonen 2010.

26. Parker 2012; Vickery 2009, 22, 120, 231–256, 283.

27. Kirsi Saarikangas, *Eletyt tilat ja sukupuoli. Asukkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia*. SKS 2006, 85–92.

28. Dena Goodman & Kathryn Norberg, Introduction. Teoksessa Dena Goodman & Kathryn Norberg (toim.) *Furnishing the Eighteenth Century. What Furniture Can Tell Us about the European and American Past*. Routledge 2011, 1–5.

vuuksia, tutkijan on analysoitava monenlaisia lähteitä: kuvallisia, esineellisiä ja tekstuaalisia. Esineiden lähdearvo voi olla suuri, ja erilaisia lähde-tyyppejä analysoimalla historioitsijat voivat sekä syventää että laajentaa analyysiaan. Ompelupöytä on esimerkki siitä, kuinka yhden esineen tai esinetyypin avulla historioitsija voi avata näkökulmia paljon laajempiin ilmiöihin, kuten materiaalisen kulttuurin merkitykseen eliiteille, naisten työhön, käsityöläismestarien tuotantoon tai ihmisten taiteellisiin pyrkimyksiin.

Ompelupöytä naisten päivittäisen työn alustana ja paikkana

Pitkälle 1900-luvun puolivälin jälkeen ulottui aika, jolloin kaikki tyttöt oppivat ompelemaan sosiaalisesta ja taloudellisesta taustasta riippumatta. Ompelutaito oli tyttöjen ja naisten keskeinen taito, joka opittiin kotona tai koulussa, ja jonka merkitys ei kadonnut, vaikka muista kouluaineista tuli yhä tärkeämpiä. 1700-luvulla eliittien tyttöt kasvatettiin kotona, missä he oppivat myös ompelemaan joko äidin ja muiden naispuolisten sukulaisten tai kotiopettajan johdolla. 1800-luvun alkupuolelta lähtien säätyläiset lähettivät yhä useammin tyttärensä pensionaatteihin ja tyttö-opistoihin. Niiden oppimäärään kuului ompelutaito, joka oli säätyläisnaisille yhtä välttämätön kuin soitto-, laulu- ja piirustustaito tai kyky huolehtia suurenkin talouden jokapäiväisestä sujumisesta.²⁹ Vaikka säätyläistyttöjen ompelutaito oli osa säädynmukaista kasvatusta, joka tähtäsi erityisesti miellyttävään ja vaatimattomaan käyttöön sekä arvokkaaseen viehättävyyteen, se

oli myös käytännön taito. Aateliskartanoissa, pappiloissa ja porvariskodeissa riitti niin säätyläisnaisille kuin palveluskunnallekin paljon ommeltavaa, paikattavaa ja parsittavaa koristeellisemmän kirjailun lisäksi.

Suuri osa vaateista ja liinavaatteista ommeltiin itse kotona kudotuista kankaista. Kirjailutaito ja koristeompelu antoivat naisille taidot nimikoida pyyheliinat, pöytäliinat ja lakanat sekä siten liittämään itsensä ja sukunsa osaksi traditioita ja sukupolvien jatkumoa.³⁰ Kirjailemalla vaatekapaleita ja kodin tekstiilejä naiset saattoivat myös toteuttaa omia esteettisiä ja taiteellisia mieltymyksiään. Ompeleminen tarjosi lisäksi suurelle joukolle naisia mahdollisuuden lisäansioihin, ehkä myös itsensä tai perheensä elatukseksi, vaikka naisten työ jäi ammattikuntalaitoksen ja ammatillisen käsityöläisyyden ulkopuolelle.³¹ Orpokodeissa ja löytölastenkodeissa ompelamisen oppimiseen käytettiin paljon aikaa ja vaivaa juuri sen vuoksi, että tyttöjen ajateltiin voivan elättää itsensä kättensä työllä.³² Ompelutaitoinen palvelustyttö oli säätyläisperheissä haluttua työvoimaa, jonka palkkaukseen sekä asemaan kirjojonta-, kudonta ja parsimistaidot saattoivat vaikuttaa aivan suoraan.³³ Myös säätyläisnaisille ompelutaito tarjosi mahdollisuuden ansioiden hankkimiseen, vaikka varsinaisesti palkkatyö avautui monissa Euroopan maissa yläluokan naisille vasta 1800-luvun lopulla.³⁴

Kaikki naiset ompelivat, ja kaikki he tarvitsivat ompelustensa toteuttamiseksi materiaaleja ja työvälineitä. Kuitenkin suuri osa ompelutyöstä vaati ainoastaan neulaa ja lankaa, rasian, jossa säilyttää

29. Johanna Ilmakunnas, *Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar*. Johan Gabriel Oxenstiernas och Jacobina Charlotta Munsterhjelmns dagböcker. *Historisk Tidskrift för Finland* 98:2 (2013), 156–184; Kirsi Vainio-Korhonen, *Sofie Munsterhjelmns aika. Aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. SKS 2012, 31–33; Anna-Maria Åström, *Från ideal till verklighet. Mentalitetshistoriska aspekter på en kvinnans liv 1794–1838*. *Finskt museum* 96 (1989), 93–94; säätyläistyttöjen kasvatuksesta ks. myös Jessica Parland-von Essen, *Behagets betydelse. Dötrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*. Gidlund 2005.

30. Angela Rundquist, *Blått blod och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*. Carlssons 1989, 206–207.

31. Marja-Liisa Lehto, *Käsitöitä 1700- ja 1800-luvulta*. Teoksessa Marja-Liisa Lampinen (toim.) *Ruusunkukkia ja villasukkia*. Helsingin kaupunginmuseo 1985, 36–37; Vainio-Korhonen 1998; Kirsi Vainio-Korhonen, *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. SKS 2002, 38–43, 94–102, 135–136.

32. A History of Samplers. Victoria and Albert Museum, <http://www.vam.ac.uk/content/articles/h/a-history-of-samplers/> (15.9.2015); Johanna Ilmakunnas, *Embroidering Women & turning men. Handiwork, gender and emotions in Sweden and Finland, c. 1720–1820*. *Scandinavian Journal of History* 41 (2016, tulossa).

33. Lehto 1985, 36–37; ks. myös Chloe Wingston Smith, *Women, Work and Clothes in the Eighteenth-Century Novel*. Cambridge University Press 2013, 111–144.

34. Ilmakunnas, 2016; Lehto 1985, 37.

ompelutarvikkeita sekä pienehkön pöydän, jolle laskea ne työväloneet, jotka kulloinkin tarvittiin käden ulottuville. Neulatyyny, terävät sakset, sormustimet ja neularasiat olivat tärkeimmät ompeluväloneet. Sukkien, sormikkaiden tai muiden pienten vaatekappaleiden kutominen edellytti puikkoja, lankaa ja pussin, johon keskeneräisen käsityön saattoi laittaa suojaan odottamaan seuraavaa muista askareista joutilasta hetkeä.

Pienikokoisen ompelupöydän tärkeä ominaisuus oli liikuteltavuus. Pöydän saattoi helposti siirtää paikasta toiseen sen mukaan, missä oli paras valo vaativaan kirjailuun tai missä haluttiin seurustella ja viettää aikaa. Naisten käsityöt nimittäin kuuluivat seurustelukulttuuriin ja niitä tehtiin yhtä hyvin perheen parissa kuin laajemmissa sosiaalisissa piireissä. Käsityöt olivat osa heteroseksuaalista ja heteronormatiivista seuraelämää 1800-luvun puoliväliin asti, minkä jälkeen naisten käsityöt kanavoitiin yhä useammin sosiaaliseksi ja poliittiseksi osallistumiseksi ompeluseuroissa ja rouvasväenyhdistyksissä.³⁵ Samalla naisilta sulkeutui monia epäsuoran vaikuttamisen kanavia, kun julkinen elämä institutionalisoitui ja muuttui selkeästi miesten alueeksi.

Ompelupöytä valmistettiin samoista materiaaleista kuin muitakin huonekaluja: lepänjuuresta, koivusta, pähkinäpuusta, akaasiasta, jakarandasta, mahongista, ruusupuusta ja muista jalopuulajeista. Pöydissä saattoi olla intarsiakoristeluita ja messinkilyötteitä ja ne olivat suorakulmaisia, pyöreitä, kulmikkaita ja neliön mallisia. Lähes kaikissa ompelupöydissä oli ompelutarvikkeita varten pieni laatikko, joka usein oli vielä jaettu pienempiin lokeroihin. 1700-luvulla ompelupöydissä oli sirot jalat, kun taas biedermeiertyylin myötä 1800-luvun alkupuolella yleis-

Kuva 2. Justus Chevillet, *Le bon exemple*, 1750. Kupari-kaiverus 43,40 x 30,40 cm. Rijksmuseum.

tyi lyyränmuotoinen jalka. 1800-luvun alusta alkaen yleistyivät myös erilaiset pöydän alla olleet (usein silkiset) kangaspussit, joissa keskeneräisiä ompelutöitä saattoi säilyttää. Suomessa ja Ruotsissa ompelupöydät olivat selvästi vaatimattomampia kuin Ranskassa ja Britanniassa (Kuva 1, s. 139).³⁶ Ompelupöytä ei yleensä kuulunut puuseppien mestarinnäytteisiin lipastojen, kirjoituspöytien tai kaappien lailla, minkä vuoksi suomalaisien ja ruotsalaisten ompelupöytien valmistajista ei tiedetä paljoa.³⁷ Museoiden kokoelmis-

35. Esim. Kirsti Salo-Mattila, *Keisarinna serni. Naiskäsityön suhde taiteeseen 1800-luvun loppupuolella*. Helsingin yliopisto 2000.

36. Hakusana "sybord", Digitalt Museum, <https://digitaltmuseum.se/search?query=sybord> (15.9.2015); ks. myös ompelupöytä TTM 20762, Museokeskus Vapriikki, <https://www.finna.fi/Record/siiri.urn%3Anbn%3Afi-vapriikkihttp%253A%252F%252Fwww.profum.com%252Farchive%252FarchivedObject-C43C4446-3EBE-E715-26CE-CC2620D037E2> (15.9.2015); ompelupöytä TTM 47983, Museokeskus Vapriikki, <https://www.finna.fi/Record/siiri.urn%3Anbn%3Afi-vapriikkihttp%253A%252F%252Fwww.profum.com%252Farchive%252FarchivedObject-DDA7E39B-6A07-2F0B-0EE1-D4DF616FCF05> (15.9.2015); hakusana "table à ouvrage", Réunion des musées nationaux, l'Agence photo, <http://www.photo.rmn.fr/C.aspx?VP3=SearchResult&VBID=2C05PC037PUKW&SMLS=1&RW=1680&RH=921> (15.9.2015); hakusana "work table", Victoria and Albert Museum, Search the Collections, [http://collections.vam.ac.uk/search/?limit=15&q=work+table&commit=Search&after-adbc=AD&before-adbc=AD&category\[\]=10&narrow=1&ffset=0&slug=0](http://collections.vam.ac.uk/search/?limit=15&q=work+table&commit=Search&after-adbc=AD&before-adbc=AD&category[]=10&narrow=1&ffset=0&slug=0) (15.9.2015).

37. Vrt. Heikki Hyvönen, Kustavilaisen ajan sisustaminen ja Suomessa toimineet puuseppämestarit 1772–1809. Teoksessa Heikki Hyvönen (toim.) *Kustaa III:n aikaan*. Heinolan kaupunginmuseo 1992, 66–133; Torsten Sylvén, *Mästarnas möbler. Stockholmsarbeten 1700–1850*. Norstedts 1996.

sa, yksityiskodeissa ja huutokauppojen luetteloissa olevien ”tavallisten” ja melko yksinkertaisten ompelupöytien tekijät ja käyttäjät jäävät usein kokonaan tuntemattomiksi. Tämä näkyy myös siinä, että hakusanoilla ”ompelupöytä”, ”sybord”, ”table à ouvrage” ja ”work table” löytyy vain joitakin tuloksia vuosille 1700–1900 suomalaisista, ruotsalaisista, ranskalaisista ja brittiläisistä museotietokannoista. Tunnettujen huonekalupesepien signeeraamat ompelupöydät ovat museokokoelmissa paremmin esillä kuin yksinkertaiset ja arkiset esineet.³⁸

Ompelupöytien ääressä tehty työ sen sijaan on tallentunut useassa muodossa: esineinä, joita naiset tekivät, kuvallisina esityksinä ompelevista naisista sekä naisten itsensä tai muiden sanallistamina kertomuksina kirjeissä, päiväkirjoissa ja muistelmissa.³⁹ Kuvallisista lähteistä, samoin kuin perukirjoista ja inventaariluetteloista saa käsityksen siitä, missä huoneissa ja tiloissa huonekalut ja esineet olivat jonakin tietynä aikana. Säätyläiskodeissa ompelupöydät olivat useimmiten förmaakeissa, saleissa ja joskus myös makuukamareissa.⁴⁰

Visuaalinen aineisto, kuten maalaukset, piirustukset ja grafiikanlehdet havainnollistavat, kuinka naiset työskentelivät ompelupöytiensä ääressä, miten ompelupöytiä käytettiin arjessa ja millaisen tilan ne vaativat ympäristöstään. Justus Chevillet'n kuparikaiverruksessa vuodelta 1750 nuori nainen on kumartunut ompeluksensa äärelle (Kuva 2). Nainen istuu rottinkiselkäisessä tuolissa tyyliteltyssä interiöörissä. Siro ompelupöytä on naisen oikealla puolella ja kuva-alan

ulkopuolella olevasta ikkunasta lankeava valo mahdollistaa tarkan työskentelyn. Pienellä ompelupöydällä on ompelurasia, lankakerä ja neulatyyny, jotka peittävät pöydän pinnan lähes kokonaan.⁴¹ 1600-luvulta lähtien monet kuva-aiheet levisivät laajalle nimenomaan grafiikanlehtinä, jotka olivat suhteellisen edullisia sekä suosittuja keräilykohteita ja arvostettuja sisustuselementtejä. Chevillet'n työn nimi on *Le bon exemple*, hyvä esimerkki, mikä alleviivaa ja muistuttaa konkreettisesti käsitöihin liitetystä naisten ominaisuuksista, ahkeruudesta ja työteliäisyydestä, kainoudesta ja taitavuudesta, siveydestä ja hyvätapaisuudesta. Ompelupöytä, kuten tuoli ja nuoren naisen asukin, ovat elegantit mutta myös tarpeeksi vaatimattomat, että hyvän esimerkin voi ajatella koristaneen useammankin säätyläiskodin seinää tilassa, jossa naiset ahkerivat omien ompelupöytiensä ääressä.

Ruotsalainen Pehr Hilleström maalasi 1700-luvun lopulla kymmeniä tauluja, joiden aiheena on käsitöitä tekevät naiset.⁴² Yhteen monista interiööreistä Hilleström on kuvannut äidin, joka opettaa tytärtään lukemaan (Kuva 3). Etualalla on pieni pyöreä ompelupöytä, jolle on huolettomasti jätetty käsityöpussi ja kaksi lankakerää.⁴³ Ompelupöytä muistuttaa käsitöiden merkityksestä osana eliittien jokapäiväistä elämää niiden miellyttävien ja muodikkaiden teehetkien ohella, joihin pöydälle katettu posliininen teeastiasto sekä avotakassa kuumenemassa oleva vesipannu viittaavat. Lisäksi ompelupöydän sijoittaminen maalauksen etualalle painottaa sitä, miten keskeisesti ompelutaito kuului tyttöjen kasvatuk-

38. Ks. viite 36.

39. Esim. *Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker 1799–1801*. Bo Lönnqvist (toim.) Svenska litteratursällskapet i Finland 1970, Jacobina Charlotta Munsterhjelm'sin käsitöistä ks. myös Ilmakunnas 2013, 172–176 ja Ilmakunnas 2016; Märta Helena Reenstierna, *Årstadagboken. Journaler från åren 1793–1839*, I–III. Gunnar Broman (toim.) Generalstabens litografiska anstalts förlag 1946–1953. Märta Helen Reenstiernan käsitöistä ks. myös Pernilla Rasmussen, *Skräddaren, sömmerskan och modet. Arbetsmetoder och arbetsinledning i tillverkningen av kvinnlig dräkt 1770–1830*. Nordiska museets förlag 2010; Lady Llanover (toim.) *The Autobiography and Correspondence of Mary Granville, Mrs Delany*, I–VI. Richard Bentley 1861–1862. Mary Delany'n käsitöistä ks. myös Amanda Vickery, *The Theory & Practise of Female Accomplishment*. Teoksessa Mark Laird & Alicia Weisberg-Roberts (toim.) *Mrs. Delany & Her Circle*. Yale University Press 2009, 94–109.

40. Esim. William Karlson (toim.) *Svenskt herremanshem under 1700-talet. Clas Julius Ekeblads inventarium över Stola 1796*. Lund 1940, 73, 76; Ilmakunnas 2016.

41. Justus Chevillet, *Le bon exemple*, 1750. Kuparikaiverrus 43,40 x 30,40 cm. Rijksmuseum, RP-P-OB-42.769, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.92858>. (15.9.2015).

42. Hilleströmin maalauksista, joiden aiheena olivat ompelu ja muut naisten työt ks. Johanna Ilmakunnas, *Naisten työt ja arkielämä Pehr Hilleströmin maalauksissa 1770-luvulta 1810-luvulle*. *Historiallinen Aikakauskirja* 113:4 (2015), 339–360.

43. Pehr Hilleström, *En liten flicka undervisas i läsning av en kvinna*, 1790-luku. Öljy kankaalle. Nordiska museet, NMA.0053195, <https://digitaltmuseum.se/011013850583?query=hillestr%C3%B6m&rows=48&pos=34&count=38> (16.9.2015).

seen muiden taitojen ohella. Hilleströmin pienikokoiset interiöörimaalaukset koristivat grafiikanlehtien tavoin monien säätyläiskotien seiniä ja kuvallistivat ompelupöytien funktionaalista asemaa osana säätyläiskotien sisustusta ja säätyläisnaisten esineellistä maailmaa.

Ompelupöytä ylellisyysesineenä

Ompelupöytä oli käytännöllinen esine, jonka merkitys naisten jokapäiväisessä elämässä oli selvä: sillä oli tehtävä ja tarkoitus naisten ompelamisen apuna ja alustana ja siinä saattoi säilyttää ompelutarvikkeita. Se ei kuitenkaan ollut kodeissa yhtä välttämätön kuin suurikokoinen ja yleiskäyttöinen pöytä, jonka ääressä aterioitiin, luettiin, kirjoitettiin ja tehtiin käsitöitä. Kun suuri osa varhaismodernin ajan ihmisistä asui yhden huoneen asunnoissa, on selvää, että näissä talouksissa ompelupöytä ei kuulunut välttämättömiin esineisiin, vaikka ompeleminen oli jokapäiväistä. Sen sijaan eliitit, samoin kuin vaurastuva säätyläistö sekä 1800-luvun sivistyneistö ja keskiluokka hankkivat koteihinsa ompelupöytiä, jotka olivat paitsi arkisen työn käytännöllisiä apuvälineitä, myös statusesineitä.

Maaseudulla ompelupöydät ja muut huonekalut ostettiin markkinoilta, mutta suurissa kaupungeissa oli puuseppiä ja huonekalukappiata, joiden puodeissa asiakkaat saattoivat vieraila ja ostaa joko valmiin pöydän tai tilata haluamansa laisen. Huonekalukauppiat olivat usein samaan aikaan huonekalutehtailijoita ja myivät työhuoneensa valmistamia huonekaluja. Myös huutokaupat olivat tärkeitä huonekalumyynnin paikkoja.⁴⁴ Euroopan suurissa kaupungeissa kuten Pariisissa, Lontoossa, Pietarissa ja Wienissä huonekalukauppiaiden tarjonta oli huomattavasti laajempaa kuin pikkukaupungeissa. Pariisin huonekalumarkkinat kehittyivät ennen Ranskan vallankumousta ylellisyysmarkkinoiksi, joilla niin huonekalujen valmistajat ja myyjät kuin kuluttajatkin pyrkivät löytämään aina uudempia ja hienostuneempia esineitä.⁴⁵

Kuva 3. Pehr Hilleström, *En liten flicka undervisar i läsning av en kvinna, 1790-luku*. Öljy kankaalle. Nordiska museet, CC BY-NC-ND.

Ranskassa huonekalupuusepät kehittivät pöydistä lukemattomia versioita ja antoivat niille nimiä, joiden kaikkien merkitystä ei ole edes pystytty selvittämään.⁴⁶ Satoja vuosia yksinkertaisena ja funktionaalisenä pysyneestä pöydästä syntyi 1700-luvulla monenlaisia malleja, joissa hienostunut puusepäntyö yhdistyi muiden ammattilaisten työhön. Ylellisistä materiaaleista valmistetun pöydän tekemiseen tarvittiin huonekalupuusepän lisäksi monia muita käsityöläisiä. Lukkoseppä vastasi erilaisista avausmekanismeista, joilla pienistä pöydistä saattoi taittaa ja avata esiin mitä erilaisempia osia, lisälevyjä, laattikoita, kynttilänpidikkeitä tai salalokeroita. Myös messinkilyötteet ja muut koristeet valmistivat ammattimies. Pienet laatikot verhoiltiin silkillä ja sametilla, mistä vastasi jälleen uusi ammattilainen. Posliinista valmistetut pöytälevyt maalasi-

44. Marshall Lagerquist, *Den yrkesmässiga möbelhandeln i Sverige intill år 1780. Studier i rokokootidens möbelhantverk och möbeldistribution*. Nordiska museet 1981, 77, 98–132.

45. Natacha Coquery, *The Language of Success. Marketing and Distributing Semi-Luxury Goods in Eighteenth-Century Paris*. *Journal of Design History* 17:1 (2004), 71–89.

46. Sophie Mouquin, *Table*. Teoksessa Michel Figeac (toim.) *L'ancienne France au quotidien. Vie et choses de la vie sous l'Ancien Régime*. Armand Collin 2007, 495–497.

vat arvostetut tekijät Sèvres'n posliinitehtaassa tai jossain toisessa posliinimanufaktuurissa. Kaikkein yleisimmistä pöydistä tuli monikäyttöisiä, mekaanisia kalusteita,⁴⁷ jotka yhä edelleen palvelivat käytännön askareiden, ompelun, kirjeiden kirjoittamisen tai teenjuonnin alustoina, mutta joiden käyttäminen vaati omistajaltaan perehtyneisyyttä. Taidehistorioitsija Mimi Hellman kutsuu joutilaisuuden työksi (*work of leisure*) sitä eliittien elämäntapaa ylläpitänyttä sosiaalisuutta, jossa mekaanisen, kallisarvoisista materiaaleista valmistetun pöydän käyttäminen vaati osaamista ja eleganttiutta, jotka puolestaan edellyttivät pitkäaikaista ruumiin ja mielen harjaannusta sekä jokaisen eleen hallintaa.⁴⁸ Monimutkaiset erilaisia mekaanisia osia, laatikoita ja lokeroita sisältäneet pöydät ovat muistutuksena siitä, että vaikka ihmiset muokkaavat ja valmistavat esineitä, niin myös esineet muokkaavat ihmisiä ja ihmisten arkipäivän kokemuksia.⁴⁹ Eliittien maailmassa ompelupöytä oli ylellisyysesine, jonka tyylikkyys ja tekninen laatu olivat osoitus sekä tekijänsä taidokkuudesta että omistajansa hyvästä mausta.

Ranskalaisen puuseppämestari Martin Carlinin valmistama ompelupöytä vuodelta 1776 edustaa ompelupöytää statusesineenä, jollaisiin ainoastaan harvoilla oli varaa (Kuva 4). Pyöreässä pöydässä on kaksi tasoa, joista ylempässä on Sèvres'n posliinista valmistettu, kukkakuvioin koristeltu levy. Sen alla on vihreällä silkillä ja sametilla verhoiltu ja lokeroihin jaettu laatikko. Alempi taso on puolestaan useasta eri puulajista viilutettu ja intarsioin koristettu. Tasosta aukeaa kaksi puoliympyrän muotoista levyä, joiden alla on neljä vihreällä silkillä ja sametilla verhoiltua

Kuva 4. Martin Carlin, Ompelupöytä, korkeus 76 cm, halkaisija 67,2 cm/37,7 cm. 1776. © Victoria and Albert Museum, London.

lokeroa ompelutarvikkeiden säilyttämistä varten. Pöytään on käytetty tulppaanipuuta, punapajua, piikkipaatsamaa ja tammea, ja pöydän messinkikoristeet on kullattu. Siroissa jaloissa on pienet messinkipyörät, jotka lisäävät entisestään pöydän liikuteltavuutta.⁵⁰

Carlinin pöytä kuuluu korkean aristokratian esineelliseen maailmaan, jossa arvostetuimmilla ja halutuimmilla käsityöläisillä tai kauppiaille oli mahdollisuus itse valita asiakkaansa.⁵¹ Huonekalujen ostajat eivät aina olleet niitä, jotka käyttivät huonekaluja eniten. Niin puuseppä kuin aatelisperheen kirjanpidossa saattoi pöydän ostajana olla mies, vaikka hankintapäätöksen ja itse tilauksen olisi tehnyt nainen.⁵² Koska ompeleminen oli sukupuolitettu naisten toimeksi, ompelupöydät tulivat naisten käyttöön. Carlinin pöydän kaltaisia ompelupöytiä hankkivat ja käyttivät

47. Tällaisissa huonekaluissa oli erilaisia lokeroita, laatikoita ja levyjä, joiden avaaminen ja sulkeminen vaati tiettyä järjestystä avaimen käytössä tai tietynlaista painallusta. Ks. esim. Getty Museum, Construction of an 18th-century French Mechanical Table, <https://www.youtube.com/watch?v=m50xVgH-T1I> (20.1.2016); Château de Versailles, Secrétaire à cylindre mécanique, <https://www.youtube.com/watch?v=75pEbWv1db0> (20.1.2016); ks. myös Carolyn Sargentson, Looking at Furniture Inside Out. Strategies of Secrecy and Security in Eighteenth-Century French Furniture. Teoksessa Dena Goodman & Kathryn Norberg (toim.) *Furnishing the Eighteenth Century. What Furniture Can Tell Us about the European and American Past*. Routledge 2011, 205–236.

48. Mimi Hellman, Furniture, Sociability, and the Work of Leisure in Eighteenth-Century France. *Eighteenth-Century Studies* 32:4 (1999), 415–445.

49. Vrt. Stahl 2010, 151.

50. Martin Carlin, Ompelupöytä 1067–1882, Victoria and Albert Museum, <http://collections.vam.ac.uk/item/O113520/work-table-carlin-martin/> (15.9.2015).

51. Ks. Coquery 1998.

52. Vickery 2009, 21, 279–288; Vickery 2013; ks. myös Johanna Ilmakunnas, *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. SKS 2011, 237–238, 258.

naiset, jotka olivat kiinnostuneita huonekaluista ja esineistä sekä halusivat niiden avulla muokata kuvaa itsestään ja ympäristöstään sekä kiinnostuksen kohteistaan ja kädentaidoistaan. Käsityöt olivat kaikissa yhteiskuntaryhmissä osa sosiaalista elämää ja niitä tehtiin lähes poikkeuksetta yhdessä muiden kanssa tai vähintäänkin samassa tilassa kuin muut. Eliittien piirissä naisten kiinnostus käsitöihin ja taito niiden tekijöinä ei sulkenut pois heidän osallistumistaan kulttuurielämään ja poliittiseen elämään.

Ruotsissa huonekalut ja sisustus yleisemminkin olivat lähes poikkeuksetta yksinkertaisempia ja vaatimattomampia kuin Ranskassa. Ruotsalainen ylellisyys oli vähemmän ylenpalttista kuin ranskalainen. Ruotsissa ei myöskään ollut yhtäläisiä markkinoita ompelupöydille ja muille luksuhuonekaluille kuin Ranskassa, jossa asiakkaana oli paitsi ranskalainen aristokratia, myös muut eurooppalaiset (myös ruotsalaiset) eliitit. Ruotsissa hovipuuseppä Georg Hauptin ompelupöydät olivat aristokratian ylellisyysesineitä. Niissä yhdistyi sekä pöytien tekijän että niiden käyttäjien virtuoosimainen käsityötaito, joka näkyy paitsi itse pöydissä myös säilyneissä kirjontatöissä kuten kuninkaallisissa linnoissa olevissa tapeteissa, kipinäsuojissa tai kirjailluissa tauluissa. Ranskassa ja Englannissa opiskelleen Hauptin ompelupöydät ovat muodoiltaan yksinkertaisia ja pelkistettyjä uusklassisia huonekaluja, vaikka ovatkin rikkaasti koristeltuja ja valmistettu ruusu- puusta, päärynäpuusta, vaahterasta, punapyökistä ja koivusta kullatuin pronssikoristein. Viilutetun pöytäpinnan kukkaintarsiat kertovat niin ikään heti, että kyseessä on naisten käyttöön suunnattu esine (Kuva 5).⁵³ Haupt teki myös pöytiä, joihin oli kiinnitetty punomista ja vyyhteämistä helpottavia osia, sillä ompelun lisäksi erilaisten nauhojen tekeminen oli seurapiireissä suosittu käsityömuoto.⁵⁴

Callinin ja Hauptin valmistamat luksuspöydät kuuluivat hovin ja korkean aristokratian elämän-

Kuva 5. Georg Haupt, Ompelupöytä, 66 x 36,5 cm, korkeus 75 cm. 1780–1790-luku. Valokuva: Bukowskis.

tapaan, jossa esineiden toiminnalliset yksityiskohdat ja dekoratiiviset viimeistelyt vetosivat kuluttajien haluun löytää uutta ja erilaista. Nimetömmiksi jäävien puuseppämestarien valmistamat yksinkertaisemmat mahonki- tai pähkinäpuuvii-lutetut pöydät puolestaan olivat säätyläisnaisten huonekaluja, joilla oli sekä käytännöllinen että koristeellinen tehtävä kotien sisustuksessa.

Lopuksi – arkinen ylellisyysesine historiantutkimuksen lähteenä ja kohteena

Olen tässä artikkelissa tarkastellut ompelupöytää esineenä ja huonekaluna, joka kertoo käyttäjästään, hänen elämäntavastaan, henkilökohtaisista mieltymyksistään ja arjen askareistaan enemmän kuin ensi silmäyksellä voisi ajatella, kun katsoo museoiden kokoelmissa tai antiikkikaupoissa olevia siroja pikkupöytiä. Kaikkien yhteiskuntaryhmien naiset ompelivat, ja ompelutyö oli sekä jokapäiväistä että päättämätöntä. Ompelupöytiä valmistivat huonekalupuuseppät pääasiassa eliittinaisten käyttöön. Ompelupöytä saattoi olla yhtä aikaa arkinen, jokapäiväinen esine ja kallisarvoin-

53. Lars Ljungström & al., Georg Haupt. *Gustav III:s hovschatullmakare*. Kungl. husgerådskammare & Atlantis 2006, 122–124; Georg Haupt, ompelupöytä, esine 468, Bukowskis Höstens klassiska 559, 7.–10.12.2010 Tukholma, <https://www.bukowskis.com/fi/auctions/559/468-bord-av-georg-haupt-mastare-i-stockholm-1770-1784-gustavianskt> (15.9.2015); Georg Haupt, ompelupöytä, esine 510, Bukowskis Vårens klassiska 562, 14.–17.6.2011 Tukholma, <https://www.bukowskis.com/fi/auctions/562/510-bord-av-georg-haupt-mastare-i-stockholm-1770-1784-ej-signerat-gustavianskt> (15.9.2015).

54. Ks. Lars Ljungström, Georg Haupt och den gustavianska möbelkonsten. Teoksessa Lars Ljungström et al., Georg Haupt. *Gustav III:s hovschatullmakare*. Kungl. husgerådskammare & Atlantis 2006, 48–49; Rose-Marie Söderström, Möbelkonsten. Teoksessa *Signums svenska konsthistoria. Den gustavianska konsten*. Signum 1998, 370–371.

sista materiaaleista valmistettu ylellisyysesine. Ompelupöytä oli sukupuolittava ja sukupuolitettu esine, sillä sen valmistivat pääasiassa miehet naisten käyttöön ja ompelemista pidettiin perinallisena askareena. Vaikka myös miehet saattoivat tehdä käsitöitä,⁵⁵ heidän esineelliseen arkeensa ja huonekaluihinsa ei kuulunut ompelupöytiä. Ompelupöytä oli aina oletusarvoisesti naisten feminiininen huonekalu, jonka avulla naiset saattoivat paitsi tehdä ompelutyönsä helpommaksi myös osoittaa statustaan, identiteettiään ja naisuttaan. Erityisen selvää tämä on, kun tarkastellaan kaikkein arvostetuimpien huonekalupuuseppien tekemiä ompelupöytiä, jotka ovat pikemminkin taide-esineitä kuin arkisia huonekaluja. Samaan tapaan myös naisten ompelupöydän ääressä tekemää työtä, varsinkin brodeerauksia ja muita kirjailuja, voi tarkastella osin työnä, osin taiteena. Aikalaiset käyttivät käsitöistä yksinkertaisesti termiä ”työ” tai ”askare” (*work, arbete, travail*), mutta taidokkaita käsitöitä voi täydellä syyllä pitää myös taide-esineinä ja niiden tekemistä taiteena. Käsityön historian pioneeri, taidehistorioitsija Roszika Parker painottaa, että käsityöt ovat kiistatta taidetta, sillä niiden tekeminen on kulttuurinen käytäntö, johon sisältyy ikonografiaa, erilaisia tyylejä ja sosiaalisia toimintoja.⁵⁶

Ompelupöytien nostaminen tutkimuksen lähdeaineistoksi asettaa monia haasteita tekstuaalisten lähteiden parissa luontevammin liikkumaan tottuneille historioitsijoille. Museoiden digitoidut kokoelmat ja huutokauppamarien sähköiset luettelot tuovat tutkijoiden ulottuville esineelliset aineistot paremmin kuin koskaan aikaisemmin. Tämä ei kuitenkaan poista lähteiden löytämisen ja keräämisen haasteita. Huolimatta kansallisista ja kansainvälisistä tavoitteista saattaa museoiden aineistoja keskitetysti käyttäjien ulottuville,⁵⁷ aineisto on pirstaleista ja hajallaan hyvinkin erilaisissa tietokannoissa tai fyysisissä varastoissa. Digitoiduista museokokoelmista löytyy vain muutamia ompelupöydiksi identifioituja esineitä, mikä merkitsee sitä, että kaikkia kokoelmia tuskin on digitoitu, mutta myös sitä, että

arkiseksi ja tavalliseksi mielletyt ompelupöydät sijaitsevat yhä edelleen yksityiskodeissa tai ne on loppuun kuluneina ja rikkoutuneina hävitetty aikojen saatossa. Kaikkia ompeluun käytettyjä pikkupöytiä ei myöskään ole museoissa tai huutokauppakamareissa luokiteltu juuri ompelupöydiksi. Maalaukset ja gravyyrit puolestaan kavalistavat sen, millaisia ompelupöydät olivat ja miten niitä käytettiin ja tarjoavat näin yhden lisäulottuvuuden sekä lähdemateriaaliin että sen tulkintaan.

On selvää, että erilaiset digitoidut aineistot tarjoavat tilaisuuksia uudenlaisten aineistokokonaisuuksien keräämiseen ja analysoimiseen. Tämän myötä tutkijoille avautuu mahdollisuuksia uudenlaisten tutkimuskysymysten esittämiseen ja niihin vastaamiseen, olipa kyse ompelupöydistä tai muista huonekaluista, niiden tekijöistä ja käyttäjistä tai työn sukupuolittuneista käytännöistä.

Ompelupöydän tutkiminen esineenä ja historioitsijan lähdeaineistojen laventaminen tekstuaalisista lähteistä materiaaliin ja visuaalisiin lähteisiin avaavat uusia näkökulmia eliittien säädynmukaiseen elämäntapaan varhaismodernin ja modernin ajan Euroopassa. Siihen kuului käsityöiden tekeminen osana välttämättömiä arjen askareita ja osana sosiaalista kanssakäymistä, mutta myös esineet ja materiaallinen kulttuuri säädynmukaisen elämäntavan ja hyvän maun ilmentäjinä. Ompelupöytä oli yhtä aikaa käytännöllinen ja ylellinen esine tai huonekalu, joka oli tarkoitettu vain ja ainoastaan naisten käyttöön, ja joka sijaitisi kodeissa niissä tiloissa, joissa naiset eniten oleskelivat.

Yhä edelleen ompelupöydät mielletään naisellisiksi huonekaluiksi, olivatpa ne minkä aikakauden tuotteita tahansa. Jo 1800-luvulla, jolloin huonekalupuusepät ja yhä enenevässä määrin huonekalutehtaat valmistivat ompelupöytiä naisten käyttöön, 1700-luvun pöydistä tuli haluttuja keräilyesineitä. Ompelupöytien merkitys statuksen ja maun osoituksena muutti muotoaan ja siirtyi kaikkein uusimmasta ja teknisesti edistyneimmästä kohti vanhaa ja käytettyä. Kaikkein

55. Ilmakunnas 2013, 175; Ilmakunnas 2016.

56. Parker 1984/2012, 6.

57. Esim. Suomessa Finna (www.finna.fi) ja Euroopan laajuisesti Europeana Collections (www.europeana.eu). – *Nyt julkaistu Johanna Ilmakunnaksen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

arvostetuimpien puuseppämestarien signeeraamat huonekalut ovat yhä edelleen keräilijöiden kiihkeästi tavoitteleimia ja niistä maksetaan kansainvälisissä huutokaupoissa satojatuhanasia euroja.

Artikkeli on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkijatohtoriprojektia ”Ahkerat aateliset. Aateli, palvelus ja työ Ruotsissa suuresta Pohjan sodasta Napoleonin sotiin” (266059).

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Abstract: Work table. An everyday feminine luxury object in eighteenth- and nineteenth-century Europe

For historians, objects and images can be equally significant sources as textual documents, which are perhaps more familiar to the majority of scholars within the humanities. However, digitization has opened novel possibilities for exploring material and visual sources through digitized museum collections and online auction catalogues. In this research article, the work table (sometimes also sewing table) is explored as a feminine luxury object. The work table serves as an example of how, through one object, historians could approach questions about women's work, the production and consumption of luxury goods and the space and place furniture occupied in eighteenth- and nineteenth-century European societies and homes. Moreover, the article discusses methodological issues in working with digitized material and visual sources and proposes solutions historians could use in exploring digitized museum collections.

Keywords: furniture, material culture, gender history, digital history, Europe, 18th and 19th century

Artefacta

— Esinetutkimusverkosto —

- esinetutkimuksen vertaisarvioitu verkkojulkaisu Artefactum
- asiantuntijoiden ja edistyneiden harrastajien keskustelupalsta
- uutisia, tapahtumia ja kansainvälisiä konferensseja

*Haluamme lisätä esinekultuurin arvostusta,
luoda uudenlaisia yhteyksiä ja parantaa esinetutkimuksen tilaa.*

www.artefacta.fi

Myös Facebookissa!

Ildikó Lehtinen

Puvut kertovat marien vaietusta historiasta

ESINEKERUU NÄLKÄVUOSIEN
NEUVOSTO-VENÄJÄLLÄ

Museoesineet sellaisenaan ovat mykkiä: ne saavat merkityksensä, kun joku tulkitsee niitä ja rakentaa niille kontekstin. Tämä artikkeli analysoi Timofei Jevsejevin (1887–1937) Suomen kansallismuseon kokoelmiin keräämää itämarilaista aineistoa vuodelta 1924. Kokoelman historiallisena kehyksenä on Keski-Venäjän asukkaita vuosina 1921–1922 koetellut nälänhätä ja Neuvostoliitossa samaan aikaan käynnistetty modernisaatioprosessi. Miten esinekeruu sujui vaikeissa oloissa, ja mitä kerääjä sai hankittua museon kokoelmiin? Edustaako aineisto marien identiteetin kannalta keskeisiä sisältöjä?

Esineet ovat tunnetusti kulttuurin tuotteita. Jokaisella esineellä on oma funktionsa eli oma merkityksensä suhteessa kulttuurin kokonaisuvaan. Ranskalainen esinesosiologi Jean Baudrillard luokitteli perinteisiä, outoja, eksoottisia ja vanhoja esineitä samaan ryhmään ja kutsui niitä marginaaliesineiksi esineiden muodostamassa systeemissä. Marginaaliesineet vetoavat tunteisiin, ne herättävät muistoja ja lisäksi ne ovat todisteita ajasta ja paikasta. Baudrillardin mukaan niillä on kaksi merkitystä. Toinen on tunnearvo eli esineessä piilevä kertomus, joka viittaa esimerkiksi menneisyyteen tai etnisyyteen. Toinen merkitys on funktionaalinen ja se viittaa symboliarvoon.¹ Samat kriteerit määrittelevät myös museoesineitä. Kun esine siirretään museoon, se saa uusia merkityksiä ja identifioiduu uudelleen. Museoesi-

ne ei ole käyttöesine, vaan tietyn ajan, paikan tai vaikkapa kansan vertauskuva.

Museoesineet sellaisenaan eivät kerro mitään, vaan tarvitsevat tulkitsijaa, joka ottaa huomioon niiden rakenteellisia eli fyysisiä ominaisuuksia, käyttöyhteyksiä eli funktioita ja hankintaan liittyviä tietoja.² Esineitä voi aina tulkita uudelleen ja uudelleen, ja jokaisen tulkitsijan tai tutkijan tarkastelu paljastaa esineestä uusia ominaisuuksia. Etnologi Mikkel Venborg-Pedersenin mukaan esineet kertovat valmistajien ja käyttäjien kautta yhteisöstä ja yhteiskunnasta, johon ne kuuluvat. Oletuksena on, että jokaisesta esineestä on olemassa tietoa ja että jokainen esine on ollut jonkun käyttämä, jossain ja jostain syystä. Tutkijan tehtävänä on avata esineen merkityksiä ja siten liittää se laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin.³

Tässä artikkelissa esineet ovat sekä tutkimuskohteena että lähteenä. Tarkastelen marilaisen opettajan ja Marin kansallismuseon perustajan Timofei Jevsejevin vuonna 1924 keräämän itämarilaisen pukukokoelman hankintavaiheita. Tutustuin aineistoon ensimmäisen kerran syysyllä 1972, kun Suomen kansallismuseoon rakennettiin suomalais-ugrilaista näyttelyä. Tavoitteenani oli koota itämarilaisen naisen pukukokonaisuus, ja pettymykseni oli suuri, kun en saanut muodostettua asukokonaisuutta toisistaan irrallisista vaatekappaleista. Runsaat kolmenkymmentä vuotta myöhemmin siirsin kokoelman tunniste-tietoja digitaaliseen muotoon Musketti-tietohallintajärjestelmään ja jäin ihmettelemään paikat-tujen ja loppuun käytettyjen vaatteiden suhteellisen suurta määrää.

1. Jean Baudrillard, *Le système des objets. Les essais* CXXXVII. Gallimard 1968, 103–105.

2. Peter van Mensch, *Methodological museology; or, towards a theory of museum practice*. Teoksessa Susan M. Pearce (toim.) *Objects of Knowledge. New Research in Museum Studies. An International Series 1*. The Athlone Press 1990, 141–157; Susan M. Pearce, *Museums, Objects and Collections. A Cultural Study*. Leicester University 1992, 277; Anne Aurasmaa, *Salomonin talo. Museon idea renessanssijattelun valossa*. Helsingin yliopistopaino 2002, 41–44; Peter van Mensch & Léontine van Meier-Mensch, *New Trends in Museology*. Museum of Recent history 2011, 18.

3. Mikkel Venborg-Pedersen, *Material Culture. A Source Material to Everyday Life in Early Modern Eiderstedt, Schleswig*. *Kieler Blätter zur Volkskunde* 35 (2003), 89–104.

Kansatieteilijä Ildikó Lehtinen on Helsingin yliopiston dosentti ja Museoviraston entinen intendentti. Sähköposti: ildikolehtinen@gmail.com.

Tekstiilit ja vaatteet ovat aina olleet arvotavaroita niihin kätkeytyneen työmäärän takia. Niitä ei kuluneinakaan hylätty vaan hyödynnettiin uusissa käyttöyhteyksissä. Kokoelman pukukappaleet ovat olleet määriteltävissä niiden fyysisten ominaisuuksien perusteella, koska kankaat, langat, kiinnitystavat ja koristekuviot kertovat vaateen iästä, käyttöpaikasta ja käyttöyhteyksistä. Kontekstualisoinnin kannalta on kuitenkin käänteentekevää, että olen onnistunut jäljittämään Timofei Jevsevjevin ja suomalaistutkija U. T. Sireliuksen kirjeenvaihtoa Museoviraston ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran arkistoista. Näiden arkistolähteiden ja muiden kirjallisten lähteiden avulla olen kartoittanut esineiden käyttöpaikat ja käyttötilanteet. Näin sinänsä mykät esineet auttavat ymmärtämään käyttäjien ja valmistajien ympäristöä sekä ympäröivää yhteiskuntaa.

Artikkelissani käsittelen aluksi kokoelman hankkijan elämää ja toimintaa. Tämän jälkeen valotan kokoelman hankinta-aikaa ja -paikkaa modernisoituvassa Neuvostoliitossa, jonka asukkaat kärsivät nälkää ja puutetta. Lopuksi tarkastelen vaatekappaleiden merkitystä käyttäjien ja valmistajien sekä kokoelman tilaajan eli Suomen kansallismuseon näkökulmasta.

Kerääjä Timofei Jevsevjev

Varhaisen suomalaisen kansatieteen tutkimuksen tavoitteena oli selvittää suomalaisten alkupeuraa ja suomalaisten muinaista kulttuuria. Apuvälineenä tutkijat käyttivät suomalais-ugrilaisten kansojen esineellistä kulttuuria.⁴ Esinetyyppejä vertailemalla he yrittivät saada selville esineen alkuperän, ja siksi Kansallismuseoon kerättiin

esinekokoelmia suomalais-ugrilaisilta kansoilta. Keruu oli alun perin valikoivaa: kokoelmiin kelpuutettiin ainoastaan arkaaisia ja kulttuurin varhaisvaiheita edustavia esineitä.⁵ Suomalais-ugrilaisten kansojen puvuissa huomiota kiinnitettiin kirjontaan, sen tekniikkaan ja kuvioihin, joiden ajateltiin todistavan muinaisesta kulttuuriyhteydestä. Kirjontakoristeisten pukujen käyttöyhteydet jätettiin maininnatta, mutta ne dokumentoitiin visuaalisesti. Suomalais-ugrilaisiin kokoelmiin tehtiin hankintoja aina 1920-luvun loppuun asti, jolloin tutkimusmatkat päättyivät Neuvostoliiton kiristyneen ulkopoliittikan takia.⁶

Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori Heikki Paasonen ehdotti vuonna 1907 Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle, että seura palkkasi suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvia avustajia, jotka tunsivat kerättävän aineiston paremmin kuin ulkopuoliset suomalaiset.⁷ Seura käytti avustajistaan termiä syntyperäinen kerääjä ja järjesti vuonna 1908 keruutyöhön valmentavan kurssin marilaiselle Timofei Jevsevjevillä ja komilaiselle Vasili Nalimoville.⁸

Timofei Jevsevjev oli syntyperältään, kieleltään ja mieleltään marilainen.⁹ Hän oli syntynyt vuonna 1887 talonpoikaisperheeseen ja valmistunut kansakoulun opettajaksi vuonna 1904. Jevsevjev toimi tutkijapariskunta Yrjö ja Julie Wichmannin informanttina kotikylässään kesällä 1906. Yrjö Wichmannin ehdotuksesta hän aloitti tämän jälkeen marilaisen kansanperinteen keruun Suomalais-Ugrilaisen Seuran arkistolle. Seuraavana vuonna tehtäväkenttä laajeni, kun Jevsevjev tutustui kansatieteilijä U. T. Sireliukseen, jonka pyynnöstä hän alkoi kerätä esineitä Suo-

4. Nina Säaskilähti, *Kansa ja tiede. Suomalainen kansatiede ja sen kohde 1800-luvulta 1980-luvulle*. Tutkimuksia 31. Jyväskylän yliopisto 1997, 44–45; Juhani U. E. Lehtonen, *Kansatieteen tutkimushistoria*. Teoksessa Pirjo Korhakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.) *Polkua etnologian menetelmiin*. Ethnos-toimite 11 (2005), 11–25, 17; Leila Koivunen, *Eksotisoidut esineet ja avartuva maailma. Euroopan ulkopuoliset kulttuurit näytteillä Suomessa 1870–1920-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia 268. SKS 2015, 133, 232.

5. Säaskilähti 1997, 50; Ildikó Lehtinen, *Kalastuksesta kansanpukuihin. Kansatieteilijät kentällä. Uralica Helsingiensia 4* (2010), 179–212.

6. Kartunta käynnistyi uudelleen vuodesta 1981 lähtien.

7. Ildikó Lehtinen, *Timofej Jevsevjev – der grosse tscheremissische Sammler. Travaux ethnographiques de la Société Finno-Ougrienne XII:1* (1985), 7–45.

8. Lehtinen 1985, 15.

9. Timofei Jevsevjeviltä Jevsevjev kirjoitti nimensä toisinaan muodossa Timofej Evseev tai marilaisessa asussa Azjal Jepsej Cimopoj. Sirkka Saarinen, *Timofei Jevsevjev – marilaisen perinteen tallentaja. Uralica Helsingiensia 4* (2010), 107–122. Kirjoituksessa käytän venäjänkielisiä lähdeviitteistä ja sanoista ISO 9 -kansainvälistä standardia. Poikkeuksena ovat Timofei Jevsevjevin nimi sekä henkilö- ja paikannimet, jotka ovat vakiintuneet suomenkieliseen tieteelliseen kirjallisuuteen.

men kansallismuseon kokoelmiin. Vuosien 1907 ja 1927 välisenä aikana Jevsevjev hankki 15 esinekokoelmaa, jotka käsittävät yhteensä 251 esinettä. Kokoelmiin kuuluvat puvut, korut ja jokapäiväiseen arkeen liittyvät esineet ovat suurimmaksi osaksi hänen kotiseudultaan.¹⁰

Jevsevjev toimi opettajana Pulanurin kylässä, ja hänen tuolloinen vaimonsa avusti kansanpuvujen keruussa ja jopa ompeli kirjontakoristeisia malleja kokoelmiin. Ansiotyönsä ohella Jevsevjev avusti Joškar-Olaan perustettua Marin autonomisen alueen keskusmuseota, jonka johtajaksi hänet valittiin vuonna 1924. Kuusi vuotta myöhemmin Jevsevjev joutui kuitenkin eroamaan tehtävästään ja hänet pidätettiin vastavallankumouksellisesta toiminnasta. Vuonna 1932 hän pääsi vapaaksi, mutta joutui elämään karkotettuna Nižni-Novgorodissa. Stalinin vainojen aikana marilaisen sivistyneistön jäseniä pidätettiin joukoittain, ja Jevsevjev ammuttiin Joškar-Olassa marraskuussa 1937.¹¹

Jevsevjev oli talonpoikaisperheestä ja siinä mielessä samalla lähtöviivalla informanttiansa kanssa. Hänen tuottamansa tieto perustui haastatteluihin sekä havainnointiin omassa perheessä ja kylissä. Tekstit hän kirjoitti muistiin mariksi ja venäjäksi. Haastattelujen aiheet olivat lähtöisin suomalaisten tiedemiesten U. T. Sireliuksen ja Axel Olai Heikelin ohjeista. Pehdytyksestä keruutyöhön Jevsevjev sai kahteen otteeseen Suomenmatkoillaan, ensimmäisen kerran syksyllä 1908 ja seuraavaksi kesällä 1927.¹²

Voidaanko Jevsevjevin tuottamaa tietoa pitää alkuperäiskansan tietona? Entä millä perusteella esineet valikoituivat kokoelmiin? Etnografinen kenttä oli Jevsevjeville tuttu hänen omalta synty-mäseudultaan Morkin Azjalin kylästä ja

Carevokokšajskin Pulanurin kylästä, jossa hän toimi opettajana. Sen sijaan itämarien alue oli hänelle vieraampi. Itämareiksi kutsutaan mareja, joiden esi-isät olivat lähteneet marilaisen kielialueen sydänmailta Volgan mutkasta itään Katariina Suuren valtakaudella, kun inorodtsien eli Venäjän ei-venäläisten asema muuttui.¹³ Itämarit olivat asettuneet Belajan ja Vjatkan vesistöalueille, nykyisen Baškortostanin, Udmurtian ja Permin alueille. Siellä Jevsevjev ei ollut enää kotonaan. Jevsevjev puhui kyllä samaa kieltä, jakoi saman uskonnon ja maailmankatsomuksen ja oli perillä elinkeinoista ja rakennuskulttuurista. Jevsevjev liikkui kuitenkin kentällä herrana, pukeutuneena ajan muotipukuun. Muutenkin hän oli itämarien piirissä vieras ja esitti paikallisten mielestä yllättäviä kysymyksiä tavoista ja kulttuurista.

Keruutyöhön vaikutti myös ajankohta. On eri asia hankkia esineitä vauraalla alueella ja vakaisa oloissa kuin sodan runtelemissa oloissa, joiden sietämättömyyttä lisäsi pakkokollektivointi. Tuon nämä olosuhteet esiin artikkelissani tarkastelemalla Timofei Jevsevjevin U. T. Sireliukselle kirjoittamaa kirjettä, joka on kuin kurkistus marien kauan vaiettuun historiaan.¹⁴ Kirjeestä paljastuu yksityishenkilön havainnointi ajasta. Kontekstuaalisoin esinekeruuta avaamalla kirjeessä viitteenomaisesti mainittuja olosuhteita, kuten pula-aikaa ja köyhyyttä, kirjallisten lähteiden avulla.

Nälkävuodet Volgan alueella

Neuvosto-Venäjän historiassa 1920-luvun alku oli uuden talouspolitiikan (NEP) aikaa, mikä tarkoitti maatalouden modernisaatiota. Siihen kuului kivulias pakkokollektivointi, joka oli omiaan lisäämään tavallisten ihmisten ahdinkoa. Maata

10. Lehtinen 1985, 45. Suurin osa kokoelmista löytyy esinenumeron mukaan (SU4818, SU4826, SU4831, SU4848, SU4858, SU4873; SU4879, SU4924, SU5030, SU5055, SU5074; SU5075, SU5081, SU5094, SU5697) Suomen museoiden, kirjastojen ja arkistojen digitaalisesta hakupalvelusta, <https://www.finna.fi>.

11. Lehtinen 1985, 15, 17; Saarinen 2010, 110, 114.

12. Lehtinen 1985, 20–25.

13. K. I. Kozlova, Vostočnye marijcy. *Trudy Marijskogo naučno-issledovatel'skogo instituta XI* (1958), 111; G. A. Sepeev, *Vostočnye marijcy. Istoriko-ètnografičeskoe issledovanie material'noj kul'tury (seredina XIX – načalo XX vv.)*. Marijskoe knižnoe izdatel'stvo 1975, 39–44; Seppo Lallukka, *From Fugitive Peasants to Diaspora. The Eastern Mari in Tsarist and Federal Russia*. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae* 328. The Finnish Academy of Science and Letters & the Finnish Society of Sciences and Letters 2003, 112–113, 122–123; Ildikó Lehtinen (toim.) *Marit, mordvalaiset ja udmurtit. Perinteisen kulttuurin tietosanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 989. SKS 2005, 26.

14. Liite 1.

Liite 1. Timofei Jevsevjevin kirje U. T. Sireliukselle.

Azjal 15.6.1923

140 päivää on kulunut siitä, kun toimitin osoitteeni Teidän lähetystööne. Siitä huolimatta ja 140 päivän kuluttua olen tänään saanut teiltä mieluisan kirjeen, jonka lähetystönne oli välittänyt minulle. Olen kuin uudestaan syntynyt ja herännyt henkiin, kun lupaatte pitää yhteyttä minuun ja löytää minulle työtä kansatieteen alalta. Ohjeet ja kamera ovat hallussani, ja olen valmis Seuran toivomuksia vastaavaan tarkkaan työhön. Mikäli Suomalais-Ugri-lainen Seura myöntää tarvittavat varat, voin matkustaa tšeremissien, votjakkien, mordvalaisten ja vaikka myös itäisten tšeremissien luo Ufan ja Permin kuvernementteihin. Lähetettyänne minulle tarvittavat varat toimittakaa minulle myös vastaava todistus lähetystön kautta. Keskuksessa eli Moskovassa sijaitseva lähetystönne voisi hankkia minulle asianmukaisen asiapaperin, jotta minuun ei suhtauduttaisi missään kielteisesti, ja (josta käy ilmi) että minä matkustan tieteellisen päämäärän vuoksi. Tällainen todistus tulee olemaan minun matkoillani ensimmäisenä toverina. Ilman todistusta minua voidaan pitää vastavallankumouksellisenä ja pidättää. Kirjoittakaa toimeksiannosta yksityiskohtaisesti, vaikka minulla on tallella teidän antamanne ohjeet. Lisäksi pyytäisin, voisiko Suomalais-Ugri-lainen Seura turvata asemani niin, että voisin tehdä työtä jatkuvasti, talvella ja kesällä. Suurta korvausta en tarvitse.

Seura myöntää varoja voimiensa mukaan, niin että se riittäisi ainoastaan turvaamaan talouttani, kun opettajan työn lisäksi olen ryhtynyt maanviljelijäksi. Minulla on 7 hehtaaria maata. Jos saan teiltä palkkion, jätän opettajan toimeni, asun kotona ja teen työtä Seuran toimeksiannosta. Nälkävuoden aikana olitte miltei joka hetki mielessäni, ja odotin teiltä avustusta, mutta valitettavasti mitään ei voitu saada Suomesta, ja kaikki, mitä oli taloudessa arvokasta, olen joutunut myymään melkein ilmaiseksi, siksi olen köyhtynyt enkä tiedä, koska nousen (tästä). Isä, vaimo ja tytär menehtyivät viikon aikana. Yhtenä onnettomana päivänä saatoin hautausmaalle kaksi arkkua, isäni ja tyttäreni, ja neljän päivän kuluttua rakkaan vaimoni. Nyt elän toisen vaimon kanssa, meillä on kaksi yhteistä tyttäretä, ja ensimmäiseltä vaimolta jäi kaksi lasta. Tämän kirjoitan teille siksi, koska minusta te olette kaukainen hyväntekijäni. Vaatteet on kulutettu loppuun – lapsilla ei ole lainkaan päällysvaatteita. Kengät olen myynyt. Tällä hetkellä toimin opettajana Azjalissa ja vastaan koulun yhteyteen pari vuotta sitten perustetun amerikkalaisen keittiön, joka huolehtii 60 lapsen ruokailusta, johdosta. Johtajana en saa mitään palkkaa – eivät myönnä mitään, saan sen sijaan maitoa kaksi annosta, toisen tyttärelle, ja palvelusta sain sentään ilmaiseksi saapasparin. Armeijasta selvisin, kuin koira, kahden vuoden palveluksen jälkeen ja palasin nääntyneenä, kuitenkin elävänä. Asemiin en joutunut, vaan olin toimistotöissä, sotataidon jälkeen – jauhoa. Vuonna 1922 olen hankkinut viljaa, ja leipä omasta takaa riitti aina Pääsiäiseen asti eli huhtikuun ensimmäiseen päivään... Nyt ei eletä enää vuotta 1921, ja toivon, että onnistuin pelastamaan perheeni nälästä. Vuonna 1923 kylvän ruista kahden, kauraa yhden ja tattaria $\frac{3}{4}$ hehtaarin alalle. Voi olla, että vuosina 1923 ja 1924 vilja riittää elantoon. Hyvä hyväntekijä, jos on mahdollista, auttakaa minua ja tukekaa taloutta ja perhettäni, ja lähettäkää vaikka pieni avustus viljan ja lasten välttämättömimpien vaatteiden hankintaan. Meillä Marin alueella hinnat ovat korkealla, puudasta (16,36 kg) ruista pyydetään 100 miljoonaa neuvostoliittolaista rahaa, naula (0,5 kg) sokeria maksaa 25 miljoonaa, sitä ei kyllä nähty vuoden 1917 jälkeen, kyynärä (71 cm) huonolaatuista puuvillakangasta 40 miljoonaa, paperia ei saa mistään rahasta. Kiitos lasten paidasta ja takista, vaimo kutoo kangasta, toistaiseksi kelpaa venäläinen puuvilla. Kuukaudessa saan 400 miljoonaa, joka vastaa kullassa vähemmän kuin 7 ruplaa. Näin pitää elää ja elättää perhe. Jos en olisi viljellyt maata, meitä ei enää olisi lainkaan olemassa. Tästä kaikesta en syytä Teitä, kirjoitan ainoastaan katkeruudesta, toivon, että Seura ei kiinnitä huomiota kirjeeseeni. Lisäksi ilmoitan, että Krasnokokšaiskin opettajaopiston musiikinopettajalla, Ivan Stepanovitš Kljutšnikovilla, joka on saanut entisaikaan kuoronjohtajan koulutusta ja opettanut koulussa laulua 14 vuoden ajan, on yli sata marilaista laulua moniääniselle kuorolle, jos Seura on näistä kiinnostunut, hän on valmis esittelemään Suomessa. Mies vailla puolueen kirjaa, 38-vuotias. Hänen osoitteensa: Mar. Avt. Obl. Krasnokokšaisk, Pedtehnikum, I. S. Kljutšnikov.

Kirje on kirjoitettu samana päivänä kuin olen saanut kirjeenne. Lähettäkää tieto päätöksistä nopeasti. Suostun tekemään vaikka mitä työtä, koska haluan elää, nostaa lapset jaloilleen ja kohentaa taloutta.

avustaja Timofei Jevsevjev

Viereisellä sivulla:

Liite 1. Suomennos Timofei Jevsejevin U. T. Sireliukselle kirjoittamasta kirjeestä. Suomennos: Ildikó Lehtinen. Lähde: Suomen kansallismuseo, Suomalais-ugrialaisten kokoelmien verifikaatit 1923, Timofei Jevsejevin kirje U. T. Sireliukselle 15.6.1923.

1920-luvulla koetellut sota oli loppumaisillaan, ja puolueen 10. kongressissa vuonna 1921 todettiin, että oli aika siirtyä uuteen talouspolitiikkaan.¹⁵ Maatalous päätettiin sosialisoida, mikä johti kollektiivitulojen perustamiseen kylissä ja kollektivisointia vastustaneiden talonpoikien karkotuksiin. Tämän seurauksena viljantuotanto romahti, mikä aiheutti paikoitellen nälänhätää.¹⁶

Vuosina 1921–1923 Neuvosto-Venäjää ja eritoten Volgan aluetta oli koetellut ruokapula ja nälkään oli kuollut miljoonia ihmisiä.¹⁷ Marien silloisella asuinalueella, Marijskaja Oblastissa 400 000 asukkaasta 300 000 näki nälkää ja nälkään näännytty 8 000 ihmistä.¹⁸ Jevsejevin kotiseutu, Morkin piirikunta, kuului eniten kärsineisiin.¹⁹ Nälänhädän syytä oli useita. Ensinnäkin sodan aikana miehet olivat armeijassa. Vanhukset, naiset ja lapset kuluttivat loppuun ruokavarastot eivätkä pystyneet tuottamaan riittävästi ravintoa ilman miestyövoimaa. Myös pakkokollektivointi heikensi maatalouden tuottoa. Puna-armeija ja köyhyyshyönteet takavarikoivat elintarvikkeita häikäilemättä, eivätkä takavarikot koskeneet vain

varakkaita vaan ylipäättään talonpoikia. Sadon ja siemenviljan takavarikointi kiihdytti köyhtymistä ja elintarvikepulaa.²⁰ Lisäksi aluehallinto oli tempoilevaa ja erilaiset hallintouudistukset ja valtaistelut jättivät marinkielisen alueen väliinputoajaksi, niin että alueelle riitti elintarvikkeita poikkeuksellisen vähän.²¹

Sääolot vaikeuttivat oloja ratkaisevasti. Talvi 1920–1921 oli lumeton, seuraava kesä kuiva ja sateeton. Metsäpalot tekivät tuhojaan kesäkuusta elokuuhun vuonna 1921. Kahtena peräkkäisenä vuonna jäätin ilman satoa, joten kansa jäi ilman viljaa ja rehua.²² Nälänhädän seurauksena levisivät myös keuhkotauti ja lavantauti. Aaron B. Retish on todennut, että nälänhätä oli luonteeltaan sukupuolittunutta, sillä se koetteli etupäässä naisia.²³

Marin Oblastin paikalliset viranomaiset lähes tyivät toistuvasti Kommunistisen puolueen johtoa ja pyysivät apua. Tarjottu apu oli kuitenkin näennäistä: järjestettiin kokouksia ja kehoitettiin talkoisiin.²⁴ Patriarkka Tihon ja kirjailija Maksim Gorki saattoivat katastrofin kansainväliseen tietoisuuteen heinäkuussa 1921. Kansainliiton pakolaismissaari Fridtjof Nansen toimitti tiedon yhdysvaltalaiselle lehdistölle ja käynnisti samalla Punaisen Ristin kautta avustusohjelman. Katastrofi oli kuitenkin niin suurimittainen, että Nansenin apu jäi riittämättömäksi.²⁵ Tuntuu vampa apua saatiin alueelle Yhdysvalloista. Kauppaministeri Herbert Hooverin johtama järjestö *Ameri-*

15. A. V. Hlebnikov (toim.) *Očerki istorii Marijskoj ASSR (1917–1960 gg.)*. Marijskoe knižnoe izdatel'stvo 1960, 134.

16. Mark B. Tauger, *Modernisation on Soviet Agriculture*. Teoksessa Markku Kangaspuro & Jeremy Smith (toim.) *Modernisation in Russia since 1900*. Studia Fennica Historica 12. SKS 2006, 84–102.

17. Tauger 2006, 92–93.

18. Marijskaä Oblastnaä Komissiä pomoši golodaušim, *Golod v Marijskoj oblasti v 1921–1922 godu*. (*Sbornik materialov o golode*). 1-aä Gosudarstvennaä tipografiä 1922, 4. Kiitän Marin tieteellisen tutkimuslaitoksen vanhemmaa tutkijaa Tamara Molotovaa teoksen hankkimisesta kirjoittajan käyttöön.

19. Marijskaä Oblastnaä Komissiä pomoši golodaušim 1922, 59.

20. K. N. Sanukov & L. A. Grigor'eva, *Golod v Marijskoj avtonomnoj oblasti v 1921–1922 g. Marijskij arheografičeskij vestnik* 6 (1996), 71–72; Kuvaus mm. marinkielisessä *Joškar keče* -lehdessä joulukuussa 1920. Amerikkalainen avustusjärjestö kiinnitti huomiota samoihin epäkohtiin ja varsinkin viljanjakelun ongelmiin. Patenaude 2002, 68; Tauger 2006, 92; Aaron B. Retish, *Russia's peasants in Revolution and Civil War. Citizenship, identity, and the creation of the Soviet State, 1914–1922*. Cambridge University Press 2008, 172, 193, 215.

21. Marijskaä Oblastnaä Komissiä pomošči golodajuštšim 1922, 4–5; Sanukov & Grigor'eva 1996, 73; Retish 2008, 167.

22. Marijskaä Oblastnaä Komissiä pomoši golodaušim 1922, 32–33, 59; Hlebnikov 1960, 141; Sanukov & Grigor'eva 1996, 71.

23. Retish 2008, 241.

24. Marijskaä Oblastnaä Komissiä pomoši golodaušim 1922, 9–11, 16–19, 20–21.

25. H. H. Fisher, *The famine in Soviet Russia 1919–1923. The operations of the American Relief Administration*. Hoover War Library Publications 9. Stanford University 1935 (1927), 52, 276; Patenaude 2002, 38, 46.

can Relief Administration (ARA) toimitti elintarvikkeita ja avustustyöntekijöitä kriisialueille, myös Marin Oblastiin.²⁶

Marin Autonomin Oblastin alueella ARA:lle perustettiin alueellinen komitea, jonka paikalliset alajärjestöt ja lastenkeittiöt aloittivat toimintansa tammikuussa 1922.²⁷ Paikalliset avustustyöntekijät valikoituivat koulutetuista henkilöistä kuten opettajista, välskäreistä, hoitajista, kyläneuvoston jäsenistä sekä hallinnon edustajista.²⁸ Helmikuussa ruokittiin yli 11 000 lasta, ja maaliskuusta lähtien ruoka-apua annettiin myös aikuisille. ”Amerikkalaisiksi” kutsutuissa keittiöissä jaettiin päivittäin 140 000 ruoka-annosta, ja kaiken kaikkiaan ruoka-apua sai yli 120 000 henkilöä.²⁹

Volgan seudun autonomisilla alueilla riehuvasta nälästä ja kulkutaudeista huolimatta hallintoelimiä ja kulttuurilaitoksia uudistettiin, ja paikallisia vähemmistökansojen edustajia valittiin johtotehtäviin.³⁰ Marraskuussa 1921 perustettiin kielikomitea, ja marista tuli virallinen kieli vuonna 1923.³¹ Samalla kehitettiin myös museotoimintaa. Nälkävuosien kynnyksellä syksyllä 1921 oli perustettu aluemuseo, joka jouduttiin kuitenkin sulkemaan vuosiksi 1922–1924. Marin autonomisen alueen opettajien kongressin ehdotuksesta Timofei Jevsevjev valittiin museon johtajaksi joulukuussa 1924.³² Hän järjesti marien kansanomaisesta elämästä kertovan näyttelyn, jossa esiteltiin muun muassa nälkävuosien aikana käytettyjä pula-ajan korvikkeita.³³

Jevsevjev nälänhädän todistajana

Timofei Jevsevjevin keruutyö oli keskeytynyt ensimmäisen maailmansodan aikana,³⁴ mutta U. T. Sirelius ei ollut unohtanut marilaista kerääjää. Vuoden 1923 alussa hän otti yhteyttä Jevsevjeviin Suomen silloisen Moskovan lähetystön kautta. Toukokuussa Jevsevjev vastasi innostuneesti Sireliuksen kirjeeseen ja tarjoutui jälleen Seuran palvelukseen. Hän toivoi saavansa jatkaa Seuran stipendiaattina kansatieteellisten tietojen ja esineiden keruuta. Lisäksi hän pyysi Seuralta todistuksen keruumatkojen tieteellisestä päämäärästä, jotta voisi vapaasti liikkua marinkielisillä alueilla.³⁵ Neuvosto-Venäjällä luvatta matkustava leimattiin kansanviholliseksi ja saatettiin pidättää.

Jevsevjevin U. T. Sireliukselle kirjoittama kirje kertoo ainutlaatuisella tavalla marilaisten vaietusta ahdingosta.³⁶ Kirjeen toisessa osassa Jevsevjev nimittäin kertoi omasta taloudestaan ja perheensä tilasta. Neuvostovalan aikana opettajan palkka ei riittänyt perheen elättämiseen, ja Jevsevjev joutui myös viljelemään maata, jota hän omisti seitsemän hehtaaria. Hän oli toivonut saavansa apua Suomesta, mutta kun sitä ei ollut tullut, hän oli joutunut myymään pois kaiken, mikä oli arvokasta. Jevsevjev kirjoitti nälkävuoden kohdelleen perhettä kaltoin. Hän ei täsmentänyt, mistä vuodesta oli kyse, mutta tarkoitti todennäköisesti vuotta 1921. Isä, vaimo Jevdokija Lari-onovna ja yksi tyttäristä olivat menehtyneet yhden viikon aikana. Köyhyydestä ja vastoinkäymi-

26. Fisher 1935, 507–522; K. N. Sanukov & L. A. Grigor’eva, Amerikanskaâ pomoš v borbe s golodom v Marijskoj avtonomnoj oblasti v 1922 g. *Marijskij arheografičeskij vestnik* 10 (2000), 99; Patenaude 2002, 56; Retish 2008, 255–256; Fotoalbumy Joškar-Oly. Golod v MAO, http://olacity.ru/details.php?image_id=703 (6.1.2016). Aiheesta on tehty dokumenttielokuva *The Great Famine*, joka pohjautuu Bertrand M. Patenauden edellä mainittuun julkaisuun. Elokuva on Public Broadcasting Servicen (USA) tuotantoa. *The Great Famine*, www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/introduction/famine (6.1.2016).

27. Sanukov & Grigor’eva 2000, 99–101.

28. Patenaude 2002, 82.

29. Sanukov & Grigor’eva 2000, 101.

30. Markku Kangaspuro. The Bolshevik Modernisation Project. Teoksessa Markku Kangaspuro & Jeremy Smith (toim.) *Modernisation in Russia since 1900*. Studia Fennica Historica 12. SKS 2006, 38–50, 46.

31. I. G. Ivanov, Äzykovoe stroitel’stvo. *Marijskij arheografičeskij vestnik* 12 (2002), 70.

32. Matukova 1988, 42.

33. Matukova 1988, 46.

34. Kansallisarkisto (KA), Suomalais-Ugrilaisen Seuran toiminta-arkisto, Suomalais-Ugrilaisen Seuran pöytäkirja 17.4.1914 § 3.

35. Suomen kansallismuseo, Suomalais-ugrialaisten kokoelmien verifikaatit 1923, Timofei Jevsevjevin kirje U. T. Sireliukselle 15.6.1923. Liite 1.

36. Suomen kansallismuseo, Suomalais-ugrialaisten kokoelmien verifikaatit 1923, Timofei Jevsevjevin kirje U. T. Sireliukselle 15.6.1923.

sistä kertoi sekin, että vaatteet oli kulutettu loppuun ja kengät myyty.

Kirjoitushetkellä Jevsevjev oli uudelleen naimissa ja hänellä oli toisen vaimonsa Marfa Stepanovnan kanssa kaksi tytärtä. Lisäksi ensimmäisestä avioliitosta oli elossa kaksi lasta, joten Jevsevjevillä oli elätettävänä neljä lasta. Koska Jevsevjev oli opettajan tehtävän ohella työssä koulun oheen perustetussa lastenkeittiössä, ”amerikkalaisessa ruokalassa”, hän sai – palkan sijasta – luontaisetuna päivittäisen ruoka-annoksen tyttärelleen ja lisäksi saapasparin lahjoitukseena. Nälkävuosien toivottomuuden jälkeen Jevsevjev näki kuitenkin toivoa. Hän suunnitteli kylvävänsä ruista, kauraa ja tattaria mailleen.

Vastaukseksi kirjeeseen Seuran johtokunta myönsi pitkäaikaiselle kerääjälle 500 markkaa, ”joka lähetetään, jos saadaan takeet siitä, että rahat menevät perille”.³⁷ Sirelius tarttui lisäksi Jevsevjevin ehdotukseen itämarien pariin tehtävästä tutkimusmatkasta ja otti Suomalais-Ugri-laisen Seuran kokouksessa matkan rahoituksen esille.³⁸ Matkan järjestelyt alkoivat heti, kun Jevsevjev sai tietää Seuran myöntämästä avustuksesta. Kirjeessään Sireliukselle hän pyysi avustusta rahana eikä vaatteina kuten aiemmin.

Rahojen saaminen ei käynyt yhtä helposti kuin tsaarinakaisella Venäjällä. Välittäjänä toimi nyt Suomen lähetystö Moskovassa eli Suomen Misio. Se ei kuitenkaan voinut lähettää Seuran avustusta postitse edes Neuvostoliiton sisäisessä postissa, vaan Jevsevjev joutui matkustamaan Moskovaan. Rahanhakumatka syyskuussa 1924 oli kuitenkin hyödyllinen, sillä Jevsevjev kävi myös Kansanvalistuksen keskusmuseon hallituksessa ja sai luvan tehdä työtä kaikkialla marinkielisellä alueella Neuvostoliitossa. Hän sai myös tietää, että hänet oli valittu Marin Autonomisen Alue-

museon johtajaksi. Jevsevjev oli tyytyväinen, koska vastedes hänellä olisi laillinen oikeus tehdä työtä Seuran toivomusten mukaisesti.³⁹

Tämän jälkeen Jevsevjev suuntasi välittömästi lähes kaksi kuukautta kestäneelle matkalle itämarien pariin, Ufan kuvernementin Birskin Keltaisiin kylään sekä Permin kuvernementin Krasnoufimskin ujestin Juvan kylään.⁴⁰ Keltaisiin kyläsi Jevsevjev viipyi noin kaksi ja puoli viikkoa merkiten muistiin asutushistoriaa, kuvauksia rakennuksista, elinkeinoista ja puvuista sekä syntymään, kuolemaan ja häihin liittyviä tapoja. Lisäksi hän osallistui uhrjuhlaan, jossa kiitettiin sato-kaudesta. Matka jatkui lokakuun puolivälissä Juvan kylään, jossa hän teki haastatteluja ja keräsi esineitä vajaat kaksi viikkoa. Molemmissa paikoissa hänellä oli paikallisia avustajia.⁴¹

Puku aseman mukaan

Nälkävuodet olivat aiheuttaneet marilaisille paljon kärsimystä, mutta avunpyynnöt olivat kilpistyneet neuvostoviranomaisten penseyteen. Oli jopa esitetty syytöksiä, että marit olivat taantumuksellisia ja taikauskoina itse aiheuttaneet ahdinkonsa. Neuvostoviranomaiset leimasivat marit köyhiksi, lukutaidottomiksi ja uskonnollisilta käsityksiltään yksinkertaiseksi kansaksi.⁴² Kuten Suomessa 1860-luvun vaikeina nälkävuosina, myös Neuvosto-Venäjällä nälkävuosien tragedia mursi agraariyhteisön taloudellisen perustan.⁴³ Paikallisyhteisöjen toiminta halvaantui väestön kuollessa, sairastaessa tai siirtyessä muualle.

Puutteen symboleja olivat aliravitsemuksen lisäksi vilu, huonot vaatteet ja kengät. Volgan nälkäalueilla pulaa oli paitsi ruoasta myös vaatteista. Amerikkalaisia avustustyöntekijöitä arvosteltiin avun rajallisuudesta, sillä apua saivat ainoastaan avustuskeittiöiden aterioille osallistuneet lapset,

37. KA, Suomalais-Ugri-laisen Seuran toiminta-arkisto, Suomalais-Ugri-laisen Seuran pöytäkirja 26.5.1923 § 10.

38. KA, Suomalais-Ugri-laisen Seuran toiminta-arkisto, Suomalais-Ugri-laisen Seuran pöytäkirja 16.2.1924 § 1.

39. Museoviraston virka-arkisto, Tulleet kirjeet 1925, H-osa. T. Jevsevjevin kirjeenvaihto, T. Jevsevjevin kirje U. T. Sireliukselle 6.9.1924.

40. Lehtinen 1985, 30. Hallintojako seuraa vuoden 1924 tilannetta. Venäjänkielisistä hallintoyksiköistä käytän seuraavia muotoja: guberniä ’kuvernementti’, uезд ’ujesti’ ja derevna ’kylä’.

41. KA, Suomalais-Ugri-laisen Seuran arkisto, Timofei Jevsevjev, Folkloristica IV, Tilitys; Jevsevjev, Ethnographica IX.

42. Marijskaä Oblastnaä Komissiiä pomoši golodašim, 58.

43. Antti Häkkinen & Jarmo Peltola, Suomalaisen alaluokan historiaa. Köyhyys ja työttömyys Suomessa 1860–2000. Teoksessa Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Historiallinen arkisto 120. SKS 2005, 40, 43.

eikä ruokaa saanut viedä kotiin. Kylmällä säällä lapset eivät päässeet kotoa keittiöihin, koska heillä ei ollut kunnon vaatteita tai varsinkaan jalkineita. Avustustyöntekijät panivat itsekin merkille lasten ryysyt ja huutavan pulan kengistä.⁴⁴ Amerikkalainen avustustyöntekijä William J. Kelly, joka toimi Ufan kuvernementissa, kuvaili nälkiintyneiden lasten ruokailua:

But in the city and village kitchen there was one invariable sight. As the time for the daily meal drew near, groups of pallid, sad-eyed, silent children in indescribable rags gathered about the door of the kitchen. When the door opened, they filed silently past the attendant, who punched their cards or checked their names on the kitchen lists, past the serving bench, where each received his piece of bread and his portion of cocoa, rice, grits, or whatever constituted the ration for the day, and then to the tables where small heads bent tensely over clumsy dishes. Occasionally a mother came bringing in her arms a child too young or too weak to come alone. Eating was serious, preoccupying business to which there was no interruption until the last crumb and drop had disappeared.⁴⁵

ARA toimitti alueelle vaatelahjoituksia talvesta 1921 lähtien. Neuvosto-Venäjä tunnusti vaatepulan kuitenkin vasta vuonna 1922, jolloin solmittiin vaatelähetyksiä koskeva sopimus. Vaatteiden jakelu oli ruoka-apua hankalampaa. Ruoka sellaisenaan kelpasi kaikille sukupuolesta, iästä ja koosta riippumatta, mutta vaatteita piti sovittaa, vaikka ne pyrittiinkin lajittelemaan jo ennen lähetystä.⁴⁶

Jevsejev itse oli tarkka pukeutumisestaan. Hän oli siirtynyt käyttämään ostovaatteita sen jälkeen, kun oli valmistunut opettajaksi, ja sellaisissa hänet kuvattiin Kazanissa otetussa virallisessa valokuvassa.⁴⁷ Myös Axel Olai Heikel otti

Jevsejevistä valokuvia tutkimusmatkallaan itämarien parissa N.-Sil'jankan kylässä vuonna 1910. Kuvissa hänellä on yllään pitkät mustat housut, liivi, valkoinen paita ja pikkutakki ja päässä pehmeä lippalakki.⁴⁸ Talonpoikaisvaatteita Jevsejev piti arvoaan alentavina, opettajalle sopimattomina ja lisäksi köyhyyden merkinä.⁴⁹ Pulavuosina hän joutui kuitenkin pukeutumaan muiden marilaismiesten tavoin kotikutoiseen paitaan ja housuihin: ”Tällä hetkellä yritän selviytyä nälkävuodesta eikä minulla ole mahdollisuutta ajatella vaatetusta. Vielä vuosi tai pari joudun kulkemaan kotitekoisissa vaatteissa (nimittäin tšeremisiläisissä). Nyt vaimo valmistaa (pellava)kangasta minulle ja kaikille lapsille, hän tekee päällysvaatteita lampaanvillasta[...]”⁵⁰

Jevsejevin asema parani vuonna 1924, kun hänestä tuli Marin aluemuseon johtaja. Seuraavina vuosina hän kävi usein Moskovassa museon asioilla ja lisäksi omilla asioillaan Suomen läheystössä. Tuolloin hän näki muita alan toimijoita, tutkijoita, museonjohtajia ja opiskelijoita, jotka pukeutuivat muodikkaasti.

Neuvostoliitossa puolueen johto kiinnitti huomiota kansalaisten jokapäiväiseen arkeen ja hygienian puutteeseen. Puhtausdiskursseissa vaatteilla oli merkittävä osuus: ohjeita annettiin viikoittaisesta peseytymisestä ja vaatteiden vaihdosta.⁵¹ Porvarillisen kauneuskäsityksen vastakohtana keskeiseksi nousi kuitenkin rationalistinen eli järkevä pukeutuminen. Marxilainen ajatusmalli suosi tasa-arvoisuutta ja yhdenmukaisuutta, mikä kuvastui myös pukeutumiskeskusteluissa: ”Meidän ’muotimme’ pitää olla yksinkertainen, helposti toteutettava, edullinen, työläisten saavutettavissa, ja ennen kaikkea, sen täytyy vastata vaatteiden tehtäviä yleensä, eli sen pitää suojata ihmistä kylmältä, lialta säilyttämällä var-

44. Patenaude 2002, 89. Kuvasarjat lapsista nälkävuosina: Fotoalbumy Joškar-Oly. Golod v MAO, http://olacity.ru/details.php?image_id=703 (6.1.2016).

45. Fisher 1935, 104.

46. Fisher 1935, 424–425.

47. Lehtinen 1985, 34; Museoviraston kuvakokoelmat, SUK201.

48. Museoviraston kuvakokoelmat SUK78: 4–5.

49. Lehtinen 1985, 34–35; N. Nikitina, *Novye stranicy iz žizni T. E. Evseeva. Finno-ugrovedenie* 2 (2002), 67.

50. Museoviraston arkisto, Tulleet kirjeet, H-kansio, T. Jevsejevin kirje U. T. Sireliukselle 11.4.1924.

51. David L. Hoffmann, *The Cultural Norms of Soviet Modernity 1917–1941*. Cornell University Press 2003, 18–20, 116; Oľga Gurova, *Sovetskoe nižnee bel'e. Meždu ideologiej i povsednevnost' ũ*. *Novoe literaturnoe obozrenie* 2008, 43, 46; Sergej Žuravlev & Ŭkka Gronov, *Moda po planu. Istoriä mody i modelirovaniä odeždy v SSSR 1917–1991*. Institut rossijskoj istorii RAN 2013, 63–67.

talon sirouden.⁵² Keskusteluissa, lehtien palstoilla ja propagandajulkaisuissa valmistettiin talonpoikia tarkoituksena muovata uusi neuvostoihmien.⁵³ Terveyskomissaari Nikolai Semaškon vuonna 1927 julkaisemassa propagandavihkosessa *Pukeutumisen taito* ihanteena oli puhtaasti ja kauniisti puettu neuvostotyöläinen, jonka vastaakohtana oli taantumukselliseksi leimattu ja kansanpukuinen talonpoika.⁵⁴

Neuvosto-Venäjä oli kuitenkin laaja ja monien kansojen asuttama maa. Taiteilijoiden ja puolueen pukeutumista koskeva diskurssi ei koskettanut tuhansia maaseudun ihmisiä. Etenkin sodan jälkeisenä pula-aikana ihmiset pukeutuivat miten sattui, kansanpukuihin ja ryysyihin, eikä teollisuus vielä tuottanut vaatteita suurten kansanjoukkojen tarpeisiin. Eri kansallisuuksien kansantaidetta, esimerkiksi kansanpukuja, myös suvaittiin julkisesti, vaikkakin neuvostovallan muokkaamassa muodossa.⁵⁵ Kotiseudullaan Marin Oblastissa Jevsejev otti sittemmin aktiivisesti osaa marilaisten kansanpukujen uudistamisprosessiin. Marilaisen aikakauslehden *U Vijn* palstoilla hän esitteli naisten ompeluseuran toimintaa, jonka tuloksena oli uusittu, vähemmän korostettu kansanpuku.⁵⁶

Pula-ajan pukuja

Timofej Jevsejev näki itämarilaisten kylien raitteilla niin ruutumekkoja kuin valkoisia kirjontakoristeisia asuja. Hän luonnehti havaintojaan itämarien vaatetuksesta marraskuussa 1924:

Tšeremissien pukuna on pitkä palttinamekko, jonka rinta, olkapää, selkäpuoli, hihat ja helma on koristeltu kirjonnalla, villavyö ja valkoiset kangashousut. Ufan ja Permin kuvernementtien tšeremissien keskuudessa mekkoja on viime aikoina ryhdytty valmistamaan värjäytyistä langoista kudotusta kankaasta. Kirjontakoristeiset vaatteet jäävät siellä pois käytöstä, ja niitä on

enää vanhoilla naisilla. Kesällä tšeremissit muistuttavat vaatetukseltaan tataareja, talvella Uržumin tšeremissejä, niin minusta näytti täällä käydessäni.⁵⁷

Samaan aikaan vaikutti kaksi erilaista pukukäytäntöä: perinteinen valkoinen ja innovaationa hyväksytty ruudullinen. Valkoisen asun viesti alkoi muuttua ja tuli kuvastamaan ainoastaan arjesta poikkeavaa käyttöä, juhlaa tai riittitapahtumaa.

Kirjoitusaikana nälkävuodet olivat ohi, mutta vaatetus ei ollut ennättänyt kohentua entisenlaiseksi. Pula-aika näkyi Jevsejevin esinehankinnoissa ja hänen ottamissaan valokuvissa. Hän mainitsi hankintavaikeudet kirjeessään:

Kokoelmaan on hankittu esineitä yhteensä 140 ruplan 50 kopeekan arvosta. Ne tulivat hyvin kalliiksi, siksi että kukaan ei olisi halunnut myydä, sillä nälkävuosien aikana he myivät pois vaatteitaan ja nyt ovat itse kipeästi niiden tarpeessa. Varakkailta on vielä vaikeampaa ostaa, sillä he eivät yleensä myy mitään tai sitten pyytävät niistä vielä enemmän.⁵⁸

Kokoelman kokonaishinta oli huomattava suhteutettuna Jevsejevin saamaan seitsemän ruplan kuukausiansioon. Korkeat kustannukset kertovat siitä, että vaatteita oli niukalti eikä niistä haluttu luopua edes rahasta.

Kokoelmaan sisältyy kaikkiaan 21 esinettä, jotka kaikki ovat vaatekappaleita: naisten ja miesten paitoja, housuja, päähineitä ja vöitä. Silmiin pistävä piirre on, että kerääjä hankki ainoastaan vanhanaikaisia eli valkoisia mekkoja, takkeja, paitoja ja housuja. Todennäköisesti hän toimi U. T. Sireliuksen ohjeistamana. Suomen kansallismuseossa oli edellisenä vuonna avattu suomalais-ugrilainen perusnäyttely, jossa sukukieliä puhuvia kansoja esiteltiin valkoisissa kirjontakoristeisissa asuissa. Heimoaatteen hengessä korostettiin yhtenäisyyttä, eräänlaista suomalais-ugrilaista stereotypia.⁵⁹

52. Gurova 2008, 51.

53. Gurova 2008, 55.

54. Hoffmann 2003, 20; *Iskusstvo odevat'sä*.

55. Hoffmann 2003, 143, 172; Karen Petrone, *Life has become more joyous, comrades. Celebrations in the time of Stalin*. Indiana University Press 2000, 41.

56. T. Jevsejev, *Üdramaš ončyk kaja. U Vij* 5–6 (1930), 29–32.

57. Jevsejev *Ethnographica* IX, 85–86. Julkaistu saksaksi teoksessa *Timofej Jevsejevs ethnographische Sammlungen über die Tšcheremissen. Stoffherstellung und Volkstrachten*. Travaux de la Société Finno-Ougrienne XII: 1 (1985), 124.

58. Suomen kansallismuseo, Kulttuurien museon arkisto, U. T. Sireliuksen personalia, Kirjeet, Timofei Jevsejevin kirje U. T. Sireliukselle 13.6.1925. Käännös kirjoittajan.

59. U. T. Sirelius, *Heimokansamme Kansallismuseossa. Suomen Heimo* 1 (1923), 16–17; Lehtinen 2010, 201.

Stuart Hall on todennut, että stereotypian luomisessa käytetään hyväksi kahtiajakamisen strategiaa, joka erottaa normaalin ja hyväksyttävän epänormaalista ja epämiellyttävästä. Kaikki piirteet, jotka ovat korostetun erilaisia, suljetaan pois.⁶⁰ U. T. Sirelius ja hänen apulaisensa Tyyni Vahter sekä T. I. Itkonen rajasivat näyttelyssään tietoisesti suomalais-ugrialaisten kansojen puvut sellaisiin, joiden uskottiin soveltuvan suomalaisen kulttuurin osaksi. Puvuista oli riisuttu vieraat piirteet, kuten ostamalla hankitut huivit, laakapistoin koristellut esiliinat tai muut tataarilaisia tai venäläisiä pukuja muistuttavat piirteet. Tähän näyttely-ympäristöön Sirelius kaipasi pukuja itämarien alueilta, joista ei ollut edustusta kokoelmissa. Todennäköisesti hän toivoi arkaaisia ja vanhakantaisia pukuja, jotka korostaisivat valkoista pukuihannetta ja suomalais-ugrialaista stereotypiaa.

Tarkastelen seuraavassa kokoelman vaatekapaleita lähemmin. Miesten paidat olivat huonokuntoisia, mikä on ymmärrettävää, koska pulaajan takia hyvät vaatteet oli jo aiemmin myyty pois; näin oli toiminut Jevsejev itsekin. Jevsejevin ottamissa valokuviissa miehet ovat arkiaskareissaan yllään tummista, todennäköisesti siniseksi värjäytyistä kankaista ommellut housut ja paita. Toisinaan paita on kauluksestaan risainen ja väriltään valkoinen, toisinaan ruudullista kangasta. Kuvissa ruudulliset paidat ovat hyväkuntoisia.⁶¹ Olisiko niin, että valkoiset paidat oli käytetty loppuun raskaissa töissä ja poseerauskuviin otettiin päälle parempi asu? Miesten puvut kuvastavat siten pukumuodin muutosprosessia.

Valkoiset puvut oli tapana varustaa kirjonnalla, joka oli tekotavaltaan suuritöinen. Kirjotut kuviot kertoivat alun perin puvun kantajan suvusta. Toisena tavoitteena oli suojelu pahalta, ja sitä varten kirjontakoristelua kehysti punaisesta kankaasta tehty applikaatio.⁶² Ruutupaitojen yleistynyt käyttö saattoi liittyä myös naisten muuttuneeseen asemaan. Uuden neuvostoelä-

män kynnyksellä naiset joutuivat maaseudulla kolhoosiin töihin, joten aikaa ei riittänyt enää kirjontaan.

Jevsejev hankki kaksi kotikutoisesta kankaasta ommeltua miesten paitaa: Birskin alueelta koristelemattoman ja Krasnoufimskin alueelta kirjontakoristeisen. Arkipaita on ommeltu tukevasta kotikutoisesta puuvillapalttinakankaasta. Sen pystykaulus, nappilista ja kainalopaikat ovat värillistä kangasta. Jevsejev hankki paidan vaihtokaupalla: hän osti torilta seitsemällä ruplalla 14 arsinää eli lähes kymmenen metriä kangasta, jonka vaihto paitaan.⁶³ Kangaspalasta myyjä pystyi ompelemaan miehelleen ainakin kolme uutta paitaa.

Koristelemattomasta, mutta eheästä ja käytökelpoisesta paidasta maksettiin siis täysi hinta, joka oli Jevsejevin opettajan kuukausipalkkaan verrattuna korkea. Sen sijaan kirjontakoristeinen paita on loppuun kulutettu, ja sen rintahalkio on harsittu umpeen. Paitaa onkin käytetty ostohetkellä alkuperäisestä poikkeavassa tehtävässä eli säkkinä untuvien säilyttämiseen. Sekundäärikäytöstä kertoo myös paidan alhainen hinta, 3 ruplaa ja 50 kopeekkaa.⁶⁴

Marilaisen naisen perusvaate oli suoraan leikkattu mekko, joka laskeutui miltei nilkkoihin asti. Sellainen saatettiin ommella joko valkoisesta tai ruudullisesta kotikutoisesta kankaasta. Jevsejevin kokoelmassa on ainoastaan valkoisia mekkoja ja takkeja. Keltein kylästä saatu pellavakankainen mekko⁶⁵ on koristeltu kirjonnalla. Jevsejev pani merkille, ettei tällaisia kuitenkaan enää ollut käytössä. Kaksi vanhanaikaiseksi kutsuttua mekkoa hän sai lunastettua iäkkäiden naisten vaatearkuista. Toisesta kirjontakoristeisesta mekosta Jevsejev maksoi hyvän hinnan, 15 ruplaa. Toinen mekko⁶⁶ on leikkaukseltaan ja käyttötavaltaan samanlainen, mutta siinä on vähemmän kirjontaa, mikä näkyi mekon edullisemmassa hinnassa. Jevsejevin ottamissa arkikuvissa naisilla oli yllään joko kulunut kirjontakoristeinen

60 Stuart Hall, *Identiteetti*. Suomentanut ja toimittanut Mikko Lehtonen & Juha Herkman. Vastapaino 1999, 191.

61. Museoviraston kuvakokoelmat, kuvasarja SUK193.

62. Ildikó Lehtinen, The meaning of Eastern Mari embroidery. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 60 (2009), 208–211.

63. Suomen kansallismuseo, suomalais-ugrialaiset kokoelmat SU5055:16. Esinekokoelma on siirretty museoiden portaaliin, <https://www.finna.fi>, haku SU5055? (6.1.2016).

64. SU5055:17.

65. SU5055:18.

66. SU5055:20.

puku tai ruutumekko. Hienosti kirjonnalla koristeltu mekko on ainoastaan poseerauskuvasarjassa, joka kuvasti pukeutumisen eri vaiheita.⁶⁷ Ruutumekot eivät kokonaan syrjäyttäneet valkoisia mekkoja, mutta viimeksi mainittuja käytettiin ainoastaan vuotuis- ja perhejuhlissa.

Valkoiset mekot eivät liittyneet pula-aikaan eivätkä köyhyyteen vaan tapakulttuuriin. Naisten rajoittunut ajankäyttö saattoi edistää muutosta valkoisesta värikkääseen pukuparteen. Kokoelmassa on myös kaksi Juvasta hankittua, arkikäytössä ollutta ja hihoista paikattua naisten mekkoa⁶⁸, jotka edustivat siirtymävaihetta valkoisen ja ruudullisen asun välillä.

Mekon päälle oli tapana vetää edestä avonainen takki, joka ommeltiin valkoisesta pellavakanakaasta ja jonka koristeena on punaista kangasapplikaatiota ja kirjontaa. Jevsevjev hankki kahdeksalla ruplalla yhden tällaisen takin⁶⁹ Keltein kylästä ja kaksi kalliimpaa Juvan kylästä. Toinen niistä on koristeltu villalankakirjonnalla, ja sen hinnaksi tuli 10 ruplaa.⁷⁰ Arvokkaaksi arvioitu, 15 ruplaa maksanut juhlatakki⁷¹ on silkein kirjottu ja nauhoin koristeltu.

Edullinen hankinta oli sen sijaan naisen pukuun kuulunut esiliina, joka maksoi ruplan verran.⁷² Alhainen hinta johtui vaatteen huonosta kunnosta: kirjontalangat ovat monissa kohdin purkaantuneet, paikkoja on useita ja väri käytöstä haalistunut. Vaatimattomasta, mutta hyväkuntoisesta, villalangoista kudotusta naisen vyöstä Jevsevjev joutui maksamaan kaksi ruplaa.⁷³

Birskiläisiä vaatekappaleita täydentää nelikulmainen häälliina⁷⁴, joka on ylenpalttisesti koristeltu kaksipuolisella kirjonnalla. Vaikka kirjonta on tehty silkkilangalla, Jevsevjev maksoi siitä aino-

astaan kuusi ruplaa. Kolmikulmaisesta eli häälliinan puolikkaasta pyydettiin 12 ruplaa.⁷⁵ Syitä ensin mainitun liinan edullisuuteen saattaa olla useita. Birskiläisellä myyjällä ei kenties ollut sopivan ikäistä tytärtä, joka olisi perinyt sukukalleuden äidiltään. Vaihtoehtoisesti häät saatettiin vaikeina taloudellisina aikoina viettää ilman juhlallisia häämenoja, jolloin morsiamen päätä kattava liina tuli tarpeettomaksi.

Häämenoihin kuului myös päänpano, jossa morsiamen hiukset kammattiin nutturalle ja sen varaan asetettiin hupun tapainen päähine. Päähinettä pidettiin otsalle vedettynä siten, että sen otsakappale työntyi eteenpäin sarven tapaan. Päähineen kirjontakoristeinen hännys ulottui keskiselkään. Näitä Jevsevjev hankki seitsemän, neljä Birskin⁷⁶ ja kolme Krasnoufimskin alueelta.⁷⁷ Naimisissa olleen naisen ei perinteisesti sopinut näyttäytyä ilman päähinettä. Kulttuurivallankumouksen ohjelmaan kuului tosin 1920-luvun lopulta lähtien taistelu taantumuksellisuutta ja sen symboleita vastaan. Naisen päähine kuului näiden symbolien joukkoon.⁷⁸

Kokoelman esineistö on dokumentoitu U. T. Sireliuksen ohjeiden mukaisesti. Jevsevjev kirjasi esineiden ja niihin ommeltujen kirjontakuvioiden nimet mariksi:

Miehen paita, *parsyn tuvyr*; päantiestä ja helmasta koristettu. Miehen paidassa sijoitetaan koristeet samoin kuin naisenkin. Nimitykset: nauha selkäpuolella *tup jür*, kirjo rinnassa *mel tür* ja *tuvyr türlymö*, kauluksessa *tüša*, helmassa: *urvalte tür*, sepaluksen siderihma (napin sijasta käytettävä): *mel kantyra*. Paita on ollut kiinni ommeltuna rintahalkiosta, ja sitä on käytetty säkkinä untuvien säilytykseen.⁷⁹

67. Jevsevjev 1985, kuvat 115–140.

68. SU5055:11, 13.

69. SU5055:19.

70. SU5055:14.

71. SU5055:15.

72. SU5055:8.

73. SU5055:12.

74. SU5055:9.

75. SU5055:10.

76. SU5055:4, 5, 6, 7.

77. SU5055:1, 2, 3.

78. Ildikó Lehtinen. *Marien mekot. Volgansuomalaisten kansanpukujen muutoksista*. Suomalais-ugrilaisen seuran kansatieteellisiä julkaisuja 16. Suomalais-ugrilainen seura 1999, 72.

79. SU5055:16.

Jevsevjev oli kuuliainen oppilas ja dokumentoi hankkimaansa esineet tarkasti. Axel Olai Heikelää ja sittemmin myös U. T. Sireliusta kiinnosti kirjontakoristelu ja sen alkuperä, siksi aihe korostui myös Jevsevjevin muistiinpanoissa. Sukupuolieroihin Jevsevjev kiinnitti huomiota etenkin silloin, kun molemmat sukupuolet käyttivät samantyyppistä vaatekappaletta. Käyttöyhteys ja käyttäjän aviosäätö dokumentoitiin järjestelmällisesti, mutta pukukappaleiden valmistajasta ei ole tietoa. Kenties tämä puute selittyy U. T. Sireliuksen käsityksellä, että kansa oli kollektiivinen yhteisö vailla yksilöllisiä piirteitä. Esineistä maksetut hinnat kävivät ilmi Jevsevjevin tilityksestä.

Kokoelmassa on ilmeisiä puutteita, sillä hankintojen joukossa ei ole lainkaan koruja, jotka kuitenkin kuuluivat erottamattomana osana naisten pukuun. Koska kokoelmaan liittyvissä valokuvissa on mukana morsiuspäähine *takija*, rahakoristeinen palmikonriipus, rahoista kootut rintakorut ja suurikokoiset soljet, niitä oli keruuhetkellä ainakin joidenkin omistuksessa. Korujen

puuttuminen hankinnoista selittyy pula-ajan oloilla, sillä arvata sopii, että suurin osa asukkaista oli joutunut luopumaan rahanarvoisista koruistaan nälkävuosina.

Päätelmät

Timofei Jevsevjevin hankkima pukukokoelma kuvastaa pukukulttuurin muutosprosessia modernisaation kynnyksellä. Marinmaalta tulleen kerääjän kannalta itämarien puvut ja varsinkin kirjonnalla runsaasti koristellut päähineet kuvasivat vierasta ja vanhentunutta kulttuuria, eikä niiden edustama käytäntö ja maku soveltunut ajan henkeen. Kerääjänä Jevsevjev kannatti modernia pukua, joka vastasi niin lännen porvarillista kaupunkilaista muotia kuin neuvostovallan ideologian mukaista järkevää pukeutumista. Itämarien pukeutuminen sen paremmin kuin heidän taloudellinen tilanteensaakaan ei ollut yhtenäinen. Sisällissodan ja yhteiskunnallisten muutosten riepottelemalla Neuvosto-Venäjällä työväki pukeutui yhtä huonosti kuin talonpojat, ja sa-

Naisen paita ja yksityiskohta paidan helmasta. Pystykaulus ja rintahalkio on päällystetty punaisella kangaskaitaleella, johon on ommeltu valkoisia ja mustia hakaristikuvioita. Kauluksen koristeena on lisäksi kultalankanauhapalasia. Rintahalkion molemmin puolin on tulusrautaa muistuttava applikointi, joka on tehty punaisella puuvillanauhalla. Helma on koottu useasta pöimintakoristeisesta kangaskaitaleesta. Kuva: Rauno Träskelin. Lähde: Suomen kansallismuseo SU5055:11.

maa pukua pidettiin työssä ja vapaalla.⁸⁰ Jevsevjev totesi, että köyhät eivät pystyneet luovuttamaan kuin huonoja, loppuun kulutettuja vaatteita, varakkaat taas pitivät pukujaan arvokkaina ja siis kalliina. Viittaako paikattujen vaatteiden käyttö köyhyyteen?

Kudonta, ompelu ja kirjonta ovat aina vieneet paljon aikaa. Kuluneita vaatekappaleita ei siksi hylätty helposti, vaan niitä käytettiin paikattuina loppuun asti. Todennäköisesti talonpoikaistalouksissa joka vaatekappaleella oli oma funktionsa. Paikatut vaatteet kelpasivat likaisissa töissä, kuten perunannoston aikaan tai vaikkapa lantaa luodessa. Köyhyys – kuten kauneus – on katsojan silmässä. Jevsevjevin näkökulmasta talonpoikaishuput olivat köyhyyden merkki. Nälkävuosia kokeneena hän kuitenkin ymmärsi, että jopa useasti paikatuille puvuille löytyi käyttöä äärimmäisen köyhissä oloissa.

Kuvastaako kokoelma nälkävuosien jälkeistä toipumistilaa? Kysymykseen voidaan vastata myöntävästi. Se poikkeaa täydellisesti Jevsevjevin hankkimista muista kokoelmista, joissa loistavan kuntoisia mekkoja täydentää sarja hienoja koruja. Hopearahoista ja niiden jäljennöksistä kootut korut oli saatu kotiseudulta vuosien 1908–1914

välisenä aikana ja hankittu Kansallismuseon kokoelmiin Antellin valtuuskunnan varoilla.

Vaikuttiko kerääjän kansallisuus hankintaan? Todennäköisesti, sillä Neuvostoliitossa elettiin levottomia aikoja. Maaseudulla liikkui agitaattoreita kollektivoinnin puolesta, mutta he törmäsivät kyläläisten vastustukseen. Sen sijaan Jevsevjev toimi kotikentällä. Marilaisena hän sai yhteyttä kyläläisiin. Luottamusta oli puolin ja toisin, mistä on osoituksena, että Jevsevjev sai osallistua uhrijuhlaan Keltein kylässä. Hän ei kohdannut epäluuloa, päinvastoin Jevsevjeville kerrottiin koruttomasti varojen puutteesta. Hän oli tarkkailija, joka kuitenkin puhui samaa kieltä ja jakoi samoja kokemuksia kuin haastattelemansa kyläläiset.

Jevsevjevin ja U. T. Sireliuksen kirjeenvaihto ja esinekokoelma ovat ainutlaatuinen dokumentaatio ajasta, josta tietoa on muutoin hyvin vähän. Neuvostoliitossa nälkävuosista ei sopinut puhua eikä sovi nytkään. Jevsevjev toi esille vaietun asian, joka on yhä kiusallinen: marilaisissa kylähistorioissa ja kotiseutukuvauksissa ei nälkävuosista kerrota. Vapaamuotoisissa haastatteluissa saatetaan mainita, että ”kuulkaa, syötiin kaikkea, jopa etanoita!”⁸¹ Kesällä 2015 kenttähaastatteluissa kyselin tarkoituksella nälkävuosista, mutta haas-

80. N. B. Lebina. *Povsednevnää žizn' sovetskogo goroda. Normy i anomalii 1920/1930 gody*. Izdatel'stvo "Kikimora" – Žurnal "Neva" – ITD "Letnij Sad", 1999, 210.

81. Suomen kansallismuseo, Kulttuurien museon arkisto, Ildikó Lehtinen, Kenttämuistiinpanot 2009, S.E. 13.8.2009.

tateltavat eivät suostuneet vastaamaan. Vapaassa kerronnassa nälänhätä kuitenkin putkahti esille.⁸²

Museokokoelmat ovat aina satunnaisia. Tässä tapauksessa kokoelman esineet kertovat modernisaatiosta, naisten muuttuneesta työurasta, nälkävuosista ja niiden voittamisesta kansainvälisellä avustuksella. Ne kertovat myös Neuvostoliiton pyrkimyksistä ohjata arkielämää ja yksityisen ihmisen pukeutumista. Esineiden elinkaareissa tapahtui suuri muutos, kun valkoisten kirjontakoristeisten pukukappaleiden tuli museossa edustaa marilaisuutta tai pikemminkin marilaisten paikallista ryhmää, itämareja. Risaiset vaatekappaleet kokivat arvonnousun.

Paikattuja ja loppuun kulutettuja paitoja sekä mekkoja, kuten myös esiliinaa, olisi lopulta käytetty rätтинä tai vaikkapa tilkkeenä. Museokokoelmissa niistä tuli marilaisten kokeman pula-ajan todistajia. Lisäksi esinekokoelma kertoo suomalaisten kansatieteilijöiden asenteesta Venäjän suomalais-ugrilaisiin kansoihin. Suomalais-Ugri-lainen Seura kannusti Jevsevjeviä kerääjänä ja itseoppineena kansatieteilijänä loppuun saakka, ja Suomen kansallismuseo hyväksyi valtion kokoelmiin huonokuntoisenkin esineistön. Vaatekappaleet eivät kuitenkaan koskaan päätyneet Suomen kansallismuseon näyttelyihin.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Abstract: Poverty in the museum collection. Collecting museum items from the Povolzhye Famine in Soviet Russia

One of Russia's many minorities are the Mari, who live in the Middle Volga region, which was affected by the Povolzhye Famine in 1921–1922. In this article, I interpret and analyse a collection of folk clothing from Mari people acquired by the National Museum of Finland in 1924. The collector, Timofei Evseev, acquired 21 items of clothing that showed the poverty of the Mari after the famine and the process of modernization in everyday life, too. The traditional white dress decorated with rich embroidery was reserved only for feasts and rites, while colourful dresses began to be worn in everyday life. The background to this was the changing position of women: Mari women also began working in the kolkhozes and did not have the time to embroider. In this article, I focus on the historical objects and ask how different meanings of clothing can be identified.

Keywords: Mari people, clothing, Povolzhye Famine, 1920s, Timofei Evseev

---

82. Esimerkiksi 92-vuotias vanhus muisteli, että hänen syntymänsä aikoihin syötiin puunkuoresta tehtyä leipää. 10.6.2015. Ildikó Lehtinen, Kenttämuiistiinpanot 2015, Tekijän hallussa. Kiitän Suomalais-Ugri-laista Seuraa mahdollisuudesta tehdä kolmen viikon mittainen kenttätö marilaiskylissä Tatarstanin alueella. – *Nyt julkaistu Ildikó Lehtisen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Heini Hakosalo

Tubipommi ja rautlasi

EMOTIONAALISIA ESINEITÄ 1900-LUVUN
ALKUPUOLEN SUOMALAISSA
TUBERKULOOSIPARANTOLOISSA

Tuberkuloosiparantola muodosti erikoisen, nyttemmin kadonneen pienoismaailmansa, jolla oli myös oma, osin omintakeinen esine-kulttuuri. Pitkien hoitokasojen aikana esineistä tuli osa potilaiden arkea ja kokemusmaailmaa ja niihin saatettiin liittää myös voimakkaita tunteita. Artikkelini tarkastelee potilaan kokemusta suomalaisessa tuberkuloosiparantolassa kahden vaatimattoman parantolaesineen – yskösastian ja kuumemittarin – välityksellä ja havainnollistaa samalla emotionaalisten esineiden tutkimista potilaiden tuottaman muisteluaineiston avulla.

”Hans Castorp otti hymyillen pöydältä punaisen kotelon ja avasi sen. Kauniina kuin koruesine lepäsi lasinen koje täsmälleen mittojensa mukaisessa syvennyksessä samettialustallaan. Numerot olivat punaiset ja kapea alapää täynnä peilin tavoin välkkyvää elohopeaa. Pat-sas oli alhaalla, kaukana ruumiin elollista lämpöä osoittavien lukujen alapuolella. [...] Nuori mies otti siron esineen kotelosta, silmäili sitä ja asteli mittari kädessään levottomasti edestakaisin huoneessa. Sydän läpähti nopeasti ja voimakkaasti. [...] Lienee kai parasta heti katsoa, onko minulla kuumetta, hän virkkoi ääneen, työnsi mittarin nopeasti suuhunsa sijoittaen elohopeapään kielensä alle, niin että koje pisti esiin vinosti ylöspäin sojottaen, ja puristi huulet tiukkaan sen ympärille estääkseen ulkoilmaa vaikuttamasta tulokseen. Sitten hän katsoi rannekelloaan, joka oli kuusi minuuttia yli puoli kymmenen, ja alkoi odottaa seitsemän minuutin kulumista. Ei yhtään sekuntia yli eikä ali, hän ajatteli. Minuun voi luottaa.”¹

Dosentti **Heini Hakosalo** työskentelee akatemia-tutkijana Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian oppiaineessa. Sähköposti: heini.hakosalo@oulu.fi.

Mittauksen tulos osoittaa Hans Castorpin, Thomas Mannin *Taikavuoren* (1924) päähenkilön, lämmön kohonneen. Havainnosta alkaa hänen monivuotinen parantolaelämänsä. Sveitsiläiseen tuberkuloosiparantolaan sijoittuva romaaniklassikko on täynnä taidokkaasti ja suggestiivisesti kuvattuja emotionaalisia esineitä: kuumemittarista tulee Castorpille avain parantolan maailmaan, ja lämmön mittaaminen laukaisee pohdinnan ajan subjektiivisesta luonteesta. Röntgenkuva omista keuhkoista paljonpuhuvine varjostumiseen on Castorpille todiste parantolan maailmaan kuulumisesta, ja hän kantaa sitä mukanaan kuin passia tai oleskelulupaa. Rakastetun röntgenkuvasta tulee intiimi, eroottisesti latautunut muistoesine. Sinisestä lasista tehty ysköspullo, ”Blau Heinrich”, läheisen potilastoverin kädessä kertoo, kuinka huonosti tämän asiat ovat.² Tuberkuloosihoidon kansalliset rajat ylittävästä luonteesta kertoo se, että monet Mannin kuvaaman eliittiparantolan esineistä kuuluivat myös suomalaisten kansanparantoloiden varustukseen.³

Pohdin artikkelin aluksi emotionaalisen esineen käsitettä ja potilaiden tuottaman kerronnan käyttöä tällaisten esineiden tutkimisessa. Luonehdin sitten parantoloiden emotionaalista ilma-
piiriä ja esine-kulttuuria yleisellä tasolla ja tarkastelen lopuksi muutamia tavallisia parantolaesineitä – kuumemittaria ja yskösastioita – emotionaalisina esineinä. Kysyn, millaisia tunteita potilaat näihin esineisiin liittivät ja miten esineisiin investoidut tunteet vaikuttivat niiden käyttöön, ”väärinkäyttöön” ja muistamiseen. Esineet avaavat rajoitetun mutta tuoreen näkökulman tuberkuloosiparantoloiden historiaan, jota on kansainvälisesti katsoen tutkittu paljon ja monesta näkö-

1. Thomas Mann, *Taikavuori*. Suomentanut Kai Kaila. WSOY 1990, 196–197. Sveitsiläiseen eliittiparantolaan sijoittuu myös tunnetuin ruotsalainen parantolaromaani, Sven Stolpen *I dödens väntrum* (1930).
2. ”Blau Heinrichin” keksimistä ja ysköspullojen tuotekehittelyä ja historiaa esittelee seikkaperäisesti hieno virtuaalinäyttely osoitteessa <http://blauerheinrich.jimdo.com/> (10.4.2016).
3. Kun puhun tuberkuloosiparantoloista, tarkoitan aikuisten parantoloita. Niissä hoidettiin lähes yksinomaan keuhkotuberkuloosia. Lasten parantoloissa ja lastenosastoilla sen sijaan hoidettiin etupäässä rauhas-, luu-, nivel- ja ihotuberkuloosia.

kulmasta, mutta ei tietääkseni esine- ja tunteiden historiaa yhdistäen.⁴

Ensisijainen lähdeaineistoni on Parantolaelämän muistot -keräyskilpailun tuottama muistitietoaineisto.⁵ Keruun toteutti Tuberkuloosi- ja Keuhkovammaliitto vuosina 1970–1971. Aineiston käsittelystä ja tallentamisesta vastasi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, ja kustannuksiin osallistui myös Suomen Tuberkuloosin Vastustamisyhdistys. Vaikka varsinaista vastausaikaa oli vain reilut puoli vuotta, sato oli runsas: vastaajia oli noin 350, ja tekstiä kertyi lähes 10 000 liuskaa. Kirjoitusten pituus vaihtelee vajaasta liuskasta yli tuhanteen liuskaan. Mukana on jonkin verran

kirjeitä, päiväkirjamuistiinpanoja, runoja ja muita kirjoituksia parantola-ajalta, mutta valtaosa teksteistä on laadittu keräystä varten. Etäisyys muisteltavaan ajankohtaan vaihtelee: vanhimmat parantolamuistot ajoittuvat 1900-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle, tuoreimmat keräysajankohtaan. Nuorimmat muistelijat ovat syntyneet 1950-luvulla, vanhimmat 1800-luvun lopulla. Naisia on vastaajissa enemmän kuin miehiä (190/160), mutta naisten vastaukset ovat keskimäärin lyhyempiä. Edustettuina ovat kaikki isommat parantolat, molemmat kieliryhmät ja kaikki yhteiskuntaluokat, vaikkakaan eivät tasaisesti: ruotsinkielisiä ja korkeakoulutettuja on

4. Tuberkuloosiparantoloista, ja nimenomaan keuhkotautiparantoloista, on kirjoitettu valtavasti. Niistä puhutaan kaunokirjallisuudessa ja elämäkertoissa, historiikeissa ja tutkimuksessa. Parantolat ovat lähes aina mukana tuberkuloosin historian yleisesityksissä. Ks. esim. Linda Bryder, *Below the Magic Mountain. A Social History of Tuberculosis in Twentieth-Century Britain*. Clarendon Press 1988; Sheila M. Rothman, *Living in the Shadow of Death. Tuberculosis and the Social Experience of Illness in American History*. The Johns Hopkins University Press 1994; Katherine Ott, *Fevered Lives. Tuberculosis in American Culture since 1870*. Harvard University Press 1996; Helen Bynum, *Spitting Blood. The History of Tuberculosis*. Oxford University Press 2012. Parantoloihin keskittyvät esim. Michael Worboys, *The Sanatorium Treatment for Consumption in Britain, 1890–1914*. Teoksessa John V. Pickstone (toim.) *Medical Innovations in Historical Perspective*. Palgrave MacMillan 1992, 47–71 sekä Flurin Condraun monet julkaisut, esim. *Urban Tuberculosis Patients and Sanatorium Treatment in the Early Twentieth Century*. Teoksessa Anne Borsay & Peter Shapely (toim.) *Medicine, Charity and Mutual Aid. The Consumption of Health and Welfare, c. 1550–1950*. Ashgate 2007, 183–206; *Institutional Career of Tuberculosis Patients in Britain and Germany*. Teoksessa John Henderson & Peregrine Horden (toim.) *The Impact of Hospitals in Europe, 1000–2002*. Peter Lang 2007, 327–357 ja *The Patient's View Meets the Clinical Gaze. Social History of Medicine* 20:3 (2007), 225–240. Parantolahistorian kirjoittamista Condrau tarkastelee artikkelissaan *Beyond the Total Institution. Towards a Reinterpretation of the Tuberculosis Sanatorium*. Teoksessa Flurin Condrau & Michael Warboys (toim.) *Tuberculosis Then and Now. Perspectives on the History of an Infectious Disease*. McGill-Queen's University Press 2010, 72–99. Suomessa parantolahistoriaa on käsitelty – monien parantolahistoriikkien ohella – muutamissa pro graduissa (Taina Taskila-Åbrandt, ”Elämää ihmispelkona”. Tuberkuloosipitolaan leimaautuminen parantola-ajan Suomessa. Talous- ja sosiaalishistorian pro gradu. Helsingin yliopisto 2000; Simo Järvelä, *Suomalainen keuhkotuberkuloosiparantola kurin järjestelmänä. Sosiologian pro gradu. Helsingin yliopisto 2003*; Teija Uurtamo, ”Siitähän paranee, ellei kuole!” Keuhkotaudin kokeminen nuoren naisen päiväkirjoissa 1938–1941. Suomen historian pro gradu. Turun yliopisto 2010) ja artikkeleissa (Simo Järvelä, *Tiedon tuotannon ja hoidon menetelmät suomalaisessa keuhkotuberkuloosiparantolassa 1932–1960. Sosiologia* 42 (2005) 4, 275–287; Jasmine Westerlund, *Oma tila vai kuoleman odotushuone? Sairauden tilat naisten kirjoittamissa taitelijaromaaneissa*. Teoksessa Jutta Ahlbeck et al. (toim.) *Kipupisteissä. Sairaus, kulttuuri ja modernisoitua Suomi*. UTUkirjat 2015, 133–157). Jonkin verran parantoloita käsittelevät myös Sakari Härö, *Vuosisata tuberkuloosiyötä Suomessa. Suomen tuberkuloosin vastustamisyhdistyksen historia*. STVY 1992; Mikko Jauho, *Kansanterveysongelman synty. Tuberkuloosi ja terveyden hallinta Suomessa ennen toista maailmansotaa*. Tutkijaliitto 2007, erit. 223–257; Allan Tiitta, *Collegium medicum. Lääkintöhallitus 1878–1991*. THL 2009; Minna Harjula, *Hoitoonpääsyn hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla*. Tampere University Press 2015. Ainoa kirjanmittainen suomalainen julkaistu tutkimus, joka nimenomaan keskittyy parantoloihin, on Aili Nenola, *Parantolaelämää. Tuberkuloosipitolaat muistelevat*. Keuhkovammaliitto 1986. Teos kiinnittyy pikemminkin etnologiseen kuin historialliseen tutkimusperinteeseen. Tiiviitä yleiskatsauksia tuberkuloosihistoriaan ovat Henrice Altink, *From the Local to the Global. Fifty Years of Historical Research on Tuberculosis* (editorial). *Medical History* 59 (2015), 3–5 sekä Linda Bryder, *Tuberculosis and Its Histories. Then and Now*. Teoksessa Flurin Condrau & Michael Worboys (toim.) *Tuberculosis Then and Now. Perspectives on the History of an Infectious Disease*. McGill-Queen's University Press 2010, 3–23.

5. Parantolaelämän keräyskilpailu (=PK), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Kansanrunousarkisto), Helsinki. Viittaa parantolaperinteen keräyskilpailuun materiaalia lähettäneisiin henkilöihin heidän omalla nimellään paitsi niissä harvoissa tapauksissa, joissa lähettäjä on nimenomaan kieltänyt nimensä tai muistelussa esiintyvien henkilöiden nimien käyttämisen. Ne viitteet, joissa ei toisin mainita, viittaavat tähän kokoelmaan. Aineisto on mikrofilmattu ja aakkostettu lähettäjän mukaan. Aakkosia on kaksi sarjaa: viitteessä oleva II-merkintä viittaa jälkimmäiseen.

huomattavan vähän, jopa tuberkuloosin sosiaalisesti valikoivan luonteen huomioon ottaen.⁶

Tarkastelen muutamien esimerkkien valossa, miten ja miksi ihmiset investoivat tunteita esineisiin parantolakeskityksissä. Olen myös kiinnostunut Michel de Certeau'n hengessä siitä, miten tavalliset ihmiset – tässä tapauksessa potilaat – ottivat haltuunsa ja manipuloivat esineitä, joita he eivät olleet valmistaneet eivätkä valinneet päivittäisiksi seuralaisikseen.⁷ Tutkimus liikkuu esinehistorian, tunteiden historian ja lääketieteen historian rajapinnoilla.

Miten emotionaalisia esineitä voi tutkia?

Potilaan näkökulman ja kokemuksen esiin nostamista alettiin vaatia lääketieteen historiassa ohjelmallisesti 1980-luvun puolivälissä, ja vaatimus on tuottanut tulosta myös tuberkuloosihistoriassa.⁸ Lääketieteen historiassa ei kuitenkaan ole juuri tarkasteltu materiaalista kulttuuria, kuten esineitä tai rakennuksia, potilaan kokemuksen näkökulmasta. Eräs poikkeus on Katherine Ott, yhdysvaltalainen historioitsija ja museokuraattori, joka on kirjoittanut vammaisuudesta esinehistorian kontekstissa⁹. Ottin tavoin katson, että esineiden ja ihmisten välisten suhteiden tutkimus antaa mahdollisuuden tarkastella sosiaalisia suhteita uudesta näkökulmasta ja että esineet ”avaavat väylän elettyyn kokemukseen”.¹⁰ Anne

Gerritsen ja Giorgio Riello arvelevat tuoreessa artikkelikokoelmassa, että kasvava kiinnostus kokemukseen ja tunteisiin tulee osaltaan lisäämään historioitsijoiden kiinnostusta myös materiaaliseen kulttuuriin.¹¹ Toistaiseksi tunteiden ja esineiden historioiden risteysalueella ei kuitenkaan ole ollut tungosta. Vaikka alustavia askelia tunteiden ja esineiden tai laajemmin materiaalisen kulttuurin historian tutkimuksen yhdistämiseen onkin otettu, tutkimuskenttä on, kuten historioitsija Barbara Rosenwein aihetta käsittelevän puheenvuoronsa otsikoi, ”a site under construction”.¹²

Valmista emotionaalisen esineen määritelmää ei kirjallisuudesta löydy, joten nojaan tässä omaan määritelmään: kyseessä on esine, jonka käyttäminen, näkeminen tai muisteleminen laukaisee ihmisissä selkeän tunnereaktion. Korostan John Stylesin tavoin, että emotionaaliset esineet ovat aika- ja paikkasidonnaisia eli niihin liittyvät tunteet vaihtelevat yksilöstä, ryhmästä, kontekstista ja tilanteesta toiseen.¹³ Toisekseen katson, että emotionaaliset esineet ovat määritelmällisesti relationaalisia: ne saavat emotionaalisen latauksensa suhteessa toisiin esineisiin ja ihmisiin. Ne ovat kiinnostavia ja usein tutkittavissa vain toiminnassa eli vaikuttaessaan ihmisten välisiin suhteisiin, joskus heidän kehoonsa tai persoonaansa ja usein myös toisiin esineisiin.

6. *Silmu* 5/1971, 4–5; *Jousi* 27:1 (1972), 6–8. Suomen Tuberkuloosin Vastustamisyhdistyksen johtokunnan kokous 15.1.1971 § 1971, STVY:n johtokunnan pöytäkirjat, Finnish Lung Health Association (Filha), Helsinki. Keuhkovammaliiton *Silmu*-lehti seurasi tarkkaan keräyksen etenemistä ja julkaisi joitakin muisteluja. YLE puolestaan piti hanketta esillä radiossa.

7. Michel de Certeau, *L'invention du quotidien I. Arts de faire*. Gallimard 1990.

8. Käännekohtana mainitaan usein Roy Porterin artikkeli *The Patient's View. Doing Medical History from Below*. *Theory and Society* 14 (1985), 175–198. Esimerkiksi Ott (1996) ja erityisesti Rothman (1994) antavat paljon tilaa tuberkuloosipotilaan kokemukselle.

9. Katherine Ott, *Disability Things. Material Culture and American Disability History, 1700–2010*. Teoksessa Michael A. Rembis & Susan Burch (toim.) *Disability Histories*. University of Illinois Press 2014, 119–35.

10. Ott 2014, 133, 120.

11. Anne Gerritsen & Giorgio Riello, Introduction. *Writing Material Culture History*. Teoksessa Anne Gerritsen & Giorgio Riello (toim.) *Writing Material Culture History*. Bloomsbury Academic 2015, 1–14, tässä 7.

12. Wienissä järjestettiin vuonna 2002 *round table* otsikolla ”Emotions and material culture” ja Lontoossa 2013 konferenssi aiheesta ”Emotional objects. Touching emotions in Europe 1600–1900”. Edellisen tapaamisen esitelmät on julkaistu teoksessa Gerhard Jaritz (toim.) *Emotions and Material Culture*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2003 ja jälkimmäisen konferenssin abstraktit ja keynote-esitelmät löytyvät osoitteesta <https://emotionalobjects.wordpress.com/2013/11/> (10.4.2016). Edellisen tapaamisen metodologisesti painokkain puheenvuoro oli Barbara Rosenweinin *Emotions and material culture. A 'site under construction' (165–172)* ja jälkimmäisen John Stylesin keynote-esitelmä *Objects and Emotions. The London Foundling Hospital Tokens, 1741–1760* (julkaistu myös teoksessa Gerritsen & Riello 2015, 165–172).

13. Styles 2015, 165. Ks. myös Gerritsen & Riello 2015, 7.

Kolmas emotionaalisten esineiden ominaispiirre on, että ne eivät herätä vain ”raakoja” yksilöllisiä emotioita vaan usein ne kantavat myös jaettuja, kulttuurisia merkityksiä. Ja kääntäen: merkityksillä ladattu esine, esimerkiksi vahva kansallinen symboli, saa helposti emotionaalista sisältöä. Käytännön tutkimustyön kannalta tunteiden ja merkitysten yhteenkietoutuminen merkitsee sitä, että historiallisten esineiden emotionaalista latausta on äärimmäisen vaikeaa ellei mahdotonta tutkia ilman kirjallisten ja mahdollisesti kuvallisten dokumenttien apua. Esineet eivät puhu – eivät ainakaan ilman tulkkveja.

Parantolaperinteen keräyskilpailun tuottama muistitietoaineisto avaa kiinnostavan reitin potilaan kokemuksen ja esinesuhteen tutkimiseen.¹⁴ Aineisto on luonnollisesti monin tavoin välittyntä. Se ei kerro, mitä potilas kokee, vaan mitä entinen potilas muistaa kokeneensa ja mitä hän haluaa ja osaa kertoa tästä kokemuksesta. Erilaiset muistiin, kieleen, ilmaisukykyyn ja tietoon liittyvät rajoitukset ovat muokanneet kerrottua. Sitä näyttää usein ohjanneen myös kertojan halu vastata keräyksen järjestäjien julkilausuttuihin ja oletettuihin toiveisiin ja odotuksiin sekä kertojan näkemys siitä, millaista on oikea tai arvokas muistelukerronta ja mitä on kansanperinne. Teksteissä näkyy myös jälkiä kirjallisista esikuvista sekä henkilökohtaisista motiiveista, kuten halusta kertoa koetusta vääryydestä, ilmaista kiitollisuutta tai suojella itseään ja läheisiään. Lopputulokseen vaikuttaa luonnollisesti myös se, että valtaosa kertojista kuuluu sairaudestaan hengissä selvinneisiin. Tämän pohjalta voidaan olettaa – ja kokoelmaan sisältyvät alkuperäiset kirjeet ja päiväkirjatekstit tukevat oletusta – että aika on karsinut muistelukerronnasta enemmän epätoivon, pelon ja epävarmuuden tuntemuksia kuin valoisampia tunteita. Kannattaa kuitenkin muistaa, että kysymys kokemuksen aitoudesta on aina

suhteellinen, sillä, kuten tunteiden historioitsija Susan Matt on todennut, ”edes ensikäden kuvaukset tuntemuksista, asenteista ja tunteista eivät ole raakoja ja suodattamattomia.”¹⁵

Varauksista huolimatta aineisto soveltuu erinomaisesti tunnehistoriallisen analyysin materiaaliksi. Ensinnäkin tunteet ovat aineistossa hyvin esillä. Vaikka kaikki kertojat eivät tunnesanoja suosikaan, kokoelman laajuus takaa, että tunnepuhetta kertyy paljon. Parantola-aika oli monelle voimakas kokemus, elämän käännekohta. Potilaalla, joka vietti paljon aikaa vuoteessaan tai ulkohallissa maaten, oli runsaasti aikaa itsetutkiskeluun. Omien tunnetilojen havainnointiin ohjasi myös se yleisesti hyväksytty näkemys, että tunteet vaikuttavat suoraan ja merkittävästi tuberkuloosin kulkuun. Toiseksi subjektiivisuus ei sinänsä ole ongelma, kun kiinnostuksen kohteena on nimenomaan subjektiivinen kokemus. Eissubjektiivisia seikkoja koskevat väitteet on tässä tapauksessa useimmiten helppo varmentaa muista lähteistä. Kolmanneksi voidaan pitää etuna, että kerääjät eivät erityisesti ohjanneet informanteja puhumaan parantolaesineistä. Kun ne ovat kerronnassa mukana, ne ovat siellä todennäköisesti siksi, että kertojat itse pitivät niitä tärkeänä osana parantolakokemustaan. Neljänneksi voidaan olettaa ihmisten keskimäärin muistavan hyvin esineet, jotka olivat osa heidän jokapäiväistä elämäänsä vuosien ajan tai liittyivät voimakkaisiin kokemuksiin ja elämän käännekohtiin, kuten kohtalokkaaseen diagnoosiin, vaaralliseen leikkaukseen tai terveeksi julistamiseen. Voimakaat tunteet ovat tunnetusti omiaan tuottamaan kestäviä ja aistimellisia muistikuvia.¹⁶ Joskus kertojat itsekin viittasivat kuvaamiensa kokemusten erikoislaatuun: ”Varmaankin tällaiset päivät elämästään muistaa aina. Ne tallentuvat jotenkin pikkupiirteitään myöten kirkkaina, tajuntana muistivirtaan.”¹⁷

14. Aineisto lienee kansainvälisestäkin harvinaislaatuinen. Susan Kelly toteaa, puhuen tosin vain Irlannista ja USA:sta ja ensi sijassa lapsuutta kuvaavista kertomuksista, että tuberkuloosia koskevat patografiat eli potilaan omaelämäkerralliset kertomukset sairaudestaan ovat suhteellisen harvinaisia, paljon harvinaisempia kuin esimerkiksi poliopotilaiden patografiat. Susan Kelly, *Stigma and Silence. Oral Histories of Tuberculosis*. *Oral History* (Spring 2010), 81. PK:a on hyödyntänyt kattavasti Nenola 1986 ja valikoivemmin Uurtamo 2010, Järvelä 2005 ja Taskila-Åbrandt 2000.

15. Susan J. Matt, *Recovering the Invisible. Methods for the Historical Study of the Emotions*. Teoksessa Peter N. Stearns & Susan J. Matt (toim.) *Doing Emotions History*. University of Illinois Press 2014, 41–55, tässä 44.

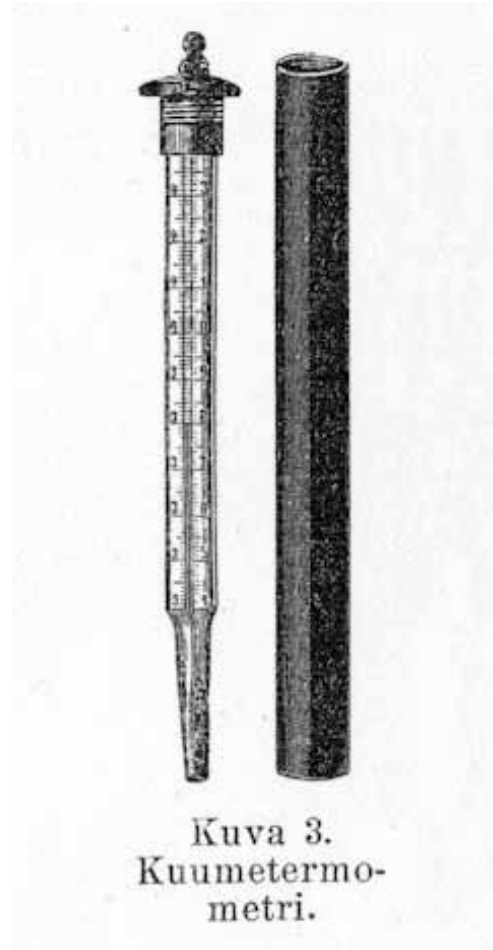
16. Voimakkaiden tunteiden ja muistamisen suhteesta ks. esim. Jo Labanyi, *Doing Things. Emotion, Affect and Materiality*. *Journal of Spanish Cultural Studies* 11 (2010), 223–244, tässä 225.

17. Eevamajja Pöijärvi 1–2.

Parantola emotionaalisena ja esineellisenä ympäristönä

Kertomusten emotionaalinen yleissävy vaihtelee suuresti. Jotkut muistivat parantola-ajan elämänsä parhaana aikana; toiset näkivät siitä edelleen painajaisia. Myös vertauskuvat kertovat laajasta tunnekirjosta. Parantolaa verrattiin paratiisiin, hotelliin, lomakotiin, täysihoitolaan, oopperaan ja jopa yliopistoon,¹⁸ mutta myös ruumishuoneeseen, kasarmiin, vankilaan, keskitysleiriin ja kidutuskammioon.¹⁹ Flurin Condrau on painottanut, että tosielämän tuberkuloosiparantola ei ollut sen paremmin idyllinen taikavuori kuin keskitysleirimäinen kurinpitolaitoskaan.²⁰ Kokemuksen tasolla parantola saattoi kuitenkin olla jollekin potilaalle taikavuori eli fyysisen levon ja henkisen kehityksen ajanjakso yleisessä ympäristössä ja toiselle rangaistuslaitos eli vapaudenriiston, pelon ja fyysisen kivun leimaama paikka.

Parantoloiden emotionaalisesta mikroilmastosta rakentuu aineistossa melko yhdenmukainen, mutta voimakkaan kaksijakoinen kuva. Taivoiteltava mielentila tai asenne oli ”reippaus”, joka tunnetasolla tarkoitti lähinnä iloisuutta, toiveikkuutta ja valikoivaa huolettomuutta. Ajatusten ei ollut suotavaa pyöriä sairauden ja kuoleman ympärillä. Ihanteellinen potilas suhtautui vaivoihinsa huolettomasti mutta hoitohenkilökunnan ohjeisiin tunnontarkasti. Reippaus ilmeni myös valmiutena osallistua voimiensa mukaan työterapiaan ja askareisiin, hyödyntää parantolan harrastusmahdollisuuksia ja osallistua sosiaaliseen elämään. Apaattisia potilaita koetettiin piristää, eristyneitä vetää mukaan.²¹ Valittamista ja itkeskelyä ei katsottu hyvällä, ja hoitohenkilökunta näki yhtenä tehtävänään iloisen mielen ja toiveikkuuden ylläpitämisen.²² Potilaat allekirjoittivat lähes poikkeuksetta näkemyksen, jonka mu-

Kuva 1. Kuumemittari. Lähde: Artturi Salokannel, *Onko minussa keuhkotauti? Suomen Tuberkuloosin Vastustamisyhdistys 1929*, 5.

kaan ”iloinen mieli on parasta lääketettä”.²³ Tässä mielessä tunteiden kontrollointi ja manipulointi ei ollut pelkkä viihtyvyyksymys vaan elimellinen osa laitosten terapeuttista komentoa.

18. Ida Karke 1; Kaarlo Aitamäki 102; Anna Huvinen 11; Maire Lindqvist 13; Olga Remes 5; Helmi Wessman 9; Ellen Kallio-Kännö II 1; Elma Kleemola II 6; Viena Korhonen-Jolma II 2–3; Eine Tomppo teoksessa Raimo Hoffren et al. *Elämää Tarinanmäellä. Tarinanharjun parantolan perinnettä sanoin ja kuvin*. KYS sairaalamuseo 2006, 144–146.

19. Helmi Puttonen 9; Kaarlo Aitamäki 72, 162, 166, 169; Unto Heino Kaarlo Aitamäen kertomuksessa 940; ”Vihtori” Irja Riihon kertomuksessa 1; Hannu Siikala 3; Anna-Liisa Aartolahti II 14; Vieno Finnilä II 62.

20. Condrau 2010, 92.

21. Matti Anttonen teoksessa Hoffren et al. 2006, 97–98; Alli Tuomenoja 11; Jenny Fors II 6; Elna Haapoja II 2.

22. Suoma Kuusisto 5; Laina Heino 14; Tyyne Jurva II 5; Sylvi Liukko (harjoittelijana Satalinnassa ja Patrussa 1931–1932) 2; Fanny Yli-Jyrä (osastoapulaisena Kurikan parantolassa 1923–1931) 2.

23. Esim. Liisa Heiskanen II 8; Kaarlo Aitamäki 62, 171; Maija Nikkilä 5–6; Iita Ovaskainen 8–9; Eino Styrman 11; Irja Kaario II 19; Anja Suoniemi 16; Vieno Finnilä II 43; Anna-Liisa Hyvönen II 4; Toivo Olavi Kautto II 80; Elma Kleemola II 2; Mauri Korhonen 58.

Kuva 2. Yskösastioita Lähde: Artturi Salokannel, *Onko minussa keuhkotauti? Suomen Tuberkuloosin Vastustamisyhdistys 1929*, 12.

Reippauden taustalla vaikuttaneista perustunteista kertomuksissa on vahvimmin esillä pelko. Jo sairaala- tai parantolatilaa astuminen ja sen luonteenomainen lymfisen haju saattoi saada potilaan sydämen ”kämpertymään” pelosta.²⁴ Potilaat pelkäsivät monia asioita: kuolemaa, sairauden pitkittymistä, kipua, invasiivisia diagnostisia ja kirurgisia toimenpiteitä. He murehtivat työkyvyn menetystä ja toimeentuloaan, ihmissuhteiden katkeamista, muiden suhtautumista sekä sopeutumistaan parantolan ulkopuoliseen maailmaan. He surivat sairauden takia menetettyjä mahdollisuuksiaan. Lapsipotilaat pelkäsivät usein henkilökuntaa ja sen jakamia rangaistuksia.²⁵ Pelosta puhuminen ei ollut suotavaa, joten

kertoajat kantoivat tunteensa yleensä yksin. Joskus kahden potilaan välille muodostui kuitenkin niin läheinen ja luottamuksellinen suhde, että he keskustelivat keskenään peloistaan ja huolistaan. Joskus pelon ja kärsimyksen saattoi lukea potilas-toverien katseesta tai olemuksesta.²⁶ Moni toteaa pelkojen nousseen pintaan illalla valojen sammuttua ja parantolan hiljennettyä.²⁷ Kuten Ville Kivimäki on sodanjälkeisen Suomen tunnelma-piiriä analysoidessaan todennut, se, ettei tietynlaisia emootioita jossakin kulttuurissa – tässä tapauksessa alakulttuurissa – voida ilmaista, ei tarkoita, etteivät ne olisi olemassa.²⁸

Suomalaiset kansanparantolat saattoivat olla suuria ja komeita, mutta yllisiä ne eivät olleet.

24. Anna Huvinen 3.

25. Juho Kiviniemi 6–9; Anna-Liisa Finnilä Vieno Finnilän muistelussa II 118–119; Kerttu Peltoniemi II 10, 13; Mauri Korhonen 12. Kolme ensiksi mainittua muistelee Salpausselän lastenparantolaa 1930- ja 1940-luvulla, viimeksi mainittu Tarinaharjun parantolan lastenosastoa 1920-luvulla.

26. Marjatta Kapiainen 6; Kaarlo Aitamäki 104; Aino Korja 4; Matti Mäki-Petäjä 13.

27. Esim. Unto Heino Kaarlo Aitamäen kertomuksessa 992; Forssassa ja Halilassa 1930-luvulla hoidettu nuori nainen (nimi puuttuu) Tuberkuloosi- ja Keuhkovammaisten Liitto ry:n luovuttamassa aineistossa II 148; Rakel Tuomaila II 8; Paula Mannermaa 2; Juho Kivimäki 3.

28. Ville Kivimäki, *Silence after Violence. Methodological Questions on Studying Postwar Silences*. Julkaisematon esitelmä konferenssissa Finland in Comparison IV. Rethinking Power and the State in History, Tampere 12–13 October 2015, 8.

Suomessa ei ollut varsinaisia eliittiparantoloita – sellaisia kuin *Taikavuoren* Berghof. Suurin osa parantolapotilaista oli köyhää väkeä, joiden hoidon maksoivat köyhät kunnat. Tämä näkyy parantoloiden esinekulttuurissa, joka oli asiallisen niukka, jopa askeettinen. Ornamentteja, ylellisyysesineitä ja taidetta oli niukasti. Karuutta voitiin perustella myös hygienian vaatimuksilla. Samasta syystä tiloissa ja esineissä suosittiin helpposti puhdistettavia ja kuumentamista kestäviä pintoja. Esinekulttuurissa heijastuu myös se, että lääketieteellä ei varsinkaan 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla ollut tuberkuloosipotilaille paljoakaan tarjottavaa. Spesifiä hoitoa ei ollut, ja varsinaista lääketieteellistä esineistöä oli vähän.

Kuumemittari

Tuskin mikään esine oli kiinteämpi osa perinteisen parantolan ja sen potilaan arkea kuin kuumemittari. Potilas lunasti tai sai oman mittarin heti saapuessaan, ja lämmön mittaaminen alkoi välittömästi. Tulokkaalle saattoi olla uutta ja hämmentävää, että lämpö mitattiin suusta tai jopa peräsuolesta eikä kainalosta, kuten kotioloissa.²⁹ Pienellä esineellä oli laitoksessa tärkeä portinvartijan rooli, sillä se määritteli potilaan liikkumapaikan. Kuumeinen potilas joutui pysymään vuoteessaan. Kuumeeton potilas pääsi ”makaamaan hallia” eli osallistumaan 1–3 kertaa päivässä ulkoilmahallissa tapahtuvaan lepoon, joka oli ainakin 1950-luvun loppuun saakka pakollista ja jota koiranleuat siitä syystä kutsuivat ”väkisinmakuuksi”.³⁰ Kuume palautti potilaan vuoteeseensa. Jos kuume pysyi poissa ja kunto koheni, hän pääsi ruokasaliin ja lopulta ulkoilemaan. Lämmön laskua odotettiin yleensä kiihkeästi, sillä varsinkin nuorille ja hyväkuntoisille oli piinallista maata viikkokausia joutilaina vuoteessa.³¹ Mittarin

lukema määritti paitsi potilaan vapausasteen myös sen, millaisia toimenpiteitä hänelle tehtiin. Kuume yleensä esti kirurgiset toimenpiteet. Hyväkuntoiselle potilaalle lämmön mittaaminen oli usein pelkkää puuduttavaa rutiinia, mutta vuoteesta pääsyä, leikkausta tai kotiin pääsyä odotettava saattoi seurata elohopeapylvään nousua ja laskua suurella jännityksellä, ja hänen mielialansa vaihteli sen mukaisesti. Nuori naispotilas kirjasi vuonna 1941 päiväkirjaansa tällaisen hetken: ”Kauhistus! Aamulämpö yli 38°. Jäin tietysti sänkyn, itkua nieleskelemään.”³²

Kuumemittari oli kiinteä osa päivittäistä diagnostista rutiinia. Siinä missä paino tarkistettiin yleensä kerran viikossa, yskös- ja verinäytteet analysoitiin kuukausittain ja röntgentutkimus tehtiin tarvittaessa, lämpö mitattiin 3–9 kertaa päivässä. Aili Nenola on todennut, että vuodepotilaalle lämmön mittausta oli ruokailun lisäksi ainoa säännöllinen ohjelmanumero.³³ Lukema merkittiin potilaan kuumekäyrään, ”kurvaan”, jota lääkäri sitten kierrollaan tulkitsi. Kuumemittarin kaltaisten yksinkertaisten instrumenttien kohdalla raja potilaan ja hoitohenkilökunnan tehtävien välillä saattoi olla liukuva. Monissa parantoloissa potilaat mittasivat lämmön ja merkitsivät tuloksen itse. Etenkin pitkäaikaiset potilaat harjaantuivat myös tulkitsemaan kuumekäyrän nousuja ja laskuja, vaikka tehtävä kuuluikin periaatteessa lääkärille.³⁴ Jatkuva, säännöllinen lämmön mittaaminen kouli potilaat tarkkailemaan systemaattisesti omaa kehoaan ja puhumaan siitä numeroin. Eräs Härmän parantolassa vuonna 1942 hoidettu mies kertoi vaimolleen: ”Meillä parantolassa tuntui olevan aina täystyöllisyys oman itsemme kanssa. Unet silmissä tuikattiin mittari kainaloon [...] aina riitti työtä, vaikka kohde oli koko ajan ’oma minä’”.³⁵ Monet kirjasivat säännöllisesti lukemia ylös myös omiin päiväkirjoihinsa

29. Fanni Torvela 4; Alli Tuomenoja 8–9, Laina Heino 9; Irja Kaario II 9, 15; Toivo Olavi Kautto 26.

30. Kaarlo Aitamäki 99.

31. Esim. Ritva Laitinen teoksessa Hoffren 2006, 137.

32. ”Liisa Vuolan” päiväkirja, Kiljava 9.3.1941, 306.

33. Nenola 1986, 33.

34. Esim. Enni Leskinen (hoitajana Kontioniemessä 1949–50) Juho Leskisen kertomuksessa, 57–58; Olga Aarnio 16; Mikko Jaskari 3; Kaarina Lahti 14; Fanni Torvela 12. Potilaiden taipumuksesta tulkita ja diagnosoida ks. myös Condrau 2010, 78. Armeijasanasto ja sotilaalliset metaforat näyttävät olleen parantoloissa yleisiä, ja moni käyttää niitä myös muisteluissaan. Puhuttiin esimerkiksi ”alokkaista”, ”veteraaneista” ja ”siviileistä” eli ei-keuhkotautisista.

35. Maria Piri 5.

ja kirjeisiinsä ja jatkoivat lämmön rutiiniluonteista seuraamista vielä kotiin päästyäänkin.³⁶

Niin yksinkertainen instrumentti kuin kuumeittari olikin, sitäkin saattoi käyttää väärin. Potilaat manipuloivat lukemia eri syistä. Mittausrutiinin uuvuttamat potilaat eivät viitsineet tai muistaneet mitata lämpöä ajallaan ja merkitsivät käyrään ”kynälämmön” eli jonkin suurin piirtein uskottavalta vaikuttavan lukeman.³⁷ Monet huijasivat päästäkseen nopeammin pois vuoteesta.³⁸ Eräässä surullisessa ja kenties myös opettavaisesti tarkoitettussa tarinassa perheenäiti salasi kuumeilunsa päästäkseen nopeammin leikkaukseen ja kotiin perheensä luo. Hänet leikattiin kuumeisena ja hän kuoli leikkaukseen.³⁹ Harva halusi esittää kuumeisempaa kuin oli, mutta sitäkin sattui, jos potilas esimerkiksi halusi välttää hallimakuun tai työnteon.⁴⁰ Eräs hoitaja kertoi ammattilypeyttä tuntien, kuinka hän tunnisti tällaisen tapauksen ja istui potilaan vieressä tarkistusmittauksen ajan, samalla paheksuen potilaan aiheuttamaa ajanhukkaa.⁴¹ Hoitajien muistoissa kuumittareihin liittyi muitakin kielteisiä tunteita. Lasinen elohopeakuumeittari on hauras esine. Harjoittelijat ja joskus myös vakinaiset hoitajat velvoitettiin korvaamaan rikkomansa esineet. Harjoittelija, joka pudotti tarjottimellisen kuumeittareita, suorastaan jähmettyi kauhusta rahanmenoa ajatellessaan.⁴²

Yskösastiat

Parantolaan tullessaan potilas sai paitsi oman kuumeittarin myös oman yskösmukin ja usein myös ysköspullon. Astiat olivat terästä tai peltiä. Mukissa oli peukalolla auki painettava kansi ja

pullossa leveä suuaukko ja kierrekorkki. Yskösmukia pidettiin vuoteen vierellä; pulloa oli määrä kuljettaa mukana aina huoneen ulkopuolella liikuttaessa. Yskösten huolellinen kerääminen ja tarkoituksenmukainen hävittäminen oli tärkeää ennen kaikkea tartunnan rajoittamisen kannalta. Yskösten nieleminen oli riski potilaalle, koska tauti saattoi siten levitä vatsaan, ja niiden päätyminen parantolan pinnoille tai sen jätevesiin oli riski ympäristölle. Toisekseen ysköksiä käytettiin diagnostiikassa. Yskösastiat tyhjennettiin ja puhdistettiin joka aamu. Yskösmuki oli proosallinen, jopa vastenmielinen esine, joka oli omiaan hälventämään mahdollisia romanttisia kuvitelmia parantolaelämästä. Vaatimattomista oloista tullut nuori nainen kirjoitti, että Halilan parantola olisi 1920-luvun lopulla ollut hänen silmissään ”kuin jokin tarunomainen lomahotelli” elleivät ”yskösmukit, kuumeittarit ja kurinalainen päiväjärjestys ja valkopukuiset hoitajat” olisi pitäneet todellisuudentajua yllä.⁴³

Tulokas sai käteensä myös järjestyssäännöt, joissa painotettiin yskösten asianmukaisen käsittelyn tärkeyttä. Esimerkiksi Paimion säännöissä määrättiin: ”Yskökset on suljettava joko yskökuppiin tai aina mukana pidettävään ysköspulloon. Lattialle, maahan, nenäliinaan ja pesualltaisiin sylkeminen on ehdottomasti kielletty. Ysköksiä ei saa niellä”.⁴⁴ Kun hoitaja sai Paimion parantolassa potilaan kiinni pesualltaaseen sylkemisestä, tämä sai kuulla kunniansa. Kiusaus tämänlaatuiseen rikkomukseen lienee ollut erityisen suuri Paimiossa, jonka pienissä potilashuoneissa oli rinta rinnan kaksi suurta pesuallasta – Alvar Aallon kuuluisia ”äänettämiä pesuallaita”. Muisto oli

36. ”Liisa Vuolan” päiväkirja, esim. 306; isän päiväkirja Paula Aimo-Koiviston kertomuksessa 42; Fanni Torvela 4. Kalevi Aro-Heinilä kertoo, että hän ja hänen isänsä, molemmat entisiä parantolapotilaita, piirsivät kotona ollessaan lämmönvaihtelunsa millimetripaperille parantolassa opittuun tapaan II 5. Elsa Ryti, jota hoidettiin Nummelan parantolassa vuosina 1929–1930, merkitsi veljelleen ja tämän vaimolle kirjoittamiinsa kirjekortteihin lämpönsä, kaikki kolme päivittäistä mittausta. Elsa Rytin kirjeet Gerda ja Risto Rytille. Yksityisessä omistuksessa. Elsa Rytiä ei tarvinnut koulia elintoimintojen metodiseen tarkkailemiseen, sillä hän oli lääkäri ja tutkija.

37. Enni Leskinen Juho Leskisen kertomuksessa 1; Maija Nyman 3–4; Vieno Finnilä II 55; Hilja Hiiri II 3.

38. ”Terho Anttonen” 73–74; Annikki Saarinen II 15.

39. Maija Nyman (Meltola 1946–48) 3–4.

40. Erkki Kumpulainen II 2.

41. Enni Keskinen Juho Leskisen kertomuksessa 67–68.

42. Sinikka Lukin teoksessa Helga Tahvanainen & Juha Nirko (toim.) *Hoitotyön muistot*. SKS 2000, 24; identifioimaton laboratoriohoitaja teoksessa Pekka Hako (toim.) *Laboratoriotyön muistoja*. SKS 2008, 151.

43. Anna Huvinen (hoidettiin Halilassa vuosina 1928–1929) 11.

44. Sit. Kaarlo Aitamäki 80.

Kuva 3. Paimion parantolan museoitu potilashuone kesällä 2015. Kuva: Heini Hakosalo.

kertojalle karvas, koska siihen liittyi julkinen nöyryytys: hoitaja läksytti häntä muiden potilaiden kuullen.⁴⁵ Potilaita kehoitettiin välttämään yskimistä, ja tulokkaat oppivat pian olemaan yskimättä tai yskimään äänettömästi.⁴⁶

Yskösastioilla oli roolinsa myös diagnostiikassa. Esimerkiksi Takaharjulla vuonna 1923:

Yskökset tutkitaan ensi kerran heti potilaan tultua parantolaan ja hoidon kestäessä aina kahden, viime vuosina kolmen viikon väliaikojen perästä. Vuoden 1922 alussa saatiin parantolaan uusi ja erikoisen hyvä mikroskooppi, joka on suuresti helpottanut basillien löytämistä ja lisännyt positivilöydösten lukua.⁴⁷

Ysköskokeen tulos oli potilaalle tärkeä ja tunteita herättävä asia, koska se kertoi taudin etenemisestä ja teki eroa potilaiden välille. Bakteerien

löytyminen oli merkki siitä, että potilaalla oli avoin tuberkuloosi eli keuhkoissaan kaverneja, onteloita, joista saattoi yskösten tai syljen mukana levitä bakteereja ympäristöön. Tällaisen potilaan oli vaikeaa tai mahdotonta saada lomaa parantolasta, ja isommissa parantoloissa hänet koetettiin sijoittaa eri huoneeseen kuin bakteerittomat.⁴⁸ Bakteerit merkittiin potilaan papereihin plusmerkillä, ja paperit olivat yleensä kaikkien nähtävillä. Plussien väheneminen ja etenkin niiden korvautuminen miinuksilla oli suuri ilonaihe: "Yskös näytteiden kohdalle oli merkitty miinus, olin eri iloinen, kun niistä kirjavista sekasikiöistäkin olen päässyt", kirjoitti nuori potilas päiväkirjaansa vuonna 1940.⁴⁹ Monelle muistelijalle oli kirjoittamisajankohtana edelleen tärkeää painottaa, että hänen ysköksis-

45. Kaarlo Aitamäki 88.

46. Ritva Laitinen teoksessa Hoffren 2006, 138; Anna Hannula 15; Kaarlo Aitamäki 119; Kaarina Viljanen 1–2; Irja Kaario II 55; Bertta Leino 3; Edith Nyström 3; Terttu Pajunen-Kivikäs 33.

47. Mikko Saarenheimo et al., *Takaharjun parantola 1903–1923*. [Kustantajaa ei mainittu] 1923, 31.

48. Esim. Anna Halttunen 2; Aino Korja 5; Jesse Tiainen 1–2.

49. "Liisa Vuolan" päiväkirja 27.8.1940, 239. Maria Piri, jonka miestä hoidettiin Härmän parantolassa 1942 (4), ja Kalevi Aro Heinilä (II 5), jonka isä oli parantolassa, kertovat, kuinka tieto plussien vähenemisestä herätti iloa ja toivoa kotiväessä.

tään ei ollut koko hoitojakson aikana löytynyt bakteereja eli hän ei ollut ollut vaaraksi ympäristölleen.⁵⁰

Monien esineiden tapaan yskösastiatkin kietoutuivat parantolan valtasuhteisiin. Parantolan maailma oli jyrkän hierarkkinen. Huipulla oli yllääkäri, jota eräs kertoja luonnehti ”puolijumalaksi”, toinen ”faaraoksi”.⁵¹ Hierarkian pohjalla oli yskösmukien kerääjä ja pesijä, jota Paimiossa kutsuttiin ”Muki-Mantaksi” ja Päivärinteellä ”Motti-Mantaksi”. Nummelassa tehtävästä vastasi ”Spott-Ulla”.⁵² Viimeksi mainittu myös valmisti vainajat arkkuun pantaviksi.⁵³ Nummelassa vuonna 1934 hoidettu naispotilas muisteli, että Ulla ”selitti unia ja otti osaa iloihin ja pelkoihin”.⁵⁴ Kinkomaan parantolassa 1950-luvun alkuvuosina hoidettu potilas kirjoitti: ”Tuo yskösmukinpesijä oli tosiaan joku vanha rouva ja me potilaat ihailimme hänen luontoaan, että joku voi tehdä sellaista päivät päästään eläkkeeseen ja auttaakseen meitä.”⁵⁵ Lainaukseen sisältyy viittaus inhon tunteisiin, jotka tässä työssä oli voitettava, mutta se myös vakuuttaa, että potilaat ymmärsivät tämänkin työn tarpeellisuuden parantolan kokonaisuuden kannalta.⁵⁶

Hoitajien muistelukerronnassa ysköksiin liitettiin myös inhon ja pelon tunteita. Enni Leskinen joutui ensimmäisessä työpaikassaan Kontioniemen parantolassa vuosina 1949–1950 auttamaan laboratorioissa. Hän kirjoitti:

Tästä työstä en pitänyt, siksi päivällä tuntui olevan pituutta [...]. Monet yskösnäytteet sinä aikana tuli tutkittua. Ja voi, voi sitä basilien paljoutta, toiset yskökset aivan kihisivät niitä.⁵⁷

Eräs laboratoriohoitaja kuvasi vuosienkin jälkeen tarkasti tupakkamiehen ysköksen väriä ja koostumusta ja muisti, miten se oli inhottanut häntä. Näytteiden käsittely oli myös pelottavaa, sillä niiden tiedettiin tartuttaneen hoitajia. Toinen laboratoriohoitaja kertoi, kuinka ”ulkopuolisen [oli] sananmukaisesti vaikea sulattaa” sitä, kun hän kollegoidensa kanssa vertaili kahvipöydässä tuberkuloosipotilaan näytteen ja normaalin näytteen ominaisuuksia.⁵⁸ Ammatillisen kokemuksen karttuminen toi hoitajille emotionaalista etäisyyttä; se neutraloi esineet ja asiat, jotka maallikoissa ja aloittelijoissa herättivät inhoa tai pelkoa, ja teki eroa ammatillaisen ja ei-ammattilaisten suhtautumistavan välille.

Ysköspullolla oli keskeinen paikka parantolaperinteessä, esimerkiksi potilaslehdissä. Onkin kuvaavaa, että parantolaperinteen keruu tuotti kirjallisen ja kuvallisen aineiston ohella myös pari ysköspulloa.⁵⁹ Parantolalauluissa, joita uudelleen sanoitettiin tunnettujen laulujen säveliin ja laulettiin pienin variaatioin eri parantoloissa, kuumemittari ja ysköspullo olivat kunniapaikalla.⁶⁰ Esineen keskeisestä asemasta kertovat myös sen monet lempinimet. Eräessä parantolassa ysköspulloa nimitettiin ”tubipommiksi”⁶¹, mikä viitanee sekä pullon muotoon että sen ulkopuolisissa herättämään pelkoon. Muurolassa ja Halilassa 1930-luvulla hoidettu nainen muisti ysköspullolle koko joukon lempinimiä: ”sydänmurunen”, ”ainoa varma”, ”yksinäisen lohtu”, ”vanginvartija” ja ”salapoliisi”. Nimet viittaavat siihen, että pullo oli – tai ainakin sen olisi pitänyt olla – aina potilaan mukana. Ne kertovat myös siitä, miten ihmisillä

50. Esim. Helmi Huhtinen 2; Esteri Jäppinen 2; Matti Mäki-Petäjä 20–21; Aale Siermala 26, 31; Erkki Tikkanen 4; Anneli Alava II 21–22; Liisa Heiskanen II 9; Kerttu Hirvonen II 2; Fanni Saarikoski 2; Jenny Forss 6.

51. Matti Mäki-Petäjä 20; Kaarlo Aitamäki 76, 168.

52. Anna Hannula (Paimiossa 1942) 15; Aino Kylmäaho (Päivärinteellä 1949) 2; Maire Lindqvist (Nummelassa 1934) 11; Armi Pyykkö (Nummelassa n. 1938) 2.

53. Armi Pyykkö 2.

54. Maire Lindqvist 11.

55. Raija Kanervisto 21.

56. Kanerviston ohella mukin tyhjentäjistä puhuu lämpimästi esimerkiksi Maire Lindqvist (Nummela 1934) 11.

57. Enni Leskinen Juho Leskisen muistelussa 19–20.

58. Nimeltä mainitsemattomat hoitajat teoksessa Hako 2008, 110, 169.

59. Nenola 1986, 11.

60. Esim. Takaharjusta tallennettu parantolamarssi vuodelta 1910. Märtha Kolsi 3.

61. Juho Leskinen 548. Parantola on todennäköisesti Kontioniemi, mutta muisteluksessa kerrotaan myös muista parantoloista.

oli taipumus kadota parantolapotilaan ympäriltä: suhteet läheisiin joutuivat sairauden aikana koe-tukselle ja potilastoveritkin vaihtuivat, mutta pullo oli ja pysyi yhtä pitkään kuin tautikin. Tähän tiiviiseen suhteeseen viittaa myös Muurolasta tallennettu sananpars: ”Ei oo kaverin puutetta, poski on siliä silitellä ja peiliksi käy, silimään kun katsoo vesi herahtaa, sano potilas kun ysköspul-loaan katteli.”⁶²

Ysköspullo oli pääosassa usein toistetussa kas-kussa, jossa potilas tulee täyteen junaan, kaivaa esiin ysköspullonsa ja saa välittömästi paikan ja vielä tilaa ympärilleen.⁶³ Kaskussa kohtasivat eri-laiset merkitykset ja tunteet. Se alleviivasi eroa parantolan ja sen ulkopuolisen maailman esine-kulttuurien välillä. Esine, joka oli parantolassa tuiki tavallinen, herätti sen ulkopuolella huomiota ja pelkoa. Kasku antoi ymmärtää, että ”siviiliin” peloista ja ennakkoluuloista nouseva reaktio oli irrationaalinen ja naurettava. Moni alleviivasi tätä lisäämällä, että samat ihmiset, jotka kavahtivat ysköspulloa kuljettavaa keuhkotautista, istuivat tynninä tavallisen syljeksijän vieressä, vaikka tämä saattoi olla paljon vaarallisempi.⁶⁴ Kaskun siviilit eivät käsittäneet, että ysköspullo oli nimenomaan vastuullisen keuhkotautisen merkki ja että sen käyttäjä halusi ja osasi minimoida tartuntariskin. Tarinassa tuberkuloosipotilas käytti tietoisesti siviilien pelkoa ja ennakkoluuloja hyväkseen saa-dakseen istumapaikan. Anekdoottia voikin pitää pienenä kitkeränä kommenttina suureen ja kipe-ään kysymykseen: tuberkuloosia ja tuberkulootti-sia ympäröivään stigmaan.⁶⁵

Johtopäätökset

Kuumemittarista ja yskösastioista muodostui kiinteä osa parantolarutiinia ja potilaan koke-musta jo parantolahistorian ensimmäisessä vai-heessa, joka Suomessa ajoittuu 1900-luvun kol-melle ensimmäiselle vuosikymmenelle. Ne ovat monessa suhteessa luonteenomaisia juuri tälle ajanjaksolle, vaikka niiden käyttö luonnollisesti jatkui myös sen jälkeen. Hoito perustui tähän ai-kaan siihen, että potilas siirrettiin suotuisaan, valvottuun ympäristöön, siis parantolaan. Täällä hänen yleiskuntoaan ja vastustuskykyään vahvis-tettiin niin sanotulla yleishoidolla eli levon, ravin-non, raittiin ilman, kevyen liikunnan ja säännöl-lisen päivärytmin avulla. Potilaan tilaa seurattiin mittaamalla lämpöä ja painoa, tutkimalla yskök-siä sekä kuuntelemalla ja joskus myös läpivalaise-malla. Parantolahoidon tehoa on vaikea arvioida tarkasti, mutta se oli kaikesta päätellen varsin heikko.⁶⁶ Parantolan toinen, kenties tärkeämpi tehtävä olikin rajoittaa tartuntoja eristämällä sai-raat ympäristöstään. Kolmas tehtävä oli kasvat-tava. Pitkien hoitajaksojen aikana potilasta kas-vatettiin kurinalaiseen, terveelliseen elämänta-paan ja keskiluokkaisiin siisteyskäsitäisiin.⁶⁷

Kuumemittari ja yskösastiat palvelivat juuri näitä tarkoituksia: ne olivat diagnostisia väli-neitä tai diagnostiikan apuvälineitä pikemminkin kuin terapeuttisia esineitä. Yskösastioiden ensi-sijainen tarkoitus oli nimenomaan rajoittaa tartun-toja, ja molemmilla oli välitöntä käyttötarkoitusta laajempi, kasvattava ja muokkaava vaikutus. Siinä missä jatkuva kuumeen mittaaminen kouli

62. Laina Heino 39.

63. Esim. Nenola 1986, 29 ja aikalaislähteistä Artturi Salokannel, Mitä tiedämme keuhkotaudin tartuntavaarasta? *Tuberkuloosilehti* 5 (1929), 1–6, tässä 4; Valma Haapiainen 19; Anna Huvinen 16; Elsa Koponen 7; Aune Nurminen 18; Kalevi Aro-Heinilä II 6; Irja Kaario 55; Aarne Pokka 4. Inger Elgert, *Skratta för livet*. Omakustanne 1993, 34–35. Elgertin kirja on romaani, mutta pohjautuu joko kirjoittajan itsensä tai jonkun hänen läheisensä kokemuksiin Meltolan parantolassa 1945–1946 ja muistuttaa monessa suhteessa PK:n kertomuksia.

64. Elsa Koponen 7.

65. Erving Goffmannin teoria sosiaalisesta stigmasta on innoittanut monia historioitsijoita. Goffmannin stigmateorian vaikutuksesta tuberkuloosin historian tutkimukseen ks. Condrau 2010, 84–91. Suomessa Taskila-Åbrandt (2000) nojaa nimenomaan Goffmannin stigmateoriaan.

66. Härö 1992, 66, 184; Jauho 2007, 256. Hyvin samansuuntaisia olivat tulokset muualla maailmassa ks. esim. Lars Werkö, *Från blodhosta till vardagsstress. Sjukvård och medicinering i 1900-talets Sverige*. Sellin & Partner 2008, 70–71; Ott 1996, 148–149; Bynum 2012, 146, 156–157; Condrau 2010, 77. Condrau kuitenkin muistuttaa, että tehokkuus on ja oli kompleksinen ja vaikeasti mitattava asia.

67. Parantoloiden funktioista ks. esim. Jauho 2007, 242–243; Ott 1996, 150–151; Rothman 1994, 194; Condrau 2010, 73–74, 76. Michael Worboys, *The Sanatorium Treatment for Consumption in Britain, 1890–1914*. Teoksessa John V. Pickstone (toim.) *Medical Innovations in Historical Perspective*. Palgrave MacMillan 1992, 47–71, tässä 58, 63.

potilaan kurinalaiseen itsetarkkailuun, yskösastian käyttö kasvatti häntä tuntemaan tuberkuloosin tartuntareittejä, arvioimaan ja minimoimaan riskejä sekä ottamaan vastuuta kanssaihmissitään. Esineet olivat perinteiselle parantolahoidolle luonteenomaisia myös siinä mielessä, että ne olivat halpoja ja yksinkertaisia eikä niiden käyttäminen tai ymmärtäminen edellyttänyt erityisosaamista tai -koulutusta. Niiden käyttö parantolaympäristössä oli tarkoin määriteltyä, suoraan ritualisoitua, mutta silti niitä käytettiin myös tavoilla, jotka uhmasivat parantolan sääntöjä ja institutionalisoituja odotuksia.

Entä mikä näitä esineitä luonnehti emotionaalisina esineinä, ja mikä siis voisi olla esimerkin anti emotionaalisten esineiden tutkimukselle? Kun historiantutkimuksessa on puhuttu esineistä ja niihin kietoutuvista tunteista, kohteena ovat tyypillisesti olleet esineet, jotka on nimenomaan valmistettu, luovutettu tai lahjoitettu tunteiden, vieläpä aivan tietynlaisten tunteiden herättämiseksi niiden käyttäjässä tai vastaanottajassa. Tällaisia tarkoituksellisia emotionaalisia esineitä löytyy esimerkiksi taideteosten, korujen, vaatteiden, kansallisten symbolien, uskonnollisten esineiden tai henkilökohtaisten muistoesineiden joukosta. Tähän kategoriaan kuuluvat myös John Stylesin tutkimat Lontoon löytölapsikodin muistoesineet. Styles toteaa niiden osoittavan, miten arkiset esineet voidaan tarkoituksella valmistaa tai muokata ilmaisemaan tunteita.⁶⁸ Artikkelissani täydennän kuvaa emotionaalisista esineistä tarkastelemalla esineitä, joita ei ole tarkoitettu, tuotettu tai muokattu herättämään tai ilmaisemaan tunteita, mutta jotka silti tekevät niin. Kuumemittari ja yskösastiat olivat parantolaympäristössä arkisia, rationaalisia ja funktionaalisia esineitä, joiden tarkoitus oli toimia neutraaleina

välikkappaleina hoitotavoitteiden saavuttamiseksi. Silti ne saattoivat kietoutua tiiviisti yhteen inhimillisten tunteiden, pelkojen ja toiveiden kanssa.

Tutkimus on tehty Suomen Akatemian rahoituksella (Akatemiatutkijan projekti 259547).

Abstract: The TB bomb and the glass rod. Emotional objects in Finnish tuberculosis sanatoria from the 1920s to the 1950s

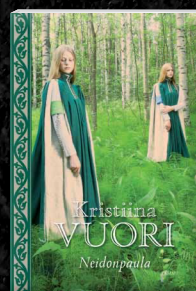
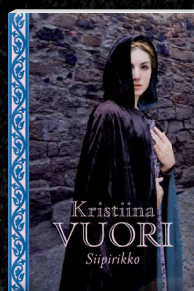
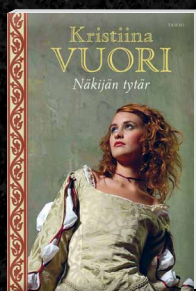
The paper makes use of two common objects from tuberculosis sanatoria in order to approach the history and patient experience of sanatoria from a fresh angle and to explore the notion of “emotional objects”. The bulk of the source material consists of over 300 written accounts produced in and around 1970 by former sanatorium patients. The paper first discusses the study of emotional objects and the use of patient narratives as source material, then shortly describes the “emotional economy” and the material culture characteristic of Finnish tuberculosis sanatoria. It goes on to discuss the various emotions that patients associated with the thermometer and sputum containers in their reminiscences. It asks what sort of emotions patients (and nurses and doctors) invested in these objects, and how these emotions influenced the ways the objects were used, “misused” and remembered.

Keywords: emotional objects, tuberculosis sanatoria, patient narratives, thermometer, sputum container

---

68. Styles 2014, 168. – *Nyt julkaistu Heini Hakosalon artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

SEIKKAILUA, DRAAMAA JA ROMANTIikkaA

Tiina Männistö-Funk

Rykelmät

TYÖKALUEHDOTUS MATERIAALISTEN TOIMIJOIDEN MENNEISYYDEN TUTKIMISEEN

Menneisyyden ihmisten ja näiden toiminnan lisäksi historian tutkijan on syytä tutkia menneisyyden esineitä ja niiden toimintaa. Kirjallisena ja lähteisiin perustuvana tieteenä historian tutkimus pääsee harvoin käsiksi menneisyyden esineiden välittömään materiaaliseen olemassaoloon. Voimme kuitenkin kehittää näkökulmia ja työkaluja, jotka ottavat ihmisaktiivisuuden lisäksi huomioon esineaktiivisuuden. Yksi mahdollisuus on jäljittää ja tarkastella esineiden muodostamia rykelmiä.

Kuolemalla on aina syynsä, ja sen syyt ovat materiaaliset. Kun tarkastelemme historian luke mattomia ennenaikaisia kuolemantapauksia, tulemme kipeän tietoisiksi elämän materiaalisesta puolesta ja aineellisen maailman omasta aktiivisuudesta. Hallayö vie sadon, muodikas huivi kietoutuu auton takarenkaseen, sepelvaltimoon kertynyt kolesteroli aiheuttaa verenhiyytymän. Kaikki tapaukset yhdistyvät laajempiin sosiaali siin, kulttuurisiin ja taloudellisiin suhteisiin sekä kehityskulkuihin, mutta hetkellisesti niissä materiaallinen maailma nousee toimijana ihmistoiminnan rinnalle ja yli. Myös arkisissa, tragedioit ta virtaavissa myötä- ja vastoinkäymisissä tavallisilla esineillä ja materiaalisilla ilmiöillä on monenlaista estävää, mahdollistavaa, ohjaavaa ja jopa pakottavaa vaikutusta, joka ei palaudu sosiaali siin tavoitteisiin tai kulttuurisiin merkityksen antoihin.

Materiaalisen kulttuurin tutkimus on nostanut esiin kulttuurin niitä puolia, jotka jäävät pimentoon, jos keskitytään vain kielellisesti välitettyihin asioihin.¹ Uusmaterialistiset teoriat koros-

tavat vielä painokkaammin, että pelkkiä representaatioita, kielellisiä merkityksenantoja, tutkimalla emme pysty tarkastelemaan esineiden ja materiaalisen maailman kaikkia merkittäviä ominaisuuksia.

Uusmaterialismin näkökulmasta esineet osallistuvat todellisuuden muovaamiseen merkityksiä antavan ihmistoiminnan rinnalla ja osana. Lisäksi niiden oma olemus on prosessimainen, tilanteissa muovautuva, ei ennalta määritetty. Esineet, ruumiit, tilat ja aistiärsykkeet – kuten äänet, maut, hajut ja tunteukset – kytkeytyvät jatkuvasti uusilla ja vanhoilla tavoilla diskursiivisiin merkityksenantoihin, mutta merkityksenannot eivät tyhjentävästi kuvaa niiden asemaa eletyn todellisuuden osasina. Kunkin toimijan olemus ihmisenä tai esineenä muotoutuu vasta kanssakäymisessä.²

Erityisesti vanhimpien aikojen tutkijat, joilla on käytettävissään vähän kirjallisia lähteitä, ovat tottuneet kiinnittämään huomiota esineisiin ja esinesuhteisiin kuten myös esimerkiksi teknologian ja muotoilun historian tutkijat. Lisäksi sosiologi- ja kulttuurihistoriassa tutkijan katse on suuntautunut usein materiaalisen maailman ilmiöihin ja esineisiin, erityisesti sellaisilla osaluilla kuin arkipäivän ja kulutuksen historiassa. Kansatieteestä, arkeologiasta ja museologiasta on omaksuttu historiatieteen puolelle työkaluja esinemaailman tarkasteluun.³

Historiantutkijoilla on runsaasti kokemusta siitä, miten tarkastella esineitä menneisyyden ihmistoiminnan jälkinä. Sen sijaan esineiden oman aktiivisuuden ja niiden prosessiluonteen tarkasteleminen ajallisen etäisyyden päästä on harvinaisempaa ja myös vaikeampaa. On helppompaa tarkastella menneen ajan ihmisten esineille antamia merkityksiä kuin esineiden materiaalista ja välitöntä vaikutusta menneissä tilanteissa. Historiantutkimuksen käyttämät lähteet ovat kulttuurisesti välittyneitä ja menneisyyden esi neetkin ovat toisen kulttuurin jättämiä, tulkintaa edellyttäviä jälkiä. Näin ollen muut kuin representaatioina näyttäytyvät ja inhimilliseen merkityksenantoon keskittyvät materiaaliset menneisyydet jäävät tutkimuksessa vähemmälle huomiolle.⁴

FT **Tiina Männistö-Funk** työskentelee Suomen historian oppiaineessa Turun yliopistossa. Sähköposti: tiiman@utu.fi.

Historiantutkija voi kuitenkin käyttää omia erityistaitojaan, tarkkaa ja monipuolista lähdeytöskentelyä sekä ajallista kontekstualisointia tarkastellakseen esineitä tavalla,⁵ joka ottaa huomioon ihmisaktiivisuuden ja diskurssien rinnalla vaikuttavan esineaktiivisuuden ja materiaalisuuden.⁶ Tässä artikkelissa esitän ajatuksen esineiden muodostamista *rykelmistä*⁷ yhtenä mahdollisena käsitteellisenä apuvälineenä materiaalsen menneisyyden hahmottamiseksi ja tutkimiseksi. Rykelmillä tarkoitan esineiden, tilojen, ruumiillisten olentojen sekä aineellisesti syntyvien äänien ja muiden aistiärsykkeiden toiminnallisia yhteenliittymiä, joiden voidaan havaita olleen olennaisia tiettyinä historiallisena aikana yleisten ja toistuvien, kulttuurisesti ja sosiaalisesti tunnistettavien tilanteiden ja tapahtumien toteutumisen kannalta.

Rykelmä on empiiriseen lähdeytöskentelyyn soveltuva, joustava ja kevytrakenteinen käsite. Teoreettista pohjaa haen erityisesti peilaamalla käytäntöjä sosiaalisen maailman yksiköinä analyysoivia teoriomalleja eli käytäntöteoriaa ja teknologian sosiaalishistoriaa uusmaterialistiseen teoriaan. Aluksi käsitelen sitä, mitä rykelmät ovat, toiseksi niiden historiallista luonnetta ja kolmanneksi niiden avaamaa näkökulmaa esineiden aktiivisuuteen.

Mitä rykelmät ovat?

Rykelmä on historiallisista lähdeaineistoista jäljitettävissä oleva materiaalsien esineiden, olen-

tojen, paikkojen ja muiden aistittavien ilmiöiden joukko, jonka läsnäoloon ja toimintaan tietty menneisyyden toistuva, ajalliselta kestoltaan rajallinen tilanne tai tapahtuma on perustunut. Rykelmiä voidaan löytää lähes minkä tahansa toisteisen ja yleisen käytännön tai tavan ympäriltä. Esimerkiksi 1930-luvun suomalaisen maaseudun vapaa-ajan viettotapojen joukosta löytyy monia toistuvia sosiaalisia tilanteita ja niihin liittyviä rykelmiä. Seuraavassa tarkastelen esimerkinomaisesti yhtä niistä, pyöräntangolla kyyditsemistä.

Nuorten miesten tapa kyydittää nuoria naisia pyöräntangolla tansseista lähdeittäessä sisältää materiaalsen rykelmän, johon kuuluvat ainakin polkupyörä, erikseen sen tanko, seurojentalo, ajokelpoinen tie, kesäöiden valoisuus, ajajan ja kyytiläisen ruumiillinen osallistuminen – toinen polkemassa ja ohjaamassa pyörää, toinen pysyttelemässä tangolla, hyvin lähellä ajajaa – sekä molempien kodit. Rykelmään saattoi liittyä sellaisia lisäesineitä kuin ajajan lahkeenpitimet. Syyskesällä öiden valoisuuden saattoi korvata karbidilamppu. Nämä lisät eivät kuitenkaan olleet aivan välttämättömiä tilanteen toteutumiselle.⁸

Polkupyöräesimerkki havainnollistaa rykelmien luonnetta monella tapaa. Rykelmissä erilaiset materiaalsiet entiteetit ja ilmiöt mahdollistavat sosiaalsiet merkityksellisen tilanteen mutta eivät niinkään yksittäisen intention kuin monimutkaisen materiaalsien kasautumisen prosessin

1. Esim. Jules David Prown, *The Truth of Material Culture. History of Fiction?* Teoksessa Jules David Prown & Kenneth Haltman East Lansing (toim.) *American Artifacts. Essays in Material Culture*. Michigan State University Press 2000, 11–28; Daniel Miller, *Stuff*. Polity Press 2010.
2. Ks. Diana Coole & Samantha Frost (toim.) *New Materialisms. Ontology, Agency, and Politics*. Duke University Press 2010; Jussi Parikka & Milla Tiainen, *Kohti materiaalsien ja uuden kulttuurianalyysia – tai representaatioiden hyödyistä ja haitasta elämälle*. Teoksessa Asko Nivala & Rami Mähkä (toim.) *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. K&h 2013, 322–348.
3. Ks. Anne Gerritsen & Giorgio Riello, Introduction. Teoksessa Anne Gerritsen & Giorgio Riello (toim.) *Writing Material Culture History*. Bloomsbury 2014, 1–13.
4. Ks. Maija Mäkikalli, Johdanto. Teoksessa Maija Mäkikalli & Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalsien kulttuurin historiaa*. SKS 2010, 9–33.
5. Mäkikalli 2010, 19.
6. Parikka & Tiainen 2013.
7. Nostin esiin termin rykelmä väitöskirjassani tarkastelelessani uusien teknologioiden käyttöä Suomessa 1900-luvun alkupuoliskolla. Tässä artikkelissa kehitän termiä edelleen hieman eri teoriapohjalta, erityisesti uusmaterialista näkökulmaa painottaen. Siinä missä väitöskirjani keskittyi käyttäjien aktiivisuuteen, pohdin tässä artikkelissa rykelmien antia esineaktiivisuuden tutkimukselle. Ks. Tiina Männistö-Funk, *Itse tehty moderni. Gramofoni, polkupyörä ja valokuvaus suomalaisten elämässä 1880-luvulta 1940-luvulle*. Turun yliopisto 2014.
8. Tiina Männistö-Funk, *The prime, decline and recalling of rural cycling. Bicycle practices in the 1920s' and 1930s' Finland remembered in 1971–1972*. *Transfers. Interdisciplinary journal of mobility studies*. 2:2 (Summer 2012), 49–69.

Kuva 1. F. E. Fremlingin 1920-luvulla ottama kuva Urjalan nuorista dokumentoi omalta osaltaan pyörän tangolla kyyditsemisen käytäntöä. Tapa liittyi niin olennaisesti nuorten seurusteluun, että tytöt saattoivat varta vasten jättää oman pyöränsä kotiin lähtiessään lähellä oleviin tanssipaikkoihin. (Ks. Männistö-Funk 2014, 167.). Kuvaaja: F. E. Fremling. Lähde: Museoviraston kuvakokoelmat, F. E. Fremlingin kokoelma. Kuva: HK19880106:1005.

tuloksena. Rykelmän osaset eivät ole passiivisia välineitä sosiaalisen päämäärän saavuttamisessa, vaan niillä on omaa vaikutusta tilanteen etene- miseen ja tapahtumiin. Saattoreissuun merkittä- västi vaikuttavia tekijöitä saattoivat olla vaikkapa seurojentalon sijainti suhteessa saattajan ja kyy- tiläisen koteihin, tien kuoppaisuus tai mäkiisyys, pyörän ja ajajan kunto, ajajan ja kyytiläisen ruu- miillinen kosketus, tangon kyytiläiselle aiheutta- ma epämukavuus ja niin edelleen. Kaikkien osas- ten materiaalisella suhteella toisiinsa on merki- tystä sille, millaiseksi tilanne muodostui myös sosiaaliselta kannalta.

Materiaaliset suhteet rykelmässä eivät siis ole vain sosiaalisen heijastumaa tai kulttuurista konstruktioita, vaan ne itsessään ovat samalla sekä akuutisti läsnäolevia että kouriintuntuvan sosiaalisia ja kulttuurisia. Tilanteeseen liittyy myös sellaisia materiaalsen rykelmän aiheutta- mia vauhdin, vaaran, läheisyyden, uupumuksen ja kivun tuntemuksia, jotka aiheutuvat rykelmän

osien suhteista eivätkä ole johdettavissa tilanteen sosiaalisesta merkityksestä, mutta joilla on oma, suurelta osin sanaton, materiaaliseen ja ruumiil- liseen tietämykseen pohjaava merkityksensä.

Rykelmien tarkastelu nostaa esiin tilanteeseen osallistuvien ihmisten ruumiillisuuden yhtenä rykelmän materiaalisena osana. Kuten muutkin rykelmän osat, ihmisruumis voi olla rykelmässä aktiivinen tai passiivinen, toimija tai kohde, yleensä molempia yhtä aikaa. Esimerkiksi arki- sessä tilanteessa, jossa ihmiset keskustelevat työ- ja opiskelutovereidensa kanssa ruuhkabussissa, ihmisruumiit ovat sekä aktiivisia ääntä tuottavia instrumentteja että pehmeydellään ääntä imeviä materiaalisia olentoja. Ajoneuvosta, tiestä, muus- ta liikenteestä ja säästä aiheutuvien äänien sekä sisätilojen materiaalien lisäksi ne vaikuttavat ti- lanteen akustiikkaan ja äänimaisemaan eli siihen, mitä tilanteessa on mahdollista kuulla ja miten tai jopa mitä siinä on mahdollista puhua. Samal- la tavoin rykelmään kuuluvat esineet, tilat ja ma-

terialiset ilmiöt ovat osin aktiivisia, tilanteessa suunnitellulla tavalla toimivia mutta osin pelkällä olemuksellaan ja läsnäolollaan tilannetta muokkaavia ja muuttavia.

Rykelmän käsite antaa keinon lähestyä esineympäristöä ja sen vaikutusta kokonaisvaltaisemmalla tavalla kuin keskittymällä pelkästään johonkin tiettyyn esineeseen tai esineryhmään. Tarkoitukseni ei ole kuitenkaan väittää, että sosiaalinen ja materiaallinen todellisuus ensi sijassa ja pääsääntöisesti koostuisi juuri rykelmistä. Sen sijaan rykelmät ovat sellainen pragmaattinen käsite, jollaista Jussi Parikka ja Milla Tiainen ovat luonnehtineet Deleuzeen ja Guattariin viitaten: Käsite ei kuvaa maailmaa sinällään, vaan auttaa tutkijaa kytkeytymään maailman prosesseihin ja toimii analyysin kokoavana voimana. Käsitteet voidaankin ymmärtää tutkimuskentällä esiin nousevista kysymyksistä syntyvinä ja niihin vastausta etsivinä tutkimuksen elementteinä.⁹

Rykelmät antavat yhden mahdollisen vastauksen kysymykseen siitä, miten historioitsija voi tutkia menneisyyden materiaalista dynamiikkaa muutenkin kuin analysoimalla sen kielellisiä representaatioita ja diskursiivisia merkityksiä. Tämä materiaallinen dynamiikka on esineiden – sekä niiden osien, materiaalisten tilojen, aistiärsykkeiden tai intensiteettien – välisiä suhteita, esineiden ja ruumiiden välisiä suhteita, inhimillistä toimintaa esineellisenä ja ruumiillisena sekä esineiden ja ihmisen rajojen häilyvyyttä. Rykelmien tarkastelu ei sulje pois myöskään representaation analyysiä. Suhteellisen kevytrakenteisena ja joustavana teoreettisena ja metodologisena työkaluna se soveltuu historiantutkijoille ominaiseen, empirialähtöiseen teoriakäytäntöön, jossa erilaisia teoreettisia vaikutteita ja malleja yhdistetään lähdeaineistoon ja tutkittavien menneisyyden ihmisten itseymmärryksen sointuvilla tavoilla.

Rykelmät eivät useinkaan ole itsestään selviä tai ilmeisiä. Niiden havaitsemiseksi tutkijan on jäljitettävä historiallisen ajan ja paikan sosiaalisia ja kulttuurisia käytänteitä. Kiintoisimmat rykel-

mät saattavat löytyä jotain toista asiaa kuvaavien lähteiden sivulauseista, kuvien reunoilta ja muistojen harhapoluista. Mikrohistoriallisten johtolankojen tavoin ne voivat johdattaa tutkijan hyvinkin tavallisten, juuri tavallisuutensa takia dokumentoimatta jääneiden menneisyyden esinesuhteiden äärelle.¹⁰ Nämä johtolangat voivat koskea yksittäistä esinettä tai tilannetta ja ristiinluettuna muiden vastaavien kanssa ne auttavat hahmottamaan materiaallisen toiminnallisuuden rykelmiä.

Ajatus rykelmistä on läheinen käytäntöteoriassa hahmottuvalle materiaallisen toiminnan ja olemassaolon ymmärrykselle. Esimerkiksi kulutustutkimuksessa ja historiassa on käytäntöjen tutkimista alettu pitää yhtenä keskeisistä tavoista ymmärtää ihmisten esinesuhteita ja esineiden merkitystä. Esineen hankkimista voidaan ymmärtää henkilökohtaisten halujen ja tarpeiden tasoa syvemmin, kun se nähdään pyrkimyksenä toimia onnistuneesti tietystä käytännöstä: uusien lenkkarien hankinnan kohdalla vaikkapa juoksuharrastuksessa, muotibloggaamisessa tai lapsenhoitoon kuuluvassa ulkoilussa.¹¹ Tällöin huomio kiinnittyy entistä enemmän siihen, miten samat esineet saavat eri konteksteissa eri merkityksiä.¹² Samoin kuin käytäntöjen yhteensitomat esineet, toistuvissa tilanteissa ilmenevät rykelmät ovat luonteeltaan jatkuvasti muuntuvia.¹³ Rykelmät eivät ole möykkyjä, esineiden tiiviitä yhteensulautumia, vaan niihin voi liittyä ja niistä voi erkaantua osia, jolloin myös niiden yhteistyönä syntyvä tilanne muuttuu.

Käytäntöteoria on historiantutkijoille käyttökelpoinen sosiaalisen toiminnan ymmärtämisen kehys. Materiaalisuutta tarkasteltaessa rykelmät voivat kuitenkin tarjota historiantutkijalle sitä kevyemmän ja joustavamman teoreettisen työkalun. Rykelmät myös eroavat käytäntöteoriasta siinä, miten merkityksenannon nähdään suhteutuvan materiaaliin olentoihin ja esineisiin. Mika Pantzarin, Elizabeth Shoven ja Matt Watsonin aiempien käytäntöteorioiden pohjalta luomassa mallissa nimenomaan käytännöt sitovat sanall-

9. Parikka & Tiainen 2013, 323.

10. Carlo Ginzburg, *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus 1996.

11. Alan Warde, Consumption and Theories of Practice. *Journal of Consumer Culture* 5:2 (2005), 131–153.

12. Roberta Sassatelli, *Consumer culture. History, theory and politics*. Sage Publications 2007, 196–197.

13. Elizabeth Shove, Mika Pantzar & Matt Watson, *The Dynamics of Social Practice. Everyday Life and How it Changes*. Sage Publications 2012, 24, 33, 44–57.

tettuja merkityksiä esineisiin eli käytäntöjen materiaaliin komponentteihin.¹⁴ Tähän liittyy myös kysymys käytäntöjen ja diskurssien suhteesta. Michel de Certeau on suhteuttanut arkipäivän käytäntöjä Foucault'n diskurssikäsitteeseen ja esittänyt niiden elävän diskurssien rinnalla, ei-diskursiivisissa eleissä sekä taktiikassa, vallan dispositiivin raossa ja alla.¹⁵

Uusmaterialistisesta näkökulmasta myös diskurssit ovat materiaaliin prosesseihin kietoutuneita. Parikka ja Tiainen osoittavat jo Foucault'n alkuperäisen diskurssin määritelmän sisältävän ajatuksen kiinteästä yhteydestä ei-diskursiiviseen, siis idean kulttuuria tuottavista käytänteistä samanaikaisesti diskursiivisina ja materiaalisina.¹⁶ Feministinen teoreetikko Karen Barad on edennyt Foucault'n ja Judith Butlerin poststruktuurialistisen ajattelun pohjalta vielä kauemmas representationalismista ja ihmiskeskeisyydestä. Teoksessaan *Meeting the Universe Halfway* hän kehittää todellisuuden luonteen ymmärtämiseen agentiaalisen realismin mallin. Sen merkitystä luovia perusyksiköitä eivät ole sanat vaan materiaalis-diskursiiviset ilmiöt, joissa materiaaliset olennot ja merkitykset muotoutuvat ja toisenlaiset suljetaan pois sekä ontologisesti että semanttisesti.¹⁷

Tilanteen, johon havaittu ja historiallisesti jäljitetty rykelmä liittyy, voidaan ajatella olevan suurin piirtein sama asia kuin käytäntöteoriassa tietyn käytännön tiettyä toteuttamista tarkoittava performatiivi. Ero on siinä, että juuri tämä tilanne nähdään merkitysten ja materiaalisuuden perusyksikkönä ja sekä muotoutumisen että olemassaolon muotona, kuten Barad kuvaa ilmiöiden materiaalis-diskursiivista tuotantoa. Rykelmä mahdollistaa tilanteen, mutta tilanne määrittää rykelmän osasten merkityksen ja toimijuuden. Baradin mallin ilmiöistä tilanteen erottaa omaksi kategoriakseen sen tunnistettavuus ja

toistuvuus, jotka puolestaan ovat tuttuja käytäntöteoriasta. Näin sen avulla voidaan tarttua tehokkaasti historioitsijaa kiinnostaviin ajallisen jatkuvuuden ja muutoksen kysymyksiin.

Rykelmien historiallisuus

Käytäntöjen ja niiden yksittäisten toteutusten tai tilanteiden voidaan materiaalisesta ja ruumiillisen puolen osalta ajatella lähestyvän Judith Butlerin teoriaa performatiivisuuden todellisuutta luovasta luonteesta.¹⁸ Performatiivisuudessa piilee sekä jatkuvuuden että muutoksen siemen. Pysyviksi miellettyjä ruumiin ja materiaan kategorioita tuotetaan toistamalla niitä yhä uudelleen lukemattomissa eri tilanteissa. Jollain tavalla väärä tai vino esitys voi kuitenkin kyseenalaistaa kategorioita ja toistuessaan muuttaa niiden olemusta.¹⁹ Uusmaterialismista näkökulmasta voimme ajatella, että ”oikean” käytöksen ylläpitävää ja ”väärän” käytöksen muuttavaa voimaa eivät tuo muassaan vain ihmistoimijat vaan myös rykelmien materiaaliset osat ennakkoidulla tai yllättävällä toiminnallaan suhteessa rykelmän muihin osiin. Näin syntyy jatkumo, jossa on sekä sitkeää pysyvyyttä että eritahtisia ja -suuntaisia muutoksia rinta rinnan.

Sen lisäksi, että vanhat rykelmien osaset voivat rykelmöityä tai käyttäytyä uusilla tavoilla, uudet esineet ja muut materiaaliset uutuudet ovat muutosta tuottavia tekijöitä. Käytäntöteorian näkökulmasta niiden on päästävä osiksi aktiivisia käytäntöjä voidakseen yleistyä ja löytää käyttäjiä. Rykelmien näkökulmasta voimme vastaavasti ajatella, että uusien osasten on löydettävä tiensä rykelmiin, jotka toistuvissa tilanteissa antavat esineelle tai asialle hahmon ja merkityksen materiaalisessa todellisuudessa ja toiminnassa. Samalla rykelmän osien muuttuminen voi aiheuttaa arvaamattomia muutoksia sekä vanhoille että uusina mukaan tuleville osille.

14. Shove, Pantzar & Watson 2012, 7–10, 22–25, 120–121.

15. Michel de Certeau, *Arkipäivän kekseliäisyys 1. Tekemisen tavat*. Suomentanut Tapani Kilpeläinen. *Niin & näin* 2013, 24–27, 72–77, 86–92. Alkuteos *L'invention du quotidien 1. Arts de faire*. Éditions Gallimard 1990.

16. Parikka & Tiainen 2013, 330–331.

17. Karen Barad, *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Duke University Press 2007, 133–141.

18. Theodore R. Schatzki, *Social Practices. A Wittgensteinian Approach to Human Activity and the Social*. Cambridge University Press 1996, 85–86.

19. Judith Butler, Imitation and Gender Insubordination. Teoksessa Linda J. Nicholson (toim.) *The Second Wave. A Reader in Feminist Theory*. Routledge 1997, 300–315.

Muutosta vaikeammin selitettävältä alkaa vaikuttaa jatkuvuus: Millä tavoin syntyy yksittäisten tilanteiden historiallinen jatkuvuus, jos niiden osat konkreettisesti saavat hahmonsaa vasta itse tilanteissa? Barad kuvailee, miten materia kantaa mukanaan sitä tuottaneiden käytäntöjen sedimentoituneita historiallisuuksia, ja vertaa materiaan kertyviä aikaisempien muokkaussuhteiden jälkiä puun vuosirenkaisiin.²⁰ Materiaan lisäksi myös sitä luovissa tilanteissa on jatkuvuutta. Korvalappustereoiden historiaa tutkineen Michael Bullin mukaan esineelliset edeltäjät luovat aivan uudeltaiselta vaikuttavalle esineelle sen käyttökontekstin. Kyse on ikään kuin arkisen elämän lokerosta, jossa se voi saada tarpeen ja tehtävän ja jota ilman sillä ei olisi mieltä eikä merkitystä.²¹ Voimme ajatella, että tämä historiallisesti rakentuva käyttökonteksti on pikemminkin esinerykelmien kuin yksittäisten esineiden luoma. Sekä esineet että niiden rykelmät ovat loputtomasti muokkautuvia, jatkuvassa tulemisen tilassa, mutta eivät satunnaisesti. Huolellinen kontekstuaalisointi, joka sitoo tarkasteltavat esineet ja muut materiaaliset tutkimuskohteet ajalliseen ympäristöön, onkin se erityinen lisä, jonka historioitsijat tuovat esineiden ja materiaalisuuden tutkimuksen monitieteiselle kentälle.²²

Materiaalisten rykelmien tarkastelu voi auttaa historiantutkijaa hahmottamaan historiallista kontekstia esineellisenä kokonaisuutena. Jatkuvuus ja muutos eivät synny vain diskursiivisesti ja merkityksistä vaan myös materiaalisesti, mutta materiaalisien sitkeyden ja muutoksen dynamiikan tarkastelu ajallisen matkan päästä voi olla haastavaa. Rykelmien jäljittäminen auttaa tarkastelemaan sitä tavalla, joka nostaa materiaalisien selittäjäksi diskursiivisen rinnalle. Feministisestä teoriasta nouseva uusmaterialismi on historioit-

sijalle käyttökelpoisempi teoreettinen tuki kuin esimerkiksi toinen esineaktiivisuutta korostava teoriasuuntaus *object-oriented ontology* (OOO). Siinä missä OOO:n lähtökohta on periaatteessa tasa-arvoisten esinetuimijoiden maailma, jossa esineiden toimijuus ei palaudu niiden välisiin suhteisiin, uusmaterialistinen teoria ottaa huomioon historialliset valtasuhteet eri toimijoiden välillä ja näkee materiaaliset toimijat ajassaan syntyvinä ja muokkautuvina.²³

Esimerkkinä rykelmöitymisestä tarkastelen seuraavassa lyhyesti fyysisten valokuvaesineiden rykelmiä suomalaiskodeissa sadan vuoden aikana. Millaisissa tyypillisissä tilanteissa vierailija on kohdannut valokuvia tuttavansa kodissa ja millaiset esineiden rykelmät ovat liittyneet näihin tilanteisiin? 1910- ja 1920-luvun maalaiskodeissa valokuvat liittyivät vierailutilanteissa salin tai muun pyhähuoneen, piirongin ja kahvin materiaaliseen rykelmään. Vieras johdatettiin saliin katsomaan piirongin laatikossa tai sen päällä säilytettyjä valokuvia sillä aikaa, kun emäntä keitti kahvia.²⁴ Vaikka käyntikorttikuvien näyttämisen tapa hiipui, sali säilyi paikkana, jossa vieraat kohtasivat perheen kehystettyjä kuvia ja mahdollisia muita näytettäviksi tarkoitettuja kuvia. Sotien jälkeen valokuvien materiaalista järjestystä ja kohtaamista mullisti olohuoneen nouseminen kodin keskeiseksi huoneeksi.

Rintamamiestaloissa ja myöhemmissä kerrostaloasunnoissa ruumiilliset toiminnot – syöminen, nukkuminen ja oleskelu – jaettiin uudella tavalla. Olohuone, keittiö ja makuuhuoneet syrjäyttivät tuvan ja salin. Olohuoneen käyttö oli vasta muotoutumassa ja se saattoi vastoin arkkitehtien suunnitelmia muodostua kerrostaloasunnossakin salimaiseksi huoneeksi rennon oleskelutilan sijaan. Sohvaryhmä, sohvapöytä ja televi-

20. Barad 2007, 180.

21. Michael Bull, *Investigating the Culture of Mobile Listening. From Walkman to iPod*. Teoksessa Kenton O'Hara & Barry Brown (toim.) *Consuming Music Together. Social and Collaborative Aspects of Music Consumption Technologies*. Springer 2006, 131–149.

22. Leila Koivunen, *Vieraan kulttuurin vaatteissa. Kiinalais-afrikkalainen lähetysnäyttely (1911–1912) ja vaatetuksen vaihtuvat merkitykset*. Teoksessa Maija Mäkikalli ja Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. SKS 2010, 178–213, 180.

23. Ks. Cecilia Åsberg, Kathrin Thiele & Iris van der Tuin, *Speculative Before the Turn. Reintroducing Feminist Materialist Performativity*. *Cultural Studies Review* 21:2 (2015), 145–172, 147–149.

24. Tiina Männistö-Funk, *Monien käytäntöjen "kovat kuvat"*. Käyntikorttikuvat suomalaisissa maaseutukodeissa 1900-luvun alussa. Teoksessa Maija Mäkikalli & Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. SKS 2010, 249–278.

Kuva 2. Artikkelin kirjoittajan isoisoisän Frans Männistön piironki on ehtinyt sadan vuoden aikana rykelmöityä monenlaisiin esineellisiin käytäntöihin ja materiaalsiin ympäristöihin. Männistön torpasta Euran Naarjoelta se on päätynyt kirjoittajan zürichiläiseen olohuoneeseen, missä se toimii tällä hetkellä sisustuselementtinä, baarikaappina, pesutuvan avaimen säilytyspaikkana ja tulevaisuudeltaan epävarman esineryhmän, cd-levyjen, varastona. Kuva: Tiina Männistö-Funk.

sio nousivat kuitenkin esiin uutena vahvana esinerykelmänä ja rykelmöittivät myös vieraille esiintyvät valokuvat uudelleen.²⁵ Arvovaltaisen piirongin sijaan valokuvat löysivät nyt paikkansa television rinnalta perheen ja suvun kehystettyinä kuvina, ja esimerkiksi lomakuvia saatettiin katsoa sohvalla.

Keittiö ja olohuone ovat usein samaa tai lähes samaa tilaa 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun kodeissa. Esillä pidettävien, koriste-esinemäisten kuvien määrä on laskenut, mutta kuvia voidaan kiinnittää esimerkiksi jääkaapin oveen muiden ajankohtaisten paperiesineiden rinnalle, missä ne ovat myös vierailijan nähtävissä, kun tämä istuu juomassa isäntäväen keittämää kahvia.²⁶ Jos

keskustelun aiheeseen sattuu sopimaan, vierailijalle saatetaan näyttää tuoreita valokuvia suoraan puhelimesta tai valokuvakirjaa, jollaisia nykysuomalaiset koostavat vuosittain satojatuhansia esimerkiksi matka- ja perhekuvistaan.²⁷

Kahvia juovat vierailijat ja näiden näkemät valokuvat ovat olleet eri aikoina osa erilaisia rykelmiä ja samalla myös erilaisia ruumiillisuudessaan ja esineellisyydessään. Valokuvien käytön ja esille laittamisen selittäviksi tekijöiksi nostetaan yleensä perheen merkitys ja halu luoda tietynlaisia sosiaalista identiteettiä.²⁸ Valokuvien läsnäolo esineinä ei kuitenkaan kutistu tähän moninkertaisesti sanallistettuun kulttuuriseen merkitykseen. Valokuvia on käytetty näyttämiseen, muis-

25. Kirsi Saarikangas, Rakennetun ympäristön muutos ja asumisen mullistus. Teoksessa *Suomalaisen arjen historia 4. Hyvinvoinnin Suomi*. Weilin & Göös 2008, 142–163, 143–147; Minna Sarantola-Weiss, *Sohvaryhmän läpimurto. Kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa*. SKS 2003, 120–130.

26. Seija Ulkuniemi, *Valotetut elämät. Perhevalokuvan lajityyppiä pohtivat tilateokset dialogissa katsojien kanssa*. Lapin yliopisto 2005, 129–131.

27. Merja Salo, *Jokapaikan valokuva. Suomalaisen valokuvauksen digitalisoituminen 1992–2015*. Musta Taide 2015, 282.

28. Ks. esim. Pierre Bourdieu, *Photography. A Middle-brow Art*. Polity Press 1990. Alkuperäisteos *Un art moyen*. 1965; Ulkuniemi 2005; Nancy Martha West, *Kodak and the Lens of Nostalgia*. University of Virginia Press 2000.

tamiseen ja suhteiden rakentamiseen, mutta ne ovat myös itsenäisesti, itsepintaisesti, kärsivällisesti ja kurittomasti olleet läsnä ja toimineet materiaalisissa yhdistelmissä ohjaten ja muovaten. Kodin kuvat eivät ole olleet pelkästään merkkejä, vaan toimijoita, joiden ihmismäinen katse ja läsnäolo ovat johdattaneet ajatuksia ja tekoja pelkällä läsnäolollaan, selvimpinä esimerkkeinä kuvat poissaolevista: kuolleen kuva olohuoneen kunnipaikalla tai albumista varoittamatta esiin kääntyvä kuva entisestä puolisosta. Albumeita on raahattu mukana evakkomatkoilla, ja monille ajatus niiden pelastamisesta on ollut tapa käsitellä kauhukuvia oman kodin tuhoutumisesta esimerkiksi tulipalossa.

Valokuvien erityispiirteisiin kuuluvat yhtäältä hauras ja tuhoutuva esinemuoto, toisaalta kyky matkustaa jähmettyneinä silmänräpäyksinä halki ajan. Sekä niiden säilyminen ja säilyttäminen että mahdollinen häviäminen on yhdistänyt ne tietynlaisiin muihin esineisiin ja tilanteisiin, totuttujen rutiinien osina, mutta myös yllätyksien tuottajina. Niiden fyysisen olemuksen muuttuminen on myös muuttanut ajatuksiamme materiaalisesta menneisyydestä. Mielikuvissamme esimerkiksi 1970-luku saattaa värittyä kotialbumin punasävyisiksi puuroutuneiden kuvien kaltaiseksi.

Valokuvat ovat olleet osallisina muutoksessa, jossa kyläilytilanteiden erottaminen materiaalisesti kodin muista tilanteista on liudentunut ja myös kyläilytilanteissa edellytetty ruumiillinen muodollisuus on höllentynyt. Yksityisen ja julkisen rajanvedon muutoksista ja epämuodollisuuden leviämisestä tarkkojen käytöstapojen tilalle voidaan puhua yleisinä muutoksen linjoina, mutta käytännössä ne näyttävät vähittäisinä materiaalisina muutoksina, joissa osapuolina ovat ihmistoimijoiden ohella piirongit, sohvut, jääkaapit ja valokuvat. Valokuvien paikat esineiden rykelmissä vaikuttavat itsestään selviltä, mutta ne ovat olleet lukemattomien materiaalien muutosten summa.

Sitkeää pysyvyyttä valokuvarykelmissä edustavat elämän merkittävässä juhlatilanteissa otetut viralliset valokuvamuotokuvat. Jo 1900-luvun alun piirongeissa säilytettiin esimerkiksi häiden

ja ylioppilaaksi pääsemisen yhteydessä otettuja kuvia; myöhemmin ne löytyivät kehystettyinä televisioiden päältä tai vierestä, sittemmin magneettien piteleminä kiitoskortteina jääkaappien ovista. Pierre Bourdieu on esittänyt häiden olleen ensimmäisiä tilanteita, joissa valokuvaaminen koettiin tarpeelliseksi. Se liittyi luontevasti osaksi häihin kuuluvaa materiaalista tuhlausta ja yltäkylläisyyttä, jolla hääparia juhlistettiin ja kunnioitettiin.²⁹ Valokuvien ja valokuvaamisen määrä on lisääntynyt jatkuvasti ja kuvattavien tilanteiden kirjo laajentunut, mutta hääit ja muut pitkälle ritualisoituneet elämänvaihejuhlat ovat yhä tärkeimpiä kuvaamisen kohteita. Näissä tilanteissa kaikenlainen valokuvaaminen on nykyään runsasta ja lähes kaikkia juhlan vaiheita pidetään kuvaamisen arvoisina, mutta yhä edelleen ammattikuvaaja ottaa usein juhlan sankareista paperiseksi valokuviksi kehitettävät muotokuvat.

Elämän taitekohtien valokuvamuotokuvat ovat ajallisesta sitkeydestään ja ylijärjaisuudestaan huolimatta konkreettisesti eri esineitä, koska ne liittyvät ajan ja paikan vaihtuessa eri rykelmiin. Ymmärrämme paremmin käyntikorttialbumin vihkikuvaa, kun näemme myös piirongin, kehystettyä ylioppilaskuvaa, kun näemme myös sohvaryhmän ja persoonallisuuteen pyrkivää kiitoskorttikuvaa, kun näemme myös jääkaapin. Samalla tulee selväksi materiaalisuuden vähittäinen luonne, josta David Edgerton on kirjoittanut teknologian historian osalta, mutta joka koskee myös muiden esineiden historiaa.³⁰ Kun kiinnitämme huomiota myös muuhun materiaalisesta maailmaan kuin uutuuksiin, näemme esineellisen historian täynnä eri-ikäisiä, toisiinsa limittyviä osasia, jotka eri tahtiin rynnistävät tai hiippailevat eteenpäin ajassa, katoavat ja ilmestyvät taas esiin toisaalla, tempaavat muita osia mukaansa tai heittävät niitä yli laidan.

On todettava, että tässä artikkelissa esimerkkinä esitetyt valokuvien kotoiset rykelmät ovat karkeita yleistyksiä historiallisen rykelmöitymisen tyypeistä. Ajallisesti ja paikallisesti niiden välistä ja viereltä on löydettävissä lukemattomia muunnelmia sekä kokonaan toisenlaisia ryhmitymiä. Historioitsija tekee esinemaailman suhteen samanlaista tulkinta- ja valintatyötä kuin

29. Bourdieu 1990, 20.

30. David Edgerton, *The Shock of the Old. Technology and Global History since 1900*. Profile Books 2006, ix–xvii.

diskursseja tutkiessaan. Esiin nostetaan – lähdeaineistojen ja muun tutkimuksen perusteella – tutkittavan ilmiön tai asian kannalta kiinnostavimmilta ja keskeisimmiltä vaikuttavat arkkityypit ja tyypillisyydet.

Esineet toimijoina rykelmissä

Monia materiaalisen kulttuurin tutkijoita yhdistää ajatus esineistä toimijoina, ei pelkinä inhimillisten merkitysten välittäjinä.³¹ Uusmaterialistinen teoria korostaa lisäksi, ettei erilaisten toimijoiden luonne ja olemus esineellisinä tai inhimillisinä ole etukäteen määritelty vaan seurausta niiden toiminnasta. Baradin mukaan toimijuus tai materiaalisuus eivät ole ominaisuuksia, joita joillakin on tai ei ole, vaan toimijuus itsessään synnyttää materiaaliset toimijat. Ei siis ole ensin toimijoita ja sen jälkeen ilmiöitä, joissa nämä toimivat, vaan pelkästään toimijoita muodostumassa ilmiöissä.³² Ajatus rykelmistä voi auttaa paitsi esineellisen kontekstin hahmottamisessa myös materiaalisen toimijuuden dynamiikan tarkastelemisessa.

Teknologian historiassa kysymys esineiden aktiivisuudesta suhteessa ihmisten aktiivisuuteen on askarruttanut tutkijoita jo pitkään. Tunnetuimpia teknologioiden oman aktiivisuuden teoreetikkoja on Bruno Latour. Hänen esimerkissään sosiaalinen ja kulttuurinen kovettuu esineiden aktiivisuudeksi. Esimerkiksi auto pakottaa läpituonkein merkkiäänin ja valoin kuljettajansa kiinnittämään turvavyön ja berliiniläisen rappukäytävän erikoinen avain varmistaa, että ovesta kulkevat myös lukitsevat sen perässään. Latour on sitä mieltä, ettei sosiaalista ja materiaalista ole mahdollista erottaa toisistaan ja että tavallisimmatkin teknologiset tuotteet ympärillämme voivat vaikuttaa päätöksiiimme, tekojemme seurauksiin ja siihen, miten liikumme maailmassa.³³ Sosiologi Turo Kimmo Lehtonen on Latouriin noja-

ten todennut ihmisyhteisöjen olevan läpeensä materiaalisia, koska aineelliset käytännöt vaikuttavat vahvasti sosiaalisuuden muotoihin.³⁴

Tarkasteltaessa esineiden ja muiden materiaalien olentojen rykelmiä materiaalisen ohjaava, lähes pakottava voima tulee esiin vielä selvemmin kuin yksittäisten esineiden toimintaa tutkittaessa. Tarkastelun kohteeksi tulee materiaalisesti toteutuvan sosiaalisuuden lisäksi ihmisten ja esineiden muokkautuminen keskinäisessä toiminnassaan niin materiaalisina kuin sanallisesti välitettyinä olentoina. Vaikka esimerkiksi tekniset laitteet on yleensä suunniteltu tiettyä käyttöä ja tiettyjä tilanteita varten, yhteydessä toisiin materiaaliin toimijoihin nousee esiin käyttöjä ja ominaisuuksia, yhteensopivuuksia ja -sopimattomuksia, jotka ovat suunnittelemattomia, odottamattomia ja seurauksiltaan ennustamattomia. Claude Lévi-Straussin antropologiaan tuoma termi *bricolage* kuvaa improvisoidun rakennelman tekemistä saatavilla olevia resursseja soveltaen. Ilmiö on tuttu kaikkialla maailmassa. Intialainen ilmaisu *jugaad* kuvaa samantapaista paikallisten teknisten ratkaisujen luomista käsillä olevista materiaaleista.³⁵ Tällainen sattumanvaraisuuden ja suunnitelmallisuuden synteesi syntyy inhimillisten ja ei-inhimillisten materiaalien toimijoiden ominaisuuksista ja aktiivisuudesta, mutta samalla antaa niille uuden olemuksen tuomalla ne ennalta arvaamattomaan yhteyteen.

Rykelmöitymisen myötä materiaallinen toimijuus myös kasautuu sillä yksittäisten esineiden lisäksi rykelmillä on omaa painovoimaa ja liikeenergiaa. Talouden ja teollisuuden klusterien tavoin rykelmät voivat edistää useamman kilpailevan tai rinnakkaisen esineen materiaalisia toimintamahdollisuuksia samalla, kun rykelmän osat synnyttävät ja muokkaavat toinen toistaan keskinäisessä toimijuussuhteessa. Tätä voidaan havainnollistaa miettimällä polkupyörien ja au-

31. Maija Mäkikalli, Johdanto. Teoksessa Maija Mäkikalli ja Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. SKS 2010, 9–33, 12.

32. Barad 2007, 136–141.

33. Bruno Latour, Where Are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artifacts. Teoksessa Wiebe E. Bijker & John Law (toim.) *Shaping Technology/Building Society. Studies in Sociotechnical Change*. MIT Press 1992, 225–258; Bruno Latour, *Der Berliner Schlüssel. Erkundungen eines Liebhabers der Wissenschaften*. Akademie Verlag 1996.

34. Turo-Kimmo Lehtonen, *Aineellinen yhteisö*. Tutkijaliitto 2008.

35. Ks. Sherry Turkle, *Life on the Screen. Identity in the Age of the Internet*. Simon & Schuster 1995; Pankaj Sekhsaria, The Making of an Indigenous STM & Technological Jugaad in an Indian Laboratory. *Current Science* 104:9 (2013), 1152–1158.

tojen historiaa. Molempien suosiota on näennäisesti helppo perustella tarpeella tai halulla liikkua nopeasti ja itsenäisesti paikasta toiseen, mutta tällainen tarve tai halu saattoi syntyä vain sellaisessa materiaalisessa rykelmässä, jossa esimerkiksi ajokelpoiset tiet ja mielekkäät, sopivan ajomatkan päässä sijaitsevat kohteet muokkasivat ensin polkupyöristä ja sitten autoista materiaalisesti ja sosiaalisesti järkeviä ja houkuttelevia ajoneuvoja.

1800-luvun lopun pyöräilijät eivät käyttäneet pyörää kulkuvälineenä vaan urheilu- ja harrastusvälineenä, sillä pyöräilyn kulkuvälineenä luoneet rykelmät eivät olleet vielä muotoutuneet. Muutamia vuosikymmeniä myöhemmin tilanne oli toinen maaseudun pyöräilijäjoukkojen suunnatessa seurojentaloille ja muihin sosiaalisesti ja materiaalisesti merkittäviin paikkoihin. Ei voida sanoa, että yksi rykelmän osista olisi johtunut toisesta, seurojentalo polkupyörästä tai polkupyörä seurojentalosta, mutta molemmat vahvistivat toistensa toimijuutta materiaalisissa rykelmissä. Samoin esimerkiksi automatkailun muodostumiseen tarvittiin lukemattomia materiaalisia rykelmiä, joissa autoilun diskursiivinen vapauden merkitys kietoutui kattavan tieverkoston, huoltoasemien, parkkipaikkojen ja autolla saavutettavien vapaa-ajan kohteiden muodostamiin rykelmiin.³⁶

Uudet tulokkaat vaikuttavat vanhempien osasten muodostamiin rykelmiin eri tavoin. Teknologian tutkimuksessa hajottavina, disruptiivisina, keksintöinä pidetään sellaisia teknologisia uutuuksia, jotka ottavat jonkin aikaisemman laitteen paikan. Tällaisiksi on nimetty muun muassa digitaalinen valokuvaus, joka syrjäytti filmikuvauksen, ja nestekidenäyttö, joka syrjäytti kuvaputkinäytön.³⁷ Voimme havaita, että tällaisten uutuusien menestys perustuu kuitenkin vanhempien materiaalistien osien muodostamille rykelmille, joissa ne nousevat edeltäjiensä syrjäyttäjiksi. Myös auton yleistymisen voidaan ajatella toimineen näin, sillä se hyödynsi pyöräilyti-

lanteiden rakentamia materiaalisia muodostelmia.³⁸ Samalla uutuudet alkavat muokata rykelmien muita osia ja rykelmät niitä tilanne kerrallaan, kunnes tilanteesta, jossa nuori mies kyyditsee nuorta naista polkupyörän tangolla seurojentalon tansseista kotiin, on saavuttu tilanteeseen, jossa suuriin lavatansseihin ajetaan autolla kymmeniä kilometrejä.³⁹ Silti auto kulkuvälineenä ja lavatanssit kulun kohteena eivät ole kumpikaan sen enempää toisensa syy kuin seurauskaan. Ne ovat jatkuvassa tulemisen tilassa olevan materiaalistien rykelmän yhdessä muokkautuvia osia.

Latourin kuuluisa väite siitä, ettemme koskaan ole olleet moderneja, pohjaa ajatukseen modernin perustana toimivan luonnon ja kulttuurin erottamisen mahdottomuudesta ja monien materiaalistien asioiden ja ilmiöiden hybridi- luonteesta, jossa kulttuuri ja luonto ovat erottamattomasti yhtä.⁴⁰ Latouria ja uusmaterialistista teoriaa seuraten voimme ajatella itse olevamme hybridejä niissä rykelmissä, joissa toimimme ja tulemme maailmaan, niin materiaalisesti kuin ajatuksissa ja sanoissa. On yleistä kuvailla tietokoneita ja tietoverkkoja ajatustemme ja tietojemme laajennuksena, mutta sellaisia ovat aivan konkreettisella tasolla myös monet muut materiaalistien esineet ja ilmiöt, joihin olemme rykelmittyneet.

Monet näistä rykelmistä ja niiden osista jäävät helposti huomiotta niin nykyhetkessä kuin menneisyyttä tarkasteltaessa. Materiaalisen kulttuurin tutkija Daniel Miller on kirjoittanut esineiden nöyryydestä. Vaikka materiaallinen ympäristö vaikuttaa yhteiskunnan kouriintuntuvalta ilmaukselta, meidän on itse asiassa vaikea havaita sitä ja sen vaikutuksia inhimilliseen toimintaan. Esineet eivät yleensä pakota ja määräile meitä tavalla, joka kiinnittäisi huomiomme, niin kuin Latourin tarkastelemat merkkiäänät ja erikoisavaimet, vaan ohjaavat hienovaraisesti toimintaamme materiaaliseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen ympäristöömme sopivaksi. Tämä nöyryys

36. Ks. Adelina Oana Stefan, *Automobility and the Building of Tourism in Communist Romania c. 1960–89*. Teoksessa Colin Divall (toim.) *Cultural Histories of Sociabilities, Spaces and Mobilities*. Pickering & Chatto 2015, 179–191.

37. Clayton M. Christensen, *Disruptive Innovation*. Teoksessa Mads Soegaard & Rikke Friis Dam (toim.) *The Encyclopedia of Human-Computer Interaction*. 2nd edition. The Interaction Design Foundation 2014.

38. Ks. Carlton Reid, *Roads were not Built for Cars*. Island Press 2015.

39. Männistö-Funk 2012.

40. Bruno Latour, *Wir sind nie modern gewesen. Versuch einer symmetrischen Anthropologie*. Fischer 1998.

antaa niille Millerin mukaan suorastaan uskottoman kyvyn kadota havaintokentästämme, tulla itsestään selviksi ja vaikuttaa pelkältä ihmistoiminnan kulisilla. Kuitenkin rajaa ihmisen ja esineiden välille on mahdoton vetää, sillä esineet muovaavat ihmisen ja niiden kokonaisuus on se kulttuurinen ympäristö, jonka osaksi ihminen kasvaa ja joka määrittää myös hänen mielikuvituksensa ja ajattelunsa rajoja.⁴¹

Esimerkiksi kopiokone on Millerin ja Latourin kuvailemaan tapaan niin tavallinen ja arkipäiväinen, että se katoaa näköpiiristämme. Silti se on ollut monien tiedon tuottamiseen ja ajattelutyöhön liittyvien rykelmien sitkeä osa. 1950-luvun lopulla Xerox-kopiokoneet tulivat markkinoille, ja niiden leviämisen myötä syntyi tieteellisten artikkelien vertaisarviointiprosessi. Se saattoi muodostua vasta, kun artikkeleista pystyttiin valmistamaan fyysisiä kopioita helposti ja nopeasti.⁴² Kopiokone oli olennainen materiaallinen toimija myös monien harraste- ja alakulttuurien oman tiedollisen ja ajatuksellisen ympäristön luomisessa.⁴³ Ajattelummekin rajat ovat siis materiaalisia, ja niillä seisoo mykkänä ja taustaansa sulautuvana kopiokoneiden ja kirjaston kirjojen armeija.

Kopiokone on rykelmöitynyt uudelleen digitaalisten teknologioiden kanssa ja muuntunut monitoimilaitteeksi, jonka kohtaaminen kuuluu arkipäivämme tavallisimpiin ja usein myös turhauttavimpiin hetkiin. Latour esittää, että mennessään epäkuuntoon erilaiset laitteet muuttuvat välineistä välittäjiksi ja suistavat rutiininomaisen tilanteen epätasapainoon.⁴⁴ Voimme myös ajatella, että heittäytyessään hankalaksi kopiokone osoittaa meille hetkellisesti todellisen jalansijansa elämässämme ja olemisessämme. Sen toiminnot ovat muuttuneet meille ”toiseksi luonnoksi”, kuten Tom Gunning kuvailee tottumistamme meitä ympäröiviin ja muokkaaviin teknologioihin, mutta ollessaan *uncanny*, käytökseltään outo,

tämä tavallinen esine nousee esiin ja näyttää kykynsä ja valtansa niissä rykelmissä, joissa luomme yhdessä sen kanssa maailmaa ja itseämme.⁴⁵

Rykelmien vaivihkainen voima

Tässä artikkelissa olen ehdottanut materiaalien rykelmien tarkastelua historian tutkijalle soveltuvana tapana lähestyä menneisyyden esineellistä maailmaa ja tutkia aineellista muutosta sekä esineitä toimijoina. Artikkelin paketoimateriaalisuutta ja esineaktiivisuutta koskevia teoreettisia näkökulmia yhdeksi, mahdollisimman joustavaksi työkaluehdotukseksi. Rykelmät laajentavat esinehistoriallista tarkastelua yksittäisistä esineistä menneisyyden materiaalsen maailman sekä sen piiloutuvien ja yllättävienkin vuorovaikutusten ja keskinäisten muokkaussuhteiden huomioimiseen. Käsite tarjoaa mahdollisuuden tarkastella esineitä toimijoina ja huomioida ihmisten toimijoiden ruumiillisuus. Se myös kutsuu pohtimaan materiaalsen ja diskursiivisen punosta konkreettisten tilanteiden tasolla.

Niin kuin tarkastelemansa ilmiö, rykelmät ovat myös käsitteellisesti luonteeltaan *jugaad* tai *bricolage*, käsillä olevista materiaaleista tutkimuksen pragmaattisiin kysymyksiin ja ongelmiin koottu konkreettinen ratkaisumahdollisuus. Se voi kiinnittää historioitsijan huomiota paitsi menneisyyden materiaalsiin suhteisiin myös historian tutkimuksen materiaalsuuteen. Tieteen historian ja sosiologian tutkimus on kiinnittänyt paljon huomiota siihen, miten esimerkiksi laboratorioympäristö ja siihen liittyvät materiaalsit käytännöt ovat ohjanneet tutkimusta. Samalla tavoin myös historian tutkimus on materiaalsien olosuhteidensa tulosta. Historiatieteen luonteen vuoksi tämä tarkoittaa arkistoaineistojen ja muiden menneisyyden jälkien lisäksi myös tutkimuskirjallisuuden fyysistä saatavuutta tai saavuttamattomuutta, vaikka tämäntapaiset tutkimuksen

41. Miller 2010, 5, 10, 39–41, 53, 155.

42. Ray Spier, History of the peer-review process. *Trends in Biotechnology* 20:8 (2002), 357–358.

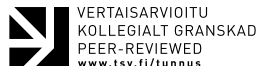
43. Ks. Henry Jenkins, *Textual Poachers. Television Fans and Participatory Culture*. Updated Twentieth Anniversary Edition. Routledge 2013, 185–220.

44. Bruno Latour, *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press 2005, 202.

45. Tom Gunning, Renewing Old Technologies. Astonishment, Second Nature, and the Uncanny in Technology from the Previous Turn-of-the-Century. Teoksessa David Thorburn & Henry Jenkins (toim.) *Rethinking Media Change. The Aesthetics of Transition*. The MIT Press 2003, 46–47. – Nyt julkaistu Tiina Männistö-Funkin artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.

materiaaliset reunaehdot on tapana häivyttää valmiista tutkimustekstistä. Esimerkiksi digitalisaatioon liittyvät keskustelut voivat kuitenkin tehdä näkyväksi sitä, miten tutkimustilanteisiin liittyvien materiaalisten rykelmien muutoksilla on suoranaista vaikutusta myös tutkimuksen ajatukselliseen sisältöön.

Esineiden kameleonttimaisen maastoutumiskyvyn takia materiaalisten vaikutussuhteiden huomaaminen vaatii sekä nykyhetkessä että menneisyyttä tutkittaessa erityistä jäljitystyötä. Emme havaitse vaatteiden painoa päällämme, ellemme tietoisesti kiinnitä siihen huomiota, sillä ne ovat meille kirjaimellisesti kuin toinen iho. Silti ne ovat olennainen osa jokaista päiväämme. Rykelmien tarkastelu voi omalta osaltaan auttaa lähestymään historiallisesti sitä jokaisen hetken ja tilanteen monimutkaista materiaalista sinfoniaa, jonka eri esine- ja ihmistoimijat luovat ja jossa ne saavat hahmonsä orkesterin soitannon osina.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Abstract: Tangles. A tool for studying material actors of the past

This article proposes the concept of rykelmä (“tangle”) as a possibly useful tool for historians wishing to study the material life of the past as well as the mutually constitutive agency of historical material actors. Tangles are groups of things, bodies, spaces and other material entities that have enabled certain recurring, culturally and socially significant and recognized, temporally limited situations or events. The concept draws from the theoretical perspectives of material culture studies, technology studies, practice theory and new materialism in order to provide a flexible theoretical tool especially suitable for historians. It allows researchers to broaden their view from the study of certain things to the recognition of rich connections between and interactivities of the material past, and also to take into account the interdependence of the material and the discursive.

Keywords: new materialism, material agency, practice theory, history of technology, historical methodology

Visa Immonen

Sotkuinen aineellisuus

MENNEISYYDEN MERKITYKSISTÄ
JA IHMISKESKEISYYDESTÄ
ESINEIDEN AJALLISUUTEEN

Aineellisuus on saanut runsaasti huomiota humanistisen tutkimuksen piirissä 2000-luvulla. Arkeologiassa käsitteen pohdinta on johanut tieteenalan oletusten uudelleenarviointiin. Kritiikki on kiteytynyt kahteen käsitteeseen – merkitykseen ja ihmiskeskeisyyteen – sekä niiden purkamiseen. Tässä artikkelissa ehdotan niiden tilalle sotkuisuuden käsitettä. Se kuvaa menneisyyden esineiden ja tekstien moniajallisuutta sekä aineellisuuden merkityksiä luovaa, mutta myös niistä riippumatonta luonnetta. Arkeologian ohella sotkuisuus on tärkeä osa historian tutkimuksen todellisuutta.

Esineet, aineellinen kulttuuri tai laajemmin aineellisuus ovat ilmiöitä, joiden humanistisella tutkimuksella on pitkä perinne. Kulttuurin- ja taiteentutkimuksessa on parin edellisen vuosikymmenen aikana syntynyt kuitenkin erityinen kiinnostus aineellisuutta kohtaan. Jopa arkeologian kaltaisella, aihepiiriin jo lähtökohtaisesti erikoistuneella oppialalla muiden muassa norjalainen arkeologi Bjørnar Olsen on vaatinut paluuta takaisin esineisiin.¹ Miksi aineellisuus pitäisi nyt löytää uudelleen, ja miten esineiden puoleen kääntyminen vaikuttaa tapoihin kirjoittaa menneisyydestä? Vastatakseni näihin kysymyksiin luon artikkelissa katsauksen arkeologiassa esitettyihin näkemyksiin esineistä ja niiden tutkimuksen luonteesta. Pohdin, mitä aineellisuuden ongelma merkitsee, kun menneisyyden jäänteitä tutkitaan ja niistä kerrotaan.

Tarkastelu ulottuu myös muuhun kulttuurin ja menneisyyden tutkimukseen arkeologian ulko-

puolella. Artikkelissa painotan silti arkeologialle ominaista tapaa suuntautua menneisyyden jäänteisiin, mitä jäsenenä *sotkuisuuden* käsitteellä. Sotkuisuus viittaa siihen, että arkeologisessa katsannossa menneisyyden eri aikatasot ovat aina yhtä aikaa läsnä esineissä. Arkeologi ei tutki niinkään menneisyyden tapahtumia vaan sen moniajallista läsnäoloa esineissä tässä ja nyt. Sotkuisuuden käsite juontuu arkeologian viimeaikaisista teoreettisista keskusteluista. Niissä on kyseenalaistettu alan oppikirjoissakin toistuvia määritelmiä, joiden mukaan arkeologia tutkii menneisyyden ihmisyyhteisöjä niiden jättämien aineellisten jäänteiden pohjalta.² Keskityn artikkelissa tapoihin, joilla sotkuisuus vaikuttaa ihmisen ja esineiden välisten kytkösten sekä tutkijan menneisyssuhteen käsitteellistämiseen.

Ihmistoiminta rakentuu yhtä lailla aineesta kuin ideoista, ja menneisyyden maailma koostuu joukosta ihmisiä ja muita luontokappaleita sekä esineitä ja ajatuksia. Tämän monimutkaisen kokonaisuuden jäsentäminen on kulttuurintutkimuksen ja arkeologian keskeinen tehtävä. Näillä tieteenaloilla tällä hetkellä esitetyn arvostelun kärki kohdistuu nimenomaan aiemman tutkimuksen laiminlyömään menneisyyden aineellisuuteen.³ Kritiikki purettuu kahteen käsitteeseen – *merkitykseen* sekä *ihmiskeskeisyyteen* – ja pyrkii niiden syrjäyttämiseen tutkimuksessa.⁴ Tämän kaksijakoisen kritiikin esittelyn jälkeen tarkastelen aineellisuuden vaikutuksia menneisyyden hahmottamisen tapoihin: Ihminen ei ole enää tutkimuksen keskiössä vaan osa laajempaa aineellisuuden moniajallista verkostoa. Analyysissani hyödynnän erityisesti ranskalaisen arkeologi Laurent Olivierin käsityksiä arkeologian lähdeaineiston erityisluonteesta ja esineistä muistoina.⁵ Ne haastavat etsimään aiemmasta poikkeavia tapoja kirjoittaa menneisyydestä.

Merkityksen ja ihmiskeskeisyyden problematiikka edellyttää aineellisuuden määrittelemistä. Arkeologisessa kirjallisuudessa aineellisuuden (*materiality*), aineellisen kulttuurin (*material culture*), esinekulttuurin (*artefact culture*) ja esineen (*artefact, object, thing*) sisällöt vaihtelevat suuresti. Käsitteiden merkitykset ovat osittain päällekkäisiä, ja niiden käyttö on ristiriitaista. Aineelli-

---

Dosentti, FT **Visa Immonen** on tutkija Getty-tutkimusinstituutissa Los Angelesissa ja kulttuuriperinnön apulaisprofessori Helsingin yliopistossa. Sähköposti: visa.immonen@gmail.com.

suus voi viitata materiaaleihin puhtaan fysikaalisina ja kemiallisina ilmiöinä, joita tarkastellaan muun muassa luonnontieteellisin menetelmin. Lisäksi se on kulttuuritutkimuksellinen käsite, joka kuvastaa ihmisen ja esineiden erityissuhdetta ja sen ajallista kehitystä. Aineellisuus saattaa tarkoittaa myös laajempia ihmisten, muiden eläinten, esineiden ja paikkojen muodostamia kokonaisuuksia ja niiden historiallisesti määrittäviä kytköksiä.⁶ Vielä täsmällisemmin aineellisuus määrittyy marxilaisessa eli historiallisessa materialismissa, jossa tuotanto ja talous asetetaan ensisijaisiksi muihin kulttuurin ilmentymiin nähden.⁷

Aineellinen kulttuuri on aineellisuutta suppeampi termi. Tavallisesti se kattaa vain ihmisten tuottamat tai muovaamat kappaleet ja rakennukset. Esinekulttuuri on tätäkin kapeampi viipale ja koostuu kannettavissa tai kuljetettavissa olevista ihmisen valmistamista tavaroista. Esine on käsitteistä yhtäältä rajatuin, mutta toisaalta sitä käytetään metaforisesti myös yleisterminä, jonka avulla analysoidaan ihmisen suhdetta aineelliseen todellisuuteen.⁸ Miten tahansa aineellisuus tutkimuksessa määritelläänkin, oleelliseksi nousevat ensinnäkin esineille ja aineellisuudelle an-

netut merkitykset ja toiseksi esineiden suhde ihmiseen.

Aineellisuus merkitysten maailmana

Aineellisuuden tutkimus kiteytyy useimmiten kysymykseksi, miten esineille annetut merkitykset ovat rakentuneet ja ajallisesti muuttuneet. Merkitysten muunnokset näkyvät usein fyysisinä jälkinä. Esineiden pinnat kuluvat ja niihin jää käyttöjälkiä; esineitä on korjattu ja valjastettu toisiin käyttötapoihin. Myös esineiden liikkuminen asia- ja käyttöyhteydestä toiseen vaikuttaa merkitysten kehittymiseen. Näin vaikkapa valokuva-albumin siirtyminen kaupasta olohuoneen hyllyyn muuttaa anonyymista hyödykkeestä tietyn perheen muistojen varaston. Antropologit Arjun Appadurai ja Igor Kopytoff kehittivät 1980-luvulla *esinebiografian* käsitteen kuvamaan tätä esineiden merkitysten muutosta.⁹ Se on levinnyt laajalle aineellisen kulttuurin tutkimuksen piirissä. Suurta suosiota selittää käsitteen notkeus ja soveltuvuus sängen erilaisiin käyttötarkoituksiin.

Esinebiografisen ajattelun taustalla on antropologi Marcel Maussin teoria lahjasta esimoderneissa yhteisöissä. Hänen mukaansa lahjan antaminen solmii antajan ja vastaanottajan toisiinsa

1. Bjørnar Olsen, *In Defense of Things. Archaeology and the Ontology of Objects*. Rowman & Littlefield Publishers 2010.
2. Mika Lavento, Arkeologian määritelmät. Teoksessa Petri Halinen, Visa Immonen, Mika Lavento, Terhi Mikkola, Ari Siiriäinen & Pirjo Uino (toim.) *Johdatus arkeologiaan*. Gaudeamus 2009, 13–39.
3. Bruno Latour, *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. Harvard University Press 1999; Lynn Meskell, *Object Worlds in Ancient Egypt. Material Biographies Past and Present*. Berg 2004; Webb Keane, *Christian Moderns. Freedom and Fetish in the Mission Encounter*. University of California Press 2007; Tim Ingold, *Being Alive. Essays in Movement, Knowledge and Description*. Routledge 2011.
4. Esim. Bjørnar Olsen, Michael Shanks, Timothy Webmoor & Christopher Witmore, *Archaeology. The Discipline of Things*. University of California Press 2012.
5. Laurent Olivier, *The Dark Abyss of Time. Archaeology and Memory*. AltaMira Press 2011.
6. Dan Hicks & Mary C. Beaudry, Introduction. *Material Culture Studies. A Reactionary View*. Teoksessa Dan Hicks & Mary C. Beaudry (toim.) *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford University Press 2010, 1–21; Marko Marila, Things in Action. Interpreting the Meanings of Things in Archaeology. Teoksessa Janne Ikäheimo, Anna-Kaisa Salmi & Tiina Äikäs (toim.) *Sounds Like Theory. XII Nordic Theoretical Archaeology Group Meeting in Oulu 25.–28.4.2012. Monographs of the Archaeological Society of Finland 2*. Archaeological Society of Finland 2014, 9–20.
7. Bill Maurer, In the Matter of Marxism. Teoksessa Christopher Tilley, Webb Keane, Susanne Küchler, Mike Rowlands & Patricia Spyer (toim.) *Handbook of Material Culture*. Sage 2006, 13–28; Andrey D. Maidansky, The Logic of Marx's Theory of History. Reforming Formations. *Russian Studies in Philosophy* 51:2 (2012), 44–82.
8. Dan Hicks, The Material-Cultural Turn. Event and Effect. Teoksessa Dan Hicks & Mary C. Beaudry (toim.) *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford University Press, 25–99; Maija Mäkilä, Johdanto. Materiaalisen kulttuurin historiaa. Teoksessa Maija Mäkilä & Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. Historiallinen Arkisto 130. SKS 2010, 9–33.
9. Arjun Appadurai, Introduction. Commodities and the Politics of Value. Teoksessa Arjun Appadurai (toim.) *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University Press 1986a, 3–63; Igor Kopytoff, The Cultural Biography of Things. Commoditization as Process. Teoksessa Arjun Appadurai (toim.) *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University Press 1986, 64–91.

vastavuoroisuuden vaateella. Odotus vastalahjasta kulminoituu esineeseen, joka nousee toiminnan keskiöön. Esineiden kierto lahjoina ja vastalahjoina muodostaa sosiaalisten suhteiden ja siten arkaisten ihmisyyhteisöjen perustan. Maussin ajatukseseen sisältyy ajatus esineiden ensisijaisuudesta vaihdossa.¹⁰ Siitä Appadurai ja Kopytoff juonsivat ajatuksen, että myös esineillä on sosiaalinen ja fyysinen elämä, ja kuten ihmisillä, se näyttäytyy elämäkertana eli biografiana.¹¹

Arkeologiassa esinebiografia on lisännyt kiinnostusta esineiden liikkeisiin menneisyyden merkityskontekstien ja arvomaailmojen välillä.¹² Samalla esinebiografiasta on muovautunut antropologiaa tiukemmin esinekeskeinen sekä aineellisuuden vaikutuksia tähdentävä lähestymistapa. Esineiden elinkaaria pyritään rekonstruoimaan niissä olevien fyysisten todisteiden perusteella.¹³ Erot antropologian ja arkeologian tavoissa lähestyä esinebiografiaa juontuvat niiden tutkimusperinteiden ja -aineistojen eroista. Antropologialla on vahva traditio esineiden tuotannon ja käytön tutkimuksessa sekä artefaktien tarkastelussa osana erilaisia talous- ja merkitysjärjestelmiä. Niistä johdetut päätelmät perustuvat tietoihin, jotka kootaan suurin havainnoin sekä haastatteluin. Sen sijaan arkeologian esineistä tällaisten päätelmien tekeminen on paljon hankalampi, pitkäkestempi ja ehkä osin mahdotonkin prosessi.¹⁴

Oli kyse sitten arkeologiasta tai antropologias- ta, aineellisesta kulttuurista tehdään päätelmiä ihmiskäytäntöjen historiasta ja kehityksestä. Rakennekset ovat esimerkki suurista ja monimutkaisista esineistä, jotka vaikuttavat ihmisten liikkumiseen ja kokemuksiin. Siten arkkitehtuurin analyysi paljastaa erilaisten ruumiillisten käytän-

Kuva 1. Metallinilmäsimet ovat muuttaneet monen harrastajan suhdetta vanhoihin esineisiin. Museolaitoksella on ollut suuria ongelmia kasvaneiden löytömäärien käsittelyssä. Harrastaja Reijo Hyvönen löysi metallinilmäsimellä Janakkalan Nuortalon mailta varhaiskeskiaikaisen ruoskanpallon syksyllä 2012 (koko n. 40 x 32 mm; KM 39452). Kuva: Visa Immonen / Museovirasto.

töjen jatkuvuudet ja katkokset. Yhtä lailla rakennusten alla olevan maaperän käyttöhistorian rekonstruointi luo yhteyden menneisyyden ihmisten käytäntöihin.¹⁵

Aineellisudelle ja esineille eri aikoina annettuja merkityksiä tarkasteltaessa tähdelliseksi muodostuu pohdinta siitä, millaisia pysyviä kulttuurisia rakenteita tai käsitteitä on oletettava, jotta historiallista kehitystä kyetään jäsentämään. Siinä missä antropologiassa 1980-luvulla kehiteltiin esinebiografian käsitettä, arkeologiassa omaksuttiin samaan aikaan strukturalismin ja sen jälkivaikutuksen, jälkistrukturalismin, teorioita.¹⁶ Ne niputettiin jälkiprosessualismiksi nimetyksi suuntaukseksi. Se syntyi vastareaktionä edeltäväl-

10. Marcel Mauss, *Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. Tutkijaliitto 1999.

11. Arjun Appadurai (toim.) *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University Press 1986b.

12. Esim. Jules D. Prown, *Material/Cultural. Can the Farmer and the Cowman Still Be Friends?* Teoksessa W. David Kingery (toim.) *Learning from Things. Method and Theory of Material Culture Studies*. Smithsonian Institution Press 1996, 19–30. Chris Caple, *Objects. Reluctant Witnesses to the Past*. Routledge 2006.

13. Peter Pels, *The Spirit of Matter. On Fetish, Fact, and Fancy*. Teoksessa Patricia Spyer (toim.) *Border Fetishisms. Material Objects in Unstable Places*. Routledge 1998, 91–121; Felipe Gaitán Ammann, *With a Hint of Paris in the Mouth. Fetishized Toothbrushes or the Sensuous Experience of Modernity in Late 19th Century Bogotá*. Teoksessa Lynn Meskell (toim.) *Archaeologies of Materiality*. Blackwell 2005, 76.

14. Caple 2006, xv.

15. Ann Brower Stahl, *Material Histories*. Teoksessa Dan Hicks & Mary C. Beaudry (toim.) *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford University Press 2010, 151–172.

16. Vrt. Jerry D. Moore, *Visions of Culture. An Introduction to Anthropological Theories and Theorists*. AltaMira Press 1997; Thomas Hylland Eriksen, *Toista maata? Johdatus antropologiaan*. Gaudeamus 2004.

le niin sanotulle prosessuaaliseen arkeologiaan koulukunnalle, jonka esikuvina toimivat luonnon-tieteellisyys ja ekologia-ajattelu. Prosessuaalismin ideaali ei koskettanut vain menetelmiä vaan myös ihmistoiminnan tulkitsemista. Yhteisön toiminta nähtiin järjestelmänä tai prosessina, jossa eri osaset vaikuttavat toisiinsa kellokoneiston lailla. Näin aineellinen kulttuuri oli peili, josta heijastui koko menneen elämän kokonaisuus. Esinekkulttuuri nähtiin ihmistoiminnan tuotteena, josta oli mahdollista suoraan saavuttaa todellisuutta jäsentävät aatteet ja ideat. Aineellinen kulttuuri oli ikään kuin fossiilistuneita ajattelutapoja.¹⁷

Jälkiprosessuaalinen kritiikki toi arkeologiaan mannermaisen filosofian ja semiotiikan kaltaisia merkityksen muodostumisen teorioita. Niiden pohjalta todettiin, että aineellisesta kulttuurista oli mahdollista johtaa yleisiä toteamuksia ihmis-yhteisöjen toiminnasta. Aineellinen kulttuuri ei heijastanutkaan yhteisön kokonaisuutta, vaan oli aktiivinen tekijä kulttuurin rakentumisessa. Sen avulla luotiin merkityksiä, vahvistettiin ideologioita eli häivyttiin todellisia valtasuhteita tai pyrittiin vastarintaan. Esimerkiksi etnisyyden ei ollut ilmiö, jota osoitettiin erilaisilla esineillä, vaan nämä esineet olivat osa etnisyyden luomista.¹⁸

Ian Hodderin klassiseksi muodostunut etnoarkeologinen tutkimus keskittyy kolmen paimentolaisyhteisön etnisyyteen 1970-luvun Keniassa. Hodder hakee selitystä etnisten rajojen tärkeydelle yhteisöjen välisestä taloudellisesta kilpailusta. Jäsenyys tiettyssä ryhmässä takasi laajan sosiaalisen tuen ja avun. Kun kilpailu toimeentulosta kiihtyi ja yhteisöjen väliset ristiriidat kärjistyivät, oman etnisen taustan osoittamisesta oli etua. Epävarmoina aikoina ryhmien aineellisen kulttuurin yhdenmukaisuus lisääntyi. Eron korostaminen meidän ja muiden välillä takasi sen, että muita oli oikeutettua käsitellä omasta yhteisöstä poikkeavasti. Toisen ryhmän ihmisiä saattoi kohdella eri tavoin, koska he olivat erilaisia – se ilmeni heidän ulkoasustaan ja esineistöstään. Aineel-

linen kulttuuri loi siten kehyksen, jossa yhteisöjen väliset suhteet saattoivat olla epävakaita ja kilpailulliset. Jokainen etnisen rajan vetäminen esinekkulttuurissa määrittää yhteisöjen välisiä taloudellisia ja valtasuhteita, mutta Hodderin tutkimus osoittaa, että se on myös osa yhteisön sisäistä toimintaa, sosiaalisia strategioita ja taloutta.¹⁹ Näin aineellinen kulttuuri tuottaa merkityksiä, jotka puolestaan vaikuttavat ryhmän toimintaan. Siksi menneisyyden esineellisistä jäljistä ei voi tutkia yhteisön käyttäytymistä yhtenä suurena järjestelmänä, vaan ainoastaan sitä toimintaa, jonka aktiivinen elementti kyseiset esineet ovat.

Toinen esimerkki merkityksiin keskittyvästä antropologisävytteisestä tutkimuksesta on semiotiikan alalta ja koskee Roland Barthesin käsitteitä muodista. Hän tarkastelee sitä, kuinka vaatteet muuntuivat kieleksi eli muotijärjestelmäksi 1900-luvun puolivälin Ranskassa. Muoti on Barthesille kone. Se muuttaa vaatteet viestimien välittämien kuvien ja tekstien kautta muodiksi. Muoti muodostaa ikään kuin abstraktin tilan, joka perustuu kuvissa ja teksteissä tapahtuvalle saman merkityksen (”muodikas”) jatkuvalle variointille ilman, että muodikkuuden merkitykset kiinnittyvät mihinkään: vaatekappale on muotia vain tietyn lyhyen hetken. Vaatteiden tehtävä on osallistua merkkeinä tämän merkityksiä luovan muotijärjestelmän toimintaan.²⁰

Merkityksiin ja niiden syntyymiseen keskittyvä menneisyyden tutkiminen noudattaa kolmea yleisperiaatetta, jotka esiintyvät esimerkiksi Hodderin 1980-luvun teoreettisissa teksteissä. Ensimmäisen mukaan ei ole mitään suoraa, kulttuurista riippumattomia suhteita ajattelun, toiminnan ja aineellisen kulttuurin välillä. Ne yhdistyvät jokaisessa historiallisessa tilanteessa eri tavoin. Tutkijan on siksi keskityttävä näiden aikasidonnaisten kokonaisuuksien hahmottamiseen. Toinen pääajatus koskee aineellisen kulttuurin kulttuurillisuutta eli merkityksellisuutta. Tutkija voi tulkita vain menneisyyden aineellisia jäänteitä, mutta

17. Bruce G. Tigger, *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press 2006. Suomen osalta ks. Visa Immonen & J.-P. Taavitsainen, *Oscillating between the National and the International. The Case of Finnish Archaeology*. Teoksessa Ludomir Lozny (toim.) *Comparative Archaeologies. A Sociological View of the Science of the Past*. Springer 2011, 137–178.

18. Visa Immonen, *Yhteiskunta ja yksilö*. Teoksessa Petri Halinen, Visa Immonen, Mika Lavento, Terhi Mikkola, Ari Siiriäinen & Pirjo Uino (toim.) *Johdatus arkeologiaan*. Gaudeamus 2009, 394–418.

19. Ian Hodder, *Symbols in Action. Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. Cambridge University Press 1982.

20. Roland Barthes, *The Fashion System*. University of California Press 1990.

Kuva 2. Esineiden sijoittaminen uuteen ympäristöön muuttaa niiden merkityksiä. Turussa sijainneen keskiaikaisen dominiikaanikonventin alueelta löydettiin 1900-luvun alussa muototiiliä. Niistä sommiteltiin koriste Kaskenkatu 1:n tontin sisäpihalla olevan uudisrakennuksen seinään, mikä tekee tiilistä koko konventin menneisyyden muistoja. Kuva: Visa Immonen.

esineet ovat aina jo kulttuurisesti merkityksellistä aineistoa. Niitä käytetään osana sosiaalista kanssakäymistä niin menneisydessä kuin nykyisyydessä.

Kolmanneksi aineellinen kulttuuri nähdään ikään kuin tekstinä. Menneisyyden ihmiset ovat yhtä lailla sen lukijoita kuin mekin. Luemme eli tulkitsemme aineellista kulttuuria eri tavoin riippuen taustastamme ja tarkoituspelistämme, minä vuoksi tutkijan on oltava tietoinen myös omien oletustensa ja aikalaiskulttuurin vaikutuksista tutkimuksessa. Merkitys on jotain, jota itse aineellisissa asioissa ei ole luonnostaan, mutta jonka yhteisön jäsenet ovat niissä yhteisesti nähneet.²¹ Juuri tämän aineellisen kulttuurin ja tekstin välisen yhtäläisyyden pohtiminen oli hedelmällistä 1990-luvun tutkimuksessa, mutta se on samalla ponnin 2000-luvulla kasvaneelle tietoisuudelle

aineellisen kulttuurin erityisyydestä.²² Uudelleenvirinnyt kiinnostus on korjausliike, pyrkimys käsitellä aineellisuutta muuna kuin tekstinä.

Merkityksen kritiikki

Arkeologiassa aineellisuuteen on haettu uudenlaisia näkökulmia kiistämällä merkitysulottuvuuden ensisijaisuus. Aineellinen maailma muokkaa meitä silkalla fyysisyydellään vähintään yhtä paljon kuin tekstuaalisesti ymmärretyillä merkityksillä. Menneisyyden erilaiset toimintakokonaisuudet muodostuvat esineistä, ihmisistä ja muista entiteeteistä, eikä niiden erityispiirteitä pidä palauttaa vain kielellisyyteen. Ne jäsentävät fyysisyydellään käytäntöjä ja menneisydessä havaittavia ihmistoiminnan jatkuvuuksia ja muutoksia.²³

Teoksessaan *In Defense of Things* Bjørnar Olsen tiivistää aineellisen kulttuurin tutkimuksen

21. Ian Hodder, *Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Archaeology*. Cambridge University Press 1986; Ian Hodder, This Is Not an Article About Material Culture as Text. *Journal of Anthropological Archaeology* 8 (1989), 250–269.

22. Bjørnar Olsen, Material Culture after Text. Re-Membering Things. *Norwegian Archaeological Review* 36 (2003), 87–104.

23. Esim. Pierre Bourdieu, *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press 1977; Bruno Latour, *We have never been modern*. Harvester Wheatsheaf 1993; Christopher Pinney, Things Happen. Or, From Which Moment Does That Object Come? Teoksessa Daniel Miller (toim.) *Materiality*. Duke University Press 2005.

tekstuaalisuuden ongelman: Esineiden aineellisuus jää toissijaiseksi sosiaaliseen todellisuuteen tai merkitysulottuvuuteen nähden. Ensisijaiseksi nousevat symboliset ja sosiaaliset merkitykset, joita aineelliset kappaleet ikään kuin kantavat. Esine itsessään, sen aineellisuus, on yhdenmukainen varsinaisen symbolisen sisällön kannalta. Tämän seurauksena esineiden olemisen ei-representatiivinen ja ei-kulttuurinen ulottuvuus painuu näky-mättömiin.

Maisemaa tai mitä tahansa aineellista ilmiötä tutkitaan arkeologiassa usein fenomenologisesti eli kokemusmaailman paikkana, joka on sosiaalisesti ja merkityksellisesti rakentunut. Millaisia merkityksiä maisemalle on annettu ja miten niitä koetaan siellä kuljettaessa? Olsenin mielestä tällainen sovellutus ei kuitenkaan tee oikeutta fenomenologian perinteelle. Eräät fenomenologit ovat nimittäin pyrkinet ylittämään Immanuel Kantin havaintoteorian, jossa maailmaa ei koskaan kohdata suoraan vaan aina sosiaalisen todellisuuden eli merkitysten ehdollistamana. Esimerkiksi Maurice Merleau-Pontyn ruumiillisuuden fenomenologiassa painotetaan ruumiin merkityksiä edeltävää suhdetta esineisiin ja ei-inhimilliseen. Jos maisemaa halutaan lähestyä aineellisena paikkana eikä puhtaasti sosiaalisten suhteiden määrittämänä, Olsenin mukaan olisi pohdittava, miten maisema aineellisena kokonaisuutena oikein on olemassa ja kuinka se vaikuttaa havaintoihimme ja kokemuksiimme.²⁴

Olsen huomauttaa, että aineellisuus on sosiaalisen järjestyksen ja kulttuurisen kestävyuden ja fyysisen olemisen ehto. Juuri tämä aineellinen perusta pitäisi kyetä ottamaan paremmin huomioon menneisyydestä kerrottaessa. Olsen asettaa itselleen pyrkimyksen kirjoittaa esineistä jonakin muuna kuin ilmiönä, joihin kulttuuri ja merkitykset ikään kuin liimataan päälle. Hän pohtii erityisesti, mikä arkeologian anti voisi olla aineellisuudesta käydyssä keskustelussa. Mitä tarkoittaa, että esineet ja niiden ihmisistä riippumaton fyysisyys asetetaan arkeologisen tutkimuksen keskiöön?²⁵

Olsenin johtopäätös on, että sosiaalisen rakenteen muodostuminen ei voi perustua pelkästään esineiden ja ihmisten väliin suhteisiin. Huomioon on otettava myös esineiden sisäinen vakaus, konkreettisuus. Esineillä on itsessään kyky aiheuttaa muutoksia todellisuuteen, vaikka ne samalla olisivat merkijärjestelmien osa. Objektien ominaisuudet eivät ole vain erilaisten verkostojen ja suhteiden tuottamia, vaan esineiden aineellisuus tekee näistä suhteista mahdollisia.

Barthesin muotiesimerkkiin palaten voidaan todeta, että muodin tutkiminen merkijärjestelmänä jättää huomiotta vaatteet päälle puettuina tekstiilikappaleina. Siinä ei käsitellä ruumiillisia kokemuksia niiden muodoista, tekstuureista ja väreistä yhtä lailla kuin ei niiden valmistuksen, levityksen ja kulutuksen moninaisia aineellisia ympäristöjä ja tapahtumia. Tällaista aineellisen kulttuurin kokonaisuutta ei voi jäsentää pelkästään merkityksinä eli irrallaan vaatteiden aineellisista ominaisuuksista sekä niitä käyttävien ihmisten kokemuksista tai erilaisista esinekokonaisuuksista, joihin ne tulevat osiksi. Haaste on nähdä merkitysten ja materiaalisuuden maailmat yhtäaikaistena.²⁶

Esineiden suhde ihmiseen on tärkeä osa menneisyyttä, ja tämä suhde on ajallisesti muuttuvainen. Keskiajantutkija Caroline Walker Bynum tutkii ihmisten suhdetta kristilliseen aineellisuuteen sellaisena kuin se näyttäytyy myöhäiskeskiajan ajattelussa ja hartaudenharjoituksessa. Hän yhdistää teologisten tekstien analyysin säilyneiden ehtoollisvälineiden ja pyhänjäänöskulttiin liittyvien esineiden aineellisten ominaisuuksien tarkasteluun. Bynumin mukaan kristillisessä aineellisuudessa tapahtui merkittävä muutos myöhäiskeskiajalla: kääntyminen kohti esineitä ja aineellisuutta. Hartausesineet toivat materiaaleillaan ja fyysisillä ominaisuuksillaan esiin oman, teologisesti motivoituneen aineellisuutensa tai esineellisyytensä. Pyhä materia ohjasi katsojansa ja käyttäjänsä kohti jumalallista. Siinä yhdistyivät esittävyys ja läsnäolo. Keskiajan hartausesineet

24. Olsen 2010, 20–38.

25. Olsen 2010, 1–19.

26. Esim. Daniel Roche, *The Culture of Clothing. Dress and Fashion in the "Ancien Régime"*. Cambridge University Press 1994; David Kuchta, *The Three-Piece Suit and Modern Masculinity England, 1550–1850*. University of California Press 2002; Michael Zakim, *Ready-Made Democracy. A History of Men's Dress in the American Republic, 1760–1860*. The University of Chicago Press 2003.

eivät olleet vain jumalallisen symboleja, vaan pyhä oli niissä läsnä tässä ja nyt.²⁷

Bynum vie johtopäätöksillään aineellisuuskeskustelua eteenpäin. Huomio siirtyy merkityksen kriittisestä toiseen purkamisen kohteeseen: ihmisen käsitteeseen. Huolimatta siitä, että Bynumin tutkimus kiertyy ihmisten ja ihmistoiminnan ympärille, esineillä on siinä olennaisesti tasavertainen sija kristillisen aineellisuuden kokonaisuudessa. Ihmisen ja esineen kietoutuessa tutkimuksessa yhteen muuttuu käsitys ihmisestä ja tämän asemasta tutkimuksen polttopisteenä.

Ihmiskeskeisyyden purkaminen

Pohdinta merkityksistä ja aineellisuudesta linkittyy keskusteluun tutkimuksen ihmiskeskeisyydestä. Merkityksiä tarkasteltaessa esineet ovat historian eli ihmistoiminnan kohteita tai tuotoksia, mutta aineellisuutta tarkasteltaessa aineellinen kulttuuri näyttäytyy myös toimijana. Esineet menettävät passiivisen, merkityksiä kantavan roolinsa, ja niitä tutkitaan ihmisten rinnalla olevina menneisyyden tekijöinä.²⁸ Menneisyydestä kertominen ei ole enää pelkästään ihmisten aluetta. Tällaisella teoreettisella liikkeellä on syvällisiä vaikutuksia tutkimuksen päämääriin ja näköaloihin, mutta se hahmottuu myös menetelmällisenä muutoksena. Arkeologiassa ja aineellisen kulttuurin tutkimuksessa laajemminkin tämä metodinen uusiutuminen tiivistyy muun muassa esinebiografisen teorian sovellutuksissa.

Esinebiografisessa tarkastelussa ihmisen toimintaa ei jaeta hierarkkisesti mentaaliseen ja aineelliseen puoliskoon, vaan ne muodostuvat fyysisessä, ruumiillisessa kytköksessä aineelliseen maailmaan. Ihmisten tavoin esineet liikkuvat elinkaarensa aikana erilaisten sosiaalisten merkitysyhteyksien ja fyysisten ympäristöjen välillä. Ne ovat toisinaan hyödykkeitä eli kaupan

käynnin välineitä. Toisinaan ne eivät ole markkinoilla lainkaan vaan vaihtosuhteiden tavoittamattomissa. Tällöin ne ovat esimerkiksi lahjoja sekä hartaus- tai muistoesineitä, joiden arvo ei ole taloudellisesti mitattavissa. Biografia kuvaa esineen rekonstruoitua elinkaarta eli metaforista ja konkreettista liikettä eri kontekstien välillä.²⁹

Esinebiografisessa tutkimuksessa esineet ja niiden vaihto ovat sosiaalisen todellisuuden perusta. Analyysissä keskitytään yhtäläisyyksiin ja eroihin eri esineluokkien muodoissa, koristeluisa, käytöissä ja merkityksissä. Esineet muuttuvat, ja niitä muokataan, ja ne voidaan valjastaa useisiin käyttöihin elinkaarensa aikana, minkä vuoksi niillä on myös hyvin erilaisia vaikutuksia käyttäjiinsä. Tästä seuraa, että merkitykset ja fyysiset vaikutukset ihmisiin eivät ole esineissä läsnä tietyllä yksinkertaisella tavalla eikä niistä siten yksioikoisesti luettavissa. Esineen tarkoitus ei määriy sen valmistushetkellä vaan käytössä.³⁰

Aineellisuuden vaikutukset kumpuavat tavoista, joilla esineet asettavat ihmisiä suhteeseen maailman kanssa. Esimerkiksi kirjoittaminen tai lukeminen ei ole niinkään taito vaan tietynlainen esineiden, ihmisten ja muiden eläinten muodostama tapahtuma. Siihen kuuluvat kirjoittaja työvälineineen, kirjojen raaka-aineet sekä valmistus ja levittäminen, lukemisen käytännöt ja tilanteet sekä lukijat.³¹ Esineet ja niiden materiaalit muodostavat elinkaaria, jotka yhdistyvät tuottamaan aineellisia kokonaisuuksia, suhteita ja merkityksiä.

Esinebiografia auttaa hahmottamaan aineellisuuden laajoja kehityskulkuja ja siten välttämään keskittymistä pelkästään kulutukseen esineiden tuottamisen ja levityksen kustannuksella. Valmistus kuuluu oleellisesti esineen elämään sekä sen myöhempään merkityksiin ja käyttöihin, etenkin esimoderneissa yhteisöissä.³² Toinen usein laiminlyöty seikka esineiden tutkimuksessa

27. Caroline Walker Bynum, *Christian Materiality. An Essay on Religion in Late Medieval Europe*. Zone Books 2011.

28. Nicole Boivin, *Material Cultures, Material Minds. The Impact of Things on Human Thought, Society, and Evolution*. Cambridge University Press 2010; Niels Johannsen, *Archaeology and the Inanimate Agency Proposition. A Critique and a Suggestion*. Teoksessa Niels Johannsen, Mads Jessen & Helle Juel Jensen (toim.) *Excavating the Mind. Cross-Sections through Culture, Cognition and Materiality*. Aarhus University Press 2012, 305–347.

29. Kopytoff 1986.

30. Olivier 2011, 170.

31. Janne Harjula, *Arkeologia ja muuttuva keskiajan kirjallisen kulttuurin kuva. Kasvatus & aika* 3 (2015), 7–25. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=138 (29.9.2015); Janne Harjula, 'Underground Literature.' *Archaeological Finds of Books and Book Elements from Finnish Churches. Mirator* 16:1 (2015), 160–190, <http://www.glossa.fi/mirator/pdf/i-2015/undergroundliterature.pdf> (29.9.2015).

32. Tim Ingold, *The Perception of the Environment. Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. Routledge 2000.

on niiden poistuminen kierrosta. Nämä käytännöt ovat sekä huomiota herättäviä, kuten hautajaisissa, että häivytettyjä, kuten jätteenkäsittelyssä.

Esinebiografiaan sisältyvä ajatus ihmisten ja esineiden tasa-arvoisuudesta. Jos toimijuus ei ole enää pelkästään ihmisen ominaisuus ja ihmisten elämät ja identiteetit koostuvat aineellisen kulttuurin erilaisista, historiallisesti muuttuvista kokonaisuuksista, tällöin ihmisten, muiden eläinten ja esineiden sekä ympäristön väliset raja-aidat osoittautuvat haperiksi. Aineellinen kulttuuri – kuten lelut, vaatteet ja huonekalut – muovaavat sosialisatiota ja tapoja olla ihminen jo lapsuudesta alkaen.³³ Arkeologiassa on 2000-luvulla tutkittu sitä, kuinka menneisyyden ihmisistä rakentui aineellisen kulttuurin osana henkilöitä eli entiteettejä, jotka tulivat yhteisössään tunnistetuiksi ja jotka saattoivat vaikuttaa niiden toimintaan. Tutkimus ei lähde oletuksesta, että menneisyydessä oli ihmisiä, jotka toimivat, vaan purettu siihen, miten inhimilliseksi koetut käytännöt ja yksilöt syntyivät ja miten heidät erotettiin epäinhimillisestä. Miten ihminen rakentui? Millainen muutos tapahtui aineellisessa ympäristössä, kun lapsesta varttui yhteisönsä täysivaltainen aikuinen?³⁴

Esinebiografiseen teoriaan piiloutuu merkittäviä oletuksia ihmisten ja esineiden välisistä suhteista sekä vastavuoroisuudesta. Esineet ovat aineellisuutensa vuoksi jossain määrin omalakisia ja ne vaikuttavat silkalla läsnäolollaan ihmistoimintaan. Olemisemme eri materiaaleista koostuvassa maailmassa tuottaa ja ylläpitää sosiaalisia todellisuuksia.³⁵ Johtopäätös horjuttaa näkemystä siitä, että menneisyyden tutkimuksen kohteena olisivat ensisijassa ihmiset ja ihmistoiminta. Sen sijaan tutkimuskohteiksi nousevat erilaiset

toimijat yhteen kokoavat tilanteet eli ilmiöt, joissa ihmistoiminta ilmenee ja määrittyy. Näin sekä ihmiset että esineet ovat yhtä lailla kulttuuria luovia prosesseja.³⁶ Tällaisella lopputulemalla on seurauksia myös sille, kuinka aineellista kulttuuria lähestytään ja mikä on lähdeaineiston tutkimuksellinen asema.

Muistin aineellisuus ja esineiden ajallisuus

Ihmis- ja merkityskeskeisyyden purkaminen joutaa kysymyksen siitä, miten esineitä ja aineellista kulttuuria pitäisi tutkia. Vastausta voidaan hakea pohtimalla esineiden asemaa tutkimuksen lähdeaineistona ja menneisyyden läsnäolon luonnetta arkeologisissa löydöissä. Arkeologinen tutkimusperinne on luonut tietynlaisia tiedon tuottamisen tapoja ja niiden pohjalta oletuksia siitä, mikä on oleellista menneisyyden jäänteissä.³⁷ Näiden tapojen ja oletusten tarkastelu auttaa myös muiden tieteenalojen edustajia ymmärtämään muinaistutkimuksen erityispiirteitä ja hyödyntämään sen tuloksia. Arkeologien tarkastelemat ajalliset prosessit ovat erittäin pitkäjänteisiä, eikä niissä tavallisesti tarkastella yksittäisiä tapahtumia tai tapahtumasarjoja, kuten historian tutkimuksessa. Muinaistutkimukselle luonteenomainen suhde esineisiin rakentuukin erityiselle käsitykselle ajallisuudesta.³⁸

Luonnontieteillä on 1800-luvulta lähtien ollut tärkeä asema arkeologian lähdeaineistoa koskevien oletusten muodostamisessa. Materiaaleista, niiden iästä ja ominaisuuksista on 1900-luvun mittaan saatu uusilla teknisillä menetelmillä mullistavia tietoja. Tietomäärän lisääntyessä polttavaksi ongelmaksi on muodostunut se, millaiseen tulkinnalliseen kokonaisuuteen ne pitäisi asettaa. Mitä uusi luonnontieteellinen analyysitulokset pohjimmiltaan paljastaa menneisyydestä?

33. Chris Gosden, What do objects want? *Journal of Archaeological Method and Theory* 12 (2005), 193–211.

34. Chris Fowler, *The Archaeology of Personhood. An Anthropological Approach*. Routledge 2004; Anna Wickholm, The Broken People. Deconstruction of Personhood in Iron Age Finland. *Eesti arheoloogia ajakiri* 10:2 (2006), 150–166; Visa Immonen, Heraldisista tunnuksista ruokailuvälineisiin. Ruumiillisuuden ja henkilöiden arkeologisia ilmentymiä. *Muinaistutkija* 3 (2011), 2–11. Ks. myös Mihaly Csikszentmihalyi & Eugene Rochberg-Halton, *The Meaning of Things. Domestic Symbols and the Self*. Cambridge University Press 1981, 14.

35. Tim Ingold, Materials against materiality. *Archaeological Dialogues* 14 (2007), 1–16.

36. Latour 1999; Ingold 2011.

37. Panu Savolainen, Haaraautuvien polkujen puutarha. Historia ja arkeologia menneisyyttä määrittämässä. *Historiallinen Aikakauskirja* 111:4 (2013), 396. Ks. myös Anders Andrén, *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologier-na*. Symposium 1997.

38. Gavin Lucas, *The Archaeology of Time*. Psychology Press 2005; Geoff Bailey, Time Perspectives, Palimpsests and the Archaeology of Time. *Journal of Anthropological Archaeology* 26:2 (2007), 198–223.

Ilman arkeologisen lähdeaineiston aineellisuudesta käytävää keskustelua uhkana on luonnontieteellisesti ja kulttuurintutkimuksellisesti painottuneiden lähestymistapojen eriytyminen toisistaan.

Arkeologisten esineiden keskeinen ominaisuus on ajallisuus. Laurent Olivierin mukaan tässä muinaistieteellisessä ajallisuudessa ratkaisevaa on tutkijoiden ja menneisyydestä säilyneiden jäänteiden suhde. Menneisyys painaa jäljen aineeseen, esineisiin. Jäljet ovat aineellisia muistoja, ja muistojen kaltaisesta niiden ajallisuus ei ole lineaarinen tapahtumien sarja. Jokaisessa esineessä on yhtä aikaa läsnä eri aikaisten tapahtumien ja ilmiöiden jälkiä, joista osa on ihmisten aiheuttamia, osa heistä riippumattomia. Tällaisista elementeistä koostuva esine on perustavanlaatuisesti moniajallinen, ja tämän ajallisen sekamelskan tutkija kohtaa maaperää kaivaessaan tai museokokoelmia kolutessaan. Lähdeaineistoihin liittyy aina paljastuminen ja väistämätön kohtaaminen nykyhetkessä. Arkeologit, tieteenalan käytännöt ja menneisyyden esineet ovat niin fyysisesti kuin merkityksellisestikin toisiinsa kietoutuneita.³⁹

Menneen esineet tulevat merkityksellisiksi tässä ja nyt. Olivierin mukaan tämä menneisyyden esineiden läsnäolo rinnastuu muistin toimintaan. Muisto suuntautuu aina menneisyyteen, mutta syntyy tiettyssä hetkessä nykyisyyden herättämänä. Arkeologiset lähteet ovat samalla tavalla muistiesineitä. Esineiden ajallisuuden muistonkaltaista rakennetta voi kuvata Michel de Certeau'n 1970- ja 1980-luvulla esittämällä erotteulla. Hän tekee jaon historiankirjoituksen tapahtumiin perustuvaan ajallisuuteen ja psykoanalyysin muistiin perustuvaan ajallisuuteen. Perinteinen historiankirjoitus olettaa sarjan tapahtumia, jotka liittyvät toisiinsa ja selittyvät suhteessa toisiinsa: "Mitä tapahtui?"⁴⁰ Sen sijaan arkeologian aineellinen muisto on fyysisten esineiden fragmentaarinen kokoelma, joka on syntynyt erilais-

Kuva 3. Esineiden kerääminen on tapa jäsentää suhdetta menneisyyteen. Lahden kaupunginmuseon kokoelmiin sisältyy niin sanottu Klaus Holman muistokokoelma, jonka hänen vanhempansa ministeri Harri Holma ja rouva Alli Holma lahjoittivat 1950- ja 1960-luvulla. Kokoelma kertoo sekä keskieurooppalaisen taiteen ja antiikkiesineiden arvostuksesta että esineistä surun ilmaisemisen välineinä. Espanjalainen koristekaakeli 1700- ja 1800-lukujen taitteesta esittää luuttua soittavaa kyttyräselkäistä mieshahmoa (koko 13,5 x 13,5 cm; LHM 3354).

Kuva: Visa Immonen / Lahden historiallinen museo.

ten toistojen ja tuhoutumisten tuloksena. Sen logiikka ei ole tapahtumallinen vaan aineellinen, esineiden yhteyksien verkosto, joka virittyy nykyhetkessä: "Millaisena menneisyys on läsnä?"⁴¹

Aineellisten muistojen ajallisuus ei ole suora-vaivaista jatkumoa, vaan aikatasojen tilkkutäkki. Moniajallisuus perustuu toistamiseen. Erilaisten toimintojen ja tilanteiden toistuminen on avain esineiden valmistuksessa, kolhujen kerääntymisessä, kulumisjälkien muodostumisessa ja esine-kokoelmien muodostumisessa. Myös arkeologian tutkimat maakerrokset ovat kasautuneet ihmistoimintojen ja geologisten prosessien toistuksessa.⁴² Toistoon ja muistamiseen nojaava esineiden

39. Olivier 2011, 30.

40. Michel de Certeau, *The Writing of History*. Columbia University Press 1988; Michel de Certeau, *Histoire et Psychanalyse entre science et fiction*. Gallimard 2002. Arkeologiassa myös Gavin Lucas ja Julian Thomas ovat kiinnittäneet huomion tähän tapahtumien ja esineiden ajallisuuden eroavuuteen. Ks. Julian Thomas, *Time, Culture and Identity. An Interpretative Archaeology*. Routledge 1996. Gavin Lucas, *Understanding the Archaeological Record*. Cambridge University Press 2012, 184–188; Savolainen 2013, 405.

41. Olivier 2011, 8–11, 15, 18.

42. Olivier 2011, xv–xvii.

ajallisuus on epävarmaa ja pikemminkin todennäköisyyksien haarukointia kuin absoluuttista. Esineiden ajallisuuden suhteellisuutta korostavat luonnontieteelliset ajoitukset. Esimerkiksi orgaanisten materiaalien radiohiiliajoittaminen ei anna kohteelle koskaan tarkkaa ikää kalenterivuosina, vaan todennäköisyyksiin perustuvia kronologisia arvioita.

Olivierin ajatus arkeologisista esineistä eriaikaisten jälkien kokonaisuuksina kytkeytyy esinebiografiseen käsitykseen esineiden elämänkaarista ja niiden moninaisista muutoksista. Esinebiografisen teorian ohella 2000-luvun arkeologiassa on suosittu toimijaverkkoteoriaa esineiden moniaikaisuuden jäsentämisessä. Se henkilöityy sosiologi Bruno Latouriin. Teorian mukaan esineitä, käytäntöjä ja identiteettejä on tarkasteltava erilaisten toimijoiden – ihmisten, muiden eläinten ja objektien – yhteisöllisinä ja materiaalisina verkostoina.⁴³

Suomessa menneisyyden aineellista kulttuuria on myös tulkittu verkostojen ja suhteiden järjestelminä. Esimerkiksi Vesa-Pekka Hervan mukaan uuden ajan alun taloihin tehtyjen rituaalikätköjen tarkastelu osoittaa esimoderenin esinesuhteen jatkumisen pitkälle moderniin aikaan. Kätköjen piilottaminen loi taloihin ja muihin elottomiksi katsomiimme esineisiin ja asioihin sosiaalisia suhteita sekä auttoi suhteiden manipuloimisessa. Näissä aineellisissa verkostoissa ihmisen, luonnonvoimien ja esineiden erottelu toisistaan ei toteudu samalla

tavalla kuin modernissa rationaalisessa ajattelussa.⁴⁴

Olsen arvostelee kuitenkin jopa verkoston (*network*) ja suhteen (*relation*) kaltaisia käsitteitä aineellisuuden konkreettisuuden välttelystä. Hän katsoo, että verkostojen ajattelu on jälleen yksi tapa kesyttää esineiden toiseus abstrahoidulla. Toimijaverkkoteoria sivuuttaa esineiden sisäiset, fyysiset ominaisuudet ja materiaaliset toimijuudet. Vaikka esineet liikkuvat ja niitä siirretään verkostossa asemasta toiseen, kuten teoriassa todetaan, ne silti säilyttävät Olsenin mukaan osan aineellisesta itsenäisyydestään ja muuttumattomuudestaan. Antropologiassa ja arkeologiassa onkin yritetty hakea verkostoteorialle vaihtoehtoja esimerkiksi kietoutumisen tai sotkuisuuden kaltaisten käsitteiden avulla. Ne kuvaavat sitä, miten merkitysten, ihmisten ja esineiden väliset elinkaaret risteävät ja muodostavat erilaisia menneisyyden läsnäolon tilanteita.⁴⁵

Tekstien ja esineiden sotkuisuus

Ajatus menneisyyden esineiden moniajallisuudesta ja niiden näkeminen aineellisina muistoina voidaan laajentaa myös kirjallisiin lähteisiin nojaavaan historian tutkimukseen.⁴⁶ Yhtäältä teksteistä voidaan tutkia esinesuhteiden historiallisuutta ja aineellisuuden muutoksia. Toisaalta, kuten Panu Savolainen toteaa, tekstistä ja kielestä välittyy arkeologisen aineiston kaltainen esineellinen maailma, vaikka niiden aineellisuus onkin muuntunutta.⁴⁷ Kirjallisten ja arkeologisten läh-

43. Esim. Bruno Latour, *Mixing Humans and Non-humans Together. The Sociology of a Door Closer. Social Problems* 35:3 (1988), 298–310; John Law, *Actor Network Theory and Material Semiotics*. Teoksessa Bryan S. Turner (toim.) *The New Blackwell Companion to Social Theory*. Wiley-Blackwell, 2009, 141–158.

44. Vesa-Pekka Herva, *Buildings as Persons. Relationality and the Life of Buildings in a Northern Periphery of Early Modern Sweden. Antiquity* 84 (2010), 440–452. Ks. myös Vesa-Pekka Herva, Kerkko Nordqvist & Janne Ikäheimo, *Daughters of Magic. Esoteric Traditions, Relational Ontology and the Archaeology of the Post-Medieval Past. World Archaeology* 42 (2010), 609–621.

45. Tim Ingold, *When ANT Meets SPIDER. Social Theory for Anthropods*. Teoksessa Carl Knappett & Lambros Malafouris (toim.) *Material Agency. Towards a Non-Anthropocentric Approach*. Springer 2008, 209–215; Timothy Morton, *The Ecological Thought*. Harvard University Press 2010; Ian Bogost, *Alien Phenomenology or What It's Like to Be a Thing*. University of Minnesota Press 2012; Ian Hodder, *Entangled. An Archaeology of the Relationships Between Humans and Things*. Wiley-Blackwell 2012; Chris Fowler & Oliver J. T. Harris, *Enduring Relations. Exploring a Paradox of New Materialism. Journal of Material Culture* 20:2 (2015), 127–148.

46. Ks. esim. Maija Mäkkikalli & Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. Historiallinen Arkisto 130. SKS 2010; Tiina Männistö-Funk, *The Crossroads of Technology and Tradition. Vernacular Bicycles in Rural Finland, 1880–1910. Technology and Culture* 52:4 (2011), 733–756; Leila Koivunen, *Eksotisoidut esineet ja avartuva maailma. Euroopan ulkopuoliset kulttuurit näytteillä Suomessa 1870–1910-luvuilla*. Historiallisia Tutkimuksia 268. SKS 2015.

47. Savolainen 2013, 406. Ks. myös John Bedell, *Archaeology and Probate Inventories in the Study of Eighteenth-Century Life. Journal of Interdisciplinary History* 31:2 (2000), 223–245; Vesa-Pekka Herva & Timo Ylimaunu, *Posliiniastiat, varallisuus ja kuluttajakäyttäytyminen 1700-luvun Torniossa. Suomen Museo* 112 (2005), 79–89; Savolainen 2013.

teiden välisten yhteyksien ja erojen analysointi syventää käsitystä menneisyyden sotkuisuudesta.

Aineellisuuden pohdinta nostaa esiin kysymyksen niitä tutkivien tieteiden erityispiirteistä ja työnjaosta.⁴⁸ Leora Auslander pohtii, mikä voisi olla historian erityinen, sille ominainen rooli aineellisuuden tutkimuksessa. Hänen mukaansa historiantutkimuksen tulisi arvioida muiden tieteenalojen käsityksiä aineellisuudesta ja luoda omista lähtökohdistaan käsityksiä aineellisuuden luonteesta ja esinesuhteesta.⁴⁹ Uusia avauksia historiantutkimuksessa voisi olla antropologian, arkeologian ja yhteiskuntatieteiden aineellisuusteorioiden radikaali historiallinen analyysi: Missä määrin ajatukset verkostoista, esineiden ajallisuudesta ja aineellisuudesta ovat ylihistoriallisia, ja kykeneekö historiantutkimuksen näkökulma osoittamaan tällaisten teoreettisten käsitteiden ongelmallisuuden menneisyyden tutkimuksessa? Mikä on historiantutkimuksen oma näkökulma aineellisuuteen?

Aineellisuutta on tarkasteltu kulttuurin- ja historiantutkimuksessa pitkään, mutta käsitteellä on tarkoitettu erilaisia asioita. Siinä missä 1990-luvulla aineellisuus oli merkityksenannoksi jäsenetty ilmiö, 2000-luvulla on vaadittu paluuta esineisiin ja niiden aineellisuuden pohdintaan muuna kuin kielellisen ilmiönä. Kritiikki on kohdistettu yhtäältä turhan tekstuaaliseen tai merkitystä painottavaan ja toisaalta liian inhimillistävään aineellisuuskäsitykseen.

Arkeologian tarkasteleman aineellisuuden keskeinen piirre on sen jatkuva eriaikaisuus. Kusakin esineessä on erilaisten tapahtumien ja ilmiöiden aineellistumia – esineet eivät ole menneisyyden jälkiä, vaan pitemminkin menneisyyden läsnäoloa. Tätä esineiden ajallista kirjavuutta kuvaan sotkuisuuden käsitteellä. Se viittaa sekä esineiden että tekstien merkityksiä luovaan, mutta samalla niitä vastustavaan luonteeseen. Aineellisuuden vakavasti ottava tutkimus pyrkii vaalimaan esineille ja aineelliselle kulttuurille ominaista sotkuisuutta. Aineellinen kulttuuri ja tekstit eivät asetu sotkuisuuden kannalta katsottuna metaforiseen suhteeseen, kuten 1990-luvun

teoreettisessa keskustelussa, vaan ne kytkeytyvät toisiinsa erilaisten aineellisten ja merkityksiä muodostavien tapahtumien kautta. Aineellinen kulttuuri on sotkuista, koska se on yhtäältä ihmistoiminnan tulos, mutta toisaalta materiaalien ominaisuuksiensa sekä niistä juontuvan suunnittelelemattomuutensa, epäjärjestyksensä ja vaivavuutensa vuoksi myös epäinhimillistä. Tällaisena sotkuisuus on tärkeä osa myös historiantutkimuksen todellisuutta.

Abstract: Messy Materiality. From Past Meanings and Anthropocentrism to the Temporality of Objects

Materiality is a phenomenon with a long research tradition. In the 2000s, however, archaeology has adopted a particular interest in materiality, which has led to calls for returning to objects. The present article describes these archaeological discussions on the character of material culture and articulates their implications for the study of objects. Two kinds of criticism of previous ways of studying material culture and objects are presented. The first point of criticism is directed against 'meaning', and the second against 'anthropocentrism'. After presenting the criticism, I will sketch out how it plays out with archaeological source materials, i.e. objects. In order to conceptualize materiality on a new basis, I describe the particular non-linear temporality of objects with the concept of 'messiness'. This refers to the human and nonhuman aspects of objects and their multi-temporal existence. Humans and meanings are no longer in the centre of scholarly work, but part of a broader material network, implying how archaeological finds from the past are actually memory objects. This has implications also on how historians approach the past.

Keywords: anthropology, archaeology, historiography, material culture, materiality, memory, objects

---

48. Gavin Lucas, *Critical Approaches to Fieldwork. Contemporary and Historical Archaeological Practice*. Routledge 2001, 146–199; Lucas 2012, 215–257; Savolainen 2013, 402.

49. Leora Auslander, *Beyond Words*. *American Historical Review* 110:4 (2005), 1045. – *Nyt julkaistu Visa Immosen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Katsaus

Maria Lähteenmäki

Ilman historiantutkijoita ei ole kansakuntaa

SANANEN TIEDERAHOITUKSESTA
JA JULKAISUMITTAREISTA

Julkisuudessa on keväällä 2016 keskusteltu akatemiärahoituksen suuntaamisesta ja rahoitetun tutkimuksen tuloksellisuudesta. Artikkelissa eritellään ja arvioidaan, kuinka paljon, minne aloille ja mille yksiköille Akatemian tutkimusrahoitusta on historian osalta myönnetty. Puheenvuorossa käsitellään myös Scopus-mittarin käyttöä historiatutkimuksen julkaisuaktiivisuuden arvioinnissa.

Suomen kireä taloudellinen tilanne ja yhä vain tiukkeneva kilpailu resursseista ovat kääntäneet kriittiset katseet kaikkien yhteisiä eli valtion verorahoja jakaviin rahoitusinstituutioihin. Huomiotta ei ole jäänyt opetus- ja kulttuuriministeriön alainen Suomen Akatemiakaan – tarjoaahan se tänäkin vuonna noin 430 miljoonaa euroa eri tutkimuslaitoksissa ja yliopistoissa työskentelevien noin 8 000 hengen palkkoihin, projektien hallinnointiin, laitteisiin ja matkoihin.¹ Sinällään ei ole erikoista, että Akatemiaa arvostellaan; sitä

Professori **Maria Lähteenmäki** työskentelee historian oppiaineessa Itä-Suomen yliopistossa. Sähköposti: maria.lahteenmaki@uef.fi.

on tehty jo kohta sen perustamisesta (1948) lähtien. 1960-luvulla laitos uhattiin sulkea, mikä johdatti instituution uudelleen organisointiin (1970–1994). Sen jälkeen Akatemia on toiminut pääjohdajavetoisena laitoksena. Yleispuheissa on pohdittu esimerkiksi sitä, pitäisikö vähintäänkin Akatemian nimi muuttua: sehän ei ole tiedeakatemia vaan rahaa välittävä valtion viranomainen. Nyt käynnistyneessä arvostelussa lähdetään kuitenkin laajemmasta uudistusvaatimuksesta: kriitikoiden mielestä hämäräksi jääneet rahoitusperiaatteet tulisi avata avoimeen keskusteluun ja tunnustaa se seikka, että rahoitetut hankkeet eivät ole tuottaneet läheskään sitä, mitä on luvattu. Tulevaisuus näyttää, kuinka laajoihin retusoihin skaaloihin tämän kertainen kritiikki vie. Tyydytäänkö organisaatorakenteen uudistamiseen kuten monta kertaa aiemminkin vai lähdetäänkö toimintatapoja hiomaan syvällisemmin.

Kriittinen puhe akatemiärahoituksen suuntaamisesta ja rahoitetun tutkimuksen tuloksellisuudesta sai ilmaa alleen *Helsingin Sanomien* (10.4.2016)² välitettyä turkulaisen sosiologin Pekka Räsäsen ja tamperelaisen sosiaalipsykologin Atte Oksasen *Turun Sanomissa* (7.4.2016) julkaisteman viestin Akatemialle. Sen mukaan viimeisen kymmenen vuoden aikana (2005–2015) *Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan* (KY:n) kautta suodatettu akatemiärahoitus on tukenut tehottomia hankkeita, Akatemian päättäjät ovat suosineet Helsingin yliopistoa toisten kustannuksella ja kaikkienensa Akatemiaa on lei-

---

1. Suomen Akatemian kotisivut, www.aka.fi/fi/akatemia (12.4.2016).

2. Juha Honkonen, Tutkimus ryöpyttää Suomen Akatemiaa. Tehottomuutta, suosimista, avoimuuden puutetta. *Helsingin Sanomat* 10.4.2016.

mannut avoimuuden puute. Kriitikot väittävät isolla rahalla saadun vain mitättömän vähän julkaisuja.³

Kovia väitteitä, joihin tammikuussa 2016 valitti KY:n puheenjohtaja ja kolme vuotta edellisessä toimikunnassa⁴ istunut tamperelainen sosiaalipoliitikko Anneli Anttonen ja KY-yksikön johtaja Liisa Savunen vastasivat oitis. Heidän mukaansa Oksasen ja Räsäsen aineistossa ja analyysissä on vakavia puutteita, ja niistä johtuen heidän johtopäätöksensä ovat ongelmallisia ja jopa virheellisiä. Vastineessa todetaan, että rahoitettavissa hankkeissa tuotettujen julkaisujen määrä on tosiasiallisesti paljon suurempi kuin kriitikot väittävät, ja että rahoitusmyönnot perustuvat aina kansainvälisten panelistien antamiin arvosanoihin. He myös muistuttavat, että eri tieteenaloilla julkaisukäytännöt ovat erilaisia. He eivät liioin yhdy näkemykseen, että varoja olisi suunnattu tarkoituksellisesti vain tietyille yliopistolle.⁵

Kaikkiaan KY:n jakama tutkimusrahoitus on mittavaa; vuonna 2015 se oli noin 45 miljoonaa euroa.⁶ Sisäisessä jaossa toimikunnan osuus Akatemian kokonaisbudjetista oli kyseisenä vuonna toiseksi suurin (14 %) Luonnontieteiden ja tekniikan tutkimuksen toimikunnan (23 %) jälkeen.⁷ Raha jakaantui laajalle tutkimusaluekentälle, sillä KY on sisäiseltä rakenteeltaan hyvin moniääninen. Yksikköön kuuluvat historian tutkimuksen lisäksi sananmukaisesti kaikki yhteiskuntatutki-

muksen ja kulttuurin alaa edustavat tieteet arkeologiasta kielitieteisiin, mediatutkimuksesta sosiologiaan, musiikkitieteestä teologiaan, oikeustieteestä antropologiaan.

Tässä katsausartikkelissa kiinnitän KY-aloista huomiota ainoastaan historian tutkimuksen tilanteeseen eli siihen, kuinka paljon, minne aloille ja mille yksiköille Akatemian tutkimusrahoitusta (akatemiahankeet, akatemiatutkijat, tutkijatohtorit sekä Akatemian ohjelmahauista eli teemahauista saadut hankkeet) on suunnattu 2010-luvulla. Lopuksi arvioin Oksasen ja Räsäsen korostaman *Scopus*-mittarin käyttöä historian tutkimuksen tuloksellisuuden arvioinnissa. Tavoitteena on antaa perustietoa historiarahoituksesta päättävälle ja historyyksiköille heidän pohtiessaan tutkimuksellista profilointia ja alan vastaista kehittämistä. Lisäksi tarkoituksena on avata keskustelua sekä humanististen alojen tutkimusmittareiden käytöstä rahanjaon perusteena että historian yhteiskunnallisesta arvosta.

Sinällään keskustelua yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta on käyty tiedepiireissä jo pitkään. On todettu, että Suomi sijoittuu maailman keskitason yläpuolelle tieteellisen vaikuttavuuden kansainvälisessä vertailussa.⁸ Parhaillaan Suomen Akatemiassa työskentelee selvitystä, jonka tavoitteena on arvioida ja tehdä näkyväksi rahoitettujen hankkeiden tulosten vaikutusten leviämistä ja ilmentymiä yhteiskunnassa. Yksi tarkasteltavista aloista on historiatieteet. Tuloksia on

3. Atte Oksanen & Pekka Räsänen, Suomen Akatemian resurssit valumassa hukkaan. *Turun Sanomat* 7.4.2016; Atte Oksanen & Pekka Räsänen, Suomen Akatemian menettelytapoja on uudistettava. *Helsingin Sanomat* 15.4.2016 (mielipide); Näkemystä tuki Ville Pernaa, Karpolla olisi taas asiaa. *Suomen Kuvalehti* 15.4.2016 (pääkirjoitus).

4. Toimikunnan jäsenet eivät edusta Akatemiassa yliopistojaan eivätkä tieteenalaansa vaan ovat Suomen tieteen puolestapuhujia. Vuosina 2005–2015 historioitsijoista KY:ssä oli ensin Tampereen yliopiston Suomen historian professori Pertti Haapala ja hänen jälkeensä Åbo Akademiassa ja Jyväskylässä toiminut ja Tampereelle sittemmin palannut Suomen historian professori Pirjo Markkola. 1.1.2016 lähtien toimikunnassa on historioitsijoista ollut helsinkiläinen, Itä-Suomen yliopistossa työskentelevä Suomen ja arktisten alueiden professori Maria Lähteenmäki.

5. Suomen Akatemia vastaa kritiikkiin rahoituspäätöksistä. Ks. www.aka.fi/fi/akatemia/media/Ajankohtaiset-uutiset/2016/ (12.4.2016); Anneli Anttonen & Liisa Savunen, Suomen Akatemian rahoitus tuottaa tulosta. *Turun Sanomat* 8.4.2016; Anneli Anttonen & Liisa Savunen, Suomen Akatemian rahoitus on tuloksellista. *Helsingin Sanomat* 14.4.2016 (mielipide); Edellisiä tukevia kirjoituksia mm. Tanja Suni & Jussi Nissilä, Tutkimuksen yhteiskunnallinen vaikuttavuus on tärkeää. *Helsingin Sanomat* 15.4.2016 (mielipide); Sanna Turoma, Ihmistieteiden vaikuttavuutta ei voi mitata laskennallisesti. *Helsingin Sanomat* 15.4.2016 (mielipide); Ks. myös Maria Lähteenmäki, Huomio paneelieihin ja niiden ohjeistamiseen. Blogi, <http://marialahteenmakiblogi.blogspot.fi> (10.4.2016).

6. Toimikunnille kohdennetun rahan lisäksi Strategisen tutkimuksen neuvosto jakoi noin 55 miljoonaa euroa ja Tutkimusinfrastruktuurikomitea noin 20 miljoonaa euroa (2015). Suomen Akatemian johtavalta tiedeasiantuntijalta Hannele Kurjelta saatua tilastotietoa.

7. Kaksi muuta toimikuntaa ovat Biotieteiden ja ympäristön tutkimuksen toimikunta, jonka vuoden 2015 saannin osuus oli 12 %, ja Terveystieteiden tutkimuksen toimikunta, joka sai niin ikään 12 %.

8. *Tieteen tila 2014*. Yhteenveto. Suomen Akatemia 2014, 9.

Tutkimusala	Osuus hakemuksista %	Osuus rahoitetuista hakemuksista %
Sosiaalitieteet	15,9	16,0
Historia ja arkeologia	10,9	11,3
Kasvatustieteet	9,6	6,0
Kielitieteet	8,2	9,2
Taiteiden tutkimus	6,6	5,5
Psykologia	6,0	7,4
Filosofia	5,4	5,3
Valtiotieteet	5,3	5,3
Teologia	4,1	5,3
Viestintätieteet	4,0	2,9
Kirjallisuudentutkimus	3,4	3,7
Oikeustiede	3,3	2,9

Taulukko 1. Historiantutkimuksen osuus KY:n rahoituksesta 2011–2013

odotettavissa *Tieteen tila 2016* -raportista. Taus-talla on lain määrittämä ja opetus- ja kulttuurimi-nisteriön muistuttama yliopiston tehtävä: Yli-opistot toimivat vuorovaikutuksessa yhteiskun-nan kanssa ja edistävät tutkimustulosten yhteis-kunnallista vaikuttavuutta.⁹

Historian asema rahoituksessa

Toisin kuin Oksanen ja Räsänen antavat ymmär-tää,¹⁰ historioitsijat julkaisevat paljon. Ala sijoit-tuu Suomessa tieteenaloittain katsottuna tuotte-liaimman Top12-joukkoon. Näistä yhdeksässä tapauksessa on kyseessä niin sanottu kova tie-teenala, ja vain historia (ja arkeologia), kasvatustieteet ja kielitieteet pääsevät ylipäätään tähän kärkeen.¹¹ KY:n rahanjakomallissakin historian asema on hyvä. Vuosien 2011–2013 jaoissa histo-ria¹² sijoittui sekä hakijana että saajana toiselle

sijalle kaikkiaan 28 tieteenalaa käsittävässä KY-joukossa, kuten oheisesta kaksitoista kärjessä -listauksesta voidaan nähdä (Taulukko 1).¹³

Kuten asetelmasta voidaan lukea, saadut rahoitusosuudet ovat kutakuinkin suhteessa hakupaineeseen. Mistä taas hakupaine kertoo, on monisyisempi kysymys. Siihen liittyvät ainakin kun-kin alan laajemmat työllistymisnäkömät yhteis-kunnassa, muiden rahoituslähteiden saatavuus sekä yliopistouran ja tutkija-alan veto- ja työntö-voiman vaihtelut. Kaikkinensa ne indikoivat myös historiantutkimuksen arvostusta yhteiskunnassa ja eri yliopistojen sisäisissä hierarkioissa.

Kun katsotaan historiantutkimuksen KY:n kautta saamaa akatemiarahoitusta, saivat eri yli-opistot rahoitusta alkaviin hankkeisiinsa eri kate-gorioittain vuosien 2012–2015 jaoissa seuraavas-ti (Taulukko 2):¹⁴

9. Vipunen. Opetushallinnon tilastopalvelu, <https://vipunen.fi/fi-fi/yliopisto> (15.4.2016).

10. Atte Oksanen & Pekka Räsänen, Suomen Akatemian rahoittaman tutkimuksen tieteelliset tuotokset kulttuuri- ja yhteiskuntatieteissä. *Tieteessä tapahtuu* 3 (2016), 20–21.

11. *Tieteen tila 2014*. Yhteenveto. Suomen Akatemia 2014, 13.

12. Historia ja arkeologia -kategorissa olevista suuri enemmistö on historian hankkeita ja vain muutama yksittäinen arkeologian alan tutkimus vuosittain.

13. Hakemusten menestys tutkimusaloittain, 2011–2013, Suomen Akatemia; Yksittäisten hankkeiden osalta rahoituksen saajien nimet, yliopistot, sukupuoli, aihealue ja myöntösummat voivat olla myöntöhetkellä jossain määrin toiset kuin 2016 kirjauksesta luetut, sillä toisinaan hankkeen tilanne voi muuttua tai/ja rahoituksen voi saada varasijalta. Näin ollen taulukkoihin koottu tieto ei välttämättä ole aivan sama kuin mikä on ollut KY:n alkuperäinen myöntötarkoitus.

14. Rahoituspäätökset, Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunta, 2012–2015, Suomen Akatemia, www.aka.fi (10.4.2016).

Yksikkö	Huippuyksikkö	Akatemianhanke	Teemahanke**	Akatemiatutkija	Tutkijatohtori	Yht.
Helsinki	-	5	3	4	9	21
Jyväskylä	(1)	1	2	3	3	10
Turku	-	5	4	-	-	9
Tampere	1	1	1	1	2	6
Oulu	-	-	1	2	-	3
Itä-Suomi	-	-	1	-	1	2
SKS	-	1	-	-	-	1
LUKE	-	1	-	-	-	1
Åbo Akademi	(1)	-	-	-	-	1
YHTEENSÄ	1*	14	12	10	15	54

*Toimii kolmessa yksikössä Tampere-vetoisesti. Muut yksiköt ovat Jyväskylä ja Åbo Akademi.

** Teemahaut ovat Akatemian ohjelmien kautta saatuja rahoja. Ajankohdan ohjelmahakua olivat mm. Arktinen haku, Digitaaliset ihmistieteet, Suomi-Venäjä-yhteistyöhankeet, Liikkuvuus Suomesta ja Yhteiskunnallinen turvallisuus.

Taulukko 2. KY:n rahoitusmyönnot historiantutkimukselle (lkm) instrumenteittain 2012–2015

Saatujen hankkeiden myöntömäärät eivät kuitenkaan kerro kaikkea. Paremmen käsityksen rahoituksen suuntautumisesta saa, kun katsotaan historiarahoituksen¹⁵ rahamääriä eri yliopistojen osalta. Taulukkoon 3 koottu tieto kertoo myös sen, että Helsingin johtoasema hankkeensa läpi saaneiden joukossa on hyvin selvä.

Eniten noin 18 miljoonan euron rahapotista sai Helsinki (34 %), sitten Tampere (25 %), Turku (18 %) ja Jyväskylä (14 %). Mainittuna neljänä jakovuonna 2012–2015 hyvin vähäiselle historiaraohoitukselle jäivät Oulu (5 %) ja Itä-Suomi (4 %). Tosiasiallisesti Tampereen osuus on hieman vähäisempi ja Jyväs kylän osuus suurempi, koska jälkimmäinen, kuten myös Åbo Akademi, on osakkaana Tampereen johtamassa, maan ainoassa historiantutkimuksen huippuyksikössä ”Suomalaisen yhteiskunnan historia: Kontekstuaalinen analyysi suomalaisen yhteiskunnan rakenteista ja identiteeteistä 1400–2000” (2012–2017).¹⁶ Ehkäpä huippuyksikön rakentaminen on alun

perinkin toteutettu tietoisesti kuromaan ja tasa-painottamaan Helsingin johtoasemaa, muutenhan olisi ollut luontevampaa, että huippuyksikkö olisi rakennettu Helsinki-vetoiseksi.¹⁷

Helsingin historiapiiriin laajuus ja hakuaktiivisuus selittävät osittain sen ylivoimaiselta näyttävää johtoasemaa (34 %) nimenomaan tutkimusyksikkönä. Helsinki-johtoisuus on kuitenkin ollut hieman laskeva trendi kun verrataan mainitun yliopiston saamaa rahoitusosuutta Oksasen ja Räsänen hakuvuodet 2005–2015 käsittävään selvitykseen. Heidän mukaansa kyseisenä kymmenvuotiskautena Helsingin yliopisto sai historiaraohoituksesta peräti 50 %, Turku 13 %, Tampere 11 %, Jyväskylä 9 %, Oulu 7 %, Itä-Suomi 4 % ja Åbo Akademi 2 %.¹⁸ Asemiaan hankkeiden saajana Helsingin kustannuksella ovat vahvistaneet erityisesti Tampereen, mutta myös Jyväs kylän ja Turun historyyksiköt. Oulu on taas menettänyt hieman asemiaan, ja Itä-Suomi on pysynyt paikoillaan.

15. Kahta hankerahoituksen saanutta arkeologia ei ole laskettu mukaan. Toinen heistä on kaksi hanketta saanut tutkija, joka Oulussa toimiessaan sai arktisen teemahankkeen ja Helsinkiin siirtyessään akatemiahankkeen, toinen arkeologi toimi Tampereella. Mukana ei ole myöskään turkulaisen tietojenkäsittelytieteen professorin saamaa teemahanketta.

16. Yhteiskunnan historian huippuyksikön kotisivut, <http://www.uta.fi/yky/coehistory/fi/index.html> (12.4.2016).

17. Onhan taistelulla Helsingin ”eliittiyliopiston” ja ”maakuntien” yliopistojen välillä jo yli satavuotiset perinteet. Ks. esim. Maria Lähteenmäki, *Väinö Voionmaa. Puolue- ja geopolitiikko*. SKS 2014, 39–40, 49.

18. Atte Oksanen & Pekka Räsänen, Suomen Akatemian rahoittaman tutkimuksen tieteelliset tuotokset kulttuuri- ja yhteiskuntatieteissä. *Tieteessä tapahtuu* 3 (2016). 19. Laskuissa on mukana myös Hankenin 4 %:n osuus.

	Helsinki	Tampere	Jyväskylä	Turku	Oulu	Itä-Suomi	Åbo Akademi
Huippuyksikkö		3.854.183*	*				*
Akatemiahankkeet	2.150.000		541.359	2.626.973			
Teemahankkeet	883.412	12.100	32.864	649.273		349.957	
Akatemiatutkijat	1.674.034	424.485	1.294.575		832.277		
Tutkijatohorit	1.496.135	247.163	748.091			288.800	
YHTEENSÄ	6.203.581	4.537.931	2.616.889	3.276.246	832.277	638.757	
%	34	25	14	18	5	4	

*Huippuyksiköt toimivat kuusi vuotta kerrallaan. Tässä puheena olevan yksikön saama rahoitus sekä vuosien 2012–2014 että 2015–2017 osalta.

Taulukko 3. KY:n historian tutkimusrahoitus instrumenteittain ja yliopistoittain 2012–2015

Yksikkö	Professorit	Lehtorit	Tutkijat	Yhteensä	%
Itä-Suomi, Joensuu	4*	3	6	13	5
Oulu	4	12	14	30	11
Tampere	6	7	41**	54	19
Jyväskylä	7	6***	44	57	20
Turku	10	12	52****	74	26
Åbo Akademi, Turku	2	1	6	9	3
Helsinki	12	9	26	47	16
YHTEENSÄ	45	50	189	284	100

* Käytännössä kolme, koska yksi professoreista toimi kokopäiväisenä dekaanina.
 ** Suuri osa Akatemian rahoittamassa huippuyksikössä toimivia tutkijoita.
 *** Yliopistotutkijan nimikkeellä.
 **** Näistä 22 on pääosin akatemiarahoituksen kautta palkattuja kulttuurihistorian tutkijoita.

Taulukko 4. Yliopistojen historyyksiköiden henkilökuntien lukumäärät toiminimikkeittäin 2015

Taulukkoon 4 on laskettu niin sanotuilla perinteisillä historian laitoksilla syksyllä 2015 toimineet henkilöt.¹⁹

Määrällisesti ja prosentuaalisesti kaikkein heikommin historian tutkimusrahaa on myönnetty Itä-Suomen yliopistolle, missä on myös vähäisin historyyksikön henkilöstömäärä (kun ruotsinkie-

lisen Åbo Akademin historia-ala lasketaan Turun yksikköön²⁰). Tutkimusrahoitus kasvattaa suoraan laitoksella toimivaa tutkijakuntaa ja siten Akatemian rahoitusta hakevien ja saavien määriä. Turku nousee professorien lukumäärän osalta Helsingin tasolle ja määräraakaisten tutkijavakansien osalta kärkeen. Kokonaishenkilöstömäärissä

19. Ruotsinkieliset (Åbo Akademi ja Helsinki) ja suomenkieliset yleisen, Suomen ja Pohjoismaiden, aate- ja oppihistorian, kulttuurihistorian sekä poliittisen historian ja talous- ja sosiaalishistorian oppituolit, mutta ei kirkkohistorian, taidehistorian eikä oikeushistorian eikä liioin Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian oppitulioiden henkilökuntia, joiden hakemukset eivät KY:n jaossa välttämättä osu tässä tarkasteltavaan "arkeologia ja historia" -luokkaan.

20. Helsingin yliopistossa ruotsinkielinen historian oppitulos on laskettu historian yksikköön.

laskettuna Turku on ykkönen, Jyväskylä toinen, Tampere kolmas ja Helsinki vasta neljäs.

Rahoitushaussa menestyminen edellyttää energistä kriittistä massaa, intellektuaalista pääomaa, jota ei saada muuten kuin palkkaamalla tekijöitä. Taulukossa 4 on mukana vain ne henkilöt, joilla on laitoksilla työpisteet. Heidän lukumääränsä vaihtelee vuosittain, joten esitetyt tutkijalukumäärät ovat vain suuntaa antavia. Eri yliopistoilla on erilaiset käytännöt työpisteen osoittamisen suhteen. Tiukin tilanne tässä on Helsingissä, mikä näkyy suhteellisen pieninä tutkijamäärinä verrattuna Turkuun, Tampereeseen tai Jyväskylään. Tosiasiallisesti helsinkiläisiä tutkijoita on huomattavan paljon enemmän, mutta he työskentelevät kotona tai yksityisesti vuokraamassaan tutkijahuoneessa. Helsingissä kontrolloidaan myös tarkemmin sitä, ketkä ylipäätään pääsevät hakemaan hankerahoitusta. Sen sijaan Turussa tilanne näyttää olevan tutkijoiden työpisteiden kannalta erityisen hyvä.

Professoreiden ja lehtoreiden lukumäärät ovat olleet tähän saakka stabiilimpia kuin tutkijamäärät. Huomiota kiinnittää Oulun yksikön rakenne; siellä työskentelee lehtoreita muihin yksikköihin nähden yllättävän paljon. Jyväskylässä taas ei ole lehtori-nimikkeellä toimivia ollenkaan, vaan vastaava ryhmä on niin sanotut vakinaiset yliopistotutkijat. Kansallisen yliopistouudistuksen (2010) ja yliopistojen sisäisten uudelleen organisointien myötä määräaikaiset assistenttuurit, yliassistenttuurit ja amanuenssinvirat muutettiin joko yliopistonlehtoreiksi tai yliopistotutkijoiksi.

Asetelmaa ei voida selittää yksinomaan koolla ja kunkin yksikön henkilöstömäärällä, vaan myös kunkin yliopiston sisäisellä rakenteella ja historian asemalla kussakin yliopistossa. Historyyksikölle tarjotuilla tukitoimilla, kuten hankkeiden valmisteluun käytetyillä resursseilla ja määrätietoisella ohjeistuksella, on myös oma hakuja rohkaiseva merkityksensä. Suomen Akatemian hallituksen nykyinen jäsen ja aikaisempi KY:n puheenjohtaja Arto Mustajoki totesi KY:tä Helsingin suosimisesta syyttäneille Räsäselle ja Oksaselle, että hänen aikanaan (2001–2006) eniten

Akatemian rahoitusta sai ei-helsinkiläinen yliopisto. Pohdittuaan asiaa tuolloinen toimikunta oli päättänyt johtopäätökseen, että siellä ”*tehdään keskimäärin parempia hakemuksia*”.²¹ Tällä logiikalla Helsingissä on opittu sittemmin tekemään parempia hakemuksia kuin muualla, koska se saa eniten rahoitusta. Tässä onkin haku-prosessin kriittinen ongelmakohta: tehdään kyllä erinomaisia hakemuksia ja hakemustekniikkaa on hiottu monen ihmisen voimin huipuunsa, mutta itse tutkimuksen toteutettavuuden arviointi, tuloksellisuus ja vaikuttavuus ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Juuri jälkimmäisen peräänhan Räsänen ja Oksanen kyselevät. Hakemustrimmailun sijasta hankkeiden toteutettavuuteen, luvattuun etenemiseen ja tulosten hyödynnettävyyteen tulisikin jatkossa kiinnittää enemmän huomiota.

Silmiinpistävä heikosti resursoituja ja akatemiarahoitettuja ovat Itä-Suomen ja Oulun yliopistojen historian oppiaineet. Itää ja Pohjoista ei ajatella periferioiksi ainoastaan maantieteellisesti, vaan ainakin rahoituksen osalta ne on ajateltu myös historiatieteen kentän periferiaksi. Kyseisten yksiköiden taustainstituutioiden tieteellistä luokitusta katsottaessa kyse ei ehkä ole osaamisen tasosta tai työn laadusta. Tuoreen selvityksen mukaanhan Itä-Suomen ja Oulun yliopistot ovat viidensadan parhaan joukossa maailman 20 000 yliopistosta. Muita ryhmään kuuluvia suomalaisia yliopistoja ovat Helsinki, Aalto, Turku ja Jyväskylä.²² On myös niin, että vähän rahoitusta saaneista yliopistoista haettiin vähemmän akatemiarahaa kuin muualta: mahdollisia hakijoitahan on siellä huomattavan paljon vähemmän kuin muualla. Tämä kertoo taas kyseisten yksiköiden asemasta kotiyliopistossa: historian oppituoleihin ei ole ehkä värvätty aktiivisesti uutta osaajakuntaa tai ylipäätään pidetty huolta innovatiivisen toimijakunnan riittävän suuresta määrästä. Kuten Arto Mustajoki ja Tuula Teeri ovat innovatiivisuutta arvioidessaan todenneet, keskeisiä ovat tutkimukseen ja koulutukseen tehdyt alkuinvestoinnit sekä niiden turvin tuotettu uusi tieto ja osaaminen.²³

21. Arto Mustajoki, Tieteenaloja ei ole mielekästä verrata keskenään julkaisumäärien perusteella. *Helsingin Sanomat* 12.4.2016 (mielipide).

22. Osmo Kivisen, Juha Hedmanin ja Kalle Artukan julkaisematon selvitys ks. Marjukka Liiten, Uusi vertailu. Suomalaisyliopistot ovat maailman toiseksi parhaat. *Helsingin Sanomat* 25.4.2016.

23. Arto Mustajoki & Tuula Teeri, *Innovaatioiden perusta murenee*. Eva-analyysi No 43, 2015.

Voi myös olla, että mainituissa vähän rahoite-
tuissa yksiköissä tehty raja- ja aluehistoria sekä
Lappi- ja Karjala-painotteiset tutkimukset eivät
olleet vuosina 2012–2015 kansainvälisten pane-
listien ja KY-toimikunnan mielestä houkuttelevia.
Akatemian kansainvälisten panelistien jouk-
koonhan pyritään värväämään niin sanottuja
generalisteja, jotka suurella todennäköisyydellä²⁴
tulevat keskusvalta-asemoituneiden valtavirto-
jen, eli sosiaali-/yhteiskuntahistorian, taloushis-
torian, poliittisen historian tai kulttuurihistorian
piiristä. Tämä painotus voi näkyä annetuissa pis-
teissä ja rahoitettujen hankkeiden geohistorialli-
sessa suuntautumisessa eri yksiköiden kesken.
Toisaalta raja-alueiden tutkimus on aina ollut
hyvin poliittinen kysymys, joka palautuu etenkin
ulkopoliittisiin suhteisiin ja niiden aikaan sitou-
tuneisiin kehityksiin. Tämä saattaa vaikuttaa sii-
hen panostukseen, miten paljon tai vähän valtio
ylipäättään haluaa suunnata tutkijaresursseja
ylirajaisten alueiden tutkimukseen. Poliittisesti
suotuisina aikoina kuten 1990-luvulla, muun mu-
assa Venäjä–Suomi-rajayhteistyöhön painottu-
vaa tutkimusta nostettiin, nyt 2010-luvulla raja-
aluetutkimuksen rahoitus näyttää kutistuvan
sanktioiden ja niihin liittyvän viilenneen poliitti-
sen ilmapiirin seurauksena. Poliitiikka-sensitiivi-
syys tulisi ehkä ottaa huomioon, kun yksiköt eri-
koistuvat tietyille aihealueille. Erityisohjelmara-
hoitukset eivät välttämättä auta humanisteja.
Esimerkiksi Akatemian arktisen teemahaun,
ARKTIKON, saajat olivat yhtä lukuun ottamatta
kovilta tieteenaloilta eikä ohjelmassa rahoitettu
yhtään historiahanketta.²⁵

Rahoitusta ilman jääneet ounastelevat toisi-
naan, että lopputulokseen on saattanut vaikuttaa
myös hakijan kotiyliopiston edustus Akatemian
päättävissä elimissä, eli he yhtyvät osittain tässä
Oksasen ja Räsänen kritiikkiin joidenkin yliopis-
tojen suosimisesta ja samojen yksiköiden tuke-

misesta vuodesta toiseen.²⁶ Tosiasiallisesti arvi-
ointipaneelisiin valitut ulkomaalaiset professorit
suuntaavat hyvin merkittävästi suomalaista tie-
detutkimusta. Se on toisinaan nähty myös ongel-
mana.²⁷ Toisaalta yksittäisten yliopistojen mai-
neella on panelistien keskuudessa ehkä suurempi
merkitys kuin on ajateltu. Hankkeissahan nimen-
omaan ulkomaiset professorit antavat pisteet
kaikille yksittäisille hankkeille, joista eniten pis-
teitä saaneiden joukosta KY:n jäsenet poimivat
rahoituksen saajat. Voi olla, että pisteytyksessä
tutkija hyötyy Helsinki-kytköksestä; onhan Hel-
singin yliopisto Suomen kansainvälisesti tunne-
tuin yliopisto. Myös kuuluminen huippuyksikkö-
raamiin voi kasvattaa hakijan pistepörssiä. Tällai-
nen yksittäiselle hakijalle lankeava ja osittain
”ansioton arvonnousu” on inhimillistä, ja sitä on
vaikea identifoida ja karsia kansainvälisten pa-
nelistien arvioinneista.

Ehkäpä voitaisiin olla kysymättä itse hake-
muksessa huippuyksikkö-yhteyttä ja ehkäpä voi-
taisiin jättää mainitsematta kotiyliopisto? Toi-
saalta voisi kyseenalaistaa sen väittämän, että
huippuyksikköyhteys aina tuottaisi nuorelle tut-
kijalle vain hyvää, sillä hän voi keskusjohtoosessa
yksikössä menettää kyvyn ideoida, luoda ja tuot-
taa itsenäistä tietoa ja tiedettä. Kuitenkin kaikessa
tutkimuksessa itsenäinen luova työ on väistä-
mätön peruslähtökohta.

Myös sukupuolella on merkitystä. Sukupuole-
n mukaisesti edellä esitetyt historian tutkimuk-
sen 54 akatemiomyöntöä jakautuivat vuosina
2012–2015 seuraavalla sivulla olevan Taulukon 5
mukaisesti.²⁸

Tampereen osalta (*) toinen miespuolisista on
yhteiskunnan historian huippuyksikön johtaja.
Myös yksikön varajohtaja Jyväskylässä ja Åbo
Akademian edustaja ovat miehiä. Huippuyksik-
köön kuuluu kolmen yliopiston historian laitosten
49 tutkijaa, joista naisia on 43 %.²⁹ Kaikkiaan

24. Tässä yhteydessä historian panelistien taustoja selvitetiin vain epäsystemaattisella otannalla, joten täsmällistä tietoa ei ole ollut käytettävissä.

25. Arktinen akatemiaohjelma ARKTIKO, <http://www.aka.fi/arktiko> (10.4.2016).

26. Atte Oksanen & Pekka Räsänen, Suomen Akatemian rahoittaman tutkimuksen tieteelliset tuotokset kulttuuri- ja yhteiskuntatieteissä. *Tieteessä tapahtuu* 3 (2016), 22.

27. Näin mm. Oslon yliopiston professori Jukka Corander Professoriliiton ja Tieteentekijöidenliiton kevätseminaarissa 22.4.2016 pitämässään esitelmässä.

28. Tiedot poimittu Suomen Akatemian rahoituspäätöksistä 2012–2015, www.aka.fi (12.4.2016).

29. Sukupuolijakauma on laskettu jäsenhenkilölistasta. Yhteiskunnan historian huippuyksikön kotisivut, <http://www.uta.fi/yky/coehistory/members.html> (12.4.2016).

Yksikkö	Lkm	Miehiä lkm	Naisia lkm	Naisia %
Helsinki	21	13	8	38
Jyväskylä	10	7	3	30
Turku	9	6	3	33
Tampere	6	2	4	66*
Oulu	3	2	1	33
Itä-Suomi	2	1	1	50
ÅA	1	1	-	0
SKS	1	1	-	0
LUKE	1	-	1	100
YHTEENSÄ	54	33	21	39 %

Taulukko 5. KY:n rahoitusmyönnot historiantutkimukselle yliopistoittain sukupuolen mukaan 2012–2015

näyttää siltä, että vuosina 2012–2015 rahoitetuista historiahankkeista runsaat 60 prosenttia meni miespuolisille tutkijoille. Toisaalta on muistettava hakupaine; naiset hakevat akatemiahankkeita ylipäätään harvemmin kuin miehet. Kokonaisuutena sukupuolenmukainen jako näyttää toteutuvan KY:n jakomallissa kiintiöperiaatteen mukaisesti.

Historian sisäiset hierarkiat

Historiantutkimuksen sisäiset hierarkiat näyttävät vaikuttavan myös kansainvälisten panelistien antamiin arvosanoihin. Historiassa, kuten muillakin aloilla on tärkeiksi ja vähemmän tärkeiksi luonnehdittuja aloja, joiden keskinäiset suhteet muuttuvat ajassa. Kun katsotaan historian 52³⁰ toteutunutta hankemyöntöä (lkm) vuosilta 2012–2015, ne jakautuivat karkeasti pääkategorioittain Taulukon 6 mukaisesti.

Oheinen tulos käy yksiin kulttuurihistorian yleisen suosion kasvun kanssa. Yhä useampi nuori tutkija hakeutui 2000-luvulla nousussa olevan kulttuurihistorian piiriin. Ala nähtävästi koettiin kannustavammaksi, kansainvälisemmäksi ja lähdeyöskentelyltään innostavammaksi ja monitieteisyyttä suosivammaksi kuin esimerkiksi rankkaa ja yksinäistä arkistopuurtamista vaativa Suomen historian oppiaine. Jatkossa kulttuurihistorian asema nimenomaan tutkimuslinjana saattaa vahvistua. Esimerkiksi heikosti muualla kuin tutkimukseen työllistävien filosofien joukossa on

tätä nykyä hyvin paljon taitavia nuoria kokopäiväisinä ”tutkimusammattilaisina”, jotka saavat korkeita arvosanoja panelisteilta ja tulevat näin rahoitetuksi. Voi olla, että kulttuurihistoriassa on tapahtunut samanlainen prosessi. Rahoituksen painottuessa kulttuurihistoriaan, Turun saama kokonaisuus on noussut. Siellähän toimii kulttuurihistorian oppituoli, jonka piirissä toimineet tutkijat ovat saaneet hyvin akatemian hankkeita.

Yhteiskuntatieteisiin kallellaan oleva ja yhteiskunnallisia muutoksia kohtalaisen kiinteästi refleктоiva sosiaali-/yhteiskuntahistoria on historiantutkijoiden kestoosuusosikkeja. Sitä on harjoitettu etenkin Tampereella, mikä painottuikin sen saamassa rahoituksessa. Kuten edellä todettiin, Oulussa ja Itä-Suomessa tehty raja-alue- ja rajatutkimus – niin kansainvälistä kuin se onkin – ei ole saanut historiantutkimuksessa kuin marginaalisen aseman, mikä näkyy suoraan rahoituksen niukkuutena. Sukupuolihistoria on aihealueena menettänyt sitä asemaa, mikä sillä oli vielä 1990-luvulla. Ympäristöhistoria taas ei ole vielä päässyt kunnan nousuun. Sota-aikaan tai sotaan liittyvien tutkimusten rahoittaminen on hyvin aikaan sidottua. Se, että valtio tukee sotateemoihin liittyvää tutkimusta, kertoo paljon läpielettävän aikamme arvoista ja yhteiskunnallis-mentaalisen tilasta. Helsinki näyttää olevan ainoa yksikkö, joka on saanut kaikille historiantutkimuksen aloille rahaa, mikä pitää yllä sen vahvaa asemaa rahoituksen saajana.

30. Tässä historian huippuyksikkö on kirjattu yhden yliopiston eli Tampereen nimiin.

	lkm	%
Kulttuurihistoria	15	29
Sosiaali-/yhteiskuntahistoria	14	27
Taloushistoria	9	17
Poliittinen historia	7	13
Sota-ajan/sotaan liittyvä historia	5	10
Sukupuolihistoria	1	2
Ympäristöhistoria	1	2

Taulukko 6. KY:n rahoitusmyönnot historiantutkimukselle alaryhmittäin 2012–2015

Oma merkityksensä rahoituksen saamiselle on tutkimuksen kohteeksi valitulla historiallisella aikakaudella. Viime vuosina on ollut kansainvälisestäkin muodikasta korostaa ja tutkia pitkiä aikasarjoja (*long-term studies*), mikä näkyy hyvin selvästi rahoitetuissa hankkeissa. Se ilmenee myös vuonna 2012 aloittaneen yhteiskuntahistorian huippuyksikön aikamäärittelyssä (1400–2000). 1970-luvulla, jolloin mikrohistoria nousi muotialaksi kaikkialla länsimaisessa historiantutkimuksessa, pitkää aikarajausta pidettiin erikoisena valintana.³¹ Historian hakemusten perusteella arvioituna 1800- ja 1900-lukujen tarinat ovat kaikkein suosituimpia, joskaan eivät välttämättä kaikkein rahoitetuimpia. Keskiajan historia on tänä päivänä suosituempaa kuin antiikin historia, 1600-luku suosituampi kuin edellinen vuosisata ja sota-aikojen tutkimus (1918, 1939–1945) suosituempaa kuin lamakausien analysointi.

Tuloksellisuus ja muiden määrittämät mittarit

Räsänen ja Oksanen toteavat kritiikissään, etteivät KY:n rahoittamat hankkeet tuota tarpeeksi tuloksia. He esittävät, että KY:n rahoittamissa historiahankkeissa tuotettiin keskimäärin kolme artikkelia yhden tutkimusvuoden aikana (2015), ja niitä siteerattiin keskimäärin kerran, kun joh-

topaikkaa pitäneissä psykologiahankkeissa luku oli 56 ja siteerauksia 1146. Kriitikoiden mukaan kaikista KY:n aloista historiahankkeissa julkaistiin vähiten. Myös ennen rahoituskautta hankejohtajat julkaisivat äärimmäisen vähän. Oksanen ja Räsänen myös väittävät, että KY myöntää hankkeita tutkijoille, joiden kansainväliset näytöt ovat vaatimattomia. Ongelmana on heidän mukaansa myös se, että KY myöntää uudelleen rahoja tutkijoille, vaikka heidän aikaisemmat projektinsa eivät olisikaan tuottaneet merkittäviä tuloksia. Kriitikoiden mielestä näyttää siltä, että rahoituksen saanti riippuu enemmän aiemmasta rahoituksesta kuin varsinaisesta tutkimusnäytöstä.³² Kirjoittajat viittaavat tiedepiireissä tunnettuun niin sanottuun Matteus-efektiin: sillä jolla on, sille annetaan.

Väitteidensä perusteena Oksanen ja Räsänen ovat käyttäneet *Scopus*-tietokannasta saatavia tietoja. Kyseinen tietokanta on bibliografinen kansainvälinen data-aineisto, johon on kirjattu noin 20 000 tieteellisessä lehdessä julkaistua artikkelia tekniikan, lääketieteen ja yhteiskuntatieteiden aloilta vuodesta 2003 lähtien. Tietokanta sisältää myös jossain määrin humanististen alojen lehtiä,³³ Suomestakin *Historiallisen Aikakauskirjan*. Mutta mitä *Scopus* kertoo historiantutkimuksen tuloksellisuudesta eli julkaisutoiminnasta?

31. Annalistien, etenkin Fernand Braudelin ”pitkä ajan kesto” kyllä muistettiin kerrattaessa historiankirjoituksen historiaa, mutta käytännössä pitkän keston tutkimukset jäivät varjoon mikrohistorian valtakaudella 1970–1990-luvulla. Ks. lähemmin Jo Culdi & David Armitage, *The History Manifesto*, historymanifesto.cambridge.org (20.4.2016).

32. Atte Oksanen & Pekka Räsänen, Suomen Akatemian rahoittaman tutkimuksen tieteelliset tuotokset kulttuuri- ja yhteiskuntatieteissä. *Tieteessä tapahtuu* 3 (2016), 21–22.

33. Mm. Atte Oksanen & Pekka Räsänen, Suomen Akatemian rahoittaman tutkimuksen tieteelliset tuotokset kulttuuri- ja yhteiskuntatieteissä. *Tieteessä tapahtuu* 3 (2016), 17–18. Ks. myös vastine edelliseen, Otto Auranen & Anu Nuutinen, Bibliometriikka on hyvä renki mutta huono isäntä. *Tieteessä tapahtuu* 3 (2016), 49–53.

	Hankejohtajat lkm	Art. /yht.	Art. /henkilö	Siteeraukset yht.	Sit. /henkilö
Akatemiahankkeet	11	52	5	138	12.5
Teemahankkeet *	8	32	4	11	1.3
Akatemiatutkijat	11	48	4	56	5.0
YHTEENSÄ	30	132	4.3	205	6.8

* Mukana laskussa ovat vain historiantutkijat, ei KY:ltä rahoituksen teemahaun kautta saaneet tietojenkäsittelytieteen professori eikä arkeologian professori.

Taulukko 7. KY:n rahoittamien historiantutkimuksen hankejohtajien Scopus-tieto (lkm) 2012–2015

Taulukossa 7 on KY:ltä vuosina 2012–2015 rahoituksen saaneiden 30 historioitsijan *Scopus*sen kirjautuneiden tieteellisten artikkeleiden kokonaismäärä, keskimääräinen artikkeliluku hankejohtajaa kohden, siteerausten kokonaismäärä ja siteerauksia henkilöä kohden.

Tuloksena asetelmasta voidaan yksiselitteisesti todeta, että *Scopus* kertoo historiantutkijoiden julkaisemisesta vain sen, ettei sinne kirjaudu heidän julkaisujaan. Ehkä se kertoo myös sen, että Akatemian ohjelmallisten teemahakujen johtajat julkaisevat vähemmän kuin akatemiahankkeiden johtajat tai akatemiatutkijat. Puheena olevasta tietokannasta löytyy historioitsijoilta vain yksittäisiä artikkeleita, ja niitä on siteerattu erittäin vähän eli heidän h-indeksinsä on lähes olematon. Keskimäärin 4–5 tieteellistä artikkelia usean vuoden aikana on todellakin hakoteille vievä luku. Ottakaamme muutama konkreettinen esimerkki. Ansioitunut ja paljon julkaiseva taloushistorian professori on saanut *Scopus*sen vain kaksi artikkelia, joista toista ei ole siteerattu lainkaan ja toista, Suomea yleisesti esittelevää artikkelia 12 kertaa. Sosiaalishistorioitsijan ja huippuyksikön johtajan julkaisutiedot jäävät nekin *Scopus*sen mukaan minimaalisiksi: kolme artikkelia ja neljä siteerausta. Tämän tiedon mukaan hän ei ole julkaissut eikä häntä ole siteerattu. Samoin on laita rahoituksen saaneen kulttuurihistorian professorin: *Scopus*sen mukaan hän on julkaissut vain seitsemän tieteellistä artikkelia ja saanut niihin ainoastaan kaksi siteerausta. Naisten tilanne on sama. Akatemian rahoittamien hankkeiden naispuolisista johtajista eräs yliopistonlehtori on *Scopus*sen mukaan julkaissut vain neljä artikkelia

saaden kaksi siteerausta, kulttuurihistorian professori viisi artikkelia ansaiten yhden siteerauksen ja Suomen historian lehtori yhden artikkelin saaden yhden siteerauksen.³⁴

Ne, jotka ovat saaneet osakseen siteerauksia *Scopus*sen, ovat tehneet enemmän ryhmäartikkeleita. Esimerkiksi akatemiahankkeen saaneista kahdesta arkeologista toisella on parikymmentä englanninkielistä ryhmäartikkelia ja siteerauksia kymmeniä, toinen akatemiahankkeen saanut arkeologi taas ei *Scopus*sen mukaan ole julkaissut lainkaan tieteellisiä artikkeleita. Tutkijan nuoruus, ulkomailla väittelemine tai ulkomaalaistausta ei välttämättä muuta tilannetta. Eräs Englannissa väitellyt suomalaistutkija on datan mukaan julkaissut vain kolme artikkelia, joihin on viitattu neljä kertaa. Eräs ulkomaalaistaustainen tutkija taas on julkaissut kymmenen artikkelia ja saanut kymmenen viittausta.³⁵ Jos *Scopus* olisi ollut KY:ltä saatavan hankerahoituksen kriteeri, kukaan mainituista historioitsijoista ei olisi saanut yhtään mitään.

Eri tieteenalojen huikea ero tässä suhteessa näkyy Akatemian *Digitaaliset ihmistieteet* -haussa (2015). KY:n kautta hankerahoituksen ohjelmasta saaneiden kahden kulttuurihistorian professorin yhteen laskettu artikkeliluku on *Scopus*sen mukaan 12, ja he ovat saaneet yhteensä kolme siteerausta. Sen sijaan samasta ohjelmasta hankkeen saaneen tietojenkäsittelytieteen professorin artikkelimäärä *Scopus*sessä on 137. *Scopus*ta hie man laajemmin yksittäisten tutkijoiden tuotantoa esittelevän *Coogole Scholar* -tietokannan mukaan hänellä on siteerauksia vuodesta 2011 lähtien kaikkiaan 2202 kappaletta ja hänen h-indek-

34. www.scopus.com (13.4.2016); Parhaiten pääsee lukemaan yksittäisten tutkijoiden tietoja *Scopus*sesta kirjautumalla sivustolle oman yliopiston kirjastopalvelun kautta.

35. www.scopus.com/ (13.4.2016).

sinsä on 28.³⁶ *Scopus*sen kaltaiset laskentamallit ja niihin sisältyvät hyvin *erilaiset tieteellisen kirjoittamisen kulttuurit* ovat historioitsijoille ja monille muillekin pääosin monografioita kirjoittaville humanistisen alan tutkijoille vieraita.³⁷

On oma tutkimusteemansa selvittää tarkasti historioitsijoiden ja muiden humanistien julkaisukanavat ja -kulttuurit, mutta kun seurataan esimerkiksi *SoleCris*-, *Tuhat*-, *Melinda*-, *Arto*-, *Juuli*- tai *FINNA*-julkaisutietokantoja tai yksittäisten tutkijoiden kotisivujen tietoja nähdään, että historiantutkijat ovat valtavan uutteria ja julkaisevat todella paljon, mutta hyvin laajalla skaalalla. Kansainvälisissä tieteellisissä aikakauslehdissä (varsinkin *Scopus*sen rekisteröimissä) julkaiseminen on historioitsijoiden julkaisurepertuaarissa vain yksi alusta. Esimerkiksi edellä mainittu tunnettu taloushistorioitsija, joka *Scopus*sen mukaan on julkaissut kaksi maininnanarvoista artikkelia, on *FINNA*-tietokannan mukaan julkaissut vuosina 2005–2015 kolmisenkymmentä monografiaa tai monografian osaa sekä kymmenittäin artikkeleita. Samoin on laita mainitun miespuolisen kulttuurihistorian professorin: seitsemän artikkelia ja kaksi viittausta *Scopus*sessä, mutta viitisenkymmentä artikkelia ja kolmisenkymmentä kirjaa tai kirjan osaa *FINNA*:ssa viimeisen kymmenen vuoden aikana.

Historiantutkijan ehdoton päätuote on kotimaisilla kielillä kirjoitettu MONOGRAFIA. Se on syytä kirjoittaa isolla, sillä juuri yksin ja itsenäisesti tuotettu, laaja ja tieteellisin menetelmin toteutettu kirja on ollut tähän asti historiantutkijan ammattitaidon korkein mittari. Esimerkiksi artikkeliväitöskirja on katsottu aikaisemmin hieinan epäonnistuneeksi opinnäytteeksi juuri sen artikkelimaisen muodon vuoksi; on arveltu, että historiantutkimukselle luonteenomainen kertomuksellisuus, *narratiivisuus*, kärsii eikä tekijä hallitse artikkeleita kirjoittamalla suuren aineis-

tomassan analysointia. Monografioiden³⁸ lisäksi historiantutkijat kirjoittavat ahkerasti myös tieteellisissä aikakauslehdissä,³⁹ sanoma- ja viikkolehdissä sekä sosiaalisessa mediassa, yliopistojen ja laitosten sarjoissa, kirjastojen ja eri yhdistysten lehdissä, juhlijulkaisuissa, suurteoksissa ja ensyklopedioissa. Suuri osa-alue on tilatut teokset, yritys- ja yhdistyshistoriat, joita jokainen ammattihistorioitsija tekee jossain uransa vaiheessa. Tällä tutkimustraditiolla on pitkä ammatillinen perinteensä, etenkin pitäjähistoria-lajityyppi kuului tärkeänä osana menneisyyden professorin julkaisuluetteloon.

Monipuoliseen työnkuvaan sisältyy eräs hyvin olennainen piirre historiantutkijan työn tuloksellisuutta arvioitaessa: hän toimii tieteellisen tiedon ja populaarin esittämisen välimaastossa; samaan aikaan tieteenalansa sisäisessä vaikuttamisen kentässä ja yhteiskunnassa avoimen julkisuuden maailmassa. Historioitsijoiden yhteiskunnallinen tehtävä on tehdä maailmaa ymmärrettävämmäksi kansalaisille useimmiten narratioiden muodossa, mikä pudottaa heidät armotta kovien tieteenalojen hallitsemilta julkaisulistoilta. *Scopus*sen kaltaisiin rekistereihin historioitsijoilla on yksinkertaistettuna väärät julkaisuareenat, väärät kielet ja väärät tyylilajit. Ryhmäartikkeleita historiantutkijat ovat kiertäneet kaukaa: kuinka niitä edes tehdään?

Nykyaikana vaadittu yhteiskunnallinen vaikuttavuus ei ole historioitsijoille ongelma vaan vahvuus: Popularisoitujen tiedekirjojen ja tutkitun tiedon saattaminen median, koulujen, päättäjien ja kaiken kansan ulottuville muuttaa ja uudistaa käsityksiä Suomesta, Euroopasta ja koko maailmasta.

Summaten voidaan sanoa, että ammattihistorioitsijat ovat yksilökirjoittajia, jotka suosivat kotimaisilla kielillä kirjoitettuja monografioita, jotka eivät kirjaudu kansainvälisiin artikkelitietokantoihin. Kuten *Tieteen tila* -raportissa tode-

36. www.scopus.com (13.4.2016); Kyseisen professorin kotisivut, <https://scholar.google.com/citations?user=t2jierQAAAAJ> (13.4.2016).

37. Monografioiden puolustuksesta ks. mm. Sari Kivistö & Sami Pihlström, *The Monograph – an old-fashioned publication forum or an ultimate scholarly achievement?* Helsinki Collegium for Advanced Studies. University of Helsinki 2014.

38. Teoksia julkaistaan suomeksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sarjoissa ja yliopistojen väitöskirjasarjoissa sekä kaupallisten kustantajien, etenkin Siltalan, WSOY:n, Otavan ja Gaudeamuksen sarjoissa. Englanninkielisiä monografioita on julkaistu esim. Routledgen, Palgrave Macmillanin, LIT Verlagin ja Ashgaten kustantamoiden kautta.

39. Mm. *Kasvatus ja Aika*, *Historiallinen Aikakauskirja*, *Historisk Tidskrift för Finland*, *Liikunta ja tiede*, *Sukupuolentutkimus* (ent. *Naistutkimus*), mutta myös ulkolaisissa aikakauslehdissä, kuten *Journal of Finnish Studies*, *Historische Zeitschrift*, *Scandinavian Journal of History*, *Journal of Borderland Studies*, *Journal of Cold War Studies*, *Scandinavian Economic History Review* ja *History and Theory*.

taan: Bibliometrinen analyysi rajoitukset liittyvät sekä kansainvälisten viitetietokantojen aineiston kattavuuteen että aineiston käsittelyyn ja viittaussindikaattoreiden laskentaan. Julkaisukäytännöt ovat erilaisia eri tieteenaloilla. Tieteenalojen julkaisumäärät eivät liioin ole kaikilta osin vertailukelpoisia keskenään, koska kansainväliset viitetietokannat eivät kata kaikkien tieteenalojen julkaisuja samalla tavalla. *Scopus* ei sisällä tieteellisiä monografioita, tieteellisiä artikkeleita kokooma-teoksissa eikä tieteellisiä erillisteoksia, eli ei mitään niistä foorumeista, missä historioitsijoiden päätuotanto ilmestyy. Kansainvälisten viitetietokantojen aineisto ei näin ollen sovellu julkaisutoiminnan yksityiskohtaisempaan tarkasteluun humanistisilla aloilla yhtä hyvin kuin useilla muilla tieteenaloilla.⁴⁰

Väistämättä tulevan keskustelun paikka on, pitäisikö myös historian alalla siirtyä enemmän englanninkielisten ryhmäartikkeleiden kirjoittamiseen ja valikoida *Scopus*-näkökulma huomioon ottaen tarkemmin se, missä journaaleissa tulokset julkaistaan, sekä siirtää populaari, kansalaisyhteiskunnan näkökulmasta vaikuttava julkaiseminen historian harrastajille. Toistaiseksi ammattilaiset eivät ole tähän suostuneet. Myös se, mitkä mittarit parhaiten osoittaisivat julkaisuaktiivisuutemme, on punnittava ja perusteltava.

Historia tuottaa yhteiskuntarelevanttia tutkimusta

Kuten edellä on ehkä hieman yllättäenkin osoitettu, KY:n vuosina 2012–2015 rahoittamista historian hankkeista sai eniten kulttuurihistoria, toiseksi eniten sosiaali-/yhteiskuntahistoria, ja sen jälkeen taloushistoria ja poliittinen historia. KY:n rahoittamien, laajasti ottaen kulttuurihistorian kenttään osuvien hankkeiden teemat vaihtelevat melkoisesti 1800-luvun kansallisten intellektuellien tutkimisesta myöhäiskeskiaikaisiin uskontoreformeihin, käsitetutkimuksesta laulu-ilmaisuun ja eliittimuusikoihin, koomisesta oopperasta kirjallisten kulttuurien tutkimukseen, 400-luvun tekstilukemistoista 1500-luvun muistilaatikoihin.⁴¹ Historiantutkimus kaikissa muodoissaan jäsentää ja selittää menneisyyttä ihmisen kapasiteetin käsittämään kokoon ja muotoon. Laajassa mielessä se auttaa ymmärtämään maailmaa ja rakentaa

mieltä ihmisten elämään maailmassa. Siksi historiallinen tieto on väistämättömästi marinoitu kaikkien muidenkin tieteenalojen sisimpään. Historia on läsnä – riippumatta siitä tunnistammeko tai tunnustammeko sen – sekä kaikessa maailmankuvaa rakentavissa prosesseissa, tieteellisessä toiminnassa että ihmisten muussakin elämässä, valinnoissa ja ratkaisuisa. Siksi se on fundamentaalinen tieteenala, jonka tukemista Akatemia on pitänyt tärkeänä.

Tämän eksistentiaalis-filosofisen perustehtävänsä lisäksi historia tuottaa konkreettista tietoa koulujen, median ja hallinnon tarpeisiin, kouluttaa opettajia, arkistolaisia ja tietoammattilaisia, siirtää historiallis-kulttuurista perintöä ja kokemuksellista tietovarantoa ja maailman käsittämisen malleja kasvaville sukupolville, haastaa vallitsevia käsityksiä esimerkiksi kriisiaikojen, siirtolaisuuden ja rakennemuutosten pitkäaikaisistakin merkityksistä yksittäisille ihmisille, ryhmille ja kansakunnille. Historia on mitä suurimmassa määrin yhteiskunnan kulloisiakin ilmiöitä reflektioiva ja tulevaisuuteen katsova tieteenala, joka toimii yhtä sujuvasti sekä akateemisen maailman että populaarin tiedon kentillä. Tässä suhteessa historiallisen tiedon tuottaminen on rajoja ylittävää ja tiedettä uudistavaa.

Kun KY rahoittaa historiantutkimusta, se on keskeisesti mukana rakentamassa kansallista ja ylikansallista menneisyyskuvaamme ja valtioorganisaation osana ylläpitämässä demokraattista yhteiskuntajärjestystämme. Näistä lähtökohdista katsottuna KY ei ainoastaan tue historiantutkimusta vaan mitä suurimmassa määrin tekee historiaa. Se edistää toiminnallaan sopivaksi ja oikeaksi katsomaansa historiatietoisuutta ja historia-kulttuurin muotoja, jotka leviävät monien kanavien kautta kaiken kansan luettavaksi ja tulkittavaksi. Näin nähtynä historia on ala, jossa akateemisen tiedon yleistajuistaminen on sisään rakennettu tehtävä. Siksi lähes kaikki ammattihistorioitsijat tekevät myös yleistajuisia tietokirjoja. Kaikesta edellä sanotusta johtuen on yksilön näkökulmasta tärkeää, tutkimuksellisesti kiinnostavaa ja yhteiskunnallisesti vastuullista seurata valppaasti, mitä historiantutkimuksen aloja ja teemoja valtiovalta Suomen Akatemian ja KY:n kautta milloinkin rahoittaa ja miten sen tuloksia mitataan.

40. *Tieteen tila 2014*. Yhteenveto. Suomen Akatemia 2014, 7.

41. Rahoitetut hankkeet 2012–2015, www.aka.fi (24.4.2016).

Julkaisemisesta

Johanna Rainio-Niemi

Vastakkainasettelusta perusasioihin

AKATEEMISESTA JULKAISEMISESTA
KANSALLISEN JA KANSAINVÄLISEN
RAJAPINNOILLA

Karsimiseen avoimesti tähtäävä resurssikilpailuttaminen on viime vuosina jyrkentänyt vastakkainasettelua kansallisen ja kansainvälisen välillä. Julkaisemisen osalta vastakkain asettuvat (suomenkielinen) kirja ja (englanninkielinen) artikkeli. Jäykistyvät asenteet häivyttävät ja näivettävät näkyvistä sen monisävyisemmän todellisuuden, jonka keskellä historian tutkimuksen alla työskennellään myös suomalaisissa yliopistoissa. Tässä todellisuudessa kansallinen ja kansainvälinen eivät ole toistensa vastakohtia. Ne lomittuvat toisiinsa opetuksessa sekä yksikkö- ja yksilökohtaisissa tutkimus- ja julkaisuprofileissa. Tällainen monitasoisuus on tärkeää ja antoisaa, mutta myös aidosti vaativaa ja haastavaa. Tämän todellisuuden haasteisiin eivät vastaa yhä mekaanisemmaksi käyvä kansainvälistämispakotus eikä kansainvälistä suorasti tai epäsuorasti vieroksuva, kansallisten akateemisten erityispiirteiden itseisarvoinen puolustus. Nykyinen ja tuleva

akateeminen maailma ei ole kansainvälinen *tai* kansallinen eikä sen tutkija ensisijaisesti suomalainen *tai* ulkomaalainen. Se on globaali, ylijarainen ja avoin tavoilla, jotka sisältävät kaikki edellä mainitut monine mahdollisuuksineen ja vaatimuksineen.

Kärjistyneiden vastakkainasetteluiden sijaan tarvetta on pienille teoille ja kannusteille, jotka pohjaavat ja kohdentuvat tiiviimmin nykypäivän historian tutkijoiden toimintaympäristöjen kansalliseen ja kansainväliseen todellisuuteen. Viime aikoina paljon puhuttaneen julkaisemisen osalta aidosti hyödyllisiä neuvoja antaa Titus Hjelmin tuore *Globaalisti akateeminen: Opas kansainväliseen tiedejulkaisemiseen* (Vastapaino 2015). Liki pitäen ensimmäisenä suomeksi kirjoitettuna ja nimenomaan suomalaisille humanisteille sekä kulttuurin ja yhteiskunnan tutkijoille kirjoitettuna oppaana, Hjelmin teos tuo kaivatun lisän jokaisen väittelijän, tutkijan mutta myös ohjaajan peruslukemistoon. Perusasioiden kirkastamisen nimissä sen soisi kuluvan myös sellaisten lukijoiden käsissä, jotka työssään ovat tekemisissä kansainvälistä julkaisemista koskevien moninaisten arviointitehtävien tai niihin liittyvien käytäntöjen kehittämisen kanssa.

Mittarilla mitataan, mutta miksi ja miten?

Huhtikuun puolivälissä Helsingin yliopiston sivuilla julkaistiin tiedeuutinen¹ maailmanlaajuisesti vakiintuneesta vaativien aivoleikkausten tuloksia ja vaikuttavuutta arvioivasta mittarista niin sanotusta *modified Ranking Scale*-luokituk-

VTT **Johanna Rainio-Niemi** on poliittisen historian dosentti Helsingin yliopistossa ja *Historiallisen Aikakauskirjan* toimituksen jäsen.
Sähköposti: johanna.rainio@helsinki.fi.

1. Päivi Lehtinen, Aivoleikkausten hoitotulosten arvioinnissa käytössä ”väärä” mittari, <https://www.helsinki.fi/fi/uutiset/aivoleikkausten-hoitotulosten-arvioinnissa-kaytossa-vaara-mittari> (9.5.2016).

sesta. Uutisen mukaan luokitus ei ”todellisen, kattavan ja valikoimattoman potilasmateriaalin” pohjalta tutkittuna mittaa sitä, mitä sen on oletettu mittaavan. Vastuututkijana toimineen erikoislääkärin mukaan ”hämmästyksemme oli suuri tulosten osoittaessa, että mRS -luokitus soveltuu erittäin huonosti neurokirurgisen hoidon laadun sekä komplikaatioiden arviointiin ja raportointiin.” Tutkimukseen osallistuneen dosentin mukaan yllättävät tulokset herättivät ensi sijassa kysymyksen siitä, tulisiko käytännön leikkaustyötä tekevien neurokirurgien osallistua aktiivisemmin oman työnsä tulosten mittaamiseen käytettävien mittareiden kehittämiseen. Nyt niiden määrittely on ulkoistettu toimijoille, joilla on vähän kytköksiä työn todellisuuteen ja sen kanalta olennaisiin ongelma- ja kehityskohtiin.

Ajatus tulosarvioinnissa käytetyn luokituksen tosiasiallisesta heikkoudesta sekä työtä käytännössä tekevien osallistumisesta – ja osallistamisesta – alan arviointimenetelmien kehittämiseen on kiinnostava. Samoihin aikoihin mRS-luokitusta käsitelleen uutisen kanssa ennakkotieto apulaisprofessori Atte Oksasen (sosiaalipsykologia) ja professori Pekka Räsäsen (taloussosiologia) selvityksestä ylitti kansallisen keskustelukynnyksen². Professoreiden mukaan Suomen Akatemian kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan rahoittamien tutkijoiden julkaisutulokset jäävät laihanlaisiksi. Väite perustui julkaisujen numeeriseen näkyvyyteen kansainvälisillä julkaisu- ja viitetietokantamarkkinoilta jalansijaa haakevaan *Scopus*-tietokantaan. On mahdollista, että Oksanen ja Räsänen tarkoittivat avauksensa ennen kaikkea omia alojaan lähempänä olevien, tietokannassa jotenkuten edustettujen ja sikäli vertailukelpoisempien alojen tulosten arviointiin. Julkinen huomio kiinnittyi kuitenkin nopeasti julkaisukäytännöiltään kaikkein erilaisimpaan alaan – historiaan – jonka näkyvyys *Scopus*-tietokannan luomassa virtuaalitodellisuudessa on rajallinen etenkin suomenkielisen, mutta myös englanninkielisen julkaisemisen osalta.

Historiantutkimus tarjoaa monella tapaa kouriintuntuvimman ja selvimmän esimerkin suositetaan kasvattaneen tietokantanäkyvyyteen perustuvan mittaamisen vääristävästi painottuneista lähtökohdista. Tähän aiheeseen pureutuu edellä tarkkanäköisesti Maria Lähteenmäki.³

Oksasen ja Räsäsen selvityksestä leimahtaneessa lyhyessä mielipiteidenvaihdossa (ks. viite 2) keskustelu ei edennyt kaikkein olennaisimpiin kysymyksiin. Miksi kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen alan vaikuttavuutta, laatua ja kansainvälisyyttä arviotaessa ja raportoidessa – kaikista tunnetuista ja kysyttäessä myönnettyistä rajallisuuksista huolimatta – kerta toisensa jälkeen palataan mekaanisiin mittaus- ja arviointimenetelmiin? Riittääkö selitykseksi se, ettei muita yleisesti vakiintuneita ja ”hyväksytyjä” mittaustapoja ole saatavilla? Missä vaiheessa ylittyy raja, jossa jatkuva, rajattuihin otoksiin perustuva tulosarviointi kääntyy omia tarkoituksperiään vastaan, lakkaa tunnistamasta todellisuuden kannalta olennaisia ongelmia sekä näivettää pois jo olemassa olevat, usein hitaasti kumuloituvat resurssit? Miten laadun, kansainvälisen ja yhteiskunnallisen vaikuttavuuden kaltaisia monimutkaisia ja kokonaisvaltaisia ilmiöitä pystyttäisiin edes hiukan luotettavammin ja herkkävireisemmin arvioimaan? Kysymykset eivät ole helppoja ja niitä on monessa yhteydessä pohdittakin. Mahdollisten hyvien ajatusten matka Power-Point-kalvoilta kentälle on kuitenkin edelleen kesken.

Historiantutkimuksen kansallinen erityisluonne ja luontevan kansainvälistymisen haasteet

Oksasen ja Räsäsen avausta seurannut huomio jätti jälkeensä kummallisen vaikutelman siitä, että historiantutkimuksen kaltaisten alojen kansallisesti suuntautunut erityisluonne toimisi yleisempänäkin selityksenä esitetyille kritiikille. Mutta onko historiantutkimus erityisen leimallisesti kansallisesti (ei-kansainvälisesti) suuntautunutta

2. Atte Oksanen & Pekka Räsänen, Suomen Akatemian resurssit valumassa hukkaan. *Turun Sanomat* 7.4.2016; Anneli Anttonen & Liisa Savunen, Suomen Akatemian rahoitus tuottaa tulosta. *Turun Sanomat* 8.4.2016; Tutkimus ryöpyttää Suomen Akatemiaa. Tehottomuutta, suosimista, avoimuuden puutetta. *Helsingin Sanomat* 10.4.2016; Anneli Anttonen & Liisa Savunen, Suomen Akatemian rahoitus on tuloksellista. *Helsingin Sanomat* 14.4.2016; Atte Oksanen & Pekka Räsänen, Suomen Akatemian menettelytapoja on uudistettava. *Helsingin Sanomat* 15.4.2016 (mielipide). Ks. myös *Suomen Kuvalehti* 15.4.2016 (pääkirjoitus).

3. Maria Lähteenmäki, Ilman historiantutkijoita ei ole kansakuntaa. Sananen tiederahoituksesta ja julkaisumittareista. *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (2016).

tänä päivänä? Toisaalta, miksi juuri historian tutkimuksella olisi jonkinlainen erityislupa olla kansallista, kun niin moni muukin humanistinen tai yhteiskuntatieteellinen tutkimusala on monella tapaa kiinni nimenomaan suomalaisen yhteiskunnan ongelmissa?

Suomalaisissa yliopistoissa tehtävän kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen laadun, elinvoiman ja verkostuneisuuden kannalta aidosti kriittiset haasteet eivät liity *Scopus*seen tai sen kilpailijoihin. Monin verroin tärkeämpää on kansallisen ohjausjärjestelmätason todellisuuspohjainen käsitys ja ymmärrys siitä, mitä käsitteet 'kansallinen' ja 'kansainvälinen' tarkoittavat tutkimuksen nykytodellisuudessa. Erityisesti tarvitaan ymmärrystä siitä, etteivät nämä ole toisistaan erillisiä tai toistensa vaihtoehtoja eikä niiden aste ole luotettavasti mitattavissa mekaanisin numeroin.

Viimeaikainen kehitys, jossa kansainvälistämisessä on siirrytty puolitiehen jätetystä kannusteiden kehittämisestä yhä pakottavampiin ja mekaanisempiin toimiin ei lupaa tässä suhteessa hyvää. Suomalainen tutkimus- ja yliopistojärjestelmä – toimimattomine urapolkuineen, epävarmoine, vaikeasti ennakoitavine ja lyhyine työsuhteineen sekä kansainvälisesti raskaine ja tuntemattomine väitöskirjaperinteineen – ei ole näihin vuosiin mennessä tukenut tai antanut edellytyksiä angloamerikkalaisen mallin mukaiselle liikkuvuudelle (tietyt luonnontieteelliset, nykykilpailussa hyvin pärjäävät alat pois lukien).

Tässä suhteessa esimerkiksi Suomen Akatemian päätös tutkijatohtori- ja akatemiattutkijahakujen hakukelpoisuuden rajaamisesta tavalla, joka taannehtivasti rankaisee etenkin suomalaisten yliopistojen kasvatteja ja työntekijöitä heidän kuukausimääräisesti lasketun fyysisen liikkuvuutensa pohjalta on epäreilu ja väärin kohdennettu. Vaatimuksen laadullisia vaikutuksia voi epäillä: on ilmeistä, etteivät kuukausissa mitattavat fyysiset (tai näennäisiksi järjestellyt) kansainvälisyys- ja liikkuvuuskriteerit kerro suomalaisessa kontekstissa *Scopus*en vertaen tutkimuksen tai tutkijan todellisen kansainvälisyyden asteesta ja laadusta, verkostoista tai potentiaalista. Hakijoiden laskennallista määrää saadaan tällä keinolla toki alas, ja hakijoiden vähentyessä nousee rahoitusmyöntöprosenttikin. Viimeksi mainittu on vajonnut jo kansainvälisestäkin nolostuttavan

alhaalle, mikä kielii kansallisen tiede- ja tutkimuspolitiikan laajemmista ongelmista.

Kansallisen puolustusta vai pienin askelin kohti globaalia akateemista julkaisemista?

Historia-alan sisältä katsoen suomalaista tieteen ja korkeakoulupolitiikan ohjausjärjestelmää vaiwaava yhä pakottavamaksi käyvä kansainvälistämisvimma on viime vuosina saanut rinnalleen vahvistuvaa kotimaisilla kielillä julkaisemisen puolustusta. Keskustelussa vastakkain asettuvat, osin ehkä tarkoittamattomankin jyrkästi, (englanninkielinen) artikkeli ja (suomenkielinen) monografia. Nykyisillä mittaus- ja arviointikriteereillä kotimainen monografia ja sen edellyttämä monivuotinen, parhaimmillaan aidosti uusia näkökulmia avaava tutkimustyö on muuttumassa arviointimenestyksen ja rahoituksen hankkimisen kannalta arvottomaksi. Tietokantanäkyvyydeltään optimoitu englanninkielinen artikkeli saattaa puolestaan saada suhteettoman painoarvon.

Julkaisumuotojen saralla kansainvälisen ja kansallisen välinen vastakkainasettelu peittää enemmän kuin kertoo. Siinä missä englanninkielinen artikkelijulkaisu saattaa näkyä *Scopus*-todellisuudessa, suomenkielinen, suomalaisten kustantamojen julkaisema ja markkinoima historian tutkimus on se, joka yhteiskunnassa puhutaa ja tulee huomatuksi. Tämän julkaisuuden merkitystä ei voi vähätellä, ei myöskään rahoituskilpailussa. *Scopus*en lailla tälläkin julkaisuudella on (kieliperustaiset) rajansa: näkymättömiin jää suomalaisissa yliopistoissa tehty muilla kuin kotimaisilla kielillä ja kustantajilla julkaistu tutkimus. Tämä pätee myös tutkimukseen, jossa käsitellään Suomea. Johtopäätökseksi jää, että tuloksellisuuden, vaikuttavuuden ja laadun kokonaiskuvan hahmottamiseksi – saati arvioimiseksi – tarvitaan sekä kokonaisvaltaisempaa että hienojakoisemmin erottelukykystä mittaamista kuin mitä markkinoilla on tällä hetkellä tarjota.

Ruohonjuuritasolta katsoen historian tutkimuksen ja sen julkaisukulttuurien edistämiseksi tarvitaan entistä enemmän tutkimuksenteon todellisuuteen kytkeytyviä, sen tosiasialisiin arkipäivän ongelma-kohtiin tehoavia pieniä tekoja ja kannusteita. Julkaisemista koskien esimerkki viimeksi mainituista on Titus Hjelmin edellä mainittu teos.

Helppolukuisessa oppaassaan *University College Londonissa* työskentelevä uskontotieteen tohtori avaa kansainvälisen julkaisumaailman pelisääntöjä ja käytäntöjä asiantuntevasti. Teos tarjoaa konkreettisia neuvoja, jotka ulottuvat oikean julkaisijan identifioimisesta ja lähestymisestä aina julkaisuehdotuksen tekemiseen, kustannussopimuksiin ja markkinointiin saakka. Vastaavia kansainvälisiä oppaita tuntevalle Hjelmille teos ei tuo mullistavaa sisällöllistä uutta, mutta sen arvo nouseekin siitä yksinkertaisesta oivalluksesta, ettei tällaista kansainvälistä julkaisemista käytännössä valaisevaa ja rohkaisevaa opasta ole aiemmin ollut tarjolla suomeksi. Pienen kirjan suuri anti on sen luonteva ja mutkaton kytkeytyminen sekä suomalaisen että kansainväliseen toimintaympäristöön – juuri siihen monitasoiseen todellisuuteen, jonka keskellä valtaosa nykypäivän historioitsijoista, humanisteista, yhteiskunnan ja kulttuurin tutkijoista tekee työtään ja julkaisee.

Hjelm toteuttaa esimerkillisesti oppaansa johtoajatusta ”tunne yleisösi!”. Kaiken akateemisen julkaisemisen keskiössä on tapauskohtaisesti vaihtelevan kohdeyleisön tunnistaminen. Jos haluaa osallistua kansallisella ja suomenkielisillä areenoilla käytäviin keskusteluihin ja tavoittelee tähän liittyvää näkyvyyttä, kannattaa julkaista suomeksi. Kuten Hjelmkin kiertelemättä toteaa, suomenkielisen tutkimuksen kotimainen näkyvyys on edelleen englanninkielistä monin verroin parempi ja helpompi saavuttaa. Jos tarkoitus on keskustella kansainvälisen, määrällisesti usein rajallisen, mutta alallaan johtavan asiantuntijayleisön kanssa, kansainvälisen julkaisemisen kenttä on oikea osoite. Juuri tälle kentälle Hjelmille opas lukijoita auttaa – kotimaista julkaisemista väheksymättä.

Hjelmille oppaassa on monia kotimaisista kansainvälisyysmantroista virkistävällä tavalla poikkeavia ominaisuuksia. Ne muistuttavat siitä, mistä akateemisen julkaisemisen todellisuus maailmalla koostuu. Suomalaisten oletetun heikosta kansainvälisyydestä kansainvälisiin huippuihin verrattuna ei kirjassa puhuta sanakaan. Virkistävää on myös kirjan anteksipyytelemättömän keskittyminen nimenomaan humanististen, kulttuuri- ja yhteiskuntatutkimuksen alojen kansainväliseen julkaisemiseen. Kirjassa on lukuisia kirjoittajan omasta alasta ja julkaisuprofilista

nousevia esimerkkejä. Samaan aikaan Hjelm tunnistaa humanististen alojen sisällä vallitsevia eroja sen suhteen, kuinka helppoa kansainvälinen julkaisukynnyksen ylittäminen on: ”suomalainen raamatuntutkimus on kansainvälisesti tunnettua, mutta niin on sen kohdekin.” Sama pätee esimerkiksi filosofiaan.

Hjelm olettaa oikeutetusti, että hänen oppaansa lukijoita kiinnostaa ”millä ehdoilla erityisesti Suomea koskevaa tutkimusta julkaistaan englanninkielisessä maailmassa.” Vastaus on, että suurin osa julkaisuista, joissa Suomi mainitaan muuten kuin sisällysluettelossa ovat vertailuvia. Lisäksi on osoitettava, mitä ”Suomea käsittelevä tutkimus tarjoaa tieteenalan keskusteluun tapaustutkimuksen lisäksi” sekä ”miksi kyseinen tapaus on kiinnostava yhteiskunnallista ja kulttuurista kontekstiaan laajemmin.” Kustannuspäätös Suomea koskevasta artikkelista – monografiasta puhumattakaan – vaatii näiden tekijöiden huomioimista ja hallintaa tasolla, joka on valovuosien päässä ajasta, jolloin englanninkielinen Suomen historiaa koskeva julkaiseminen tarkoitti pääasiassa englanniksi käännettyä ja/tai Suomen historiaa ”ulkomaalaisille” esittelevää, olemassa olevaa tutkimusta tiivistävää teosta.

Kuten oppaasta ilmenee artikkeli avaa usein vaivattomimman, nopeimman ja ehkä realistisimmankin polun kansainvälisen julkaisemisen kentille. Oppaasta löytyy tarkat neuvot artikkelijulkaisun prosessin ja eri artikkelityyppien hahmottamisen sekä rakenteen suunnittelun varalle. Sivumäärällisesti jopa enemmän tilaa saa kuitenkin kirja siis kansainvälisen kustantajan kustantama monografia.

Kotimaisissa keskusteluissa tämä julkaisumuoto on se kaikkein näkymättömin: kansainvälisen kustantajan kustantama kirja jää väistämättä suomenkielisen kustannusmaailman hallitseman tiedekirjajulkaisuuden katveeseen. Se saattaa saada osakseen myös hallinnollis-taloudellista tyytymättömyyttä: suuresta työmäärästä huolimatta kansainvälisen kustantajan julkaisema monografia näkyy yksikön tulostulon kannalta keskeisissä julkaisu- ja viitetietokannoissa määrällisesti vain *yhtenä* ja monografiamuotonsa vuoksi vieläpä muulla kuin artikkeleiden A1 kategoriassa. Kuvaavaa on, ettei erottelu kansainvälisen artikkelin ja kansainvälisen mono-

grafian välillä ole noussut esiin myöskään viime-aikaisissa kotimaisissa tuloksellisuuskeskusteluissa.

Oppaassaan Hjelm tulee suorasanaisesti kirjoittaneeksi siitä todellisuudesta, joka maailmalla kuitenkin edelleen vallitsee: vaikka kvantifointimahdollisuus on ollut vahvistamassa artikkelien arvostusta, ”erityisesti humanistisilla aloilla, kuten historiassa ja kirjallisuustieteessä, akateeminen kirja on edelleen maailmalla arvostetuin julkaisu”. Tähän liittyy myös se, minkä tutkija kansainvälisissä yhteyksissä havaitsee käytännössä muutenkin: monissa niin sanotuissa kansainvälisissä huippuyliopistoissa, joihin suomalainen yliopistolaitos toivoo tulevansa vertautuvaksi, julkaistu monografia on etenkin humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla käyntikortti ja ’kypsytyden osoitus’, jota jopa aktiiviselta artikkelituottajalta edelleen odotetaan.

Monografioita koskevassa osuudessa Hjelm käy hyödyllisellä tavalla läpi kirjan matkan ideasta, kustantajan lähestymiseen sekä kirjaehdotuksen rakenteesta, käsikirjoituksen toimittamiseen, kirjan tuotantoprosessiin ja markkinointiin. Opas kartoittaa erityyppisiä kansainvälisiä kustantajia ja julkaisutapoja keskustellen myös mahdollisuudesta saada teos julkaistua etabloituneiden tutkijoiden toimittamissa julkaisusarjoissa. Varoituksen sana kohdistuu niin sanottuihin *Vanity Press* -kustantamoihin, jotka ottavat artikkeleita ja kirjoja julkaistavakseen maksua vastaan. Julkaisutukimuotojen viidakko vaihtelee toki maakohtaisesti (ei ole tuntematonta Suomessakaan), mutta Hjelman mukaan ainakin angloamerikkalaisessa maailmassa oppi- ja tiedekirjakustantaminen on niin iso bisnes, ettei kenenkään tulisi harkita julkaisemisesta maksamista. Samaan aikaan julkaisupaineiden kasvassa sekä avoimen julkaisemisen ansaintalogiikoiden kehittyessä ja monimutkaistuessa, maksullisen julkaisemisen ilmiö on levinnyt vauhdilla etenkin artikkelijulkaisemisen puolella. Tämän nopeassa muutoksessa olevan prosessin ajantasainen seuraaminen on hankalaa, mutta jokaisen kansainvälistä julkaisemista suunnittelevan ja arvioivan on hyvä tiedostaa sen olemassaolo. Muutamaa mainintaa lukuun ottamatta jatkuvassa liikkeessä oleva aihepiiri jää Hjelmän käytännönläheisesti suuntautuneen oppaan rajauksen ulkopuolelle.

Kansainvälinen julkaiseminen ja muuttuva suomalainen väitöskirja

Suomalaisen historian tutkimuksen kansainvälisen näkyvyyden ja julkaisemisen kannalta yksi heikosti hyödynnetty resurssi ovat hyvät, kansainvälistä perustasoa usein merkittävästi huolellisemmin ja itsenäisemmin valmistellut väitöskirjat. Asiassa törmätään moniin käytännön ongelmiin, jotka juontuvat ajattelu- ja toimintatapojen perustavanlaatuisen erilaisuuteen Suomessa ja maailmalla. Angloamerikkalaisesta perinteestä poikkeavalla, jo eurooppalaisittainkin harvinaiseksi käyneellä tavalla Suomessa on ainakin periaatteen tasolla pidetty kiinni mallista, jossa tutkijan kypsytyden osoitus ja käyntikortti ei ole ensimmäinen julkaistu monografia vaan väitöskirja. Se itsessään on julkaistu monografia, ei siis pelkkä opinnäyte tai käsikirjoitus. Tämä perinne ja siihen liittyvät käytännöt eivät ole väistyneet tänäkään päivänä, vaikka samaan aikaan väittelijöiden on toimittava uusien tehokkuus- ja kansainvälisyysvaateiden täyttämässä maailmassa. Kansainvälisissä hauissa suomalaisen väitöskirjan ja yleensä tutkijanurajärjestelmän kansalliset erityispiirteet tunnetaan ja tunnistetaan huonosti. On käytännössä selvää, että tämä vaikeuttaa suomalaisesta kontekstista ponnistavien yksittäisten tutkijoiden kansainvälisiä rahoitushakuja ja työllistymistä tavalla, joka kertoo enemmän rakenteista ja toimintaympäristöistä kuin tutkijoiden kyvyistä.

Tämän päivän suomalainen väitöskirjainstituutio on monien, osin ristiriitaisten paineiden ja odotusten sekä useiden rinnakkaisten, harvoin selkeästi ääneen lausuttujen toimintalogiikoiden temmelyskenttä. Väitöskirjainstituutio muuttuu ja moninaistuu tekijöidensä reagoiessa yhä monitasoisemmin sekä kansalliseen että kansainväliseen toimintaympäristöön. Käytännössä kustantajan kustantamalla valmiilla teoksella väittelemine ei enää ole itsestäänselvyys edes Suomessa. Yhä useampi väittelee käsikirjoituksella tai omakustanneteoksella ja varsinainen kirja julkaistaan vasta väitöskirjan jälkeen. Näin tapahtuu siis myös suomenkielisen julkaisemisen puolella. Englanninkielisten väitösten määrä on ollut kasvussa etenkin viimeisen kymmenen vuoden aikana, mikä luonnollisesti lisää kiinnostusta kansainvälisen julkaisemisen mahdollisuuteen. Samassa tahdissa kuin suomalaisten kustantaji-

en kiinnostus ja taloudelliset edellytyksen englanninkieliseen julkaisemiseen ovat heikentyneet, on perusteltua kysyä, miksi julkaista hyvä englanninkielinen tutkimus Suomessa englanniksi, jos se on mahdollista saada julkaistua kansainvälisen kustantajan toimesta? Kansainvälisen kaupallisen kustantajan ei voi kuitenkaan odottaa olevan automaattisesti kiinnostunut jo internetistä vapaasti saatavilla olevan tutkimuksen julkaisemisesta (vrt. yliopistojen väitöstietokannat) ellei teosta ole jollain erillisellä sopimuksella sidottu esimerkiksi vastaväittäjänä toimivan tutkijan toimittamaan kansainvälisen kustantajan julkaisemaan sarjaan. Hjelmin oppaassa käsitellään myös näitä sarjoja, joissa hyvistä käsikirjoituksista on toisinaan suoranaista pulaa ja sikäli käytännössä usein hieman matalampi julkaisukynnys ilman että laatukontrolli löystyy.

Kansainvälisen julkaisemisen paineisiin ja mahdollisuuksiin vastaa myös viime aikoina yleistynyt artikkeliväitöskirja. Trendin voi odottaa nousevan pikku hiljaa myös historian tutki-

muksen alalla. Vallitsevissa kilpailuolosuhteissa artikkeliväitöskirja on sekä väitöskirjaprosessin hallittavuuden että julkaisuluettelon kilpailukyyn ja mahdollisen jatkorahoituksen kannalta kaikkein optimaalisimmalta vaikuttava vaihtoehto. Lopputuloksena on sekä suomalaisen muotovaatimuksen täyttävä väitöskirja että liuta osin tai kokonaan kansainvälisiä artikkelijulkaisuja. On todennäköistä, että yleistyessään artikkeliväitöskirja tulee rapauttamaan etenkin englanninkielisen monografiaväittelyn suosiota ja sen saamaa tukea suomalaisissa yliopistoissa. Kun englanninkielisiä väitöskirjoja kuitenkin myös suomalaisissa yliopistoissa edelleen tehdään, Hjelmin opas monografiavinkeineen tulee tässä kohtaa todella suureen tarpeeseen niin väitöstutkijoille kuin heidän ohjaajilleen. Sillä – kyllä! – kansainvälisen kustantajan julkaisema monografia on mahdollinen myös suomalaisesta yliopistosta ponnistavalle eikä kirja ole menettänyt merkitystään myöskään kansainvälisesti.

Nojatuolimatkailla perikadon maisemissa

Markku Kekäläinen

FT Markku Kekäläinen on tutkinut kohteliaisuuskulttuuria ja kaupunkijulkisuuden muotoja 1700-luvun Lontoossa.
Sähköposti: markku.kekalainen@helsinki.fi.

Joitakin viikkoja sitten sattui silmiin amerikkalaisen sanomalehden artikkeli, jossa republikaanien presidenttiehdokkuutta tavoittelevan kiinteistösijoittaja Donald J. Trumpin poliittisia pyrkimyksiä luonnehdittiin termillä ”Caesarism”. Sana-valinta palautti mieleen intensiivisen lukukokemuksen vuosikymmenten takaa. Oswald Spengler käyttää termiä teoksessaan *Länsimaiden perikato* (*Der Untergang des Abendlandes*, 1918) kuvatessaan hedelmättömään sivilisaatiovaiheeseen edenneen kulttuurin siirtymistä ideologisten kamppailujen leimaamasta kaudesta kohti henkilöitynyttä vallankäytön muotoa. Caesarismin nousu liittyy kehitysvaiheeseen, jossa kulttuuri on kadottamassa luovan voimansa ja kokoavat aatteensa.

Nopea vilkaisu internetiin paljasti, että maailmansotien välisen ajan historianfilosofinen best-seller on poikanut niukasti uudempaa tutkimusta; jokunen esseisti näyttää olleen viehtynyt aiheeseen. Saattaa kuitenkin olla, että arkiajattelumme on, kuten Northrop Frye totesi jo vuosikymmeniä sitten, ”spengleriläisempää” kuin äkkiseltään olettaisimme. Kukapa ei olisi joskus tullut verranneeksi nykyistä maailmanmenoa keisariajan Roomaan, käyttänyt termejä ”apolloninen” ja ”faustinen” tai – ajankohtaisen esimerkin ottaak-

seni – ounastellut Samuel Huntingtonin hengessä yhteen sovittamattomiin arvoihin nojaavien sivilisaatioiden konflikteja.

Kirjoittajan perusidea lienee useimmille tuttu: maailmanhistorian perusyksikkö ei suinkaan ole ihmiskunta edistyvine vaiheineen – käsite on Spenglerille tyhjä abstraktio – vaan maailmanhistorian perusyksiköitä ovat suuret korkeakulttuurit. Ne kehittyvät ihmisyyksilön tapaan syntymään, joka merkitsee uuden maailmanhahmotustavan ilmaantumista, nuoruuden ja kukoistavan täysi-ikäisyyden kautta kohti näivettymistä ja kuolemaa. Kulttuurit elävät jylhässä yksinäisyydessä monadimaista elämäänsä; ne jäävät toisilleen vieraiksi eikä niiden välillä ole ajallista jatkuvuutta tai aitoa vuorovaikutusta. Korkeakulttuurien synty on selittämätön ”alkuilmio”; niiden elämäntapaa eivät ohjaa rationaalit päätökset tai reformiohjelmat, vaan antiikin tragedian tapaan väijäämätön kohtalo determinoi kehityksen syklisen rytmin.

Spenglerin keskeinen termi on ”alkusymboli”. Tämä on visuaalinen hahmotus kunkin korkeakulttuurin tavasta käsitellä tilaa – ja myös aikaa. Alkusymboli määrittää kulttuurin mahdollisuuksien rajat kaikilla elämänalueilla aina uskontoa myöten. Antiikin kulttuurin alkusymboli oli staattinen ja ulottuvainen kappale. Kreikkalais-roomalainen antiikki hahmotti maailmaa plastisina ja selvärajaisina muotoina; kolmiulotteiseen todellisuuteen sidottu konkretia leimasi niin kuvanveistoa, selvärajaiseen polikseen kiinnittynyttä poliittista ajattelua kuin euklidista geometriaakin. Tällä oli mielenkiintoinen seuraus suhteessa neljänteen ulottuvuuteen, aikaan. Jos Spengleriä on uskomisen, dynaaminen ja lineaarinen, historiallinen aika oli ”apollonisessa” kulttuurissa tuntematon. Aika miellettiin pistemäisten nykyhetkien jatkumoksi kosmoksen ikuisessa kiertoku-

lussa. Meille pienikin fragmentti antiikkia on korvaamaton jääne kadonneesta menneisyydestä, mutta ateenalaiset heittivät sodissa vaurioituneet kuvapatsaat ja temppelien jäännökset surutta kaatopaikalle. Nostalginen suhde raunioihin olisi ollut kreikkalaisille absurditeetti.

Äärettömiin jatkuva avaruus on länsimaisen, ”faustisen” kulttuurin alkusymboli. Vaikuttavimmallaan tämä ilmeni kulttuurin nuoruuden goottilaisissa katedraaleissa, joissa äärettömyyksiä tavoittelevat ruodeholvit, dynaamisesti kohoavat tornit sekä ulko- ja sisätilan rajan aineettomaksi muuttavat lasimaalaukset kokosivat äärettömyyssymboliikan yhdeksi konstruktiksi. Länsimaisen kulttuurin kypsyminen uudella ajalla merkitsi äärettömän tilan valloitusta perspektiivimaalauksen, differentiaalilaskennan ja soitinmusiikin keinoin. Äärettömyyssymboliikan korrelaattina oli dynaamisesti etenevä aika. Keskiajalta lähtien kellot ovat muistuttaneet ajan vääjäämättömästä liikkeestä, ja tietoisuus ajan katoavuudesta avasi mahdollisuuden hahmottaa historia mielekkäänä, ajassa toteutuvana prosessina.

”Pseudomorfoosi” on Spenglerin arvoituksellisimpia käsitteitä. Se tarkoittaa uuden maailmanhahmotustavan ilmaantumista valepukuiseena, koska sen vapaata kasvua rajoittaa kuolleen sivilisaation paino. Näin oli Spenglerin ”maagiseksi” kutsuman kulttuurin laita. Puhumme myöhäisantiikista, varhaiskristillisyydestä ja bysanttilaisuudesta, mutta kyseessä olikin uuden kulttuurin nuoruus. Tämän islamilaisen sivilisaation nimellä tuntemamme kulttuurin alkusymboli on luola, puhdas sisätila. Uusi tyylipyrimys ilmaantui vaivihkaa myöhäisantiikkiin; kulttirakennusten tilakokemus koki radikaalin transformaation, kun antiikin ulkopintaa korostava temppele muotoutui sisätilan kokemukseen perustuvaksi basilikaksi. Pantheon, ”ensimmäinen moskeija”, oli

uuden muotopyrkimyksen ensimmäinen loppuun viety ilmaus. Vasta kun Arabian niemimaalta alkanut muhamettilainen ekspansio pyyhkäisi kivettyneiden sivilisaatioiden jäännökset tieltään, saattoi uusi korkeakulttuuri siirtyä suoraan kypsyiden vaiheeseen.

Spenglerin viehätys ei niinkään perustu hänen ”systeemiinsä”; kyseessä on enemmänkin ikaikaista myyttejä elvyttävä visio kuin loogista tarkastelua kestävä historianfilosofinen rakennelma. Useimpien lukijoiden torjuntaa voimistaneen rivien välistä helposti luettava taantumuksellinen poliittinen ohjelma. Ja mitä niin kutsuttuihin historiallisiin faktoihin tulee, Spenglerin rinnalla Hegel vaikuttaa kuivakkaalta empiristiltä.

Sen sijaan alkusymbolin ja pseudomorfoosin kaltaiset käsitteet tarjoavat ”vieraannuttavan” näkökulman tutuiksi olettamiimme ilmiöihin, ja syklinen tarkastelu suhteellistaa käsityksiämme jatkuvuudesta, lineaarisuudesta ja samanaikaisuudesta. Ehkäpä renessanssia todellakin luonnehti, kuten Spengler väittää, traaginen konflikti staattisen ja dynaamisen maailmantarkastelutavan välillä.

Pistäydyin hiljakkoin Sisiliassa Monrealen katedraalissa, jossa normannien romaaneeseen arkkitehtuuriin yhdistyy bysanttilaista mosaiikkitaide ja arabialaista ornamenttiikkaa. Pseudomorfoosi? Eklektinen kuriositeetti? Vai lupaus vieraiden kulttuurimuotojen synteestistä? Spenglerin mukaan moderni länsi on nyt samassa kehitysvaiheessa, johon antiikin Rooma ajautui tasavaltalaisten instituutioiden kriisiytyttyä ja yksinvaltaisten pyrkimysten voimistuttua. Yhtäläisyydet ovat hämmentäviä, mutta moderniteetti lienee tuonut aivan uusia tekijöitä sivilisaation kehitysdynamiikkaan. Spenglerkin mainitsee ohimenneen, että ensimmäisen triumviraatin Crassus oli menestynyt kiinteistökeinottelija...

Historian käyttö

Pirjo Markkola

Historiantutkimus ja menneisyyden vääryydet

Huhtikuussa 2016 julkistettiin selvitys lastensuojelun sijaishuollon epäkohdista ja lasten kaltoinkohtelusta Suomessa vuosina 1937–1983. Vastava selvitys on toteutettu kaikissa Pohjoismaissa, ja varsinkin Ruotsin esimerkki oli keskeinen, kun Sosiaali- ja terveysministeriö teki aloitteen epäkohtien selvittämisestä ja laati siitä suunnitelman. Hanke kilpailutettiin ja keväällä 2014 ministeriö tilasi selvitystyön Jyväskylän yliopistolta.

Historian ja etnologian laitoksen hankkeessa työskenteli sekä historian ja etnologian että sosiaaliryhmien tutkijoita. Hankkeen johtajana sain näköalapaikan menneisyyden epäkohtiin ja niiden kohtaamiseen nyky-yhteiskunnassa. Kyse oli paitsi aiheeltaan tavanomaista rankemman yliopistollisen tutkimushankkeen toteuttamisesta myös yhteiskunnallisesti relevantin, monin tavoin arkaluontoisen tilaustyön ehdoista. Pohdin tässä kirjoituksessani tutkijoiden roolia ja monitieteisen historiantutkimuksen merkitystä yhteiskunnallisen päätöksenteon tukena tai mahdollisena haastajana, mutta ensin esittelen hankkeen pääperiaatteita.

Tehtävänäimme oli tutkia lastensuojelun epäonnistumisia, ei lastensuojelun kokonaisuutta

suomalaisessa yhteiskunnassa. Hanketta valmistellut asiantuntijaryhmä asetti selvitykselle tavoitteet. Lähtökohtana oli oletus, että lastensuojelu ei ole aina kyennyt takaamaan turvallista lapsuutta sijaishuoltoon sijoittamilleen lapsille. Tarkoitus oli luoda kuva suomalaisen lastensuojelun sijaishuollossa vuosina 1937–1983 koetuista epäkohdista, kaltoinkohtelusta ja väkivallasta. Lisäksi tuli pohtia, oliko kaltoinkohtelua koeneilla lapsilla tai sitä havainneilla aikuisilla keinoja tuoda ongelmia ilmi tai korjata epäkohtia. Tutkimusaikana oli voimassa vuoden 1936 lastensuojelulaki.

Selvitystyölle oli määritelty kolme tehtävää. Meidän piti tuottaa tietoa lasten kaltoinkohtelusta (tiedollinen tehtävä). Lapsuuden ja lastensuojelun historiasta on niukasti tutkimusta; lastensuojelun epäkohtia tunnetaan vielä vähemmän. Toinen tehtävä oli vääryyksien tunnistaminen ja tunnustaminen (moraalinen tehtävä). Lasten kaltoinkohtelu, väkivalta ja hyväksikäyttö pitää tunnistaa ja sen kohteeksi joutuneilla on oikeus tulla kuulluiksi ja saada vahvistus sille, että heidän kokemansa vääryydet eivät olleet hyväksyttäviä. Kolmas oli pyrkimys kehittää lastensuojelua (kehittämistehtävä). Selvityksen avulla tuli luoda rakenteita ja käytäntöjä, jotka estävät väkivaltaa ja kaltoinkohtelua nykyisessä sijaishuollossa.

Myös keskeisiä periaatteita oli kolme: tutkimuksen tuli tuottaa tietoa muutostyötä varten, sen tuli ottaa huomioon kokemuksen, muistin ja muistamisen suhde ja sen piti sijoittaa sijaishuolto ajalliseen kontekstiin. Tutkimusryhmämme

Professori **Pirjo Markkola** työskentelee Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä Tampereen yliopistossa. Vuoden 2015 loppuun asti hän toimi Jyväskylän yliopistossa Suomen historian professorina. Sähköposti: pirjo.markkola@uta.fi.

monitieteinen kokoonpano perustui näihin periaatteisiin. Etnologit ovat tottuneet työskentelemään muistin, muistamisen ja kokemusten kanssa, historioitsijat ovat harjaantuneet ilmiöiden ajalliseen kontekstointiin ja sosiaalityön tutkijat tuntevat lastensuojelun käytäntöjä ja niihin liittyviä muutostyön tarpeita ja mahdollisuuksia.

Selvitystä varten ryhmä teki 299 haastattelua. Haastateltavat ilmoittautuivat niihin oma-aloitteisesti – me emme jäljittäneet heitä vaan he otivat meihin yhteyttä. Haastateltavat kertoivat elämänvaiheistaan ennen sijaishuoltoa, sijaishuollon aikana ja sen jälkeen. Kuulimme heidän kokemuksistaan perhesijoituksissa, lastenkodeissa ja koulukodeissa. Sijaishuollon tavoitteista ja viranomaiskäytännöistä etsimme lisäksi tietoa vuoden 1936 lastensuojelulain soveltamista koskevista asiakirjoista, ammattilehdistä ja muista aikalaistoimijoiden tuottamista kirjallisista lähteistä. Etsimme tutkimusajalla vallinneita käsityksiä hyvästä lastensuojelusta ja sijaishuollon valvonnasta sekä niissä havaituista puutteista. Tällä ei kyseenalaistettu haastateltujen kertomia kokemuksia, vaan tavoitteena oli ymmärtää, missä kulkivat sallittujen ja kiellettyjen, hyvien ja huonojen kasvatusmenetelmien rajat.

Selvitystyössä lasten kaltoinkohtelu ymmärrettiin laajasti. Se kattoi paitsi kaikkinaisen väkivallan myös lapsen hoidon laiminlyönnin, esimerkiksi perustarpeiden laiminlyönnin, turvattoman kasvuympäristön sekä liiallisen ja lapsen kehitykseen nähden liian raskaan työnteon. Jaoimme lapsiin kohdistuneen väkivallan rakenteelliseen, ruumiilliseen, henkiseen ja seksuaaliseen. Ruumiillisen väkivallan osalta päädyimme laskemaan siihen kaikki fyysisen koskemattomuuden loukkaukset, myös ruumiillisen kurittamisen. Teimme kuitenkin eron kyseisenä aikana luvallisen ruumiillisen kurittamisen ja luvallisen rajat ylittävän kurittamisen välillä. Halusimme näin selvittää, milloin ruumiillinen kuritus ylitti aikakauden mittapuulla sopivan kasvatuksen rajan.

Tutkimus paljasti monenlaista lasten kaltoinkohtelua ja lapsiin kohdistuvaa väkivaltaa, joka saattoi olla hyvinkin raakaa. Lapset olivat erityisen turvattomia, jos heillä ei ollut ketään, joka olisi heitä puolustanut, ja moniin heistä kaltoinkohtelu jätti elinikäisiä arpia – sekä fyysisiä että henkisiä. Itsetunto- ja ihmissuhdeongelmat sekä huoli omasta vanhemmuudesta varjostivat heidän aikuisikänsä. Haastatteluissa nousi hyvin

vahvasti esiin toivomus, ettei kenenkään lapsen pitä joutua kokemaan sitä, mitä he olivat lapsena kokeneet.

Selvitystyön tuloksista järjestettiin tilaisuus haastatteluihin osallistuneille. Vilkas keskustelunosti esiin neljä keskeistä näkökohtaa. Toive lastensuojelun kehittämistä oli vahva: ettei menneitä virheitä toistettaisi. Muutamat sanoivat suoraan, että he kertoivat elämästään, jotta lapsia osattaisiin nyt ja tulevaisuudessa kohdella paremmin. Toinen ehdotus koski vertaistukea. Moni oli kantanut taakkaansa yksin ja toivoi vertaistukea, jossa taakkaa voisi jakaa. Kolmas toive koski julkisen anteeksipyyntöä esittämistä. Neljäs näkökohta on koettujen kärsimysten hyvittäminen vahingonkorvauksilla. Lisäksi korostettiin, että pelkkä anteeksipyyntöseremonia ei riitä, jos siihen ei liity sitoutumista joko lastensuojelun kehittämiseen tai koettujen vääryyksien hyvittämiseen.

Tutkijoina yritimme tehdä oikeutta haastattelemllemme ihmisille antamalla heille mahdollisuuden saada äänensä kuuluviin. Kertomalla koetuista vääryyksistä ja osoittamalla, että ne olivat myös tutkittavan aikakauden mittapuulla väärin, toimme epäkohdat päätöksentekijöiden tietoon. Poliitikkojen keskuudessa asia nousi esiin tuoreeltaan. Kansanedustaja Maria Guzenina, jonka aloitteesta ministeriö käynnisti selvitystyön vuonna 2011, oli ensimmäisenä nostamassa esiin kysymystä julkisesta anteeksipyyntöstä ja korvauksista. Korvauksien puolesta ovat puhuneet myös tutkijat Vesa Puuronen ja Marjo Laitala.

Historiantutkimus voi nostaa esiin menneisyyden vääryyksiä ja sijoittaa ne menneen aikakauden mittakaavaan. Ajanjaksoa 1937–1983 koskeva selvityksemme osoitti, että lasten kaltoinkohtelu soti oman aikansa määräyksiä ja ihanteita vastaan. Jatkotoimenpiteiden selvittäminen vaatii vielä oman työnsä. Ruotsissa lasten kaltoinkohtelututkimuksen rinnalle asetettiin toinen komitea selvittämään korvausten maksamista. Ruotsin esimerkki kuitenkin osoittaa, että oikeudenmukaisen korvausjärjestelmän luominen on vaikeaa. Siellä on hylätty yli puolet hakeuksista eikä esimerkiksi historiantutkijoiden asiantuntemusta ole käytetty hyväksi, kun hakijoiden kokemuksia on arvioitu. Vääryyksien hyvittäminen on poliittinen, eettinen ja oikeudellinen kysymys, jossa tarvitaan historiantutkijoiden ja muiden tieteenalojen edustajien asiantuntemusta. Ja sitten tarvitaan poliittisia päätöksiä.

Historian käyttö ja väärinkäyttö

Antti Blåfield (toim.): Historian käyttö ja väärinkäyttö. Siltala 2016. 270 s. ISBN 978-952-234-357-4.

Dialogin puuttuminen yhteiskunnan ja tieteen välisestä keskustelusta on huolestuttanut minua historioitsijana jo pidempään. Jos historiantutkimus ei varsinaisesti norsunluutorniin olekaan sulkeutunut, yhteiskunnallisesta keskustelusta tutkimus on kuitenkin eriytynyt uhkaavalla tavalla. Osittain muuttuneen toimintaympäristön vuoksi tutkijat ovat keskittyneet tutkimustulostensa julkaisemiseen erityisesti ulkomaisissa, pienille tutkijayhteisöille suunnatuissa tiedejulkaisuissa. Toiminta, jota hallinto kutsuu yhteiskunnalliseksi vaikuttamiseksi, on merkittävästi vähentynyt 2000-luvulla.

Osittain historioitsijoiden osallistumista yhteiskunnalliseen keskusteluun on vähentänyt perinteisen julkaisukanavan (eli kirjan) merkityksen hiipuminen erilaisten digitaalisten julkaisukanavien yleistessä. Tähän muutokseen historiantutkijat ovat kyenneet vastaamaan huonosti. Historiantutkimuksen vaikutus historiaakulttuuriin, menneisyydestä käytävään yhteiskunnalliseen keskusteluun ja historian poliittiseen käyttöön on heikentynyt. Koska historialle on yhteiskunnassa kuitenkin tilausta, syntyvän tyhjiön täyttävät herkästi muut toimijat. Tuore, Antti Blåfieldin toimittama, 16 kirjoittajan artikkelista koostuva *Historian käyttö ja väärinkäyttö* pyrki osaltaan vastaamaan tähän tarpeeseen.

Syitä dialogin puutteeseen voidaan hakea myös historiatieteen kehityksestä: kansallisesta paradigmasta erkaantumisesta ja historian tulkinnallisen luonteen korostumisesta. Historian ammattilaisten ulkopuolella historia nähdään edelleen varsin usein synonyyminä menneisyydelle, tulkinnallisuutta vierastetaan ja historian merkitys näyttäytyy kansallisen kertomuksen tukemisena. Kuvaavaa on, että ajoittain myös *Historian käyttö ja väärinkäyttö* -kirjassa menneisyyden ja historian välinen raja hämärtyy, esimerkiksi kun puhutaan ”historiassa tapahtuneista seikoista” (s. 21) tai ”vaikeasta historiasta” (s. 22).

Kirjan parasta antia ovat kirjoitukset, joissa päästään syvällisesti pohtimaan historiantutkimuksen, yhteiskunnan ja politiikan välistä suhdetta. Timothy Garton Ash onnistuu kirjoituksellaan sananvapauden merkityksestä tässä suhteessa erinomaisesti. Henrik Meinander puolestaan tiivistää loistavalla tavalla kansallisen paradigman merkityksen historiantutkimukselle. Hän myös nostaa poliitikkojen ja historiantutkijoiden rinnalle kansalaisyhteiskunnan, joka muuten jää kirjassa yllättävän vähäiselle huomiolle. Historiapoliitikan ja -kulttuurin välinen suhde, sekä historiantutkijoiden rooli näissä kahdessa, on kuitenkin avain historian väärinkäytön ymmärtämiseen ja havaitsemiseen. Espipuheessa Erkki Tuomioja toteaa, että historian tulkinta on historioitsijan tehtävä, mutta edellytysten takaaminen kuuluu valtiovallella. Tällä hetkellä valtion ohjaus on ristiriitaista, sillä erilaiset kannustin- ja pakotejärjestelmät ohjaavat tutkijoita pois yhteiskunnallisesta vaikuttamisesta. Historiapoliittikka ja -kulttuuri karkaavatkin liian usein historiantutkijoiden ulottumattomiin. Historian ainoa merkitys ei ole sen poliittisessä käytössä, olkoonkin, että tämäkin näkemys kirjassa tuodaan esille (ks. esim. s. 218). Historialla on merkittävä rooli myös yksilön ja yhteisöjen identiteetin rakentumisessa.

Kirja korostaa historiantutkijoiden kykyä tarttua yhteiskunnallisesti haastaviinkin aiheisiin ilman vahvoja poliittisia intohimoja. Suhde historiantutkimuksen ja politiikan välillä ei kuiten-

kaan ole ongelmaton edes demokraattisissa maissa. Tästä käy hyvänä esimerkkinä *Mein Kampf* -teos, josta baijerilaiset historioitsijat olisivat halunneet toimittaa kommentoidun laitoksen opetuskäyttöön (s. 34–35). Julkinen valta kuitenkin veti hankkeelta rahoituksen poliittisten kiistojen vuoksi. Tutkijat ja poliitikot hahmottavatkin asioita eri tavoin, mikä näkyy myös kirjan kahdessa Venäjää käsittelevässä artikkelissa. Vladislav Zubok ja Heikki Talvitie tarkastelevat Venäjän ulkopoliittikan muutoksia viimeisten 25 vuoden aikana. Zubokin analyttiseen ja eri näkökulmia erinomaisesti huomioivaan kirjoitukseen verrattuna Talvitien kirjoitus jää pinnalliseksi. Siinä missä Zubok pyrkii ymmärtämään, Talvitie tyytyy toteamaan. Tutkijan ja diplomaatin dialogi jää puuttumaan. Yleisestikin Venäjän kohdalla tutkijoiden ja historiapolitiikan välillä on nähtävissä kasvava juopa. Venäjän politiikkaa ja toimintaa perustellaan monesti pinnallisilla historiantulkintoilla, jotka eivät kestä lähempää tarkastelua. Talvitienkin artikkelissa viitataan Venäjän ekspansiviseen politiikan jatkuvuuteen aina mongolivallan ajoista lähtien.

Kirjassa on erittäin hyviä kirjoituksia saksalaisesta historiantutkimuksesta (Norbert Frei), Unkarin historiapolitiikasta (Heino Nyssönen) sekä pyrkimyksestä tarkastella menneisyyttä kansallisen ja suurvaltakeskeisen kehityksen ulkopuolelta, kuten Rinna Kullaa tekee Välimeren alueen historiakatsauksessaan. Kokonaisuutena kirjasta jää kuitenkin epätasainen vaikutelma. Suurimpana puutteena on kirjan sisäisen keskustelun puute, jonka seurauksena dialogia ei pääse syntymään. Kirja kärsii myös toimitettuja kokoelmia usein vaivavasta ongelmasta: artikkeleissa käytetään toisistaan välittämättä samoja esimerkkejä. Näin ollen esimerkiksi George Orwellin *1984*, Armenian kansanmurha, Holokausti, Katyn, ja Holodomor mainitaan esimerkkeinä useaan kertaan ilman että asiassa päästään pintaan syvemmälle. Kolmannen maininnan kohdalla lukijalle tulee väistämättäkin turhautunut olo.

Kirjan puutteeksi täytyy lukea myös viimeistelemättömyys. Osa suomennoksista on tehty huolimattomasti, minkä seurauksena merkitykset hukkuvat. Lisäksi kirjassa on turhan paljon kirjoitusvirheitä ja tautonomioita, joiden poistaminen olisi tehnyt lukukokemuksesta sujuvampaa.

Esille nostamistani puutteista huolimatta *Historian käyttö ja väärinkäyttö* on erittäin tervetullut lisä keskusteluun historian asemasta yhteiskunnassa. Historiatieteen – ja laajemminkin ihmistieteiden – piirissä kuulee jatkuvasti valitusta siitä, miten laajaa sivistystä ei enää arvosteta. Teknologisen ja talouskeskeisen maailmankuvan korostuminen ovat toki vaikuttaneet siihen, että historiankaltaiset oppiaineet nähdään hyödyttömänä puuhasteluna. Vika ei kuitenkaan ole yksinomaan yhteiskunnassa ja poliitikoissa, vaan myös tutkijoiden omassa kyytömyydessä kommunistoida mielekkäästi, kuten Meinanderkin kirjassa muistuttaa (s. 74). Historian tutkijoiden ja ammattilaisten tulee pitää huolta siitä, että historia nähdään tärkeänä ja hyödyllisenä yhteiskunnan kannalta jatkossakin. Muuten vaarana on tieteenalan näivettyminen ja historian muuttuminen vain politiikan tai viihteen välineeksi. Vaikka räikeämpiä esimerkkejä tästä kehityksestä löytyy esimerkiksi Kiinasta tai Venäjältä, kehityskulku ei ole vieras länsimaillekaan. Tieteenalan ja yhteiskunnan välillä tarvitaan aktiivista keskustelua. Tästäkin syystä *Historian käyttö ja väärinkäyttö* -teoksen kaltaiset puheenvuorot ovat tärkeitä.

DOSENTTI, FT SIMO MIKKONEN,

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Haastattelu

Jaakko Tahkokallio

Kuinka kirjoittaa keskiajan historiaa arkeologisten lähteiden avulla?

HAASTATELUSSA CHRIS WICKHAM
JA ROBIN FLEMING

Kun Eino Jutikkala vanhoilla päivillään pohti Jalmari Jaakkolan elämäntyötä, *Suomen keskiajan historiaa*,¹ hän totesi, että siinä on ”muokattu kokonaisuudeksi Suomen keskiajan niukka lähdeaineisto, johon ei tulevaisuudessakaan ole odotettavissa sanottavasti lisää”.² Vaikka Jutikkala ammensi esimerkiksi *Suomen talonpojan historia* runsaasti aineellisesta kulttuurista ja seurasi innokkaasti kotikartanonsa kaivauksia Sääksmäellä, lähteet tarkoittivat hänelle samaa kuin useimmille historioitsijoille: tekstejä, mieluiten asiakirjoja.³

Jutikkala ei ajatellut, että arkeologisen aineiston karttumisen aiheuttaisi radikaalia muutosta keskiajan tutkimuksen lähdepohjassa. Myös muualla historioitsijat epäilivät pitkään sen hyödyllisyyttä. Viikinkitutkija Peter Sawyerin kuuluisan heiton mukaan ”arkeologia voi olla vain kallis tapa kertoa meille, mitä jo tiedämme”.⁴ Pitkään 1900-luvulla arkeologisten löytöjen tehtäväksi jäi-

kin kuvittaa kirjallisten lähteiden varaan rakentuvaa kertomusta esimerkein. Ne tutkijat, jotka tekivät arkeologisesta evidenssistä historiallisia johtopäätöksiä, taas ajautuivat usein spekulatiivisille vesille, kuten John Morris ja Leslie Alcock kirjoittaessaan kuningas Arthurin Britanniaista.⁵

Arkeologian rooli erityisesti varhaiskeskiajan tutkimuksessa alkoi kuitenkin muuttua 1980-luvulla. Richard Hodgesin *Dark age economics: The origins of towns and trade A.D. 600–1000* (Duckworth 1982) oli kenties ensimmäinen monografia, jossa tulkinta laajasta historiallisesta ilmiöstä – pohjoisen Euroopan kaupunkien kehityksestä – perustui ensisijaisesti arkeologisille lähteille. Keskiajan taloushistorian tutkimukseen arkeologia tuli Hodgesin myötä jäädäkseen, ja hyvän esimerkin materiaalisen lähdeaineiston merkityksestä tarjoaa Michael McCormickin synteesi *Origins of the European economy: Communications and commerce, A.D. 300–900* (Cambridge UP 2001).

Arkeologisen evidenssin merkityksen kasvu perustuu datan kertymiseen ja tutkimusmenetelmien kehittymiseen. Runsaasti kaivetuilla alueilla, kuten Britanniassa, Hollannissa ja Tanskassa varhaisen keskiajan harvat kirjalliset lähteet näyttävät yhä epäedustavammilta, kun ne asetetaan laajaa materiaalista lähdeaineistoa vasten. Sen sijaan, että arkeologiset löydöt pakotettaisiin tekstilähteiden kertomaan tai (näiden puuttuessa) tutkijan mielikuvituksen luomaan tarinaan, historiallinen narratiivi voi rakentua niiden varaan.

Keskiajan lähdepohjan muutos on 2000-luvulla alkanut tulla näkyväksi historian yleisesityksis-

---

FT **Jaakko Tahkokallio** työskentelee Kansalliskirjaston erikoiskokoelmien kokoelmanhoitajana. Hänen tutkimusalaansa ovat keskiaikaiset käsikirjoitukset. Sähköposti: jaakko.tahkokallio@helsinki.fi.

sä. Haastattelin keväällä 2015 Chris Wickhamia ja Robin Flemingia, jotka molemmat ovat hyödyntäneet arkeologista lähdeaineistoa järjestelmällisesti laajalle akateemiselle yleisölle suunnatuissa teoksissaan.

Chris Wickham: Framing the Early Middle Ages (Oxford UP, 2005) ja The Inheritance of Rome (Allen Lane, 2009; Penguin 2010)

Chris Wickham eläköityy tänä vuonna Oxfordin All Souls' Collegien professuurista. Suurimman osan urastaan hän on tutkinut keskiajan Italiaa,⁶ mutta Wickhamin päätyönä voidaan pitää varhaiskeskiajan talous- ja sosiaalishistorian kokonaiskuvausta *Framing the Early Middle Ages* (2005). *Framing* on 800-sivuinen opus, joka käy alue kerrallaan läpi, mitä taloudessa ja yhteiskuntarakenteessa tapahtui Rooman valtakunnan hajotessa. Teoksen maantieteellinen kattavuus on poikkeuksellinen: se käsittelee Bysanttia, Egyptiä, Galliaa, Italiaa, Iberian niemimaata, Lähi-Itää, Pohjois-Afrikkaa ja Pohjois-Eurooppaa. Wickham on julkaissut osana Penguin Booksin Euroopan historian sarjaa myös teoksen *The Inheritance of Rome* (2009), joka on *Framingin* talous- ja sosiaalishistoriallisen ytimen ympärille rakennettu varhaiskeskiajan historian yleisesitys.

Wickhamin johtopäätökset ovat samaan aikaan sekä kokonaisvaltaisia että maantieteellisesti eriytyneitä. Hän näyttää, miten roomalaisen ajan kauppakauppa oli riippuvainen hallinnon ja

veronkeruun tarpeita varten kehitetystä logistikkasta, ja miten julkisen hallinnon ja talouden romahdus saattoi valtakunnan kaikki alueet samantapaisten ongelmien eteen. Samalla Wickham osoittaa, miten eri tavalla valtakunnan eri alueet reagoivat näihin ongelmiin: Britanniassa järjestäytyneet yhteiskunta romahti. Reinin laaksossa eliitin ote höltyi ja maanviljelijät paransivat asemiaan. Suuressa osassa Galliaa aateliset säilyttivät vaurautensa ja asemansa. Islamilaisessa Egyptissä roomalainen verotus ja hallintotapa taas käytännössä jatkuivat.

Historian peruskursseilla varhaiskeskiaika on abstraktien prosessien näyttämö: roomalainen hallinto romahtaa, kansat vaeltavat, kauppakauppa lakkaa, viljelypinta-ala vähenee ja ”feodalismi” kehittyy. *Framingissa* historiaa eivät hallitse prosessit, vaan paikalliset talouden ja sosiaalisen organisaation olosuhteet ja ratkaisut. Tämä ruohonjuuritason todellisuus rakentuu suurelta osin arkeologisen lähdeaineiston varaan.

Miten Framing the Early Middle Ages -teokseen johtanut tutkimusprosessi sai alkunsa?

”Toimin historian laitoksen johtajana Birminghamissa 1990-luvun puolivälissä ja vihasin sitä. Suuntasin vihani siihen, miten ärsyttävää oli, ettei kukaan tutkinut kokonaisvaltaisesti Rooman valtakunnan loppua. Rooman valtakuntaa tutkitaan kyllä kokonaisuutena, mutta heti kun se lakkaa olemasta, aletaan tutkia vain Franciain,

-
1. Jalmari Jaakkola, *Suomen historia 2. Suomen varhaishistoria. Heimokausi ja ”kalevala-kulttuuri”*. WSOY 1935. *Suomen historia 3. Suomen varhaiskeskiaika. Kristillisen Suomen synty*. WSOY 1938. *Suomen historia 4. Suomen sydänkeskiaika. Itämaan synty ja vakiintuminen*. WSOY 1944. *Suomen historia 5:1. Suomen myöhäiskeskiaika. Unionin alkukausi*. WSOY 1950. *Suomen historia 6. Suomen myöhäiskeskiaika 2*. WSOY 1959.
  2. Eino Jutikkala, Jalmari Jaakkola. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. SKS 1998, <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6992/> (21.3.2016).
  3. Eino Jutikkala, *Suomen talonpojan historia*. WSOY 1942. Sääksmäen kaivauksista ks. Eino Jutikkala, *Jutikkalan juuret*. Sääksmäki 2000, 6–7.
  4. Konferenssissa heitetty lausahdus jäi elämään, sillä Philip Rahtz lainasi sitä artikkelissaan *New approaches to medieval archaeology Part 1* (julkaistu teoksessa D. A. Hinton (toim.) *25 Years of Medieval Archaeology*. University of Sheffield 1983). Ks. Allen J. Frantzen, *Food, Eating and Identity in Early Medieval England*. The Boydell Press 2014, 20–21.
  5. John Morris, *The age of Arthur. A history of the British Isles from 350 to 650*. Weidenfeld & Nicolson 1973; Leslie Alcock, *Arthur's Britain. History and archaeology AD 367–634*. Allen Lane & Penguin Press 1971. Suomessa Unto Salon myöhemmissä Satakunnan rautakautta koskeissa kirjoituksissa on samanlainen kaiku. Ks. esim. Unto Salo, Oliko Kalanti muinaismaakunta. Teoksessa Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (toim.) *Muinainen Kalanti ja sen naapurit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 825. SKS 2003, 13–91.
  6. Esim. *Early Medieval Italy*. Macmillan 1981; *The Mountains and the City*. Clarendon Press 1988; *Land and Power in Early Medieval Europe*. British School at Rome 1994; *Comunità e clientele nella Toscana del XII secolo*. Viella 1995; *Legge, pratiche e conflitti. La risoluzione delle dispute nella Toscana del XII secolo*. Viella 2000; *Roma medievale*. Viella 2013; *Sleepwalking into a new world*. Princeton University Press 2015.

vain Espanjaa, vain Italiaa ja niin edelleen. Minusta tämä oli naurettavaa. Kirjoitin raivon vallassa viiden sivun rahoitushakemuksen. Sain rahaa aiheen parissa työskentelyyn kahdeksi vuodeksi.

Istuin alas ja tein sen. Oli lokakuu, minulla ei ollut opetusta ja ryhdyin lukemaan Espanjasta. Tutkimukseen meni noin kolme vuotta ja kirjoittamiseen toiset kolme. Aloitin kirjoittamisen vasta kun koko materiaali oli kasassa. Tein tutkimustyön alue kerrallaan, mutten halunnut kirjoittaa sillä tavoin.”

Miten päädyit aloittamaan hankkeen, joka perustuu suurelta osin arkeologiselle lähdeaineistolle?

”Olen tuntenut johtavat brittiläiset arkeologit siitä lähtien, kun keskiajan arkeologia syntyi omana alanaan 1970-luvulla. Tuolloin olin mukana monissa arkeologisissa maastokartoituksissa Italiassa. Etsin kirjallisista dokumenteista vastineita kohteille, joita arkeologit tunnistivat maastosta. Olen myös kirjoittanut yhteisartikkeleita italia-laisten arkeologien kanssa. Minulle oli siis luonnollista sisällyttää arkeologinen aineisto tutkimushankkeeseeni.

Eräs syy aloittaa koko hanke oli, että useimmat Rooman valtakunnan lopun tutkijat eivät tiedosta, miten dramaattisesti arkeologinen aineisto muuttuu siinä vaiheessa. Halusin tutkimuksellani tehdä selväksi, että arkeologinen evidenssi on välttämätön osa lähdepohjaa, jos haluaa ymmärtää aikakautta.”

Millainen suhde tutkimustyöllä oli siihen mitä opetit Birminghamissa?

”Ei oikeastaan minkäänlaista! Opetan hyvin harvoin mitään, mikä liittyy suoraan tutkimukseeni. Lähes kaikki varhaiskeskiajan Italiaa koskeva tutkimus on italiankielistä. Loppu on suurelta osin kirjoittamaani, enkä halua opettaa käyttäen omia tutkimuksiani.”

Mistä aloitit aineistonkeruun hanketta varten?

”Espanjasta. Halusin perehtyä tutun aikakauden lähteisiin vieraalla alueella. Keräsin aineiston

alue kerrallaan: Espanja, Francia, Italia, ja sitten kiersin Välimeren ympäri myötäpäivään.

Aloitin kaikkialla asiakirjoista, koska osaan sen homman. Sitten katsoin arkeologiaa, ja sen jälkeen kertovia lähteitä.”

Oletan, ettet tutkimuksen aloittaessasi tiennyt paljoakaan joistain alueista. Miten lähestyit Egyptiä, Syyriaa tai Bysanttia?

”Aloitin selvittämällä, mitä asiakirjakokoelmia on olemassa. Niistä sain tutun lähtökohdan. Sitten kävin läpi tärkeimmät tieteelliset aikakauslehdet ja suurten konferenssien julkaisut. Esimerkiksi Bysantista ja Syyriasta löysin erinomaisen konferenssijulkaisun *La Syrie de Byzance à l’Islam*,⁷ joka oli ilmestynyt puolitoista vuotta aiemmin ja sisällsi paljon hyviä artikkeleita ja viitteitä aiempaan tutkimukseen. Sain selville, missä ihmiset julkaisevat. Kuten että ranskalaisilla on lehti nimeltään *Cahiers de la céramique égyptienne*. Kun löysin sen, sanoin *all right, that’s sorted!* Se on hyvin pienen yleisön lehti, mutta erittäin hyödyllinen. Tavallaan se oli hyvin harrastelijamaista! Verkkohaut eivät olleet mahdollisia vielä silloin.”

Framing perustuu lähinnä artikkeleissa julkaistun tietoon. Hyödynsitkö muunlaisia julkaisuja?

”Käytin lähinnä artikkeleita – ja kontaktejani. Soitin ihmisille, joista arvelin olevan hyötyä ja läheitin heille sähköpostia. Olin yhteydessä noin kahteensataan tutkijaan. *European Science Foundationin* rahoittama hanke *Transformations of the Roman world* oli juuri päättynyt. Tapasin monia ihmisiä sen kautta. Aina kun mahdollista yritin näyttää palasia siitä, mitä olin kirjoittanut eri alojen asiantuntijoille.”

Näyttää siltä, että englanninkielisessä maailmassa kirjoitetaan nyt paljon historiallisia synteesejä, jotka hyödyntävät materiaalista evidenssiä.

”Tämä ilmiö on selvästi olemassa. Michael McCormick ja John Haldon hyödyntävät arkeologista aineistoa tutkiessaan Bysanttia. Hugh Kennedy lähestyy islamilaisen maailman keskiaikaa samalla tavalla. Me olemme kaikki alun perin asia-

7. Pierre Canivet & Jean-Paul Rey-Coquais (toim.) *La Syrie de Byzance a l’Islam VIIe-VIIIe siècles. Actes du Colloque international Lyon – Maison de l’Orient Méditerranéen Paris – Institut du Monde Arabe 11–15 Septembre 1990*. Institut Français de Damas 1992.

kirjoja tutkivia historioitsijoita. Ranskassa on hedelmällistä yhteistyötä historioitsijoiden ja arkeologien välillä, Italiassa vähemmän. Asiaan vaikuttaa ehkä se, että englanninkielisillä alueilla on perinteitä tutkia oman maan ulkopuolista historiaa. Perinne on olemassa myös Ranskassa ja jossain määrin Saksassa ja Skandinaviassa.”

Framing näyttää, että arkeologisten lähteiden perusteella voidaan kirjoittaa laajempaa lukijakuntaa kiinnostavaa historiaa. Millaisen vastaanoton Framing on saanut arkeologien parissa?

”Minusta aika hyvän. Englantilaiset arkeologit ovat olleet siitä ehkä vähiten kiinnostuneita. Ranskassa, Saksassa ja Italiassa arkeologit viittaavat siihen enemmän. Olisi välttämätöntä, että arkeologit loisivat omat narratiivinsa, joita ei ole lainattu historioitsijoilta. Minä yritän rohkaista heitä tekemään niin, mutta arkeologien näkökulmasta ei ehkä ole tyydyttävää käyttää inspiraationa historioitsijan kirjoittamaa kirjaa. Jos he haluavat tehdä sellaista, he tietysti tekevät sen omista lähtöolettamuksistaan käsin, ei minun. Arkeologit ovat vastahakoisia tekemään yleistyksiä. Jotkut tekevät niin, mutta varsin harvat.”

Entä Framingin vastaanotto historioitsijoiden parissa?

”Jotkut lähettävät minulle kommentoitaviksi artikkeleita, joiden johdannossa he viittaavat *Framingiin*. Usein he kirjoittavat, että kukaan ei ole tutkinut sitä tai tätä. Minun täytyy kirjoittaa takaisin ja sanoa, että luulen käsitelleeni aihetta sivuilla 455–470. Ymmärrän kyllä, miksi niin käy. Kirjan koko sisältöä ei voi pitää mielessään.

Ensimmäinen reaktio kirjaan on usein: ’Huh, kuinka paljon hän on lukenut’. Vei aikaa, ennen kuin ihmiset ymmärsivät mitä yritin sanoa, ja monet eivät koskaan tajunneet sitä. Näen usein viitteen siihen jonkin artikkelin ensimmäisessä lähdeviitteessä, ilman sivunumeroita. Se on ok, mutta kertoo jotain.”

Seuraava askel olisi kai tutkia samalla tavalla Framingin jälkeen tulevaa ajanjaksoa: karolingista aikaa ja niin sanottua feodaalista vallankumousta [900–1100]. Tiedätkö, onko tällaista tehty?

”Ei ole. Seuraavaksi aion itse kirjoittaa synteessin Välimeren 1000-luvusta. Tämäkin on aihepiiri,

jota ei ole tutkittu kokonaisvaltaisesti. Eteläisen Välimeren kauppiasverkostoista on tehty hyvää tutkimusta, kuten myös monista 1100-luvun ilmiöistä. Viime aikoina on julkaistu arkeologista dataa kiinnostavista paikoista: Etelä-Espanjasta ja Sisiliasta. Palasia ei ole kuitenkaan pantu yhteen. Se olisi erilainen hanke. Kun tein tutkimusta *Framingia* varten aineistoa oli vähemmän ja pystyin lukemaan melkein kaiken itse. 1000-luvulta aineistoa on liikaa, ja aion keskittyä kaupankäyntiin.”

Menettääkö arkeologinen data sinusta merkityksensä jossain vaiheessa historiaa, kun asiakirjalähteitä tulee lisää?

”Arkeologia paljastaa aina jotain muuta kuin kirjalliset lähteet. Se kertoo esimerkiksi tuotannon mittakaavasta. Joissain paikoissa vaikka tekstiilien tuotantomääriä voi arvioida dokumenttien pohjalta 1200-luvulla, toisissa 1400-luvulla. Luulakseni asiakirja-aineisto tulee vasta 1600-luvulla niin rikkaaksi, ettei arkeologiasta ole enää vastavaa hyötyä.

Toisaalta arkeologinen data muuttuu huomommaksi 800-luvun jälkeen ainakin Välimerellä. Jotta arkeologinen tutkimus voisi olla todella tehokasta, asutuksen on täytynyt siirtyä kaivettavan ajanjakson jälkeen. Asutuksen perusrakenne on 900-luvulla paikoillaan Välimeren alueella, joten kaivaminen tulee vaikeammaksi.”

Tekisitkö jotain toisin, jos aloittaisit Framingin nyt?

”En usko. Internetissä voi toki nykyään tehdä hakuja jotka eivät silloin olleet mahdollisia. Ja joistain ilmiöistä on tehty merkittävää uutta tutkimusta, kuten 700-luvun Välimeren kaupasta. Samoin kuvamme asutuksen rakenteesta joissain osissa Italiaa ja Espanjaa on nyt selvempi kuin kirjoittaessani *Framingia*. Haluaisin kuitenkin yhä sanoa samanlaisia asioita.”

Jos ryhtyisit työskentelemään Itämeren piirin historian parissa samalla tavalla, mitä ottaisit erityisesti huomioon?

”Kolikot olisivat tärkeämpiä. Itse asiassa katsoisin niitä tarkemmin myös, jos aloittaisin *Framingin* uudestaan. Numismaatikkoystäväni olivat hyvin ärsyyntyneitä, etten hyödyntänyt rahoja. Mutta Itämerellä niitä olisi *pakko* käyttää.

Itämeren alueesta olisi vaikea saada otetta ennen 700-lukua. En tarkoita, että sen tutkiminen

olisi mahdotonta, mutta se olisi toisentyypinen hanke. Mikään ei kytkenyt aluetta yhteen poliittisesti – paitsi ehkä Ruotsi 1600-luvulla, mutta se on kovin myöhään. Kyseessä on kokoelma erillisiä paikkoja, jotka alkavat luoda yhteyksiä keskenään. Siksi Gotlanti on niin tärkeä.

Miksi ja miten ne paikat tekevät sen – minä en tiedä. Kehitystä tarkastellaan aina kauppasatamien kannalta, ikään kuin ne olisivat ainoita poliittisia toimijoita. Jos tutkisin Itämerta, haluaisin tutkia Puolan, Ruotsin, Suomen, Venäjän ja Viron takamaita ja katsoa, miten ne ovat yhteydessä mereen.

Haluaisin myös katsoa dokumentteja nähdäkseen, miten omistusoikeudelliset käsitteet kehittyvät. Olen melko varma, ettei ajatus omistusoikeudesta ole ikaikainen vaan tulee eri paikkoihin eri vaiheessa. Olisi kiinnostavaa tutkia, pystyykö tämän kehityksen viimeiset vaiheet näkemään Itämeren piirin dokumentaatiossa.

Toinen kiinnostava asia on kysymys vapaudesta. Miksi venäläiset maanviljelijät menettävät vapautensa mutta ruotsalaiset eivät?”

Itämerellä asiakirja-aineisto tulee mukaan kuvioihin hyvin myöhään, mutta 1500-luvulta alkaen dokumentaatio on esimerkiksi Ruotsissa hyvin yksityiskohtaista. Oletko yrittänyt lukea historiaa taaksepäin myöhemmin dokumentoidusta tilanteesta?

”Marc Bloch kutsuu sitä retrospektiiviseksi metodiksi. Minun ei ole ikinä tarvinnut tehdä niin, sillä Italiassa dokumentteja on paljon varhaiskeskiajaltakin. Olen käyttänyt myöhäiskeskiaikaisia maanomistusasiakirjoja kun se on sopinut tutkimuksiini, mutta lähinnä topografisista syistä.”

Entä lingvistinen aineisto, kuten paikannimet?

”En ole hyödyntänyt sitä paljonkaan. Esimerkiksi Englannissa ja Saksassa paikannimien tutkimus on hyvää ja järjestelmällistä. Germaanisella kieli-alueella kyliä merkitsevät nimet erottuvat selvästi, esimerkiksi *-by*, *-heim* tai *-ton* -päätteestä, ja esimerkiksi peltojen nimet ovat erilaisia. Mutta Italiassa kylän nimi voi olla vaikka *monte* tai *colle*. Ei voi tietää, onko *colle* kylä vai onko se vain kukkula.

Toinen ongelma Italiassa, Espanjassa ja Ranskassa ovat niin sanotut prediaaliset nimet (lat. *praedium*, maatila, kiinteistö), jotka juontuvat roomalaisaikaisesta omistajasta. Tutkijat kehitte-

levät monimutkaisia ideoita siitä, miten tällainen nimi osoittaa tilarakenteen, asutuksen tai omistuksen jatkuvuuden. Suurin osa näistä päättelyketjuista menee aivan päin seiniä: mitä tahansa on voinut tapahtua sen jälkeen kun nimi on yhdistetty paikkaan. Pysin välttämään aihepiiriä, sillä en voisi sanoa paljon muuta kuin ettei näin voi kirjoittaa tästä evidenssistä.”

Lopuksi: millainen arkeologinen tutkimus on sinusta tärkeintä?

”Asutuspaikka-arkeologia. Ehdottomasti. Pohjoismaista Tanskassa tuntuu olevan erittäin korkealaatuista asutuspaikkojen tutkimusta. Asutuspaikat tarjoavat kaikkein tärkeintä evidenssiä historioitsijoille.”

Robin Fleming, *Britain after Rome, 400–1070* (Allen Lane, 2010; Penguin 2011)⁸

Siinä missä *Framing the Early Middle Ages* on suunnattu akateemiselle yleisölle, Boston Collegien professori Robin Flemingin *Britain after Rome* on julkaistu osana Penguin Booksin yleis-tajuistavaa Britannian historian sarjaa. Sen painopiste on *Framingin* tavoin talouden ja yhteiskunnan ilmiöissä, mutta Fleming kirjoittaa myös tapahtumahistoriasta, uskonnosta, maailmankuvasta ja siitä, miten tavalliset ihmiset kokivat elämänsä. Kirjan tunnelma on intiimi, ja erityisesti monet hautalöytöihin pohjautuvat henkilökuvat ovat liikuttavia.

Arkeologinen evidenssi on Flemingillä vielä tärkeämmässä osassa kuin Wickhamilla. Wickhamin analyysit syntyvät usein kirjallisten ja materiaalien lähteiden käyttämisestä yhdessä. Sen sijaan Flemingin vastaukset sellaisiin kysymyksiin kuin ”mitä Rooman vallan romahdus merkitsi arkipäivän elämässä?” tai ”miten ‘anglosaksit’ asuttivat Britannian?” nousevat melkein pelkästään arkeologiasta.

Miten aloitit arkeologisia lähteitä käyttävänä historiantutkijana? Ensimmäiset tutkimuksesi hyödynsivät käsittääkseni kirjallisia lähteitä, varsinkin Domesday Bookia [vuoden 1066 normannivalloituksen jälkeinen suuri maainventaario].

Aloitin tekstejä tutkivana historioitsijana, mutta olen aina ollut kiinnostunut arkipäivän todellisu-

8. Olen arvioinut *Britain after Rome*n keskiajan historian verkkojulkaisu *Mirrorissa* 13 (2012), 74–76.

desta. Domesday Book tuo esille possut, maanviljelijät, kirkot ja myllyt, eikä hyppy hallinnollisista dokumenteista arkeologiaan ollut niin suuri.

Opintojeni alussa luin Kaliforniassa (UCLA) myös arkeologiaa. Kaivauksilla huomasi, etten pidä teltassa asumisesta enkä kuoppien kaivamisesta ja ettei minulla ole hyvälle arkeologeille tyyppillistä visuaalista hahmotuskykyä. Lisäksi työskentelin antropologisessa museossa, jossa ensimmäinen tehtäväni oli heittää Amerikan alkupe räisasukkaiden luita jätesäiliöön. En halunnut olla osa sellaista maailmaa. Niin luiskahdin historiaan. Olen ollut siitä tyytyväinen, mutta kiinnostus arkeologiaan on säilynyt.”

Kuka johdatti sinut tutkimaan Englannin keskiaikaa?

”Warren Hollister. Suuri osa nykyisistä amerikkalaisista anglosaksi-Englannin tutkijoista on hänen oppilaitaan. Myös Dennis Bethell opetti minua. Hän työskenteli Dublinissa, mutta kävi opettamassa Kaliforniassa. Dennis saattoi opettaa Chris Wickhamiakin. Hän oli hyvin innostava.

Olin Lontoossa kolme vuotta jatko-opiskelijana. Väitöskirjani käsitteli Domesday Bookin matimiehiä. Julkaisin sen pohjalta kirjan ja myöhemmin vielä toisenkin.⁹ Sitten Penguin Books pyysi minua kirjoittamaan osan *Penguin History of Britain* sarjaan.”

Miten tuo yhteys syntyi?

”Käsittääkseni sarjan toimittaja David Cannadine oli lukenut kasan kirjoja Englannin varhaiskeski-ajasta ja ajatteli, että minä osaan kirjoittaa. Siinä oli onnea mukana. Monet kandidaatit olivat uralaan minua paljon pidemmällä, mutta kustantaja pelkäsi, että he kirjoittaisivat jotain, jota ihmiset eivät jaksaisi lukea.

Aloitin kirjan Rooman vallan viimeisistä vuosisadoista, sillä tarinaa sen romahduksesta ei ymmärrä ilman tätä taustaa. Vietin kesän roomalaisen Britannian arkeologian parissa ja löysin maailman jonka olemassaolosta en ollut tietoinen. Se oli täydellinen kääntymyskokemus! Vaikka *Britain after Rome* on tarkoitus olla kirja, jonka kuka tahansa voi lukea, se oli kovinta tutkimustyötä, mitä olen ikinä tehnyt.

Kun lopetin luvun, olin aika varma, että kaikki ajatukseni myöhemmästäkin historiasta ovat vääriä. Arkeologinen evidenssi muutti käsityksiäni koko ajan niin voimakkaasti.”

Millä tasolla lähestyit arkeologista dataa? Luitko kaivausraportteja vai käytitkö pidemmälle jalostettua aineistoa?

”Aloitin kaivauskertomuksista. Onneksi asun Massachusettsissa lähellä Harvardia. Siellä on loistava arkeologinen kirjasto. Se on avohyllykoelma, mistä on korvaamatonta hyötyä. Saatoin kuljeskella hyllyjen välissä ja tehdä onnekkaita löytöjä aihepiireistä, joiden olemassaolosta en edes tiennyt. Kirjaa olisi ollut erittäin vaikea kirjoittaa missään muualla, edes Lontoossa.

Vähitellen etenin ’harmaaseen kirjallisuuteen’. Suurta osaa arkeologisesta datasta ei ole julkaistu virallisesti, ja sitä on paljon verkossa. Yorkissa on *archaeological data service*, joka sisältää kymmeniätuhansia kaivauskertomuksia. Vähitellen opin käyttämään tätä vähemmän prosessoitua dataa sekä katsomaan itse esinelöytöjä.”

Kuinka kauan tutkimustyö vei?

”Kymmenen vuotta. Minulla oli kaksi vuotta tutkimusvapaata, mutta myös muita kirjoitusprojekteja. Siinä kesti kauan, sillä minun piti luoda koko historiallinen ajattelutapani uudestaan. Siksi se, että Chris Wickham istui alas ja teki koko homman kuudessa vuodessa on niin hämmästyttävää! En ikinä pystyisi siihen.”

Vaikuttiko tutkimustyö tapaan, jolla opetat nykyään?

”Kyllä, hyvin paljon. Esimerkiksi yli puolet viikinkikurssini sisällöstä on nyt arkeologiaa. Me käsittelemme myös metodologiaa. Luemme paljon esimerkiksi isotooppitutkimuksista, mitä en ikinä kuvitellut tekeväni, mutta opiskelijat pitävät siitä. Monilla amerikkalaisilla opiskelijoilla on enemmän luonnontieteellistä taustaa kuin briteillä. Olen kiitollinen omista biologian ja kemian opinnoistani. Täällä [Britanniassa] se voisi olla vaikeampaa, sillä opiskelijat erikoistuvat aiemmin.

Teen myös sellaista, että annan jonkin paikan arkeologista dataa opiskelijoille, ja he yrittävät

9. Robin Fleming, *Kings and Lords in Conquest England*. Cambridge UP 1991. Robin Fleming, *Domesday Book and the Law. Society, and Legal Custom in Early Medieval England*. Cambridge UP 1998.

tehdä omat historialliset tulkintansa sen pohjalta. Yhdysvaltalainen myöhäiskeskiajan tutkija Maryanne Kowaleski opettaa nykyään samalla tavalla. Meitä on muutamia, jotka tekevät tätä Amerikassa, ei ehkä niinkään täällä Britanniassa.”

Mitä arkeologit ajattelevat kirjastasi?

”Se riippuu arkeologista. Minulla on arvostelijani, mutta monet pitävät siitä. He kokevat, etteivät ole itse onnistuneet tekemään menneisyyden ihmisiä eläviksi ja saamaan yleisöä kiinnostumaan työstään, ja että kirjani tarjoaa malleja arkeologisesta evidenssistä kirjoittamiselle. Arkeologit ovat olleet hyvin suopeita minua kohtaan. He ovat paljon avokätisempiä *work in progress* -tutkimustensa kanssa kuin historioitsijat ja tottuneita kirjoittamaan yhteisartikkeleita, joten he ovat aika suvaitsevaisia.”

Ovatko arkeologit kritisoineet Britain after Romea jostain tietystä näkökulmasta?

”Jotkut sanovat, että mehän tiesimme tämän kaiken, ja nyt hän saa kaiken kunnian. On totta, etten ole tehnyt kovaa työtä: en ole kaivanut kuoppaa sen jälkeen kun olin yhdeksäntoista. Mutten ole myöskään vain leikannut ja liimannut arkeologien faktoja.

Arkeologit ovat erilaisia. Jotkut tekevät hienoa tulkinnallista työtä, kuten Chris Loveluck tai Martin Miller – antiikin Rooman tutkija, joka pohtii suuria linjoja. Monet kuitenkin työskentelevät vain yhden esinetyypin tai yksien kaivausten parissa.

Isossa-Britanniassa on myös pitkät perinteet siitä, etteivät arkeologit ja historioitsijat kommunikoi keskenään. Lounastin tänään Susanne Reynoldsin kanssa, ja hän sanoi, että ongelma on siinä, etteivät arkeologit julkaise. Mutta he julkaisivat paljon! Tieto alojen välillä ei vain aina kulje.”

Miten neuvoisit historiantutkijaa, joka alkaa lähestyä arkeologisia lähteitä?

”Pitää vain istua alas ja lukea paljon – ja olla valmis muuttamaan mieltään. Kirjallinen lähdeaineisto kertoo varhaiskeskiajalla aivan eri tarinaa kuin materiaallinen evidenssi. Koska materi-

aalinen aineisto on aikalaisevidenssiä, sitä pitäisi aina kuunnella. On totta, että monet syyt vaikuttavat siihen, millaista arkeologista aineistoa säilyy, mutta toisaalta tekstit *kirjoitetaan* aina jostain syystä.”

Entä arkeologian eri osa-alueet? Millaiset lähestymistavat ja menetelmät nousevat tärkeiksi tulevaisuudessa?

”Ympäristöarkeologia tulee olemaan hedelmällistä. Sillä on vahva luonnontieteellinen pohja. Saamme tarkkaa tietoa ilmaston kehityksestä ja jopa vuosittaisesta lämpötilavaihtelusta. Bioarkeologiassa on myös potentiaalia. Kaivausten kerroksia – jätekerroksia – voidaan nyt radiohiiliajoittaa. Kronologiat tulevat täsmentymään huomattavasti seuraavan kahdenkymmenen vuoden aikana.

Britanniassa pelin hengen on muuttanut PAS, *Portable Antiquities Scheme*. Kaikki metallinpaljastinharrastajat on valjastettu siihen mukaan, ja PASissa on yli miljoona esinettä.

Geneettinen evidenssi taas voi olla vähemmän hyödyllistä keskiajan kohdalla, sillä ihmiset ovat muuttaneet vaikkapa Britanniaan tuhansien vuosien ajan samoista suunnista. Informaation kanssa ei välttämättä päästä riittävään kronologiseen tarkkuuteen.”

Vaikuttaa siltä, että englanninkielisessä maailmassa monet tutkijat ovat alkaneet kirjoittaa historiaa arkeologisten lähteiden pohjalta.

”Kyllä. Ja jopa niiden tutkijoiden parissa, jotka eivät ole nimenomaan kiinnostuneita arkeologisesta aineistosta, on nähty niin sanottu *material turn*. Tilanne on siinä mielessä kääntynyt, että aiemmin eräät arkeologit, kuten Barry Cunliffe ja Leslie Alcock tekivät historiallisia synteesejä, mutta nyt historioitsijat ovat alkaneet käyttää arkeologista aineistoa.

Yhden kiinnostavan kirjan on itse asiassa kirjoittanut journalisti Charles Mann. Teoksen nimi on *1491*.¹⁰ Se kertoo Amerikasta ennen Kolumbus-ta ja tuo esiin maailman, josta mikään teksti ei kerro. Se on nostettu esiin puhtaasti arkeologian keinoin. Varhaiskeskiajan Suomen kohdalla voisi varmaan tehdä jotain samantapaista.”

10. Charles C. Mann, *1491. New revelations of the Americas before Columbus*. Knopf 2005.

Keskiajan historia ja arkeologia – näköalat Suomessa

Professori Jussi-Pekka Taavitsainen harmitteli taannoin, että arkeologiaa yleistajuistaneita kirjoittajia on Martti Huurteen jälkeen ollut maasamme kovin vähän.¹ Tämä on totta. Itse kuitenkin ajattelen, että parasta arkeologian popularisointia on arkeologisen evidenssin käyttö korkeatasoisessa, helposti luettavassa ja kiinnostavassa historiantutkimuksessa. Itämeren piiristä voisi kirjoittaa Chris Wickhamin *Framingia* muistuttavan teoksen. Robin Flemingin *Britain after Rome* taas tarjoaa mallin sille, miten Suomen keskiaikaa voisi käsitellä.

Arkeologisia lähteitä hyödynnetään Suomesakin historiantutkimuksessa. Viime vuosikymmeniltä voidaan nostaa esimerkiksi Jukka Korpelan ja Tapio Salmisen Karjalaa ja Kokemäenjokea käsittelevät tutkimukset. Georg Haggrén on koko uransa ajan tulkinnut keskiajan arkeologista evidenssiä historiallisesti.² Vastaaaviin historiallisiin synteeseihin ei kuitenkaan ole päästy. Miksi?

Sytä on monia. Arkeologinen data karttuu hitaasti, sillä kaivauksia on vähän ja niiden mitataava on vaatimaton. Keskiajan historian parempi ymmärtäminen edellyttäisi varsinkin asuinpaikkojen järjestelmällistä tutkimusta. Kaivauksilta saatavan luonnontieteellisen datan taso ei myöskään nouse samalle tasolle kuin Isossa-Britanniassa tai muissa Pohjoismaissa. Kohdistetut ja perinpohjaiset tutkimushankkeet olisivat siis tärkeitä.

Ratkaiseva ero verrattuna arkeologian ja historian tutkimuksen suurmaihiin lienee kuitenkin yliopistojen voimavaroissa. Suomessa on kolme pientä arkeologian laitosta, jotka ainakin periaatteessa pyrkivät kattamaan koko arkeologian kentän. Tässä tilanteessa kontaktit luonnontieteisiin korostuvat historian kustannuksella, sillä niiden menetelmät ovat suurelta osin riippumattomia aikakaudesta.

Arkeologian laitosten yhdistäminen, jota ainakin Taavitsainen on ehdottanut, tekisi mahdolliseksi erikoistumisen aikakausittain. Jos samaan yliopistoon saataisiin kronologisesti organisoitu historian oppiaine, päästäisiin eteenpäin vauhdikkaasti. Kolme rautakauden ja keskiajan arkeologia (yksi professori ja kaksi yliopistonlehtoria) ja kolme samaa aikakautta Suomessa ja Euroopassa tutkivaa historioitsijaa voisivat saada paljon aikaa. Laitos voisi tarjota järjellisen opetuspaletin ja mahdollisuuksia tutkijakoulutukseen. Uskottava painoarvo loisi edellytykset korkeatasoiselle kansainväliselle tutkija- ja opettajavaihdolle.

Pieniä määriä yliopistojen budjeteissa, mutta täysin utopistisia maamme yleisessä ilmapiirissä! Koska institutionaalisessa tilanteessa ei arvatenaan tapahdu muutosta, onko paras vain heittää hanskat naulaan? Ehkä ei. Wickhamin ja Flemingin kirjat todistavat paitsi (kalliin) arkeologisen datan kumulatiivisesta voimasta myös yksittäisen tutkijan (halvan) tulkintatyön merkityksestä. Historiantutkimuksessa tulevaisuus ei kuulu pelkästään tutkimusryhmille.

Historiallisia tulkintoja Suomen keskiajasta ja rautakaudesta kannattaa rakentaa puutteellisenkin datan varassa. Ilman tulkintaa arkeologinen tutkimus ei tule merkitykselliseksi suurelle yleisölle.

1. Jussi-Pekka Taavitsainen & Visa Immonen, Looking At Archaeology Through 30 Years Of Fennoscandia Archaeologica – An Interview. *Fennoscandia archaeologica* 30 (2013), 11.

2. Jukka Korpela, *The world of Ladoga. Society, trade, transformation and state building in the Eastern Fennoscandian boreal forest zone c. 1000–1555*. LIT Verlag 2008; Jukka Korpela, *Viipurin läänin historia 2. Viipurin linnaläänin synty*. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Gummerus 2004. Tapio Salminen, *Kokemäen ja Harjavallan historia 1:1. Joki ja sen väki. Kokemäen ja Harjavallan historia jääkaudesta 1860-luvulle*. Kokemäen ja Harjavallan kaupungit ja seurakunnat 2007. Haggrénin tuotannosta ks. esim. Sten Björkman, Trygve Gestrin, Ulrika Rosendahl & Georg Haggrén, *Byn. medeltid vid Östersjöns stränder*. Esbo stadsmuseum 2008. Georg Haggrén, Keskiajan arkeologia. Teoksessa *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Gaudeamus 2015.

Arviot

Globaali perspektiivi länsimaisuuteen

Jukka Korpela: Länsimaisen yhteiskunnan juurilla. Jumalan laista oikeusvaltion syntyyn. Gaudeamus 2015. 366 s. ISBN 9789524953672

Jukka Korpela tunnetaan itäistä Suomea ja Itä-Eurooppaa koskevista tutkimuksistaan. Sitä taustaa vasten hänen viimeisimmän monografiensa otsikko ja aihepiiri vaikuttavat yllättävän läntiseltä aluevaltaukselta. Mutta jo alkusanoissaan Korpela korostaa sitä, miten ”itä” on vanhastaan ollut läsnä länsimaissa monilla eri tavoilla ja että läntinen ja itäinen ovat historian kuluessa olleet häilyviä ja muuttuvaisia käsitteitä.

Ajatus itämaisten kulttuurien osuudesta länsimaisuuden muovautumiseen ei sinänsä ole uusi: kutakuinkin kaikki tietävät, että länsimainen kirjaimisto on itämaista alkuperää samoin kuin nykylänsimaissa yleisimmin käytetyt numerot. Myös idän kulttuurien ja uskontojen vaikutus kristinuskon syntyyn ja kehittymiseen on tuttua ainakin uskontohistorioitsijoille. Tiedossa on sekkin, miten osa antiikin opillisesta perinnöstä tavoitti keskiajan lännen nimenomaan arabialaisen tieteen ja kirjallisuuden kautta. Suomen kielenkin sanoista esimerkiksi alkoholi, kahvi ja sohva ovat arabialaista alkuperää. Sekin tiedetään, että kirjapainotaito, paperi, posliini, ruuti ja silkki keksittiin ensiksi Kiinassa.

Korpela ei kuitenkaan ole niinkään kiinnostunut teknisistä innovaatioista kuin ajatuksista ja rakenteista. Hänen teoksensa onkin tarkoitettu synteiksi länsimaisuuden henkisistä juurista sekä niiden kehittymisestä ja taustoista sekä selitykseksi siitä, miksi itäeurooppalaisuus ja itämaisuus tuntuvat monessa suhteessa poikkeavan länsimaisista normeista. Korpela keskittää analysinsä suuriin ideologioihin ja yhteiskunnallisiin rakenteisiin, joita ovat muun muassa hallitsijan valta ja sen perustelut, yksilön rooli ja oikeudet, uskonnon merkitys, tieto ja tiede, kaupunkikulttuurin asema, taloudellisen toiminnan edellytykset sekä alueiden väliset yhteydet, konfliktit ja kulttuurivaikutteet. Tarkastelussaan Korpela käy vuoropuhelua muun muassa Daron Acenmoğlun, Francis Fukuyaman, Michael Mannin ja James A. Robinsonin kanssa. Myös Välimeren maailmaa tutkinut Fernand Braudel mainitaan, mutta häneen ei varsinaisesti viiteta.

Vaikka teoksen pääpaino on antiikissa ja keskiajassa, Korpela ankkuroi synteensä esihistoriallisiin kehityskuluihin ja seuraa tapahtumakulkuja uudelle ajalle sekä tekee rinnastuksia ja vertailuja myös moderniin maailmanjärjestykseen. Maantieteellisesti määriteltynä ensisijaisina tarkastelukohteina ovat kutakuinkin koko Eurooppa sekä Välimeren alue ja Lähi-itä, jossain määrin myös Intia ja Kiina.

Afrikkakin mainitaan aika ajoin, ja sen osuudesta länsimaisuudelle olisi ollut kiintoisaa lukea enemmän. Korpela ei mainitse muutoin kattavassa kirjallisuusluettelossaan Martin Bernalin teosta *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization* (1987). Bernalin teesit kreikkalaisen kulttuurin egyptiläisistä juurista eivät ole saavuttaneet yleistä hyväksyntää, mutta osat Afrikkaa kuuluivat silti hellenistiseen ja kristilliseen kulttuuripiiriin ja jopa viikinkien maailmankäsitykseen. Kokonaisuutena ottaen afrikkalaisuus lienee silti vaikuttanut länsimaiden kehitykseen enemmän vasta keskiajan jälkeen – esimerkiksi kolonisaation, orjakaupan ja afroamerikkalaisen kulttuurin myötä.

Länsimaisuudelle tärkeiden yksilön oikeuksien kehittyminen näyttäisi olleen monen, ei kovinkaan yksiviivaisen kehityskulun summa: kaupunkikulttuurissa suku menetti merkitystään, roomalaiset loivat yhtenäisin oikeuksin varustetun kansalaisuus-käsitteen, yksiviivisuus samoin kuin hallitsijan takaamat lait vähensivät suvun merkitystä, yhteiskuntia kohdanneet kaoottiset kaudet ehkäisivät totalitarismia ja tuottivat innovaatioita, läntiset verotuskäytännöt korostivat yksilön vastuuta, yliopistoissa etsittiin totuutta ja pohdittiin hyvän ja laillisen olemusta hakien perusteluita muualtakin kuin uskonnosta, kristillinen maallikkoliikettä tarjosi naisille mahdollisuuksia osallistua uskonharjoitukseen ja jopa arvostella kirkkoa ja niin edelleen.

Vastavuoroisesti idässä – niin Bysantissa, Venäjällä, islamilaisessa kulttuurissa kuin mongolivaltakunnassa – kehityskulut johtivat miehen, perheen, yhteisön, uskonnon ja yksinvaltaisen hallitsijan aseman ja merkityksen vahvistumiseen ja jopa teknisten innovaatioiden kieltämiseen sekä löytöretkeilystä pidättäytymiseen. Teoksesta voi sisämentaa tietoja myös Länsi-Euroopan ulkopuolisten mutta sen kanssa vuorovaikutuksessa olevien alueiden historiasta.

Idän ja lännen eroavaisuuksia ei silti tule liioitella eikä yksilöllisyyttä ja yhteisöllisyyttä pidä nähdä mustavalkoisena. Kuka tahansa keskiajan ja varhaismodernin ajan länsimaista kulttuuria tutkinut tietää, että yhteisöllisyys oli vahvasti läsnä läntisenkin ihmisen arjessa ja ajatuksissa

vielä uudella ajalla eikä sen merkitys ole kadonnut vieläkään. Myös Korpela toteaa, että vapautuminen tapahtui suuressa, laajemmin yhteiskuntaa koskevassa mittakaavassa vasta valistuksen myötä. Pohja oli kuitenkin luotu jo aikaisemmin.

Korpelan kirjoittamaa teosta voi pitää paitsi historiallisen synteisinä myös maailmanselitysmallina, koska se korostaa yhteiskunnan ja ajattelun kulttuurisidonnaisuutta. Niin teoksen alussa kuin loppusanoissa kirjoittaja muistuttaa lukijaa siitä, etteivät modernit länsimaiset ajattelumallit ole välttämättä sen oikeampia ja pysyvämpiä kuin muutkaan olemassa olevat tai olleet selitykset ja tulkinnat.

Kerronta on tiivistä, ja aiheen puolesta teoksen olisi varmasti voinut paisuttaa vähintään kaksinkertaiseksi. On selvää, että tällainen suuriin kulttuurialueisiin keskittyvä tarkasteluote edellyttää, että kirjoittaja joutuu sivuuttamaan kulttuurialueen sisäisiä variaatioita ja nojaamaan ensi sijassa laajaan tutkimuskirjallisuuteen. Silti empiria on kerronnassa tiukasti läsnä, koska kehityskulkuja havainnollistetaan runsain esimerkein, esimerkiksi hallitsijaidologioiden ja lainopillisen/yhteiskunnallisen ajattelun kehittymisen osalta. Teos on myös nootitettu, mutta paikoin lukijana toivoisi, että viitteitä olisi enemmän tai että kirjoittaja olisi voinut käsitellä jotain aihetta tekstissä laajemmin.

Analyysiä ja argumentointia havainnollistaa suhteellisen runsas kuvitus, jossa painottuvat vallan tyssijat ja muistomerkit; toisinaan niiden hahmoa tai välittämää sanomaa myös tarkastellaan osana muuta analyysiä. Lukijaa palvelevat myös kirjan loppuun sijoitetut kartat, joissa havainnollistetaan muun muassa idän ja lännen erityyppisiä rajoja, samoin kuin kronologiset kaaviot, joissa kuvataan eri kulttuurialueiden kehityslinjoja. Vaikka Korpela operoi suurilla rakenteilla, teos pulppuaa yksityiskohtia, ja siksi onkin hyvä, että se on varustettu kattavalla hakemistolla.

FT, VIERAILIJAPROFESSORI MARKO LAMBERG
TAMPEREEN YLIOPISTO

Akateemista elämää ja arjen aatoksia

Raija Sarasti-Wilenius: Dear Brother, Gracious Maecenas. Latin Letters of the Gyldenstolpe Brothers (1661–1681). Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia 2015. 457 s. ISBN 978-951-41-1100-6.

Raija Sarasti-Wileniuksen *Dear Brother, Gracious Maecenas* on selityksin varustettu editio, joka tuo saataville joukon Suomessa aiemmin heikosti tunnettuja alkuperäislähteitä. Editio kattaa Turun akatemiassa historian professorina toimineen Michael Wexonius-Gyldenstolpen (1609–1670) kuuden pojan keskinäisen latinankielisen kirjeenvaihdon vuosilta 1661–1681. Kirjeissä käsitellään niin valtapoliittikkaa, akatemian virkanimityksiä kuin perhehuolia ja Turun seudun säättäkin. Kokonaisuudessaan ne avaavat monipuolisen, informatiivisen ja paikoin hyvinkin

viihdyttävän tarkasteluikkunan 1600-luvun akateemisen turkulaisperheen elämään.

Michael Wexonius-Gyldenstolpen laaja kirjeenvaihto on hiljattain editoitu ja julkaistu Ruotsissa, joten nyt julkaistu 190 kirjeen kokoelma muodostaa hyvän lisäluvun Gyldenstolpen perheen historiaan. Helsingin yliopistossa pitkään latinan kielen opettajana toiminut sekä antiikin ja uuden ajan latinankielisen kirjallisuuden tutkijana tunnetun Sarasti-Wileniuksen teos on pitkälti tyylipuhdas alkuperäislähteiden editio, joka pitäytyy olennaisessa. Esimerkiksi veljesten elämänvaiheita ei ole lähdetty tutkimaan muiden lähteiden kautta enempää kuin tarpeen. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei mukana olisi lainkaan tutkimuksellista antia. Etenkin kirjeiden tyyliin, kieleen ja sanastoon liittyvät seikat on jäljitetty ja tuotu esiin hyvinkin tarkasti.

Teos jakautuu kolmeen osaan: laajaan johdantoon, itse kirjeisiin ja selityksiin. Kirjeiden syntykonteksti tuodaan valaisevasti esiin johdannossa. Tarina alkaa muiden muassa Marburgissa, Wittenbergissa ja Amsterdamissa opiskelleen växjöläissyntyisen humanistioppineen Michael Wexonius-Gyldenstolpen siirtymisestä vastaperustettuun Turun akatemiaan vuonna 1640. Wexonius-Gyldenstolpe viipyi Turussa elämänsä loppuun saakka toimien myöhemmin myös oikeustieteen professorina ja hovioikeuden tuomarina. Turun vuosina Gyldenstolpen perheeseen syntyi kaikkiaan kaksitoista lasta, joista kaikki kuusi aikuisiksi varttunut poika saivat monipuolisen peruskoulutuksen studia humanitatis -aineissa. Veljekset oppivat jo nuorina ranskaa, lukivat roomalaisia klassikoita ja harrastivat musiikkia ja runoutta. Latinaa luettiin noin viisivuotiaista alkaen, ja siirtyessään myöhemmin virkauralle eri puolille valtakuntaa veljekset kävivät perheen kesken latinankielistä kirjeenvaihtoa.

Vaikka suku oli lähtöisin Ruotsista, on varsin luontevaa, että poikien kirjeenvaihto on editoitu suomalaisen tutkijan toimesta. Veljekset syntyivät, kasvoivat ja kävivät koulua Turussa ja saivat tuloja lounaissuomalaisilta maatiloilta, joilla he viettivät aikaa. Osa pojista loi virkauransa Suomessa, ja muutamat toimivat nuoruudessaan Per Brahen sihteereinä. Veljeksistä kolme päätyi sotilaksi, kolme siviiluralle. Kirjeenvaihdossa ovat näkyvimmin esillä jälkimmäiset. Daniel (s. 1645) opiskeli Turun akatemiassa, suoritti *grand tourin* Välimerelle ja työskenteli isänsä tapaan Turun hovioikeudessa. Samuel (s. 1649) eteni historian professoriksi Turkuun, mutta joutui yksityiselämän skandaalien vuoksi siirtymään virkamieheksi Satakuntaan. Parhaiten veljeksistä menestyi Nils (s. 1642), joka loi merkittävän uran kansainvälisenä diplomaattina ja matkusteli laajasti Euroopassa. Juuri Nils taltioi edition pohjana toimineen kirjeenvaihdon käsikirjoituskokoelmaansa, jota säilytetään Uppsalan yliopiston kirjastossa.

Sarasti-Wileniuksen editio käsittää kaikki säilyneet veljesten kirjoittamat latinankieliset kirjeet. Näistä useimmat ovat kulkeneet Turussa asuneilta veljiltä Nilsille Tukholmaan tai muualle Eurooppaan. Editio ei sisällä käännöksiä, mutta kustakin kirjeestä on esillä laaja englanninkielinen synopsis, josta pääasiat käyvät tyhjentävästi ilmi. Selitysten ja henkilöhakemiston ohella lukijaa palvelevat erillisellä kronologialla, kirjeiden listalla ja sanastoilla. Moni lienee kiitollinen myös latinankielisten virkanimikkeiden englannin-, ruotsin- ja suomenkielisten vastineiden listasta. Myös

veljesten käsialat analysoidaan ja esitellään kuvituksen avulla.

Editointiin liittyvät ratkaisut ovat luontevia ja tulevat johdannossa selkeästi perustelluiksi. Muutoksia latinankieliseen tekstiin on tehty mahdollisimman vähän: vain ilmiselvät kirjoitusvirheet on korjattu, välimerkkien käyttöä modernisoitu ja aksenttimerkit jätetty näkyviin. Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta lyhenteet on avattu ja osoitettu kursivilla. Tämän ohella tervehdysformulat lyhenteineen ja muut kirjoitustekniset seikat on selitetty perinpohjaisesti.

Teoksen olennaisin anti keskittyy luonnollisesti kirjeiden sisältöön. Kirjeiden kirjoittamisen aikoihin veljet olivat suhteellisen nuoria, rakentelivat virkauriaan ja etsivät puolisoita. Periodin alussa nuorimmat olivat vasta lapsia. Varhaisimmassa kirjeissä noin kuusivuotias Carl anelee isoveljeltään Nilsiltä hevosta, jonka oli nähnyt perheen maatilalla Merimaskussa, ja 11-vuotias Samuel esittää Nilsille hartaan toiveen, että tämä kirjoittaisi hänelle useammin. Lapsuuden ja nuoruuden aikaisten veljeiden mukanaolo tarjoaakin kiinnostavan näkömän veljesten persoonallisuuksien kehitykseen kuin myös heidän edistymiseensä latinan taidoissa.

Aikuisiällä laaditut kirjeet kertovat lähes kaikesta, mistä 1600-luvun oppineiden ja läheisten ystävien voi olettaakin keskustelleen: kirjeissä puidaan naimakauppoja, maailmanpolitiikkaa ja talouselämää, ne käsittelevät virkaurien rakentamista ja sisältävät avunpyyntöjä ja suunnitelmia, niissä välitetään uutisia, pohditaan mautilojen hoitoa sekä tehdään havaintoja luonnosta ja säästä. Toisinaan keskustellaan akateemisista ja opillisista kysymyksistä, mutta myös puhtaita juurua vaihdetaan: Daniel kertoo olleensa todistamassa kuinka Per Brahe putosi jäihin ja oli hukkuu, mutta tähdentää ettei Brahe halua asian leviävän.

Parhaimmillaan kirjeet herättävät 1600-luvun oppineen perheen elämän, akatemian riennot ja lounais-suomalaisen vuodenkierron hyvinkin värikkäästi eloon. Samuelin kirjeistä selviää, että vuonna 1666 lumi tuli runsaana jo loka-kuussa sulaakseen pois joulukuussa, ja että Gyldenstolpien maatila Nousiaisissa sijaitsi joen varrella aivan kirkon vieressä lehtevien koivujen ja haapojen katveessa. Eräänä jouluna perheen nuorimmat lapset olivat esittäneet itse laatimansa antiikin myytteihin rustuvan näytelmän. Juhlimiskulttuurin kuvauksiakaan ei kaihdettu, ainakaan kaikissa tapauksissa: Samuel kertoo vuoden 1668 promootiota juhlitun kolme päivää – viininkulutus kuului olleen erityisen runsasta. Kertaalleen Daniel taas valittelee kirjjeensä jäävän lyhyeksi krapulan takia.

Kirjeet paljastavat monia seikkoja veljesten luonteenpiirteistä ja elämäntavoista. Suomeen jääneistä veljeksistä Daniel on pragmaattisempi, virkaorientoituneempi ja kaikesta päättäen vastuullisempi, Samuel taas antaa romanttisemman vaikutelman haikaillen toisinaan pakopaikkaa työkiireistään muusien luota. Eloisimmat luonnon, maaseudun ja sääilmiöiden kuvaukset ovat peräisin nekin Samuelilta. Kenties juuri romantisoiva taipumus koitui Samuelin epäonneksi: hän päätyi kolme aviotonta lasta tuottaneeseen epäsäätyiseen suhteeseen yhdellä perheen mautiloista työskennelleen Christina Bengtsdotterin kanssa ja joutui lopulta luopumaan julkisista viroistaan. Perheen merkityksestä ja veljesten keskinäisistä siteistä kuitenkin kertoo, että muut veljet yrittivät viimeiseen asti auttaa epäsuosiotaan joutunutta Samuelia.

Kuten filologilta odottaa sopii, teoksen tutkimuksellinen anti keskittyy kielen analyysiin. Tyyliiltään Gyldenstolpin veljesten latinankieliset kirjeet noudattelevat antiikin ihanteisiin nojaavan humanistisen uuslatinan standardeja, joihin aikakauden ja alueen konventiot olivat jättäneet jälkensä. 1500–1600-luvulla muodissa olleiden kirjeenkirjoitusoppaiden ja Erasmus Rotterdamilaisen vaikutus veljesten latinaan on Sarasti-Wilenuksen mukaan ollut merkittävä. Keskeisin antiikin auktori oli luonnollisesti Cicero, jonka kirjeistä tuttuja tervehdysformuloita ja fraaseja myös Gyldenstolpit toistavat. Sarasti-Wilenuksen mukaan kirjeitä voikin pitää oivallisena esimerkkinä siitä, kuinka 1600-luvun oppineet pohjoiseurooppalaiset käyttivät latinaa yksityisessä viestinnässä.

Dear Brother, Gracious Maecenas on kaikilta osin kokeen ammattilaisen huolellista, informatiivista ja miellyttävää helppolukuista työtä, josta on vaikea löytää suurempia puutteita. Kritiikkiä enemmän teos herättää odotuksia. Latinaa taitamaton lukija saattaa jäädä kaipaamaan käännöksiä kokonaisista kirjeistä – tosin synopsisien laajuus takaa sen, että jo englannin avulla pääsee kiitettävän syyllä Gyldenstolpien maailmaan. Laajemman kotimaisen yleisön voisi hyvin kuvitella kiinnostuvan perheen vaiheista suomenkielisessä asussa. Tässä muodossaan teos palvelee kuitenkin monipuolisesti aiheesta kiinnostuneita tutkijoita, opiskelijoita ja muuta akateemista yleisöä saattamalla uuden alkuperäislähteiden kokoelman yleisön saataville. Erytisen aarreaitan kirjeet tarjoavat Turun akatemian varhaisvaiheista ja varsinaissuomalaisen yläluokan henkilösuhteista kiinnostuneille tutkijoille. Edistyneemmille latinan harrastajille opus sopinee harjoituskirjaksi.

Teoksen puhuttelevin anti löytyy ilman muuta itse kirjeistä. Ne avaavat kiinnostavan ja yksityiselämän näkökulmaa raottavan, paikoin hyvinkin intiimin ikkunan 1600-luvun akateemisen perheen elämään ja ajatusmaailmaan, jossa antiikin retoriset kuviot ja filosofiset ideaalit yhdistyvät suurvaltapolitiikkaan, perhehuoliin ja vuodenkierron herättämiin tunnelmiin. Teosta voi suosittelaa varauksetta kaikille Pohjoismaiden historiasta, humanismista ja latinan kielen kehityksestä kiinnostuneille.

FT LAURI OCKENSTRÖM
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Ryppyjä rakkaudessa

Hanna Kietäväinen-Sirén: Erityinen ystävyys. Miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650–1700). Jyväskylä Studies in Humanities 245, Jyväskylän yliopisto 2015. 229 s. ISBN 978-951-39-6094-0.

Hanna Kietäväinen-Sirénin väitöskirjan aiheena on rakkauden tunne sekä sen ymmärtäminen, kokeminen ja ilmaiseminen suomalaisen rahvaan parissa 1600-luvun jälkipuoliskolla. Haastavaa ja kansainvälisessä historiakeskustelussa voimakkaasti esiin noussutta tunteiden historian tutkimusaluetta lähestytään tässä tutkimuksessa suomalaisen tuomiokirja-aineiston avulla ja tärkeitä varhaismo-

dernia kulttuurista tilannetta etsien, mitä on ilman muuta pidettävä ajanmukaisena, kunnianhimoisena ja kiinnostavana tutkimusasetelmana.

Väitöskirjassa rakkaus ymmärretään tunteeksi, jolla on omat inhimilliseen olemukseen itsestään selvästi kuuluvat neurobiologiset olottuvuutensa. Historiantutkijoille rakkaus näyttyy kuitenkin ennen kaikkea historiallisesti muuntuvan kulttuurisen ja sosiaalisen olottuvuutensa kautta. Kietäväinen-Sirén rajaa tarkastelunsa miehen ja naisen väliseen rakkauteen, joka avaa näkyviä erityisesti romanttisen, seksuaalisen ja aviorakkauden suuntaan. Samalla se sulkee oven niin samaa sukupuolta olevien pariin tutkimiselta kuin sellaisilta aikalaisten myös ajoittain rakkauteen pitämiltä asioilta kuin vaikkapa läheiseltä ystävyydeltä, isännän kunnioittamiselta tai Jumala-suhteelta. Rajaus on jo sinällään myös tutkimustulos, sillä kirjoittaja osoittaa aineistonsa perusteella, että uuden ajan alun suomalaiset ymmärsivät rakkauden nimenomaan naisen ja miehen väliseksi tunnesiteeksi, jota ilmaistiin ajan kulttuurissa monin erilaisin, niin kielellisin kuin fyysisin, tavoin. Naisen ja miehen välinen eroottissuhteinen ja avioliiton kautta yhteiskunnan kivijalaksi sementoitu rakkaussuhde edusti ”erityistä ystävyyttä”, kulttuurisesti erityisen tärkeää tunnesidettä.

Lähteinään Kietäväinen-Sirén käyttää kihlakunnan- ja kirkon renovoituja tuomiokirjoja Itä- ja Länsi-Suomen alueelta vuosilta 1650–1700. Kaikkiaan aineistoon kuuluu 683 oikeustapausta, joista tekijä luokittelee rakkauteen eksplisiittisesti käsitteleviksi avaintapauksiksi 177. Kaikissa käsitellyissä tapauksissa rakkauteen on tietenkin tullut jonkinlaisia ryppyjä, kun niitä on jouduttu oikeusteitse oikomaan. Oli kyse sitten epäsäätöisistä tunnesiteistä, kaksinnaimisista, isyytensä kieltävistä miehistä tai lämpimien tunteiden hiipumisesta, eri tavoin rikolliset tai kyseenalaiset rakkaustarinat näyttävät suomalaisen menneisyyden sekä tunnekyläisenä että tunteita kontrolloivana. Oikeustapaukset eivät kuitenkaan pyrkineet juuri rakkauden selittämiseen eikä yksittäisissä lähteissä näin ollen yleensä pohdittu asiaa pitkästi ja perusteellisesti. Niinpä työssä näkyvä rikas tulkinta muodostuu nimenomaan etevän tutkijan yhtäaikaa kärsivälisen yksityiskohtaisesta ja taitavasti yleistävästä luvusta.

Historiantutkimuksen sisällä Kietäväinen-Sirénin väitöskirja osuu useammankin historiografisen suuntauksen risteykseen. Aiheen osalta kysymys on ennen kaikkea tunteiden historiasta, mutta väitöskirjassa liikutaan myös perhehistorian, sukupuolihistorian ja seksuaalisuuden historian piirissä. Yleisemmällä tasolla tunteiden tutkiminen on useimmiten tavattu lukea kulttuurihistoriaksi, kun taas oikeuslähteiden tutkimus on usein määrittynyt kansainvälisesti sosiaalishistoriaksi ja Suomessa tuomiokirjatutkimukseksi; kaikkiin näihin luodaan väitöskirjassa johdonmukaisesti esitetyt suhteet. Jyväskylässä on muotoiltu erityistä suomalaista mentaliteettihistorian suuntausta, mikä näkyy myös tässä väitöskirjassa tärkeänä lähestymistapana. Rakkauden kautta päästään siis historiantutkimuksen keskeisten suuntien ja kysymysten ytimeen samalla kun koko kenttä otetaan onnistuneesti haltuun.

Kietäväinen-Sirénin väitöskirja lähtee liikkeelle kunnianhimoisella johdannolla, jossa työn ongelmanasettelua, tavoitteita ja kehyksiä hahmotetaan selkeästi. Väitöskirjan

käsitteellisenä kontekstina esitellään sekä vanhempaa että viimeaikaista tunteiden historian tutkimusta. Tunneteoreettisessa mielessä Kietäväinen-Sirén positioi itseään mallillisen konstruktionismin kautta, kuten kulttuuri- ja mentaliteettihistoriaan hyvin sopii. Kattavasta esittelystä nostetaan perustellusti väitöskirjan tärkeimmiksi teoreettisiksi suuntaviitoiksi William Reddyn käsitteet tunnehallinnosta ja emotiiveista, Barbara Rosenweinin muotoiltu tunneyhteisöstä sekä Joanna Bourken ajatukset tunteiden narratiivisuudesta. Kietäväinen-Sirén on tosin muokannut ja rajannut tunnehallinnon käsitettä soveltaessaan sitä oman analyysinsä tarpeisiin, joten se ei enää täysin vastaa johdannossa esiteltyä Reddyn käsitettä, mutta tämä ei haittaa tahtia, sillä uudelleenmuotoiltuna käsite asettuu tehokkaaseen käyttöön tunneyhteisön käsitettä täydentäväksi vastinpariksi. Tekijän oman käsitteenmuovauksen ja sen hieman problemaattisen suhteen tunnehallinnon käsitteeseen olisi tosin voinut määritellä selvemminkin. Itse analyysissä tunneyhteisön ja tunnehallinnon käsitteillä opeointi onnistuu mainiosti ja monesti melko hankalaksi koetun emotiivin käsitteenkin käyttö on linjakasta. Valitut teoreettiset ja käsitteelliset välineet kulkevat mukana analyysissä läpi työn ja tukevat komeasti empiirisen aineiston analyysiä.

Työn suurimpiin vahvuuksiin kuuluu tarkka ja kekseliäs, lukijaa säännöllisin väliajoin yllättävä ja ilahduttava lähde-työskentely. 1600-luvun loppupuolen tunnekielen analyysi on herkullista. Hedelmällinen on myös lähtökohta, että lähteinä käytetyistä teksteistä voi eritellä kielen ohella muitakin symbolisia järjestelmiä, esimerkiksi eleiden ja kehollisen kanssakäymisen taikka materiaalsen kulttuurin avulla luotuja ja välitettyjä merkityksiä. Myös tuomiokirjojen luonne lähteinä on selkeästi tiedostettu ja suhteutettu oikeudellisen toiminnan laajempaan rooliin uuden ajan alun kulttuurissa ja ajan ihmisten elämässä. Tulkitsijana Kietäväinen-Sirén onkin vahvoilla – tässä tutkimuksessa etsitään voimallisesti ymmärtävää suhdetta varhaismoderniin ihmisiin ja esitetään paljon taidokasta ja varmaoteista tulkintaa. Ajoittain myös korjataan kiinnostavasti aiemman tutkimuksen väärityneitä tai puutteellisia käsityksiä, lempeään mutta suoraan tapaan. Aiemman historiankirjoituksen mukaan suomalaisissa uuden ajan alun parisuhteissa tai puolison valinnassa tunteita ei pidetty erityisen tärkeinä – Kietäväinen-Sirén osoittaa, että tunteiden historian näkökulman ja pelottomasti muotoillun tutkimusongelman avulla lähteet paljastavat uutta ja yllättävääkin tietoa rakkauden tärkeydestä myös tuolloisille tavallisille ihmisille. Kirjoittajan ote kohdeaikansa ja -paikkansa yhteiskunnalliseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen tilanteeseen on varma, mutta myös innovatiivinen. Tämä väitöskirja nouseekin eittämättä merkittäväksi puheenvuoroksi suomalaisen tunteiden historian alalla laajan ja systemaattisesti kootun aineistonsa, selkeästi rajatun fokuksensa, kokonaisvaltaisesti käsitellyn tematiikkansa sekä oivaltavan ja asiantuntevan pohdintansa avulla. Kirja on myös tavattoman taitavasti ja mukaansatempaavasti kirjoitettu, ei vain selkeä vaan myös hauska ja viihdyttävä.

DOSENTTI, FT ANU KORHONEN
HELSINGIN YLIOPISTO

Varhaismodernia sukupuoliarkeologiaa

Tiina Kuokkanen: Vaatetuksen luokka ja sukupuoli 1600–1800-lukujen Oulussa. Historiallisen ajan arkeologian näkökulma. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 137, Oulun yliopisto 2016. 101 s. ISBN 978-952-62-1111-4.

Tiina Kuokkanen on väitöskirjassaan *Vaatetuksen luokka ja sukupuoli* ottanut tarkasteltavaksi paitsi historiallisen ajan aineelliset löydöt, myös niihin liitetyt merkitykset erityisesti sukupuolen, luokan ja identiteetin näkökulmasta. Väitöskirjansa neljässä artikkelissa ja väitöskirjan kokoa-vassa noin 100 sivun osuudessa hän analysoi erityisesti 1600–1700-luvun Oulun seudun nappi-, solki- ja neula-löytöjä. Kuokkanen hyödyntää lähteinään niin arkeologisia esinelöytöjä kuin normatiivisia kirjallisia lähteitä ja asiakirja-aineistojakin. Aineistoon kuuluu muun muassa hauta-löytöjä, yksittäisiä esinelöytöjä, esineryhmiä ja perukirjama-intoja.

Väitöskirja tarjoaa kiinnostavan ja hyödyllisen näkökulman menneisyyden yhteiskunnan sosiaalisiin suhteisiin ja yhteiskunnan kehittymiseen. Löytöjen valossa tulevat esiin Oulun aineistojen kansainväliset yhteydet: sekä esineiden malleja että itse esineitä tuotiin ulkomailta, sekä idästä että lännestä, oululaisten käyttöön ja myyntiin. Näky myös kiinnostavasti, miten arkeologiset ja kirjalliset lähteet näyttävät samasta ilmiöstä eri puolia: kirjallisissa aineistoissa näkyvät nimenomaan kaikkein arvokkaimmat napit ja soljet, kun taas arkeologisissa löydöissä tulee vastaan myös hyvin vaatimattomiakin esineitä.

Sukupuoliarkeologia on Suomessa vielä vähän tutkittu aihe. Kuokkanen lähestyy teemaa osin pohtimalla naisten ja miesten osuutta arkeologisissa esinelöydöissä, osin Judith Butlerin sukupuolen performanssin, sukupuolen esittämisen kautta. Tavoitteena on siis pohtia esimerkiksi sitä, millaisista performansseista vaatevalinnat voivat kertoa. Kaikkia löytöjä tosin ei ole helppo paikantaa juuri tiettyyn yhteiskunnalliseen asemaan, eikä niiden yhdistäminen tietynlaiseen sukupuolen esittämisen tapaankaan ole yksiselitteistä. Tätäkin aihetta Kuokkanen käsittelee väitöskirjassaan hyvin.

Kuokkanen toteaa, että usein tutkimuksessa lähdetään virheellisistä nykyajan mielikuvista, jotka yhdistävät tietyn esineen naiseen tai miehiin. Esimerkiksi kaivauksilta löytyvän ompeluneulan on helposti ajateltu kuuluneen naiselle, vaikka ompelutöitä tekivät myös miehet. Selkeästi sukupuolitettujen esineiden ja ulkonäön lisäksi oli paljonkin sellaisia piirteitä, jotka ovat lopulta miehille ja naisille yhteisiä. Tarkempi sukupuolitettu esitys syntyy vasta käyttö-yhteydessä, esimerkiksi sen mukaan, kiinnitettiinkö soljella naisen puku vai miehen housut. Kiinnostavaa on, että esimerkiksi lasten hautajaisvaatetus näyttää olleen oma kategoriansa, johon on panostettu.

Kuokkanen käyttää luokan käsitettä hakiessaan mielekää tapaa kategorisoida erilaisia varhaismodernin ajan yhteiskunnallisia ryhmiä, koska sääty-käsité osoittautuu varsinkin valtiopäiväsääty-merkityksessä liian jäykäksi ku-

vataksaan aineistosta erottuvia henkilöryhmiä. Tässä yhteydessä eronteko historiantutkimuksen hallitsevaan tapaan käyttää luokkia jää tosin käsittelemättä. Kun historiantutkimuksessa lähtökohtaisesti puhutaan sääty-yhteiskunnasta ja ajallisesti myöhäisemmästä luokkayhteiskunnasta, hyvin toisenlainen luokka-käsitteen käyttö säätyvallan aikakauden tutkimuksessa aiheuttaa vääринymäryksen riskejä.

Metodologisesti tärkein ja lukijalle valaisevin anti on esinelöytöjen ja kirjallisen aineiston yhdistely ja niiden tarjoamien tulosten vertailu. Vaikka tutkittavaksi on valittu tietyt esineryhmät, tutkimus laajenee keskustelemaan varhaismodernista suomalaisesta yhteiskunnasta. Esinelöytöjen ja kirjallisten aineistojen yhdistäminen tuottaa kiinnostavia tuloksia, koska Kuokkasen käyttämät perukirjat listaavat osin hyvin erilaisia esineitä kuin ne, joita kaivauksilla on löydetty. Toisin sanoen menneisyys tallentuu kahden lähtieteen aineistoihin hyvin erilaisena, ja aineistojen yhteiskäyttö monipuolistaa näkökulmaa huomattavasti. Havainnot tuloksista hyödyttävät tulevia historiallisen arkeologian, historiantutkimuksen ja muiden lähtieteen tutkimusta ja nostavat esiin aineistojen mahdollisuuksia ja rajoituksia.

DOSENNTI, FT ANU LAHTINEN
HELSINGIN YLIOPISTO / TURUN YLIOPISTO

Perustaja, moniosaaja ja suunnannäyttävä

Leena Valkeapää: Vapaa kuin lintu. Emil Nervanderin elämä. Taidehistoriallisia tutkimuksia 47, Taidehistorian seura 2015. 248 s. ISBN 978-952-5533-20-0.

Leena Valkeapää on tehnyt Emil Nervanderista erinomaisen, kaikki tieteelliset mitat täyttävän elämäkerran, joka samalla tarkastelee Suomen yhteiskuntaa ja sen muutoksia 1840-luvulta 1910-luvulle. Alkuvuonna tekijä määrittelee itsensä taidehistorioitsijaksi, jolle "kuvat, esineet ja visuaalisuus" ovat keskeisiä tapoja ymmärtää. Näin hän voi käyttää ymmärtämisensä keinoja myös Nervanderiin, jonka maailma oli "täynnä värejä, ääniä, tuoksua, valoa ja tilaa". Läpi kirjan tämä "tuttuus" kahden ihmisen välillä tuokin kirjoittamiseen hienovaraisuutta ja uskottavuutta. Valkeapää jäsentää onnistuneesti kirjan ajallisiin, suunnilleen vuosikymmenen mittaisiin jaksoihin. Väliin hän on sijoittanut temaattisia lukuja kohtiin, jotka sopivat ajallisten lukujen virtaan. Kronologialuvut erottuvat visuaalisesti teemaluvuista kirjan sisällysluettelossa, mutta varsinaisessa tekstissä ikävä kyllä eivät.

Kun Emil Fredrik syntyi vuonna 1840, hänen kuuluisa isänsä Johan Jakob Nervander oli Helsingin Aleksanterin yliopiston magneettisen ja meteorologisen observatorion johtaja. Hänen äitinsä Agatha Emerentia oli puolestaan kotiäiti, joka oli ratkaisevasti käytännöllisempi kuin on oletettu. Emil Nervanderin muistelukset antavat kuvan hyväs-tä elämästä lapsena. Säätyläispoikana hän sai kunnollisen

alkeiskoulutuksen Helsingfors lyceumin muodostaessa edellytykset yliopisto-opiskelulle. Päämääränä oli lääkärin ammatti, mutta käytännössä kasvibiologia ja erityisesti jäkälät, outo elämänmuoto, kiinnostivat – jonkin aikaa.

Yksi Nervanderia kiehtoneista väreistä oli punainen, jonka esille tulemistä Valkeapää kuvaa pohjalaisylioppilaiden vuosina 1859–1861 toimineessa salaseurassa *Röda Republiken*. Ilmaisupari on 1900-luvulla eläneelle mitä poliittisin, ja sillä oli sama ajatussiltä aiemminkin. Ei ole sattumaa, että Nervanderkin pukeutui mieluusti punaiseen Garibaldi-paitaan. Se miten hän suhtautui punalippuun, kun siitä 1800-luvun loppuvuosina tuli wrightiläisyydestä irrottautuneen työväenliikkeen tunnus, jää arvoitukseksi.

Teemaluvut Grand tour (1864–1865) ja Sääksmäki antavat lukijalle voimakkaan kuvan nuoren Nervanderin mieleen syöpyneistä aineksista. Kansainvälisyys ja paikallisuus keskustelevalt keskenään erinomaisella tavalla. Pääkohde oli Italia, ja kuvaus matkasta on dramaattinen. Roomassa Nervander ja hänen matkatoverinsa Oskar af Heurlin asuivat Via del Porta Pincianan varrella, mikä sopi mainiosti liikkumisen vanhojen kaupunginmuurien sisäpuolisella alueella. Grand tour -teeman jälkeen seuraa paikallisempi, mutta Nervanderin tulevaisuutta ratkaisevasti määrittänyt teema, Sääksmäki. Sukuseikat ovat tietysti tässä olennaisia alueen säätyläisverkon kautta, mutta Nervanderin myöhemmälle elämälle olennaisempaa näyttää olleen pitäjän kirkkomaan luvuone. Siellä Nervander järjesteli ystäviensä kanssa kesällä 1865 kirkon hylättyjä vanhan sisustuksen osia, muun muassa keskiaikaisten alttarikaappien veistoksia. He myös varustivat ne nimilapuun, jotka rotat sitten järsivät. Yksi elämäkerran viehättäviä piirteitä onkin Valkeapään tapa tuoda esiin yksityiskohtia, jotka laajenevat vaikkapa vanitas-teemaksi.

Vuoden 1873 jälkeen Nervander vietti kuusi vuotta Turussa lehtitoimittajana. Se oli yhtenäisin pysyvän työpaikan periodi hänen elämänurallaan. Muinaisia hän ei toki jättänyt, vaan esimerkiksi Nousiaisten pyhän Henrikin sarkofagi oli monipuolisen kiinnostuksen ja suojelutoimien kohteena.

Näyttämötaiteet teemalukuna on tärkeä, olivathan ne hänen koko elämänsä yksi langoista niin omakohtaisesti kuin muiden muotoilemana. Ne eivät olleet hänelle säätyläistapa vaan intohimo, mutta samalla näkyy Nervanderin intrigointitaito Helsingin teatterimaailman silmätekevien joukossa. Valkeapään teksti on tässä paikoin vuoropuhelua Pentti Paavolaisen hienolle Kaarlo Bergbom -elämäkerralle. Näytelmäkirjoittamisesta Nervanderille opetti elämä itse, ettei se ollut hänen parasta alaan. Säveltämiseenkin hän ei tietävästi pyrkinyt, mutta toisaalta hän oli sydämeästään innostunut musiikin kuuntelija ja musiikista kirjoittava.

Ylipäättään Nervanderin toimista näkyy selvästi, ettei hän ollut hetken päähänpistojen vallassa eikä elänyt ”sinisessä hämärässä” (A. M. Tallgren). Tämän Valkeapää osoittaa esimerkiksi käännekohdasta, jonka muodostaa Nervanderin siirtyminen Satakunnan tasangolle elämän loppuvaiheessa. Se oli hallittu ja harkittu toimenpide.

Kun 1880-luku synnytti yhteiskuntaan aivan uuden toimijan, Muinaistieteellisen toimikunnan, Nervander oli yksi sen perustamisen taustahahmoista. Toimikunta tuli merkitsemään hänen taloudelleen ratkaisevan paljon seura-

vien yli 20 vuoden aikana. Samalla hän hankki kenttätutkimuksissaan aikalaisiinsa verrattuna ja itse asiassa nyky-aikaankin suhteutettuna käsittämättömän suuren tutkimus- ja tietoaaineiston. Laajasti sen varassa hän ja osin muutkin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomen taiteen ja arkkitehtuurin aikalais- ja vanhemman maailman tutkijat muodostivat perustan Suomen taiteen historian yleiskuvalle vivahteineen ja toisistaan poikkeavine ja kilpaillevine suuntineen.

Elämäkerran päätulos on, että Emil Nervander on yksi Suomen kulttuuritutkimuksen suurhenkilöitä eikä asiantilaa muuta se, ettei hän aikanaan hankkinut tohtorinhattua ja korkeaa akateemista tai muuta virkaa olleen siten aika-laistensa silmissä jottenkin outo. Hänenlaistensa talleaamatomien polkujen kulkijoita tarvittiin, ja tarvitaan edelleen, yhteisön henkisen ja fyysisen hyvinvoinnin ylläpitämiseksi ja parantamiseksi. Kirjoittaja on erittäin vaikuttavalla tavalla tuonut esiin sen aineiston, jonka varassa tällaisiin johtopäätöksiin Nervanderista voi tulla.

Siirtyessään Muinaistieteellisen toimikunnan kenttätutkimusekspektiksi 1880-luvulla Nervander irtautui samalla taidekriittikitekstien kirjoittamisesta ja siirtyi taidehistorian kirjoittamiseen. Valkeapää kysyy, olisiko synnä voinut olla Nervanderin tunne kyvyttömyydestään ymmärtää aikansa nykytaidetta tai pitää siitä. Tähän on vaikea vastata, ja kirjoittaja onkin viisaasti varovainen kannanotossaan. Omasta puolestani minulle muodostui kirjaa lukiessani tunne, että Nervander alkoi tuolloin ymmärtää ja hyväksyä olevansa totinen asiantuntija. Hänellä oli varaa ja edellytyksiä tuottaa tutkimuksia, vaikka esiintyi vielä vanhana miehenäkin itseään vähättelevästi.

Kirjan kuvat on valittu taiten ja ne löytävät sopivan tapainon Tiina Kaarelan taitossa. Niinpä saman aukeaman rinnakkaiset kuvat Rooman Villa Farnesinan al fresco -maalauksesta Merkurius ja Psykye ja Isonkyrön kirkon al secco -maalauksesta 30 hopearaha kertovat koruttomasti taiteen todellisuudesta Euroopan 1500-luvun vastakkaisilla laidoilla. Miika Nyssösen muotoilema etu- ja takakanen visuaalinen ajatus ja toteutus Nervanderin nuoruudesta vanhuuteen enigmaattisen, typografialtaan dynaamisen X-kirjaimen saattelmana on hienosti onnistunut.

Kautta Valkeapään kirjan ilmenee Nervanderin asiallinen suhtautuminen muihin ihmisiin. Hän näki maailman kuitenkin säätyläisen, joskaan ei varakkaan, silmin. Nervanderin maailmassa oli toki paljon muitakin ihmisiä kuin säätyläisiä, mutta he olivat jonkinlaisia havaintojen tekemisen kohteita ja ”annettuina” palvelemaan Nervanderia ja muita säätyläisiä. Myös rasistisia ajatuskulkuja voi tunnistaa, ja Valkeapää toteaaakin Nervanderin käsitelleen vuonna 1887 ”suomalaisen ja venäläisen rodun sekoittamisen haitallisuutta”. Nervanderin ilmaisuissa ja suhtautumisessa tunnistaa myös suomenruotsalaisen säätyläisen rotuajattelua suomenkielisiä kohtaan.

Valkeapää näkee vanhan Nervanderin asettumisessa Harjavaltaan jotakin rousseaumaista, mutta voi myös miettiä ajan koulu- ja yliopisto-opiskelua antiikin Rooman kirjallisuuden parissa. Halu vetäytyä meluisien kaupunkien ulkopuolelle saattoi osin olla heijastus esimerkiksi Vergiliuksen Georgian maaseutuidyllistä.

Kirjan loppupuolen teemaluvussa pohditaan monipuolisesti Nervanderin eri ihmisuhteita samoin kuin aikalaisten

mielipiteitä hänestä. Huomiot ovat sattuvia, ja erinomaisia havaintoja Valkeapää tekee myös piirteistä, jotka paljastuvat Nervanderin artefakteista ja valokuvista. Edellisistä hyvä esimerkki on käsialassa tapahtunut muutos. Ainakin myöhemmällä iällä se ehkä liittyi Nervanderin ystävilleen kuvailemiin särkyihin käsissä.

Nervanderin viimeisiä vuosia käsittelevä luku on tunnelmaltaan yhtä aikaa surumielinen ja asiallinen. Tunnetta lisäävät ja täydentävät valokuvat, jotka Kansallismuseon museovahtimestari Nikolai Salmi otti viimeisen kodin sisätiloista Nervanderin kuoleman jälkeen tammikuun lopussa 1914. Kuoleman tyhjäksi jättämä tila, kuten Valkeapää pidättäväisen elegantisti kirjoittaa. Myös kirjan päätössanat ovat hillityn tunnelmalliset, mukaelma Kiven Seitsemän veljeksien viime sivulta.

Valkeapään kieli on valtaosin asiallista ja sujuvaa. Erilaisia lapsuksia ja virheitä on niin vähän, ettei niitä ole syytä eritellä. Sen sijaan häiritsee hänen (ja monen muun nuoren nykykirjoittajan) yrityksensä saada tekstiin lennokkuutta jättämällä esimerkiksi rinnastuskonjunktioita pois. Kirjallisuusluettelo on hyvin laadittu ja kattaa olennaisimman, mutta henkilöhakemiston rinnalle olisin kaivannut paikan-nimi- ja yhteisöhakemistoa.

Antikvaarisen tutkimushistorian piiriin on viime vuosina noussut useita lahjakkaita monografiakirjoittajia nimittäin Johanna Vakkari, Timo Salminen, Derek Fewster, Hanne Selkokari, Visa Immonen ja Anna Ripatti. Leena Valkeapää on heidän joukossaan tehnyt jo aikaisemmin vankkaa työtä ja ansaitsee tällä toisella monografiallaan paikkansa 1800-luvun ja 1900-luvun alun tutkimus- ja kulttuurihistorian eturivissä.

PROFESSORI MARKUS HIEKKANEN
HELSINGIN YLIOPISTO

”Eihän kai ihmisten tappamista sodan aikana pidetä rikoksena?”

Grigoris Balakian: Armenialainen Golgata. Muistelmat kansanmurhan vuosilta 1914–1916. Suomentanut Heikki Salojärvi. Basam Books 2015. 384 s. ISBN 978-952-260-338-8.

On kulunut sata vuotta Euroopan ensimmäisestä kansanmurhasta 1900-luvulla. Tuolloin nykyisen Turkin armenialaiset pakkosiirrettiin kodeistaan kuolemanmarseille, joiden aikana osa nääntyi, paleltui, sairastui kuolettavasti, raiskattiin, murhattiin tai teurastettiin verisesti. Silloisesta noin kahdesta miljoonasta Ottomaanisen valtakunnan armenialaisesta yli puolet ”puhdistettiin” systemaattisesti tavalla, joka ennakoi 1900-luvun muita kansanmurhia ja etnisiä puhdistuksia Euroopassa, Afrikassa ja Aasiassa. Sadattuhannet jäivät koodittomiksi, valtiottomiksi pakolai-

siksi. Osa armenialaisista selviytyi kääntymällä islaminus-koon, ostamalla aikaa lahjonnalla, linnoittautumalla vuoristoon tai nokkeluuden ja tuurin avulla karkaamalla ja piiloutumalla muun väestön sekaan kuten Grigoris Balakian. Lopulta Balakian päätyi Englantiin ja myöhemmin Ranskaan, ja hän julkaisi vuonna 1922 oman tarinansa, ensikäden todistuksen kansanmurhasta: *Armenialainen Golgata*.

Kesti pitkään ennen kuin tämä teos käännettiin edes englanniksi (vasta vuonna 2009, kääntäjänä Peter Balakian, jonka isosetä Grigoris oli). Onneksi teoksen ensimmäinen osa on nyt myös suomennettu taidolla, kiitos Heikki Salojärven. Armenialaisen Golgatan ensimmäinen osa keskittyy vuosiin 1914–1916, kansanmurhan ja pakkosiirtojen alkuun sekä Grigoris Balakianin selviytymiseen onnen, viekkauden ja välillä jopa ihmeen kautta hänen pakoonsa asti. Teoksen toinen osa keskittyy Balakianin elämään hänen esittäessä milloin rautatien tai viinitarhan työntekijää, milloin saksalaista sotilasta. Toinen osa on puolet Balakianin selviytymistarinaa, ja toivottavasti sen suomennettu versio ilmestyy lähiaikoina.

Balakianin taitoa kuvata ja kontekstualisoida hänen kärsimystarinansa ensimmäistä osaa on ylistetty sen yksityiskohdista ja tyylistä, jolla hän pystyy välittämään lukijalleen sen tuskaisen tien, jonka hän joutui kulkemaan yhdessä maan- ja uskonveljiensä kanssa. Balakianin proosa välittää sekä kansanmurhan kauhu, silvotut ja häväistyt ruumiit, nääntyvät lapset että laupeuden teot, tuntemattomien antaman avun ja muistutukset inhimillisyydestä. Hän analysoi taitavasti ottomaanien asemaa kansainvälisessä politiikassa ja tuon aseman vaikutuksia Ottomaanisen valtakunnan sisäpolitiikassa, jossa armenialaisten tuhoaminen muokkautuu ”rationaaliseksi” politiikaksi. Hän tarjoaa teräviä, vaikkakin kylmääviä havaintoja kansanmurhan käytännön toteuttamisesta. Samoin Balakian onnistuu varsinkin teoksen alussa luomaan katsauksen Euroopassa ja erityisesti Saksassa vallinneeseen ajan henkeen, mikä asettaa Balakianin henkilökohtaisen kokemuksen osaksi maailmanhistoriaa.

Kielellisesti lahjakas Balakian oli ammatiltaan kristitty *vartabed*, pappi. Yhtäältä hänen koulutuksensa ja asemansa edesauttoi hänen selviytymistään. Toisaalta juuri koulutuksensa ja asemansa vuoksi hän oli ensimmäisten pidätettyjen joukossa huhtikuussa 1915. Ottomaanien suunnitelmallinen armenialaisten ”puhdistus” alkoi intellektuaalien ja todellisten tai potentiaalisten armenialaisen yhteisön merkkihenkilöiden pidätyksillä ja murhilla. Täten mahdollisella vastarinnalla ei olisi johtajia. Myös nuoret, kyvykkäät miehet eliminoitiin, jotta vastarinnalla ei olisi lihaksia. Aseet ottomaanit olivat takavarikoineet jo ennalta. Muistot menneestä pyyhittiin pois eliminoimalla vanhuksat. Armenialaisten tulevaisuus pyrittiin tuhoamaan lasten verellä. Halu kertoa tästä piti Balakianin hengissä. Hän päätti olla kuolematta, jotta tulevat polvet ja maailma saisivat tietää armenialaisten kohtalon.

Balakian ei kuitenkaan ole historioitsija. Hän kertoo oman ja armenialaisten tarinan henkilökohtaisen kokemuksensa kautta, uhrin näkökulmasta, ja turvautuu usein toisen käden tietoon. Teoksen useat kohdat pohjautuvat keskusteluihin, joita Balakian kävi muiden kanssa tai kuuli muilta, ja siinä mielessä niiden luotettavuutta voi epäillä,

erityisesti koska teosta kirjoittaessaan Balakian joutui turvautumaan vain muistiinsa. Tosin jo Thukydides oikeutti dialogejaan ja sitä, etteivät ne olleet sanatarkkoja, sillä perusteella, että historioitsija kirjoitti ne sen käsityksen pohjalta, miten ne olisivat todennäköisesti menneet. Ad verbum ei olekaan yhtä tärkeää kuin se, mitä me myöhemmät polvet voimme oppia, ja tämä koskee myös Balakianin kertomusta. Esimerkiksi kuuluisassa keskustelussa, jonka Balakian käy ottomaanikapteeni Shukrin kanssa, jossa jälkimmäinen kerskuu olevansa vastuussa kymmenien tuhansien kuolemista, sanatarkkaa toistamista merkittävämpää on tuo suhde ”kävlevän kuolleen” ja hänen pyövelinsä välillä sekä se rationaalinen laskelmallisuus ja kansanmurhan oikeutus, joka toistui myöhemmin muissa kauhu-teoissa.

Armenialainen Golgata tarjoaa paljon historioitsijoille ja muille teemasta kiinnostuneille. Se avaa ylipäätään ikkunan ihmisen synkimpään olemukseen. Puolustus, että toimeenpanijat ovat vain seuranneet ylhäältä tulleita määräyksiä, on ollut toistuva kansanmurhan ja etnisiin puhdistuksiin syyllistyneiden yritys pestä likaiset kätesensä. Yhtä toistuva on ollut se laskelmointi, että yhden hengen tai miljoonan tuhoamisella ei ole eroa, koska miljoonan tappamisesta ”rangaistus olisi sama kuin yhden armenialaisen tappamisesta eli kuolema... Se että muutamia ylempiä virkamiehiä hirtettäisiin, oli samantekevää, sellainen hinta kannatti maksaa siitä että armenialaisista päästiin eroon” (s. 141).

Miksi Balakian lopulta selviytyy hengissä, jää epäselväksi. Teoksen toinen osa tuonee osittain valoa tähän kysymykseen, mutta ensimmäisessä osassa lukija jää ihmettelemään, miksi hänen annetaan selviytyä. Monet kerrat sekä Balakian että hänen toverinsa onnistuvat lahjomaan vangitsijoitaan tai virkamiehiä, milloin ostaakseen aikaa itselleen, milloin jopa mahdollisuuden hankkia ratsuja kuolemanmarssin aikana. Balakianin kohtalo on ristiriidassa hänen kertomuksensa kanssa siitä, miten muiden armenialaisten sisälmykset leikattiin auki, jotta murhaajat ja ryöstäjät saivat niellyt arvoesineet haltuunsa. Mikseivät Balakian ja hänen marssikumppaninsa kohdanneet samaa loppua, vaan heidän sallitaan pitää varansa, jää yhtä epäselväksi kuin se, miten heillä ylipäätään riittää varoja, ja miten Balakian jopa onnistuu lainaamaan lisää aika ajoin. Samoin lukija jää muutamassa muussakin kohdassa ihmettelemään, miksi ottomaanit käyttivät yllättävän paljon resursseja marssittaakseen Balakianin ja hänen toverinsa satoja kilometrejä, vaikka heidän kuolemansa olisi voitu varmistaa karussa erämaassa ilman ”kalliita luoteja”. (Ottomaanit käyttivät karua luontoa osana kansanmurhaa sekä teknologisesti alkeellisia tappovälineitä, vide Ruanda vuonna 1994, koska sota-aikana luodit säästettiin rintamalle.)

Armenialainen Golgata muistuttaa liian usein unohdetusta kansanmurhasta. Teos kannattaa lukea sen alussa olevan Peter Balakianin johdannon kanssa.

PHD HANNES PELTONEN
TAMPEREEN YLIOPISTO

Rajamaan munkkiyhteisö maailmankriisin kourissa

Sari Hirvonen: Keisarin luostarista marginaaliin. Valamon veljestö ja kansallinen identiteetti 1910–1939. Sosiaalihistoriallinen tutkimus munkkiyhteisöstä ja sen sopeutumisesta. Joensuun yliopisto 2015. 269 s. ISBN 978-952-61-1699-0.

Kristuksen kirkastumiselle pyhitetty Valamon luostari sijaitsi talvisotaan saakka Karjalassa Laatokan saarella – etnisellä, kulttuurisella ja osin hallinnollisellakin rajamaalla. Ensimmäinen maailmansota, Suomen itsenäistyminen ja Suomen ortodoksisen kirkon siirtyminen Moskovan patriarkaatin alaisuudesta Konstantinopolin alaisuuteen aiheutti veljestölle monitasoisen sopeutumiskriisin, jota Sari Hirvonen lähestyy väitöskirjassaan väestöhistorian, mentaliteettien historian ja mikrohistorian keskeisten tutkimuskäytäntöjen mukaisesti kvantitatiivista ja kvalitatiivista tutkimusotetta yhdistäen. Käytännössä tämä tarkoittaa kaikkien niiden teoreettisten ja metodologisten työvälineiden hyödyntämistä, jotka ovat tutkimusasetelman kannalta hedelmällisiä: auttavat tulkitsemaan lähteitä ja vastaamaan kysymyksiin, jotka koskevat lähteiden ilmaisemien faktojen ja aikalaistulkintojen ohella representaatioiden taakse kätkeytyviä merkityksiä.

Valittu lähtökohta vaatii tutkijaa operoimaan samankaltaisesti useilla tulkinnan tasoilla ja tavoilla, joiden yhteen nivominen ei aina ole ongelmaton – eikä varsinkaan tässä tapauksessa, jossa primääriilähdeaineisto on huomattavan runsas ja sille esitetään kysymyksiä monesta näkökulmasta. Tutkimuskohteen aikarajauskin käsittää lähes kolme vuosikymmentä, joiden aikana paitsi tutkittava luostariyhteisö myös sitä ympäröivä yhteiskunta, valtiojärjestelmä ja koko eurooppalainen yhteiskuntajärjestys kokivat rajun ja väkivaltaisena purkautuneen mullistuksen. Tutkimuskohteen ja ajankohdan taustoja valaistakseen Hirvonen ulottaa joitakin osin tarkastelunsa 1800-luvun puolelle saakka.

Sari Hirvosella on ollut käytössään laaja ja kattava alku-peräislähteistä koostuva arkisto-aineisto, jonka hän osoittaa tuntevansa erinomaisesti ja jota hän erityisesti kvantitatiivisessa, demografisessa tutkimusosuudessa pyrkii erittelemään systemaattisesti valaistakseen kokonaiskuvaan veljestön jäsenten taustoista, yhteisön sosiaalisesta rakenteesta ja sosiaalisista suhteista. Kun tämän rinnalle tuodaan mentaliteettien historian lähestymistapa keskeisenä työvälineenä kollektiivisen identiteetin käsite, käsitys ajan kerroksellisuudesta sekä mikrohistoriallisen lähestymistavan vaatimus katseen suuntaamisesta tiheään lähiluvun kautta yksilötason toiminnan motiveihin ja mikro- ja makrotason vuorovaikutukseen, ollaan jo melkoisen tutkimushaasteen edessä.

Sari Hirvonen jakaa tutkimustehtävänsä kahteen osaan. Ensimmäinen pyrkimys selvittää, millainen yhteisö oli se Valamon munkkien ja vakinaisten noviiien muodostama veljestö, joka eli 1900-luvun alkuvuosikymmenillä Valamon pääluostarissa, skiiitoissa ja podvoreissa. Toiseksi kysytään,

millaisia yhteiskunnallisia muutoksia tämä luostariyhteisö kohtasi ja millaiset keinot sillä oli selviytyä ja vastata kohtaan historiallisen murroksen vaatimuksiin.

Myös rakenteeltaan tutkimus jakautuu kahteen osaan. Ensimmäiseen kysymykseen etsitään vastausta kvantitatiivisin, väestöhistoriallisin menetelmin. Demografinen tarkastelu on varsin perusteellinen ja koko laajuudessaan jo tavallaan oma tutkimuksensa tutkimuksen sisällä. Vaikka taulukoin, kaavioin ja numeroin esitettyä faktatietoa toistetaan turhankin tiheästi myös tekstiosuudessa ja lukijan käsitys relevantin ja marginaalisen numerotiedon erosta joutuu välillä koetukselle, tämä epäilemättä suuritöinen väestöhistoriallinen analyysi valaisee monin kohdin myös niitä taustatekijöitä ja olosuhteita, joissa luostariyhteisö ajautui tutkimuksen pääotsikon implikoimaan sosiaaliseen, taloudelliseen ja hengelliseen murrokseen.

Toiseen kysymykseen vastattaessa näkökulma siirretään väestöhistoriasta veljestön kokemaan tapahtumahistoriaan, yhteisön mentaaliin rakenteisiin ja sen yksittäisten jäsenten henkilökohtaiseen kokemushistoriaan. Tässä Sari Hirvonen tukeutuu valikoiden mentaliteettien historian ja mikrohistorian klassikoihin, joskin johdantoluvussa keskeisten teoreettisten lähtökohtien historiografinen ja käsitehistoriallinen tarkastelu olisi voinut olla täsmällisempää.

Johdannossa mentaliteetti määritellään ”ajan henkeksi”, toisaalta puhutaan kollektiivisesta ”mielestä” ja yhteisön yhteisistä ajattelun rakenteista viittaamatta aiheesta käytyyn kriittiseen keskusteluun. Identiteetti määritellään sulkumerkkien sisällä mentaaliseksi struktuuriksi ilman viittauksia käsitehistorialliseen keskusteluun. Kollektiivisen identiteetin käsite otetaan kuin annettuina, ja sen suhde mentaliteetin käsitteeseen jää tarkentamatta. Tutkimuksen johtopäätöksissä ryhmäidentiteetin käsite nousee lopulta kollektiivista identiteettiä tärkeämmäksi.

Sari Hirvonen käyttää hyväkseen myös Fernand Braudelin jakoa ajan kestojen tasoihin ja Carlo Ginzburgin ajatusta ajan tasojen jännitteisestä yhteentörmäyksestä. Tämä osoittautuu hedelmälliseksi lähtökohdaksi, vaikkakin lähtökohdan teoreettinen ja historiografinen esittely johdantoluvussa on hieman epätasallinen. Yhtä kaikki tarkastelussa hahmottuvat selkeästi ne keskeiset yleis- ja kirkkopoliittiset tekijät, jotka olivat vaikuttamassa Valamon veljestön kohtaamaan kriisiin ja sopeutumisen haasteeseen. Tapahtumia ja niiden kokemisen tapoja tarkastellaan kuitenkin ensisijaisesti luostariyhteisön näkökulmasta pääosin sen itsensä tuottamien, sille osoitettujen tai sitä suoraan koskevien dokumenttien valossa.

Tapahtumien tasolla Sari Hirvonen etenee kontekstista ytimeen, yleisestä yksityiseen, rakenteista toimijoihin. Tapahtumia ovat muun muassa ensimmäinen maailmansota, vallankumoukset, valtiomuodon muutos, taloudellinen romahdus, nälkä ja sairaudet, Suomen itsenäistyminen, äitikirjon vaihtuminen, kirkon ajanlaskukriisi, munkkien ja igumenin erottamiset, auktoriteetti- ja identiteettikriisi. Kun katse suunnataan yhteisön sisäiseen mentaaliseen ja sosiaaliseen dynamiikkaan, näkökulma kääntyy. Nyt keskiossa on kulttuurin syvärakenteesta nouseva uskonnollinen identiteetti ja vasta sen jälkeen muut yhteisön ryhmäidentiteettiä rakentaneet ja/tai hämmentäneet tekijät kuten kysymykset kansallisuudesta, kielestä ja lojaliteetista. Ulospäin näkyvät kamppailut käytiin tämän tulkinnan

mukaan näiden toisiinsa törmäävien tasojen – ja samalla myös ajan tasojen – rajapinnoilla.

Kun kirjoittaja johdantoluvussa korostaa mikrohistoriallisen tarkastelutavan osuutta ja (toistettakoon vielä: erinomaisten hyvin hallussaan olevan) lähdeaineiston lähiluvun merkitystä, olisi ollut suotavaa avata nimenomaan siinä tuotettua tulkintaa ja johtopäätösten rakentumista lukijalle myös tekstin tasolla. Näin munkkiyhteisön jäsenen omakin ääni olisi päässyt paremmin kuuluville.

PROFESSORI MARJA TUOMINEN
LAPIN YLIOPISTO

Terveyskansalaisuuden vaiheet palveluiden näkökulmasta

Minna Harjula: Hoitopäätösten hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla. Tampere University Press 2015. 419 s. ISBN 978-951-44-9871-8.

Minna Harjula jatkaa ansiokasta urakointiaan suomalaisen terveydenhuollon vaiheiden tutkimisessa. Uusin teos kuvaa niin sanottua terveyden yhteiskuntasopimusta ja suomalaista terveydenhuoltojärjestelmää 1900-luvulla. Terveyden yhteiskuntasopimus viittaa kansalaisten ja julkisen vallan vastavuoroisiin oikeuksiin ja velvollisuuksiin terveydenhuollon alalla. Kyse on siis terveysterveystieteiden määrittelystä, jota Harjula lähestyy tarkastelemalla terveyspalveluiden saatavuudessa esiintyneitä jakoja ja hierarkioita. Saatavuus jakautuu kolmeen ulottuvuuteen, jotka ovat terveyspalveluiden tarjonta (*availability*), taloudelliset mahdollisuudet palveluiden käyttöön (*affordability*) ja palveluiden hyväksyttävyyttä (*acceptability*). Hyväksyttävyyttä tarkoittaa sitä, ettei palveluiden käytölle ole sosiaalisia, kulttuurisia tai tiedollisia esteitä, vaan käyttäjillä on valmius hakeutua tarvittaessa esimerkiksi lääkärin hoitoon. Teos tarkastelee tarjolla olevia palveluita, sairausturvaa sekä hoitopäätösyhteitä keskittyen yksilöihin kohdistettuihin hoitotoimenpiteisiin. Päähuomion saavat perusterveydenhuollon avohoidon palvelut ja sairaalahoito, mutta Harjula käsittelee myös mielisairauksien ja tuberkuloosin hoitoa. Vastaavasti esimerkiksi ympäristöterveydenhuolto ja sairauksien ennaltaehkäisy jäävät vähemmälle huomiolle.

Harjula seuraa T. H. Marshallin mallia, joka jakaa kansalaisuuden yksityisoikeudelliseen, poliittiseen ja sosiaaliseen ulottuvuuteen. Terveyskansalaisuus on tässä jaotellussa sosiaalisen kansalaisuuden osa-alue. Teoksen yksi johtopäätös on se, että nämä kolme kansalaisuuden ulottuvuutta muodostavat dynaamisen kokonaisuuden. Niinpä terveyskansalaisuuden kehitys tulee suhteuttaa paitsi sosiaalisen kansalaisuuden muodonmuutoksiin, myös muilla kansalaisuuden ulottuvuuksilla tapahtuneisiin murroksiin. Tämä lähtökohta perustelee sekä tarkastelun alkupisteen sijoittamista 1900-luvun alkuun, jolloin astui voimaan sekä

yhdistymis- ja kokoontumisvapaus että yleinen ja yhtäläinen äänioikeus valtiollisissa vaaleissa, että työn keskeisenä tuloksena olevaa periodisointia terveyskansalaisuuden neljään ajanjaksoon.

Ensimmäinen ajanjakso sijoittuu 1900-luvun alusta itsenäistymisen alkuun 1920-luvulle. Sille oli ominaista edistyksellisten lääkäreiden ajama terveydenhoitoaate, joka puhutteli koko kansaa, mutta kohdistui erityisesti työväkeen, jonka ”terveydenhoidollisia kansalaistaitoja” aatteen edustajat halusivat kohentaa. Harjulan tulkinnan mukaan toiminta lisäsi terveyskansalaisuuden näkökulmasta terveyspalveluiden hyväksyttävyyttä kansalaisten silmissä. Palvelut oli järjestetty paikkakunta- ja tautikohteisesti ja pääsyä niihin säänteli varallisuus ja sosiaalinen asema. Köyhää sairastunutta uhkasi holhouksenalaisuus ja kansalaisuus oikeuksien rajoittaminen.

Toinen osa käsittelee ajanjaksoa 1920-luvulta 1950-luvun jälkipuoliskolle. Sen ytimessä on palveluiden tarjonnan yhdenmukaistuminen ja lisääntyminen. Aikakautta luonnehtineet väestöpolitiikka ja rotuhygienian suuntasivat tarjontaa äitien, lasten ja perheiden palveluihin. Jälkimmäinen motivoi myös kansalaisuus oikeuksia rajoittaneita toimenpiteitä. Väestöpoliittisesti tärkeiden ryhmien palveluita tarjottiin kattavasti ja tasa-arvoisesti, mutta muuten köyhät ja kyvyttömät olivat yhä monin osin erityisjärjestelyjen piirissä, jotka rajoittivat heidän asemaansa kansalaisina.

Kolmas osa keskittyy hyvinvointivaltion rakentamisen aikaan 1960-luvulta 1980-luvulle. Sairausvakuutuksen käyttöönotto sekä perusterveydenhoidon uudistaminen vahvistivat palvelujärjestelmän alueellista ja taloudellista tasa-arvoa. Erityisryhmiin kohdistuneita eriarvoistavia käytäntöjä kritisoitiin yhä enemmän hoidettavien oikeuksien nimissä. Vaikka hoitojärjestelmä otti merkittäviä askelia kohti universalismia, syntyi myös uudenlaisia jakolinjoja parempi- ja heikompiosaisten välille, sillä julkisten palveluiden rinnalle muodostui varakkaita suosivia yksityisiä ja työmarkkina-asemaan sidottuja terveyspalveluita.

Neljäs osa on nopea läpikäynti 1900-luvun lopulla käynnistyneestä terveydenhuollon ja sosiaalipolitiikan murroksesta, jonka vaikutukset ovat edelleen keskuudessamme. Harjula esittelee tutut yksilöllistymisen ja yksityistämisen, valinnan ja kilpailun teemat, jotka rapauttavat terveyspolitiikan aikaisempaa, tasaveroisia oikeuksia korostanutta linjaa. Palveluiden käyttäjää ei nykykeskustelussa puhutella enää ainoastaan kansalaisena, vaan kasvavassa määrin kulluttajana. Samalla harkinnanvaraisuus on palannut aivan köyhimmille tarkoitettuihin tukimuotoihin, ja monikanavaisen järjestelmän eriarvoistavat vaikutukset ovat vahvistuneet.

Harjula käy kussakin osassa ensin läpi aikakauden tärkeitä keskustelunaiheita terveydenhuollon kentällä, minkä jälkeen hän käsittelee keskeisiä uudistuksia ja niiden vaikutusta terveyskansalaisuuden jakoihin ja hierarkioihin. Punaisena lankana osasta toiseen kulkee kysymys palveluiden tarjonnan, kustannusten ja hoitopäsyehdojen alueellisesta sekä luokkien ja sukupuolten välisestä tasa-arvosta. Tutkimusaineisto kattaa lääkintöhallituksen ja sosiaaliviranomaisten tilastoaineiston, terveyspolitiikkaa kuvaavat virallisaineistot sekä lääketieteen ja terveys- ja sosiaalialan viranomaisjulkaisut.

Harjulan esitystapa on rikas, eikä lyhyt arvio tee sille oikeutta. Rajaus järjestelmäkehitykseen ja palvelurakenteeseen terveyskansalaisuuden tarkastelussa on mielekäs, ja kirjoittaja pitää eri palveluiden kehityksen yksityiskohdat hyvin hyppysissään. Palvelujärjestelmän kuvaus sisältää merkittävää perustutkimusta, josta on paljon hyötynyt myös muille kuin terveyskansalaisuudesta kiinnostuneille tutkijoille. Sadan vuoden perspektiivi tuo esiin kiinnostavia jatkuvuuksia suomalaisessa terveydenhoitojärjestelmässä; esimerkkinä voi mainita monikanavaisen järjestelmän pitkän historian.

On harmi, että uusimpia kehityskulkuja kuvaava teoksen neljäs osa jää turhan hopeaksi. Vaikka Harjula korostaa, että se on tarkoituksella muita osia luonnosmiesempi, se seuraa niiden perusrakennetta. Ehkä tämän takia se vaikuttaa hieman keskeneräiseltä. Olisin myös kaivannut kuvailevissa empiirisissä jaksoissa enemmän ajatusta kuljettavaa tulkintaa. Vaikka käsiteltävien asioiden yhteys kansalaisuusteemaan onkin selvä, havaintojen julkilausuttu avaaminen kansalaisuuden näkökulmasta olisi lisännyt teoksen kiinnostavuutta. Lyhyet yhteenvedot kunkin osan lopussa ja loppujakso eivät täysin paikkaa tätä. Pienenä kauneusvirheenä mainittakoon passiivin ylenmääräinen käyttö varsinkin teoksen alkupuolella. Erilaisten näkemysten esittäjiä ei useinkaan yksilöidä, ja käytetyt sitaattit kuvittavat yleisempiä ajattelumalleja, eivät yksittäisten toimijoiden näkemyksiä. Niinpä esimerkiksi terveydenhoitoaateen edustajat näyttäytyvät yhtenä rintamana, jota vastaan asettuvat ainoastaan työväen edustajat.

Kuten aina inspiroivien teosten kohdalla, myös Harjulan kirja herättää kysymyksiä ja vastaväitteitä. Itse jäin pohtimaan hyväksyttävyyden (*acceptability*) käsitettä teoksen arkkitehtuurissa. Erityisesti ensimmäisellä ajanjaksolla terveydenhoitoaateen edustajat pyrkivät valistamaan kansaa ja saamaan nämä noudattamaan terveydenhoito-ohjeita. Harjulan mukaan terveysvalistuksen tehtävä oli luoda hyväksyttävyyttä palvelujärjestelmälle ja sen sisältämille kansalaisuusjaoille. ”Juuri rahvaan kansalaistaminen nähtiin edellytyksenä vapaaehtoisuuteen pohjaavalle terveyspalvelurakentamiselle, palveluiden käytölle sekä pakkotoimien hyväksymiselle. Terveysvalistus oli olennainen osa luottamuksen ja hyväksynnän rakentamista.” (s. 114) Voi kuitenkin kysyä, missä määrin terveydenhoitoaate liputti hoitopalveluiden puolesta. Aatetta hallitsivat henkilökohtainen terveydenhoito ja ympäristöhygieniat, siis ennaltaehkäisevät toimenpiteet. Toki siihen kuuluivat myös tuberkuloosia ja muita tarttuvia tauteja sairastavien eristäminen sekä näiden lähiympäristön puhdistaminen, mutta myös näitä toimenpiteitä tehtiin ennen kaikkea lisätartuntojen ehkäisemiseksi. Hyväksyntää luotiin siis ennen kaikkea hygieniamääräyksille ja sille, että sairas voitiin tarvittaessa eristää omaisistaan ja hänen tartunnan saastuttamaa omaisuuttaan tuhota, ei niinkään yleisesti hoitopalveluiden käytölle.

Kysymys hyväksyttävyydestä osoittaa myös työn rajoitukset. Kun Harjulan tarkastelun painopiste on palveluiden tarjonnassa, pääsyehdoissa ja kustannuksissa, hyväksyttävyyden käsitteen kattamat palveluiden käytön kulttuuriset, sosiaaliset ja tiedolliset edellytykset jäävät väistämättä vähemmälle. Nämä edellytyksethän ovat paljolti palvelujärjestelmälle ulkoisia asioita. Sellaisia asioita kuin luotta-

mus (lääke)tieteeseen ja asiantuntijoihin, fatalismi suhteessa terveyteen ja sairauteen tai itsehoidon käytännöt – abstraktimmin ilmaistuna yksilöillä olevia terveydenhoidon kulttuurisia, sosiaalisia ja tiedollisia resursseja – ei ensisijaisesti tuoteta palvelujärjestelmässä. Niinpä hyväksyttävyyden nousee esiin teoksessa lähinnä alussa, ennen kuin järjestelmää aletaan rakentaa, ja lopussa, kun se joutuu ulkoisen kritiikin kohteeksi. Avoimmaksi jää, miten hyväksyttävyyden kehittyi teoksen kahden keskimmäisen osan kattamana ajanjaksona. Samalla jää vähemmälle terveyskansalaisuuden kannalta olennainen kysymys palveluiden (ihanteellisen) käyttäjän tunnuspiirteistä ja määrittelyistä eri aikoina tai niiden käytön edellyttämistä kyvyistä. Niitä voidaan toki lähestyä järjestelmän luomien jakojen ja hierarkioiden tarkastelulla, mutta hyväksyttävyyden täysipainoinen käsittely olisi vaatinut tutkimusasetelman laajentamista terveyskansalaisuuden kokemuksiin ja siihen, miten terveyskansalaisuutta määriteltiin hoitojärjestelmän ulkopuolella. Näistä huomioista huolimatta Harjulan teos on arvokas lisä suomalaisen terveyshistorian tutkimukseen, joka on viime aikoina ilahduttavasti voimistunut.

VTT MIKKO JAUHO
HELSINGIN YLIOPISTO

Ylempisäättyistä rakkautta

Kirsi Vainio-Korhonen & Anu Lahtinen: Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkauden historiaa. WSOY 2015. 265 s. ISBN 978-951-0-40162-0.

Kirsi Vainio-Korhonen ja Anu Lahtinen ovat kirjoittaneet yleisesityksen suomalaisen rakkauden historiasta. Teosta on helppo ja miellyttävä lukea, ja tekijät osaavat kirjoittaa selkeästi suuremmalle, ei-akateemiselle yleisölle aiemmin tutuista mutta myös hieman tuntemattomistakin ilmiöistä. Muutamasta sivusta enintään reiluun 10 sivuun ulottuvat alaluvut ovat yksittäisiin teemoihin keskittyessään verrat- tain itsenäisiä, joten niitä on mahdollista käydä läpi myös erillisinä tietoisuina. Alalukujen otsikot kiteyttävät sisällöt hyvin ja ohjaavat lukijan tarvittaessa perille.

Millaisesta rakkaudesta teoksessa on kyse? Lyhyessä johdanto-osiossa kirjoittajat korostavat rakkauden laajaa kirjoa ystävydestä aina perhetunteeseen ja jopa jumalalliseen rakkauteen saakka, ja näitä toki käsitellään yksittäisissä aluluissa. Pääpaino on kuitenkin romanttisessa, miehen ja naisen välisessä eroottisyydessä rakkaudessa. Rakkauden historia ankkuroituu teoksessa pitkälti seurustelun, avioitumisen ja avioliiton historiaan. Työllä on kunnianhimoinen aikarajaus. Kolmessa osiossa suomalaisen rakkauden historiaa tarkastellaan keskiajalta aina pitkälle 1900-luvulle saakka, tuoreeseen tasa-arvoiseen avioliittolakiin pitkiä ajatuksellisia linjoja vetäessään jopa meidän päiviimme saakka. Johdannossa kirjoittajat tosin tarkentavat, että ajallisesti työssä painottuvat vuotta 1850 varhaisemmat ajat.

Ensimmäisen osion ”Rakkaus ja sukujen valta”, on kirjoittanut pääasiassa Anu Lahtinen, ja siinä käsitellään aihepiiriä keskiajalta 1600-luvun loppuun. Jäsennyksellisesti osio on rakennettu avioliittotien läpi käynnin varaan. Lukija kuljetetaan alussa seurustelun maailmaan, mistä siirrytään varsinaiseen avioliiton solmimiseen ja lopussa tarkastellaan avioliittoa ja sen päättymistä. Aluluissa käsitellään miesten ja naisten keskinäisiä tunteita seurustelun aikana, esiaviollisen seksin merkitystä, avioliitosta päättämistä, avioitumisen haasteita, itse avioitumista ja häitä, puolisoiden ja laajemmin perheenjäsenten välisiä tunteita, puolisoiden välisiä erimielisyyksiä ja avioeron saamista sekä puolison kuoleman merkitystä. Omina osioinaan käydään lävitse suullisesti ja kirjallisesti levinneet rakkauskulttuurin tuotteet – ritari- ja hoviromantiikka, rakkausballadit ja -runot, sekä rakkauteen aikakaudella liitetyt symbolit.

Alalukujen sisällä liikutaan ajallisesti hyvin vapaamuotoisesti keski- ja uuden ajan välillä. Painopiste on 1500–1600-lukujen ylempisäättyisten, suomalaisten aatelisten avioliitto- ja tunne maailmassa, mikä selittyi luvun kirjoittajan aiemmalla asiantuntemuksella suomalaisten aatelissukujen perhehistoriasta. Alkuperäislähdeaineistoa, erityisesti kirjeitä on teosta varten luettu ja tulkittu rakkauden ja tunteiden näkökulmista. Alempisäättyisten ihmisten rakkausmaailma jää luvussa enemmän muusta aineistosta, esimerkiksi lainsäädännöstä, balladeista tai vaikkapa ritariromantiikkaa käsittelevästä tutkimuskirjallisuudesta tehtyjen tulkintojen varaan.

Seuraavassa osiossa ”Järjen ja tunteiden ohjauksessa” rakastutaan 1700-luvulla ja 1800-luvun alkupuolella. Vaikka pitkin osiota vihjataan rakkauden merkityksen vähittäisestä kasvamisesta puolisonvalinnassa, siirtyä uudelle vuosisadalle ei selity varsinaisella rakkauden historian muutoksella. Kirjoittamisvastuu on vain siirtynyt Kirsi Vainio-Korhosen omimmalle tutkimusajalle, ja hän käsittelee monia samoja rakkauden ja avioitumisen teemoja kuin Lahtinen aiemmin. Ihmiset ja miljööt vaihtuvat, ja rakkauteen sekä avioitumiseen liittyvä tapakulttuuri vähitellen uudistuu.

Uusina teemoina Vainio-Korhonen tarkastelee esimerkiksi aiempaa suuremmin seksiä ja erotiikkaa, kihlautumista ja kihlaeroja, sekä ylempisäättyisten miesten välistä äärimmäisen sentimentaalista ystävyttä. Jälkimmäistä kirjoittaja osuvasti korostaa omanlaisena historiallisena ilmiönä, jota ei saa sekoittaa varsinaiseen homoseksuaalisuuteen. Päiväkirjoja pitäneet ja kirjeitse toisilleen viestineet säättyläiset ovat keskiössä myös tässä osiossa, joskin jonkin verran pääsemme tutustumaan käsityöläisten elämään. Muilta osin rahvaan rakkauteen uppoudutaan ainoastaan seksin harrastamista, haiden viettämistä ja lääkekasveja käsittelevissä aluluissa. Alempisäättyisten ihmisten rakkauselämästä tarjoavat tietoa myös esimerkiksi salavuoteus-aiheiset oikeuspöytäkirjat.

Teoksen kaksi ensimmäistä osiota ovat sivumäärittään, painotuksiltaan, sisällöiltään ja kirjoitustyyllillisesti keskenään oivassa tasapainossa, mutta kolmas ja viimeinen osio ”Kohti modernia rakkautta” on ongelmallisempi. Siinä on hyvällä tavalla epilogin makua, kun Vainio-Korhonen kiteyttää aikaisemman tutkimuksen tulkinnan siitä, miten rakkaus nousi porvarillisen perhe- ja avioliittokäsityksen

myötä avioliiton ensisijaiseksi perustaksi 1800-luvun mitaan. Voidaan puhua erityisestä rakkausavioliiton synnystä. Avioliitosta on vähitellen tullut kahden ihmisen keskinäinen asia.

Viimeinen osio on sivumäärällisesti varsin lyhyt verrattuna aiempiin. Lisäksi se hajoaa paikoitellen käsiin, yrittäessään ottaa yksittäisten avioliittoinstituutioon ja laajemmin yhteiskunnan modernisoitumiseen liittyvien teemojen avulla haltuun viimeisen 150 vuoden kehitystä. Tämä koskee erityisesti viimeistä alalukua ”Naisen kutsumuksesta vapaaseen rakkauteen”. Käsitteily jää väistämättä paikoitellen pinnalliseksi ja kursoriseksi, vaikka asiasisällöstä ja tulkinnoista en eri mieltä olekaan. Lisäksi aihepiiriin sinänsä hyvin kiteyttävä alaluku prostituutiosta 1800-luvun alusta 1900-luvun alkuun jää irralleen varsinaisesta rakkaudesta, liittyen siihen ainoastaan epäsuorasti seksuaalisuuden ja rakkauden lihallsuuden välityksellä.

Mielestäni teos täyttää populaarin tietokirjan vaatimukset. Se on informatiivinen, hyvin kirjoitettu ja rakenteeltaan selkeä. Se on rakkauden historiaa suuremmalle yleisölle esittelevä ja niin tekstin kuin valitun kuvituksen osalta ilmiötä kuvaileva. Kirjoittajat eivät pyri ankkuroimaan analyysiään mihinkään erityisiin tunne- tai rakkaushistorian tarjoamiin teorioihin. Osaksi teos on alkuperäisaineistoa hyödyntävää rakkaushistorian perustutkimusta. Tutkijoiden analysoidessa esimerkiksi aatelisten ja säätyläisten jälkeensä jättämää päiväkirja-aineistoa ja kirjeitä lukija pääsee suoraan näkemään, miten ihmiset itse puhuivat rakkaudesta ja miten he siihen suhtautuivat.

Monin paikoin kirjoittajien tulkinta perustuu painettuihin lähteisiin ja tutkimuskirjallisuuteen, kun he rakentavat suurempaa kokonaiskuvaa rakkauden historiasta. Kirjoittajilla on ollut tiedollista kunnianhimoa käsitellä aihepiiriä mahdollisimman monipuolisesti. Tämän vuoksi joissakin rakkauden teemoissa saatetaan viivähtää vain yhden kappaleen verran, ja jatkaa nopeasti matkaa seuraavaan. Teos tarjoaa lukijalle siis monenlaista tietoa, minkä vuoksi asiansahakemisto olisi lisännyt teoksen käytettävyyttä. Loppuviitteet ohjaavat lukijan tarvittaessa niin alkuperäislähteiden kuin käytetyin tutkimuskirjallisuuden pariin.

Koko ajan rakkaus ei pysy työn keskiössä, vaan jää monissa luvuissa välillä sivurooliin, jopa täysin taustalle. Esimerkiksi luvussa ”Ramman miehen raju ero” tyrvääläisen Tuomas Ragvaldinpojan elämää läpikäytäessä rakkautta tai tunteita ei käsitellä käytännössä lainkaan. Voikin sanoa, että monilta osin teoksessa tarkastellaan enemmän avioitumisprosessin, seurustelun, avioliiton sekä miesten ja naisten välisen suhteen historiaa, avioliittolainsäädäntöä unohtamatta. Tämä huomio ei ole tarkoitettu moitteeksi. Tunteiden historia on lähdeaineistollisesti aina haastavaa, sillä rakkaus ei useinkaan jätä jälkiään lähteisiin. Laajemat avioliittoon liittyvät teemat ovatkin välttämätön konteksti, joita ilman aiheesta ei olisi mahdollista saada tietoa historiallisena ilmiönä. Rakkaus ei kuitenkaan työssä missään vaiheessa unohtu, eikä avioliiton sivupoluille jämmähdetä kovin pitkäksi aikaa, vaan kirjoittajat pyrkivät mahdollisuuksien mukaan aina palaamaan varsinaiseen tutkimuskohteeseen.

Lemmen ilot ja sydämen salat -teos kiteyttää lukijalle oivallisesti romanttisen rakkauden aseman esimodernilla ajalla. Puolisonvalinnan ristiriitatilanteissa se joutui väisty-

mään vanhempien ja suvun näkemysten, taloudellisten tekijöiden tai vaikkapa säätyrajojen edessä, mutta sen tärkeyttä ei koskaan kiistetty.

FT PASI SAARIMÄKI
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Rauhattomuudesta rauhaan

**Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.):
Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950. Vastapaino 2016. 394 s.
ISBN 978-951-768-534-4.**

Eurooppalaisessa historiankirjoituksessa on jo jonkin aikaa vallinnut toisen maailmansodan jälkeiseen rauhaan palaamisen tutkimusbuumi, jonka myötä termi *postwar* (vrt. Tony Judt, *Postwar*. 2005) on saanut uutta, inhimillistettyä sisältöä. Kun Euroopan rauhanteot ja kylmän sodan alkuvaiheet on saatu seikkaperäisesti selvitettyä, katse on kääntynyt sodasta kärsineiden, eri tavoin toipuvien tai traumatisoituneiden ihmisten asenne-, kokemus- ja tunnemaailmojen puoleen.

Suomessa rauhaan paluun tutkimusintressi on siirtynyt maanläheiselle, ihmisten arkipäivän tasolle. Tätä tutkimushaaraa edustaa myös Ville Kivimäen ja Kirsi-Maria Hytösen toimittama *Rauhaton rauha* -kokoamateos. Se tuo selkokielisesti esiin sodan jälkeiset suomalaiset tunnot maan tilasta huolestuneista hallituspiireistä korpiin asutettuihin, välistä epätoivoonkin vaipuviin evakoihin ja poltettuun Lappiin palaaviin lappilaisiin. Siinä missä esimerkiksi Ian Kershawn *To Hell and Back* (2015) kertoo Länsi-Euroopan varsin nopeasta kiirastulesta selviytymisestä (”Ylös tuhka-*ta*”) koskettaen laajojen ihmisjoukkojen sopeutumisyrytyksiä, tässä teoksessa esiintyvät ihmiset ilmestyvät etemme sodasta ruumiillisesti ja henkisesti kuluneina. Monet kärsivät pitkään, toiset selvisivät vähemmällä riippuen siitä, missä asemassa ja tilanteessa he *paikallisesti* olivat (vrt. tutkimattomat kotirintamamiehet).

Teoksen johdantoartikkeli ”Ennen huomispäivää” tarjoaa erinomaisen analyysin Suomesta ikään kuin poikkeuksena tai ainakin vertailukelpoisena erikoistapauksena Euroopan kärsijämaiden joukossa. Vertailukohtaksi nostetaan totaalisesti ruhjottu Unkari, mikä on toimiva vertailukohta, vaikka sota päättyikin Suomessa ’rauhallisemmissa merkeissä’ (Lapin hävitystä lukuun ottamatta). Monien suomalaisten kokemuksissa vertauskohta oli tosin Ruotsi, mistä johtuen suomalaisten ’kohtalo’ näytti kaikesta huolimatta varsin surkealta. Suomen johdon oli kohdattava pitkälti samantyyppiset ongelmat ja tehtävät kuin Keski-Euroopassa, vaikka ei läheskään niin massiivisesti ja syvältä repien.

Pohjois-Suomen ja Lapin tuhon aiheuttamia tunteita luotaava Marja Tuomisen artikkeli on sijoitettu ilmeisen tarkoituksella teoksen alkuun, jotta niin lappilaisen, saamelaisen kuin petsamolaisenkin kokemukset nousisivat historian marginaalista kirkkaampaan päivänvaloon.

Artikkeliin avaavassa kuvassa kaksi lasta istuu tuhoutuneen rakennuksen kivikasan päällä. Jo se ilmentää, ettei kyse ollut jälleen-, vaan *uudelleen* rakentamisesta. 'Unohdettujen' evakkojen kertoma on koruton: kun Pohjanmaalta tai Ruotsista palattiin evakosta, kaikesta oli huutava pula, esimerkiksi rakennustoihin tarvittavat kirvesvarret ja sahat piti tehdä itse. Oli alettava lähes tyhjästä. Useimpien Lapin taajamien ja maaseudun rakennukset, infrastruktuuri, tiet, sillat, kulkuväylät ja niin edelleen oli hävitetty perusteellisesti. Alun epätoivo hukutettiin paljolti työntekoon, kun raadannasta ei tahdottu turhaan valittaa. Erilaiset lieveimiöt rehoittivat eikä sodanjohdon ja viranomaistenkaan moraalit ja suhtautuminen 'pohjoisen periferiaa' kohtaan ollut kovin korrekki. Tuominen muistuttaa, että Lapin historiaan on pitkään projisoitu erityyppisiä stereotyyppioita, joilla sitä on voitu typistää tai vääristää. Esimerkiksi 'saksalaismorsianten' on 'heikkoudessaan' mielletty häväisseen suomalaista miehistä kunniaa. Lopuksi hän vihjaa "mentaaliseen *jälleen* rakennukseen, jota erityisesti hänen mainitsemansa (viite 115) naistukijat ja -kirjailijat tuollaisten stereotyyppioiden kumoamiseksi harjoittavat.

Mentaalihistorioitsijoiden eturiviin noussut Kivimäki antaa teokseen arvokkaan panoksen kahdella artikkelillaan, joista toinen tunkeutuu sotilaiden mielialoihin syksyllä 1944 ja toinen sotasukupolven sopeutumistilaan sodan jälkeen aina 1970-luvulle asti. Hän soveltaa Henrik Meinanderin tunnemaisema-käsitettä huhujen, kuulopuheiden, toiveajattelun, pelkovisioiden ja fantasioiden vaikutusanalyysiin. Kivimäen "välitilaksi" (syyskuu–marraskuu 1944) kutsumassa vaiheessa sotilaat elivät 'unohdettussa' "jälkijärkytyksessä", epävarmuuden, huolien ja odotusten täyttämässä tilassa ja elättelivät sekä pessimistisiä ('40 000 suomalaista Kannaksella motissa') että optimistisiä ('600 Stukaa tulee auttamaan...') huhuja, joilla sekä haettiin syntipukkeja, luotiin uhkakuvia että pidettiin yllä toivoa. Koska rauhannehtoja ei heti tiedetty, rauhantulo ei synnyttänyt sotilaissa pelkkää helpotusta, sillä he pelkäsivät muun muassa joutumista pakkotyöhön tai sotavangiksi Neuvostoliittoon. Monien aseet oli käännettävä asevelejä vastaan, johon yllättävän pian alettiin pelon ohella kohdistaa myös vihaa. Oli kuitenkin niitäkin, jotka näkivät 'punaisen Suomen' koiton (vrt. Pentti Haanpää) ja niitä, joille antibolševismi oli ehdotonta. Enemmistö lienee kuitenkin seurannut ääripäiden menoa syrjästä.

Kivimäki laajentaa mielialaraporttiaan kokeilevasti 1970-luvulle saakka. Hän miettii, millaisen tappion enemmistö suomalaisista tunsu kokeneensa ja päätyy Hornen luokituksessa 'täydellisen/lopullisen' (*definitive*) kannalle. Aika paransi haavoja ja tappiomieliala alkoi lieventyä. 'Lopullisesta' tappiosta tuli 'tilapäinen'. Kesti kuitenkin aikansa ennen kuin sodan jälkeinen levottomuus, katkeruus ja irrallisuuden tunteet hälvenivät ja kurittomuus, rikollisuus ja rähinöinti laimenivat. Varmaan sekä innokas osallistuminen ay-liikkeeseen, neljännesmiljoonan sotilaan 'kotius' metsätöihin ja silkkä seksuaalisuuden purkautuminen normaaleja teitä – mistä kertoo vauvabuumi – rauhoittivat monien muuten kapinallisia mieliä. Pääasia oli, kuten Kivimäki tiivistää, luoda yhteiskuntaa, missä väkivalta, turvattomuus ja rauhattomuus korvautuisivat myönteisillä kokemuksilla. Valtio teki makrotasolla minkä kykeni, mutta traumojen hoito jäi pitkälti yksilön harteille.

Traumoista selviytymistä yksilötasolla käsittelee myös Jenni Kirveksen artikkeli 'keijukaisista' (juoksuhautoihin jääneet) ja 'tärähtäneistä'. Heidän tunnekirjonsa oli laaja, pettymyksestä epätoivoon, toiveikkudesta iloon. Päihtymyksestä haettiin unohdusta – mitä aikalaisiasiantuntijat eivät tosin suosittelleet trauman hoitona. Moni kirjailija suositteli työtä, sen tuomaa fyysistä rasitusta ja henkistä helpotusta. Yleensä tyydyttiin siihen, että saatiin elää jokseenkin normaalisti. Tunteiden ristitulessa kaikki eivät kestäneet, vaan menivät hirteen. Toisille perheen tuoma lohtu oli pelastus. Oma koti nousi valtavaan arvoon. Noissa tuntemuksissa suomalainen subjektiveetti kävi pohjalla ja nousi taas. Vain yhtä lukija jää artikkelin osalta toivoamaan: millä tavalla mielisairaanhoidon sodan jälkeen reagoi traumaattisuuteen, mitkä olivat aikalaistieteen lääkkeet siihen?

Teoksen keskeinen juonne on paikallisten sopeutumisten ja julkisessa sfäärissä tapahtuvien tilannearvioiden suhteuttaminen toisiinsa. Liikutaan siis mikro- ja makrotasolla. Heli Kananen osoittaa artikkelissaan, miten ortodoksisievakot otettiin vastaan körttipitäjissä ja millaisia syrjinnän ja alentavan leimaamisen muotoja ja menetelmiä vastaanottajat 'vääräuskoisille ryssille' kehittivät. Pitkällä aikavälillä sopeutuminen, jopa integroituminen kuitenkin onnistui. Kananen luettelee sen edellytykset: (1) hyväksynnän tunne, kun sekä sosiaalinen asema että arvostus kohosivat, (2) korvaukset, taloudellinen ja materiaallinen tuki sekä seurakuntien muodostaminen, (3) myönteinen tiedotustoiminta sekä ulkoa että sisältä ja (4) osallistuminen paikalliseen yhteistoimintaan ja sitä tietä hankittu osallisuus 'suomalaisuudesta'.

Jos evakkojen asuinolot – aluksi navetoissa ja muissa ulkorakennuksissa – eivät olleet häppöiset, ei sen kodikkaampaa ollut heti sodan jälkeen monilla kaupunkilaisillaakaan, jotka olivat sodassa menettäneet kotinsa tai olivat muuten sitä ilman. Antti Malinen käy yksityiskohtaisesti läpi väestöpohjatietoja ja muita yleisiä tunnuslukuja ja analysoi niiden avulla kaupunkilaisten asuttopulaa ja sen helpottamistoimia. Kriisi ('selviämistäistelu') syntyi, kun ihmiset halusivat siirtyä takaisin perhe-elämän rauhaan ja kodin lämpöön, eikä sitä ollut kymmenille tuhansille perheille suuremmissa kaupungeissa tarjolla. Kun uudisrakentaminen ei läheskään riittänyt, turvaututtiin erilaisiin hätäratkaisuihin, vuokra- ja asuntosääntelyyn ja hartiapankkiin. Tunnemaisema saattoi olla ahtaissa oloissa kärtyisiä ja vihamielinenkin, kun omistusoikeudestaan herkkänahkaiset asuntojen haltijat saattoivat tehdä vuokralaisen elämän todella hankalaksi. Malisen mukaan pakotetussa yhteisasumisessa oli vuosina 1944–1947 vähintään 24 000–27 000 henkeä.

Naisten rooli kotirintaman työläisenä oli sota-aikana erityisen korostunut, mutta sodan jälkeen heitä vaadittiin maalla palaamaan kotilieden ääreen ja karjaa hoitamaan. Heidän elämäntilanteeseensa perehtyneen Kirsi-Maria Hytösen yllättävä johtopäätös on, että monet tekivät sen mielellään, vaikka työtaakka saattoi nousta sota-aikaa raskaammaksi esimerkiksi perheessä, jonka pää oli sotainvalidi. Yleisesti ottaen maaseudulla elettiin 1950-luvulla 'vahvan eteenpäinmenon tunnelmissa', mistä kertovat tuhannet uudet kyläkaupat ja kansakoulut, parantunut terveydenhoito ja valistus. Hävetti kuitenkin sai varsinkin vaatehuoneissa, kun yleinen tavara- ja tarvikelupakotti

esimerkiksi lapset lähtemään kouluun paperikengissä. Vallittaminen ei kuitenkaan Hytösen mukaan kuulunut sodan jälkeisiin tapoihin, ja niin kliseiseltä kuin se kuulostaakin, traumat kaiketi varsin yleisesti hukutettiin kovaan työntekoon – poikkeuksina sotavammaiset, joilla työnteko ei normaaliin malliin sujunut.

Petri Karosen artikkeli käsittelee makrotason päättäjien tunnemaisemaa. Koko Euroopan osalta tiedetään, että päättäjien oli keskityttävä pragmaattisiin ratkaisuihin ja Suomessakin erilaisten poikkeuksellisten lakien toimeenpanoon (maanhankinta, säännöstely, sotasyllisten rankaisu, korvauslaki ja niin edelleen) ja hyvin vaativien tehtävien (sotakorvaukset) ohjailuun vaadittiin erityisen karismaattista johtajaa. Pula-aikana ja valtion menojen rajusti kasvassa vanhat liberaalit visiot saivat väistyä, kun taloudellisesti kestäviä uudistuksia oli vietävä läpi suunnitelmallisesti. Demokratia sai toimia kunnan perustuslaillisessa hengessä: vapaus oli säilytetty, nyt oli aika stabiloida tilanne ja eheyttää. Muun muassa ulkomaankauppa, merenkulku ja liikenne yleensä otettiin tiukkaankontrolliin ja kansalaisten 'siveellisen hölymisen' hillitsemiseen alokoihtiin lisää poliisivoimaa. Karosen analysoimista talouden vakauttamispyrkimyksistä selviää, että tunnemaisemaa sävytti välistä toiveajattelu, kun ei oltu perillä taloustilanteen vakavuudesta.

Karosen artikkelista saadaan karu kuva siitä, miten valtionhallinto puutteen vallitessa huolehti kansalaisista. Plusapuolelta hän mainitsee suuret panostukset koulutukseen, jotka olivat omiaan antamaan myös rintamalta palaaville positiivisia tulevaisuudennäkymiä. Toisin oli 'eisuomalaisten' laita, kun Neuvostoliittoon jouduttiin palauttamaan muiden muassa paljon inkeriläisiä. Kova aika vaati muutenkin kovia keinoja: huono satovuosi 1944 pakotti leipäannosten pienentämiseen ja pakko-ottoihin. Vuosi 1946 oli jo parempi, vuonna 1948 saatiin ennätys-satoja ja yleistilanne alkoi kansanhuollossa parantua. Teollisuudessa ongelmat olivat pitkään vakavampia, kun ei ollut riittävästi sähköä, metalleja eikä kivihiihtä. Taloushistorioitsijat näyttävät olevan yhtä mieltä siitä, että sota loppui vasta vuonna 1952. Hallinnon heikosta koordinaatiosta huolimatta rauhaan palaaminen onnistui asteittain, tosiasiapohjalta, ilman erikoisia tunteenilmauksia. *Postwar* ei ollut täällä pelkkää 'nollausta', kuten esimerkiksi Saksassa tai Unkarissa, vaan valtakunnan voimavarojen eheyttäminen tapahtui länsimaisten laitosten ja hallintokulttuurin perustalta. Karosen johtopäätökset olisi saatettava kansainvälisen lukijakunnan tietoon.

Kun hallinnossa kamppailtiin jokapäiväisten pulaongelmien kanssa, poliittiset puolueet, lehdistö ja muut julkisuuden elimet ja henkilöt koettivat sensuurin kevennyttyä syksyllä 1944 määrittää uudelleen itsenäisyytensä säilyttäneitä Suomea ja suomalaisuutta sekä niiden suhdetta itänaapuriin. Timo Auvinen, Antero Holmila ja Niinä Lehtimäki keskittyvät artikkelissaan tähän poliittisen realismin käsitteelliseen äkkikäännökseen. Varsin yksimielisinä nähtiin vain 'hyvien suhteiden' Neuvostoliittoon takaavan itsenäisyyden säilymisen. 'Takinkääntö' merkitsi oikeutetun sodan muuttumista retorisesti 'onnettomaksi' sotapolitiikaksi. Tunnetasolla varmaan kirpasi ja hammasta purtiin, tosin ei menty itseruoskinnan asteelle, kuten kirjoittajat toteavat.

Sen sijaan Keijo Rantasen tutkimus Nokian teollisuusyhdyskunnasta osoittaa, miten poliittis-ideologiset vastakohtat tulivat paikallisesti voimakkaasti esiin, kun vasemmisto otti vallan. Työnantajien sanelupolitiikka muuttui neuvottelupolitiikaksi ja järjestäytymisestä tuli hyväksyttyä. Tunneilmastossa 'vaaran vuodet' saattoivat paikalliselle vasemmistolle merkitä 'onnen aikaa', kun vaatimukset olojen parantamisesta eivät enää kaikuneet kuuroille korville. Kun kunta ei Nokiallakaan vielä rahoittanut sosiaalisia palveluita eikä ollut siihen velvoitettu, työnantaja tarjosi sosiaaliturvaa pitääkseen ammattitaitoisen työvoiman palveluksessaan. Olisi ollut mielenkiintoista tietää, missä määrin Nokian 'malli' olisi verrattavissa muiden sellaisten teollisuuspaikkakuntien (esimerkiksi Mänttä tai Warkaus) valtasuhteiden kehitykseen, missä vastaavantyyppinen poliittinen konstellatio syntyi ja hallitsevan teollisuudenalan ammattiyhdistystoiminta tuki tehdasta. Oltiin tehtaassa valossa vai varjossa?

Kaikkiaan teos on vaikuttava osoitus allekirjoittanutta nuoremman polven tutkijoiden kyvyistä lähestyä tuttua tematiikkaa uusin näkökulmin ja uusin metodein. Tuloksena on rehvakas ja faktapitoinen tulkinta rauhaan paluusta. Siitä tuoksuu turve ja maistuu rakentajan ruisleipä ja maito. Suomalaista tunne-elämää on harvoin kuvattu tällä syvyydellä ja monivaihteisuudella. Huolellisen toimintustyön jälki näkyy virheettömyydessä ja argumentoivassa, hiotussa kielessä. Viite- ja lähdeparaattia on 69 sivua lähes neljästä sadasta sivusta. Kuvitus on onnistunut erityisesti siinä, että se kuvastaa kunkin artikkelin sisältöä ja ikään kuin etukäteen ilmoittaa siitä. Mustavalkoisena se sopii rauhaan paluun pulahenkeen. Yleisen historian konkarina nostan hattua.

DOSENTTI, D. PHIL. ANSSI HALMESVIRTA
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Digitaalista historiantutkimusta tavoittamassa

Historiantutkimuksen digitalisoituminen puhutti *Digital History in Finland: Possible Futures* -seminaarissa Helsingissä perjantaina 15.4.2016. Tapahtuman tavoitteena oli esitellä ja käsitellä historiantutkimusta sivuavia tai koskevia teknologisia kehityspolkuja ja kertoa uudesta kartoitus-hankkeesta, jossa selvitetään ”digitaalisen historian” eli tietokoneavusteisen historiantutkimuksen kehitystä, nykytilaa ja tutkijoiden toiveita Suomessa. Selvityshankkeen taustalla on tutkijoita neljästä yliopistosta ja sitä johtaa teollistumisen historian professori Mats Fridlund Aalto-yliopistosta. Hanketta rahoittaa Koneen säätiö. Samanlaisesti seminaarin toinen järjestäjä Suomen Historiallinen Seura saattoi ilmoittaa uuden Digitaalisen historian jaoston perustamisesta.

Seminaari aloitettiin kuulemalla edistyneitä esimerkkejä historiantutkimuksen lähialoilta. Dosentti Kari Uotilan (Muuritutkimus ky) aiheena oli arkeologian pitkälle edennyt digitalisoituminen ja erityisesti kehitys kohti virtuaalisia kaivauksia. Uusi tekniikka kuten laserskannaus nopeuttaa kaivausten dokumentointia suuresti ja syrjäyttää vanhat piirtotaidot, mutta luo toisaalta uusia haasteita niin tekniikan opetteluun, kolmiulotteisen kuvamateriaalin arkistointiin kuin kaivausten jälkeiseen tulosten tulkintaan.

Professori Jukka Tyrkkö (Tampereen yliopisto) avasi korpuspohjaisen historiallisen kielitieteen kehitystä 1950-luvun tietokoneiden käytön alkuvaiheista 1990-luvulla tapahtuneeseen digitaalisen käänteeseen. Yhä suurenevat aineistot ja kehittyneet digitaaliset menetelmät ovat mahdollistaneet aivan uudet kohteet ja kysymykset kielenkäytön tutkimuksessa. Karkeasti ottaen on edetty kieliopin tarkastelusta kohti erilaisten kielenkäyttöjen historiallisesti tietoista erittelyä. Uudet menetelmät ovat vaatineet aiempaa tarkempaa kategorisointia, valintojen tekemistä näkyviksi sekä tiimityöskentelyä projekteissa, joissa eri alojen osaajat mukaan lukien historiantutkijat tuovat alansa perustietämyksen hankkeen avuksi. Kuulija ei voinut välttyä ajatukselta, että kielitieteiden teknologia-alustojen kehitys ja keräämät sekä heidän jakamansa aineistot ovat mahdollistaneet digitaalisten toimintatapojen omaksumista, josta historiantutkijat voivat ammentaa oppia.

Professori Jaakko Suominen (Turun yliopisto) kertoi tietokoneiden käyttöönoton varhaisvaiheista historiantutkimuksessa. Esitys pohjautui yhteistyöhön professori Anna Sivulan (Turun yliopisto) kanssa ja käsiteli esimerkiksi Viljo Rasilan *Historiallisessa Aikakauskirjassa* julkaisemia varhaisia kirjoituksia. Ensimmäinen näistä oli ”Tietokone historiantutkimuksessa”. (*Historiallinen Aikakauskirja* 65:2 (1967), 140–146.) Sittemmin pitkään professorina Tampereen yliopistossa vaikuttanut Rasila käytti yliopiston suurtietokonetta tutkimuksessaan *Kansalaissodan sosiaalinen tausta* (Tammi 1968).

Big datan nostattamia mahdollisuuksia ja ongelmia kuvasi professori Mikko Tolonen (Helsingin yliopisto), joka on mukana johtamassa Comhis-projektia uudessa Suomen Akatemian digitaaliset ihmistieteet -tutkimusohjelmassa. Kyseinen konsortio tutkii julkisuuden muutosta Suomessa vuosina 1640–1910 digitaalisen historiantutkimuksen keinoin. Materiaalina toimivat niin kirjastojen metatiedot kuin digitoidut historialliset sanomalehdet.

Lopuksi seminaarin toisen järjestäjän, digitaalisen historiantutkimuksen selvitysprojektin tutkija Petri Paju selosti hankkeen lähtökohtia, tavoitteita ja kyselyä, jolla kerätään yhdessä haastattelujen kanssa tutkijoiden kokemuksia ja näkemyksiä historiantutkimuksen digitalisoitumisesta. Seminaariyleisön kommenttien avulla paranneltu verkkokysely on avattu hankkeen sivulla osoitteessa <https://digihihistfinlandroadmapblog.wordpress.com/>. Kyselyyn voi vastata 30.6.2016 saakka.

Towards a Roadmap for Digital History in Finland: Mapping the Past, Present & Future Developments of Digital Historical Scholarship -hankkeen kysely on helppo löytää verkosta nimellä etsimällä: ”Digitaalinen historiantutkimus Suomessa: ennen, nyt, huomenna”. Tiedonkeruun tarkoitus on selvittää digitaalisen historiantutkimuksen taustoja, nykytilaa ja etenkin tutkijoiden toiveita alueen kehittämiseksi tulevaisuudessa. Vastauksia käsitellään luottamuksellisesti.

Selvityshankkeen tuloksista kootaan ensin alustava raportti, joka julkaistaan elokuussa 2016, jotta sen tiedot ovat tutkijoiden käytettävissä tulevan syksyn rahoitusuhissa ja muuten alan yhteistyön edistämisessä. Myöhemmin materiaalia käytetään aineistona tutkimusartikkeleissa ennen tallennusta Yhteiskuntatieteelliseen tietoaarkistoon.

FT PETRI PAJU
AALTO YLIOPISTO

Historiallinen Aikakauskirja kurkkasi kirjastoon!

Historiallinen Aikakauskirja jalkautui huhtikuun 18. päivä historian ystävien pariin aloittamalla luento- ja keskustelutilaisuuksien sarjan. Helsingin Rikhardinkadun kirjastossa järjestetyssä ensimmäisessä Historiallinen Aikakauskirja kurkkaa kirjastoon -tilaisuudessa luennoi professori Kari Teräs Tampereen yliopistosta. Otsikolla Minä ja Kekkos-diktatuuri – Veikko Vennamon muistelemalla rakentama kuva sotien jälkeisestä Suomesta puhunut Teräs osoitti luennossaan, miten Vennamo hyödyntää muistelmissaan ja veteraanikansanedustajien muistitietoarkistoon tallennetussa haastattelussaan kertojan asemaansa esittäessään omaa mennyttä minäänsä ja toisia historian henkilöitä.

Historiallinen Aikakauskirja kurkkaa kirjastoon -tilaisuuksia järjestetään jatkossa aina uuden numeron ilmestymisen yhteydessä. Helsingissä yhteistyötä jatketaan Rikhardinkadun kirjaston kanssa, mutta tarkoituksena on viedä esitelmätilaisuuksia mahdollisuuksien mukaan eri puolille Suomea. Tilaisuuksissa nostetaan aina esiin jokin uuden numeron teemoista, mutta niissä voidaan tarttua myös ajankohtaisiin aiheisiin historiallisen tiedon keinoin.

Ensimmäisen esitelmätilaisuuden avasi ja puhetta johdatti päätoimittaja dosentti Anu Lahtinen. Kuulijoita paikalla oli kymmenkunta ja keskustelu oli vilkasta.

HEIDI KURVINEN

Kirje kentältä

Lauantaina Frankfurtin lentokentällä viiden tunnin vaihto Helsingin suuntaan. Paluumatka *European Social Science History* -konferenssista (30.3.–2.4.2016) Valenciasta Helsinkiin on hidaskävelö ja pitkä. Voi vaikkapa tuopin ääressä miettiä kaikkia niitä kahdeksaa konferenssia, joihin on itse vuosien mittaan osallistunut: sessioita, esitelmiä, tapauksia, keynote-puheenvuoroja ja omaa roolia. On kummallista, kuinka matka nuoresta lupauksesta, jonka puheita tai väitteitä ei vielä tarvitse ottaa vakavasti siihen hetkeen, jolloin niitä ei enää kannata kuunnella, on lyhyt. Hetki siitä, jolloin oma esitys jännittää mielettömästi siihen tilanteeseen, jolloin oman oppilaan esitys jännittää enemmän, eikä oma enää lainkaan, on sekini vain lyhyt tuokio. Kollegat olivat muutoinkin kummallisesti harmaantuneet.

Mutta nyt voi miettiä tämän kaiken kaikkiaan yhdenentoista *European Social Science History* -konferenssin kokonaisuutta, ja verrata sitä aiempiin. Näitähän järjestetään joka toinen vuosi, joten ei kovin pitkää ajasta ole kuitenkaan kyse. Ruotsalainen kollega kysyi Valencian kentällä, mitä oikein ja oikeastaan tutkin. Kerroin tutkivani yleisesti sosiaalishistoriaa, mutta se ei kelvannut. ”Kaikkihan me sitä tutkimme”, hän tokaisi hieman halveksivasti. Pitäisi olla spesialisoitunut. Mutta minä shop-pailin kaikissa erilaisissa sessioissa, historiateoriasta ho-

mogamiaan, *big data*sta seksuaalisuuteen, pakolaisista rikoshistoriaan, nälkäkriiseistä vaelteleviin yleiseurooppalaisiin tarinoihin, suullisesta historiasta sosiaalisiin konflikteihin, työn historiasta terveyteen ja niin edelleen. Vain kokenut konferenssihai voi tietää, mitä kaikkea voi muutamassa päivässä päähänsä mättää. Se on osallistumisen idea.

Olen aina hakeutunut kuuntelemaan isoja ja tärkeitä alan puheenvuoroja. Nyt harmina oli se, että *keynote speakerit* oli korvattu klovnilla, mutta kait se sopii hyvin nykyiseen hajanaiseen tiedenäkemykseemme. Eivät tietysti päässeet asiasta keskenään sopuun. Klovni yritti kaikkensa saadakseen meidät nauramaan, mutta ei saanut yleisöä millään mukaansa. Vain vitsi ranskalaisesta, britistä ja saksalaisesta sekä giljotiinista huvitti vähän enemmän.

Mutta se on totta, että jokaisessa konferenssissa on ollut omat tähtensä ja ruuhkasessioita. Edellisen tuntee siitä, ettei se tervehti ja jälkimmäisen siitä, ettei sinne ehdi ajoissa, ei mahdu istumaan tai on liian kuuma tai kylmä. Aikoinaan Jürgen Kockaa tuli kuuntelemaan valtava joukko väkeä. Nyt niin sanottu työväentutkimus vaikuttaa vähintäänkin (puoli) kuolleelta. Protestisessiot ovat kuitu-neet. Köyhyystutkimus ei kiinnostakaan enää ketään.

Muistan hyvin myös muistitietoguru Paul Thompsonin, joka kauhtuneessa samettitakissaan puhui pitkään ja tiheästi puuta heinää haltioituneelle yleisölle. Mieleen tulee myös filosofi Keith Jenkins, jonka naama oli niin kurtussa, että pelkäsin hänen tietävän sellaisia asioita, joita meidänkin pitäisi ehkä pelätä. Muutoin hän kyllä katsoi halveksivasti yleisöään, jota kieltämättä oli runsaasti. Hetken oli myös aika, jolloin oltiin kiinnostuneita arjesta. Niille sessioille oli varattu parhaimmat salit ja mukavimmat ajat. Aikansa saivat olla parrasvalossa myös verkostoteoreetikot, jotka monimutkaisine häkkyroineen hämmensivät meidät kaikki. *Gender*-tutkimuksellakin oli oma huippuaikansa, jolloin samaan aikaan oli aina menossa saman alan sessioita.

Kuuntelin keskiviikkona filosofi Paul Rothia, joka ei ollut pelkästään tuskaisen näköinen, vaan peitti koko päänsä isoilla kourillaan. (Onko tilanne nyt vielä parempi kuin Keithin aikana?) Hän kritisoi kovasti yhteiskunta-historian mallintamista, jota kuitenkin muissa sessioissa harrastettiin ahkerasti. Hän ei ehkä ymmärtänyt, että tässä semmassa tunkioikkoina olivat *BIG DATA* -miehet (siis juuri niin, miehet), jotka letkeästi farkuissaan, ylimielisinä saarnasivat meta-aiheensa mahtavuutta. Tarvitaan kyllä kovasti uskoa, että siihen usko. Ilmassa oli siis uskonnollista hurmosta, jota mukavasti korosti muutama epäileväinen Tuomas, mutta he saivat heti turpiinsa.

Mutta ei olla nirsoja. Kaiken kaikkiaan mukana oli hienoja mallintamishihisiä ja upeita tarinahistorioitsijoita ja varmaa on, että joku heistä on huipulla muutaman vuoden kuluttua Belfastissa, jossa seuraava konfa on. Sitä odotellessa, täältä maailman tylsimällä lentokentältä, *skål*.

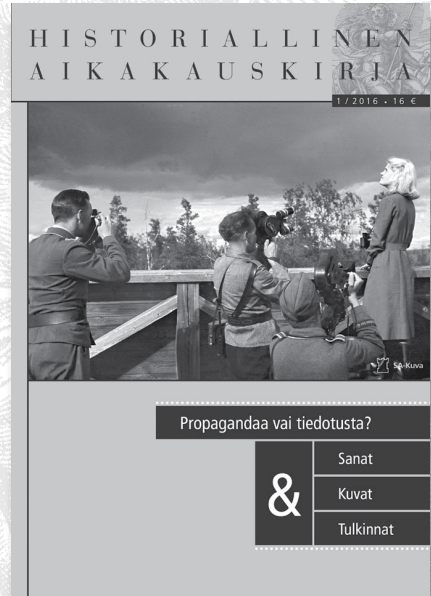
DOSENTTI ANTTI HÄKKINEN
HELSINGIN YLIOPISTO

TILAA HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa.

Vuonna 2016 erityisteemoina ovat sotapropaganda, esinehistoria ja historian opetus. Lisäksi lehdessä julkaistaan yksittäisiä artikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2016 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 euroa, ja sillä pääsee myös *Historian Ystävien Liiton* jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. *Suomen Historiallisen Seuran* jäsenille hinta on 33 euroa (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (45 € = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 € = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 € ja seuran jäsenmaksu)

Nimi .....

Lähiosoite .....

Postitoimipaikka .....

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:

Historiallinen Aikakauskirja/Julia Burman
Historian Ystävien Liitto
Kirkkokatu 6
00170 Helsinki

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

Tilauksen voi tehdä myös verkossa:
www.historiallinenaikakauskirja.fi

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja: Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki
puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@oulu.fi. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Käsitteilytoimet: Käsitteilytoimet pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://ojs.tsv.fi/index.php/haik> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen: Lehden voi tilata viereisen sivun tilauskuponilla tai verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi.

Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2016: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertailaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 16 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoimna ma–pe klo 10–16, puh. 09 635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuodet 2000–4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2015 14 €/kpl.

Painatus: Forssa Print, Esko Aaltosen katu 2, 30100 Forssa.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihtööri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliaikaiseen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Tiina Kinnunen*
Varapuheenjohtaja: dosentti *Marja Jalava*
Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapet, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

